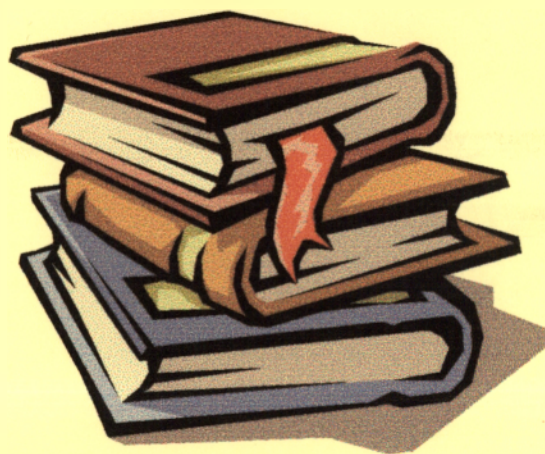

**ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΜΟΝΑΔΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑΣ
Τ.Ε.Ι. ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΘΕΜΑ: Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ
ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΣΤΙΣ
ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ.**

**ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΕΣ: ΚΑΡΑΛΗ ΕΙΡΗΝΗ
ΤΡΑΧΑΝΑ ΒΑΣΙΛΙΚΗ
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΤΣΟΥΝΤΑΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ**

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2001

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΕΛΙΔΑ

Πρόλογος

Συνοτομογραφίες.

8

10

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΤΑ ΑΤΟΜΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΓΕΝΙΚΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

1.1. Εννοιολογική προσέγγιση του όρου.	13
1.2. Ζητήματα Ορολογίας.	14
1.3. Όρια των ατομικών ελευθεριών.	16
1.4. Ατομικά δικαιώματα- δημοκρατία-κράτος δικαίου και κοινωνικό κράτος.	17
1.5. Δικαστικοποίηση των ατομικών δικαιωμάτων.	18
1.6. Πολιτική διάσταση των ατομικών δικαιωμάτων.	19
1.7. Η νομική φύση των ατομικών δικαιωμάτων.	20
1.8. Επιμέρους ατομικά δικαιώματα και διαχωρισμός των ατομικών δικαιωμάτων.	20
1.9. Θεμελιώδη δικαιώματα και Ευρωπαϊκή Ένωση.	23

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

2.1. Η διεθνής εξέλιξη των ατομικών δικαιωμάτων.	27
2.2. Η κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων κατά τα Ελληνικά Συντάγματα.	31
2.3. Κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στο Διεθνές Δίκαιο.	34
2.4. Κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στο Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο.	39

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΣΥΓΓΕΝΕΙΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

3.1. Η παραδοσιακή τριπλή διάκριση των ατομικών δικαιωμάτων.	41
--	----

3.2. Αλληλεξάρτηση των δικαιωμάτων.	45
3.3. Ουσιαστικά και διαδικαστικά δικαιώματα.	46
3.4. Θεσμικές εγγυήσεις.	46
3.5. Θεμελιώδεις υποχρεώσεις.	47

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο

ΦΟΡΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΔΕΚΤΕΣ ΤΩΝ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

4.1. Φορείς.	50
4.2. Αποδέκτες.	52

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο

ΤΡΙΤΕΝΕΡΓΕΙΑ ΤΩΝ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

5.1. Έννοια και πρόβλημα της τριτενέργειας.	54
5.2. Τριτενέργεια και Γερμανική Νομολογία.	55
5.3. Τριτενέργεια και Ελληνική Νομολογία.	56
5.4. Τριτενέργεια -ΕΟΚ -Ευρωπαϊκή Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου.	57
5.5. Γενικά συμπεράσματα.	58
5.6. Τριτενέργεια και συγκεκριμένα άρθρα του Συντάγματος.	59

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6ο

ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΑΤΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ, ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΑΣΚΗΣΗΣ ΤΟΥ- ΔΕΣΜΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ- ΣΥΡΡΟΗ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

6.1. Ικανότητα ατομικού δικαιώματος και ικανότητα άσκησής του.	64
6.2. Δεσμευτικότητα των ατομικών δικαιωμάτων.	65
6.3. Συρροή και σύγκρουση των ατομικών δικαιωμάτων.	66

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7ο

ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ

7.1. Πεδίο αναφοράς και πεδίο προστασίας.	68
7.2. Έννοια και κατηγορίες περιορισμών.	68

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ

1.1. Σχετικότητα της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων και διαβάθμισή της.	90
1.2. Διαχωρισμός των ατομικών δικαιωμάτων και η προστασία τους από το Σύνταγμα.	91
1.2.1. Η ελευθερία του προσώπου.	92
1.2.1.1. Πρόσθετες εγγυήσεις.	99
1.2.2. Η ελευθερία της πνευματικής κίνησης.	105
1.2.2.1. Η ελευθερία της εκπαίδευσης.	109
1.2.2.2. Η ελευθερία του Τύπου.	110
1.2.2.3. Η προστασία του απόρρητου της ανταπόκρισης.	113
1.2.2.4. Η θρησκευτική ελευθερία.	115
1.2.2.5. Η ελευθερία της συνάθροισης.	117
1.2.2.6. Η ελευθερία του συνεταιρισμού.	119
1.2.2.7. Το δικαίωμα της αναφοράς.	121
1.2.3. Η οικονομική ελευθερία.	124
1.2.3.1. Η ελευθερία της οικονομικής δραστηριότητας.	124
1.2.3.2. Η προστασία της ιδιοκτησίας.	126
1.2.4. Η αρχή της ισότητας.	131

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ: ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

2.1. Έννοια, σημασία, νομική φύση & διακρίσεις του Δικαιώματος Αναφοράς.	134
2.2. Η ιστορία της Συνταγματικής & Νομοθετικής ρύθμισης του Δικαιώματος Αναφοράς.	138
2.3. Αίτημα, αίτημα -θεραπείας, ιεραρχική προσφυγή, αμφισβητούμενες έννοιες.	140
2.4. Νομοθετική ρύθμιση του δικαιώματος αναφοράς.	143
2.5. Φορείς και αποδέκτες αναφοράς.	144

2.6. Περιορισμοί του δικαιώματος Αναφοράς.	146
2.7. Αναφορές προς την Βουλή.	147

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

ΟΡΓΑΝΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ.

3.1. Ο θεσμός του συνηγόρου του Πολίτη.	148
3.1.1. Νομική φύση του θεσμού.	148
3.1.2. Αρμοδιότητες του συνηγόρου του Πολίτη.	149
3.1.3. Ειδικοί επιστήμονες.	150
3.2. Σώμα ελεγκτών Δημόσιας Διοίκησης.	151

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ: ΠΕΔΙΟ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΗΣ ΑΚΡΟΑΣΗΣ

4.1. Έννοια, προέλευση, σκοπός, σημασία & περιεχόμενο του δικαιώματος προηγούμενη ακρόασης.	152
4.2. Φορείς και αποδέκτες του δικαιώματος προηγούμενης ακρόασης.	157
4.3. Περιορισμοί του δικαιώματος προηγούμενης ακρόασης.	158
4.4. Αντικείμενο του δικαιώματος προηγούμενης ακρόασης.	159
4.5. Προϋποθέσεις της ακρόασης.	160
4.6. Χρόνος ακρόασης	162

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο

ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

5.1. Έννοια, περιεχόμενο, νομοθετική και νομική φύση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας	164
5.2. Φορείς και αποδέκτες του δικαιώματος δικαστικής προστασίας.	167
5.3. Περιορισμοί του δικαιώματος δικαστικής προστασίας.	168
5.4. Δικαίωμα του Νομίμου Δικαστή.	170
5.5. Στάδια Δικαστικής προστασίας.	171

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6ο

Ο ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ

6.1. Αρχή της υπεροχής των Συνταγματικών Διατάξεων, θεμελίωση του ελέγχου της Συνταγματικότητας των νόμων.	173
6.2. Βασικά στοιχεία του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.	174
6.3. Προϋποθέσεις του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.	175
6.4. Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων κατά τα προϊσχύσαντα Συντάγματα.	176
6.5. Διακρίσεις του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων βάσει του χρονικού σημείου πραγμάτωσης του.	177
6.6. Διακρίσεις του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων βάσει του τρόπου πρόκλησης κενόρουθρας του.	177
6.7. Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα.	178
6.8. Μέθοδοι και τρόποι ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.	181
6.9. Αντικείμενο και κριτήριο του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.	183
6.10. Τα όρια του δικαστικού ελέγχου κατά το Σύνταγμα.	184
6.11. Το πρόβλημα του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων και τρεις λύσεις.	186
6.12. Αιτίες που συνέβαλαν στη διάδοση του δικαστικού ελέγχου.	186

ΜΕΡΟΣ Γ΄

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ Ε.Ε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

ΑΤΟΜΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

1.1 Ατομικά δικαιώματα και κοινοτικό δίκαιο.	189
1.2 Η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων από το κοινοτικό δίκαιο.	192
1.3 Η ερμηνεία των ατομικών δικαιωμάτων.	194

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΕ ΓΑΛΛΙΑ-ΙΣΠΑΝΙΑ-ΓΕΡΜΑΝΙΑ

2.1. Διοικητική προστασία στη Γαλλία.	196
2.1.1. Δικαίωμα αναφοράς.	196
2.1.2. Ο Επίτροπος διοίκησης «mediateur».	198
2.1.3. Δικαίωμα προηγούμενης ακροάσεως.	200
2.2. Δικαστική προστασία στη Γαλλία.	201
2.2.1. Δικαίωμα δικαστικής προστασίας.	201
2.2.2. Έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων.	202
2.2.2.1. Ιστορικές καταβολές ως προς την απαγόρευση του δικαστικού ελέγχου τη συνταγματικότητας των νόμων.	202
2.2.2.2. Το Συνταγματικό Συμβούλιο.	204
2.2.2.3. Το είδος ελέγχου της Συνταγματικότητας των νόμων.	204
2.2.2.4. Αναφορά σε αρμοδιότητες του Συνταγματικού Συμβουλίου.	205
2.2.2.5. Αποτελέσματα του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.	206
2.2.2.6. Τα όρια του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.	206
2.2.2.7. Συμπέρασμα.	206
2.3. Διοικητική προστασία στην Ισπανία.	207
2.3.1. Δικαίωμα αναφοράς.	207
2.3.2. Ο θεσμός του συνηγούρου του Πολίτη (ombudsman).	207
2.3.3. Δικαίωμα προηγούμενης ακροάσεως.	209
2.4. Δικαστική προστασία στην Ισπανία.	210
2.4.1. Δικαίωμα δικαστικής προστασίας.	210
2.4.2. Έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων.	211
2.4.2.1. Όργανα του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.	211
2.4.2.2. Το είδος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.	212
2.4.2.3. Συνέπειες του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.	213
2.4.2.4. Τα όρια ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.	213
2.4.2.5. Αντικείμενο του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.	214
2.5. Διοικητική προστασία στη Γερμανία.	214
2.5.1. Δικαίωμα αναφοράς.	214
2.5.2. Η επιτροπή αναφορών της Γερμανικής Βουλής.	215
2.5.3. Δικαίωμα προηγούμενης ακροάσεως.	216
2.6. Δικαστική προστασία στη Γερμανία.	218

2.6.1. Δικαίωμα δικαστικής προστασίας.	218
2.6.2. Έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων.	218
2.6.2.1. Γερμανικό δίκαιο και έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων.	219
2.6.2.2. Το είδος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων και η συγκρότηση του Συνταγματικού Δικαστηρίου.	219
2.6.2.3. Το αντικείμενο του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.	221
2.6.2.4. Αποτελέσματα του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.	221
2.6.2.5. Τα όρια του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στη Γερμανία.	222
Συμπεράσματα.	223
Βιβλιογραφία – Αρθρογραφία.	225

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η σύγχρονη εποχή χαρακτηρίζεται από τεχνολογικές και επιστημονικές κατακτήσεις, οι οποίες έχουν επιφέρει σημαντικές αλλαγές στις κοινωνικές και πολιτικές δομές.

Έτσι αποτελεί αναμφισβήτητη πραγματικότητα το γεγονός ότι, ο σύγχρονος άνθρωπος απολαμβάνει περισσότερη ελευθερία, καθώς τα θεμελιώδη δικαιώματά του έχουν κατοχυρωθεί νόμικά. Σύλλογοι, οργανώσεις, επιτροπές αλλά και μεμονωμένα άτομα αντιστέκονται στην με οποιοδήποτε τρόπο και μέσο καταπάτησή τους, υπεραμυνόμενοι των δικαιωμάτων, που εξασφαλίζουν τη στοιχειώδη ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

Η μελέτη των ατομικών δικαιωμάτων ή ατομικών ελευθεριών ανήκει στο συνταγματικό δίκαιο και στο τελευταίο μέρος της ύλης του, που αφορά στα όρια της κρατικής εξουσίας και τις σχέσεις της με τα πρόσωπα που υπόκεινται σ'αυτή, τις σχέσεις δηλαδή ανάμεσα στο κράτος και στα άτομα.

Οι σχετικές διατάξεις βρίσκονται στα άρθρα (4-25) του Συντάγματος το οποίο στο δεύτερο μέρος του έχει τίτλο «Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα».

Τα δικαιώματα αυτά κατέχουν μια πολύ σημαντική θέση στην ύλη του Συνταγματικού δικαίου αφού προσδιορίζουν τον χώρο ελευθερίας και δράσης των απέναντι στην κρατική εξουσία. Το Σύνταγμα οργανώνει την κρατική εξουσία, προβλέπει τα όργανα που θα την ασκήσουν, τον τρόπο ανάδειξής τους, τις αρμοδιότητές τους, τις διαδικασίες ελέγχου, τον χρόνο θητείας τους, την ιεραρχία τους.

Όλα αυτά σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα είναι αρκετά για να οργανωθεί σωστά και να λειτουργήσει εύρυθμα το κράτος. Απαραίτητο όμως συμπλήρωμα των ρυθμίσεων αυτών είναι οι διατάξεις που θα προβλέπουν την κατεύθυνση που πρέπει να έχει η κρατική δράση και τα όρια της δράσης αυτής. Διαφορετικά θα είχαμε μια δημοκρατικά μεν εκλεγμένη και οργανωμένη εξουσία που θα είχε το δικαίωμα κατά τη διάρκεια της θητείας της να λαμβάνει ότι μέτρα θέλει, όποιο κόστος και όποιες συνέπειες και αν έχουν αυτά στη ζωή των κατοίκων της χώρας, με μόνη λογικά και θεσμικά προβλεπόμενη κύρωση, την μη επανεκλογή των φορέων της εξουσίας αυτής. Τα όρια ακριβώς αυτά, αλλά και οι κατευθύνσεις, τίθενται με τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα μπορούν να διακριθούν σε δύο μεγάλες κατηγορίες:

α) Ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα για ισότητα απέναντι στο νόμο και για προστασία από αυθαίρετη σύλληψη, κράτηση ή εξορία, το δικαίωμα για δικαιοσύνη και πολιτική ελευθερία, το δικαίωμα της ελευθερίας της σκέψης, της συνείδησης, της έκφρασης και της θρησκείας, το δικαίωμα για αντικειμενική δίκη και ανθρώπινη μεταχείριση, το δικαίωμα των ειρηνικών συγκεντρώσεων και του συνεταιρισμού, το δικαίωμα της προστασίας από καταχρήσεις της εξουσίας και άλλα.

β) Κοινωνικά, οικονομικά, πολιτιστικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα για ικανοποιητικό βιοτικό επίπεδο, το δικαίωμα προστασίας από την πείνα, το δικαίωμα για ιατρική περίθαλψη, για μόρφωση, για εργασία, κοινωνική ασφάλιση και άλλα.

Τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα είναι συνήθως αυτά που περιορίζουν τις εξουσίες του κράτους. Ενώ η κατοχύρωση των οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων θεωρείται υποχρέωση του κράτους.

Η υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι η εξασφάλιση του κράτους δικαίου, το κράτος δηλαδή εκείνο που παρέχει τις συνταγματικές και νομοθετικές εγγυήσεις για την προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας του ατόμου σε κάθε περίοδο και περίπτωση.

Η διακήρυξη αναγνωρίζει ότι ο σεβασμός των δικαιωμάτων όλων των ανθρώπων αποτελεί το θεμέλιο της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ειρήνης στον κόσμο. Με την έννοια αυτή αποτελεί κοινό υπόδειγμα για όλους τους λαούς και όλα τα έθνη.

Τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, τα οποία «προσδιορίζονται» με συγκεκριμένους νόμους και διατάγματα, στην Ελλάδα αλλά και στις χώρες της Ε.Ε. επιχειρεί να παρουσιάσει και να αξιολογήσει η παρούσα μελέτη. Πιο συγκεκριμένα για την επίτευξη αυτής της εργασίας η οποία συνιστά το τελευταίο στάδιο των σπουδών του τμήματος Δ.Μ.Υ.Π. του Τ.Ε.Ι. Καλαμάτας και που οδηγεί στην απόκτηση του πτυχίου διαιρείται σε τρία μέρη.

Αναλυτικότερα το πρώτο μέρος αποτελείται από 7 κεφάλαια. Το πρώτο μέρος αναφέρεται στα ατομικά δικαιώματα γενικά. Το δεύτερο μέρος αποτελείται από 6 κεφάλαια και αφορά κυρίως στην συνταγματική προστασία των ατομικών δικαιωμάτων στην Ελλάδα. Το τρίτο μέρος αποτελείται από 2 κεφάλαια. Αφορά στην Συνταγματική προστασία τριών κρατών- μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τα κράτη

αυτά είναι η Γαλλία, η Ισπανία και η Γερμανία. Η επιλογή των χωρών αυτών έγινε τυχαία. Επίσης γίνεται αναφορά στα συμπεράσματα που προέκυψαν από τη διεξαγωγή της μελέτης αυτής.

Τέλος από τη θέση αυτή, αισθανόμαστε την υποχρέωση να ευχαριστήσουμε θερμά όλους όσους βοήθησαν στη διεξαγωγή αυτής της μελέτης και ιδιαίτερα τον καθηγητή κύριο Κωνσταντίνο Τσουντα, ο οποίος, ως εισηγητής του θέματος της πτυχιακής μας εργασίας, μας βοήθησε σημαντικά, με χρήσιμες υποδείξεις του, στην εύρεση υλικού, στην επεξεργασία των στοιχείων και στην ολοκλήρωση της παρούσας μελέτης. Επίσης τον ευχαριστούμε γιατί είχε την καλοσύνη να συζητήσει μαζί μας ορισμένες σκέψεις μας. Θέλουμε ακόμη να ζητήσουμε συγνώμη για τυχόν λάθη στην εργασία και να επισημάνουμε ότι δυσκολευτήκαμε στην ανεύρεση του υλικού.

Με την πεποίθηση, ότι η εργασία αυτή ολοκληρώθηκε ύστερα από δουλειά που έγινε με αίσθημα αντικειμενικότητας και με συλλογική εργασία, την καταθέτουμε στην κρίση του εκπαιδευτικού προσωπικού.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Α.Ε.Δ.	= Ανώτατο ειδικό δικαστήριο.
Α.Ε.Ι.	= Ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα.
Α.Κ.	= Αστικός Κώδικας.
Α.Π.	= Άρειος Πάγος.
Δ.Α.Σ.Ε.	= Διάσκεψη για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη.
Δ.Ε.Η.	= Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού.
Δ.Ε.Κ.	= Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.
Δ.Ο.Ε.	= Διεθνής Οργάνωση Εργασίας.
Δ.Σ.Α.Π.Δ.	= Διεθνές Σύμφωνο περί Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων.
Δ.Σ.Ε.	= Διεθνής Σύμβαση Εργασίας.
εδ.	= Εδάφιο.
Ε.Ε.	= Ευρωπαϊκή Ένωση.
Ε.Κ.Δ.	= Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο.
ΕΛ.ΤΑ.	= Ελληνικά Ταχυδρομεία.
Ε.Σ.	= Ελεγκτικό Συνέδριο.
Ε.Σ.Δ.Α.	= Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.
Ε.τ.Κ.	= Εφημερίδα της Κυβέρνησης.
Κ.Π.Δ.	= Κώδικας Ποινικής Δικονομίας.
Ν.	= Νόμος.
Ν.Δ.	= Νομοθετικό Διάταγμα.
Ν.Π.Δ.Δ.	= Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου.
Ν.Π.Ι.Δ.	= Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου.
Ο.Α.	= Ολυμπιακή Αεροπορία.
Ο.Α.Σ.Ε.	= Οργανισμός για την Ασφάλεια στην Ευρώπη.
Ο.Η.Ε.	= Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών.
Ο.Τ.Α.	= Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης.
Ο.Τ.Ε.	= Οργανισμός Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος.

Π.Δ.	= Ποινική Δικονομία.
Π.Ε.	= Πανεπιστημιακή εκπαίδευση.
Π.Κ.	= Ποινικός Κώδικας.
Σ.	= Σύνταγμα.
Σ.Ε.Ε.	= Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης.
Σ.Ε.Ε.Δ.Δ.	= Σώμα Επιθεωρητών-Ελεγκτών Δημόσιας Διοίκησης.
Σ.ΕΟΚ.	= Συνθήκη Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.
Σ.τ.Ε.	= Συμβούλιο της Επικρατείας.
Σ.τ.Π.	= Συνήγορος του Πολίτη.
Το.Σ.	= Το Σύνταγμα(περιοδικό).
Φ.Ε.Κ.	= Φύλλο της Εφημερίδας της Κυβέρνησης.

ΜΕΡΟΣ Α*

ΤΑ ΑΤΟΜΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΓΕΝΙΚΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

1.1 Εννοιολογική προσέγγιση του όρου.

Ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως ελεύθερο ον. Έχει την δυνατότητα να σκέφτεται, να κινείται και να μιλάει ελεύθερα. Εφόσον οι άνθρωποι είναι εκ φύσεως ελεύθεροι είναι και εκ φύσεως ίσοι.¹ Η ύπαρξη δικαιώματος προϋποθέτει όχι μόνο φορέα αλλά και χορηγό. Το δικαίωμα μπορεί να υπάρξει μέσα στο πλαίσιο της έννομης τάξης. Η έννομη τάξη είναι ταυτόσημη με το κράτος εφόσον και στα δύο υπάρχει προγραμματισμός και μη αποδοχή της αυθαιρεσίας. Επομένως το δικαίωμα προϋποθέτει την ύπαρξη κράτους. Λέγοντας δικαίωμα εννοούμε την εξουσία που παρέχει το σύστημα του δικαίου σε πρόσωπο η κατηγορία προσώπων ή σε ένωση προσώπων για την ικανοποίηση ενός συμφέροντος στο οποίο δίνει νομική υπόσταση.²

Ο άνθρωπος είτε ως άτομο είτε ως μέλος μιας ομάδας είναι ασθενέστερος από την κρατική εξουσία. Το κράτος εκτός από τις υπηρεσίες που έχει τη δυνατότητα να προσφέρει στον άνθρωπο με τις κρατικές δραστηριότητες των φορέων της εξουσίας μπορεί να αποτελέσει και κίνδυνο για την ανάπτυξη της προσωπικότητας και την αξιοπρέπεια του. Αυτό αποδεικνύεται με την επικράτηση συμφερόντων σε βάρος των πολιτών.

Η ιστορική εξέλιξη οδήγησε στη νομική κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων³ του ανθρώπου ή του πολίτου ως μεμονωμένο άτομο ή ως μέλος μιας ομάδας. Στη χώρα μας τα δικαιώματα αυτά χαρακτηρίζονται ως ατομικά γιατί εγγυώνται την ατομικότητα του ανθρώπου και αποσκοπούν να αποτρέψουν την απορρόφηση σε ένα ολοκληρωτικό κράτος που δεν είναι

¹ Π.Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο: ατομικά δικαιώματα α', 1991, σ.4.

² Δ.Θ. Τσάτσος, Συνταγματικό δίκαιο: γ' θεμελιώδη δικαιώματα, 1987, σ.21.

³ Ανάλυση του όρου παρακάτω.

άλλο από το κράτος χωρίς ατομικά δικαιώματα.

Το Σύνταγμα ως θεμελιώδης νόμος συμβάλλει να θέτει όρια στην άσκηση της κρατικής εξουσίας απονέμοντας ορισμένα δικαιώματα στα πρόσωπα που υπόκεινται σε αυτή. Αυτά τα δικαιώματα του, δηλαδή η ελευθερία του αυτοκαθορισμού που απονέμεται από το ισχύον δίκαιο και τείνει στον αποκλεισμό ή περιορισμό των επεμβάσεων του κράτους σε συγκεκριμένο πεδίο ύπαρξης και δράσης των εξουσιαζομένων, ονομάζονται ατομικά δικαιώματα η ατομικές «ελευθερίες».¹

Άλλη διατύπωση του όρου ατομικά δικαιώματα μπορεί να αναφερθεί η εξής: «Ατομικά δικαιώματα λέγονται εκείνα που παρέχουν στο άτομο την ευχέρεια να αναπτύσσει ελεύθερα την δραστηριότητα του μέσα σε ένα ορισμένο κύκλο ενεργείας, στον οποίο αποκλείεται ή περιορίζεται η επέμβαση του κράτους».²

Επιπλέον ορολογική διευκρίνηση του όρου ατομικά δικαιώματα είναι η εξής : ο όρος ατομικά δικαιώματα δεν περιέχει κατ' ανάγκη ατομιστική έμφαση αλλά τονίζει την αυθυπαρξία και την έμφυτη ατομικότητα του ανθρώπου, που κινδυνεύει από κάθε λογής ολοκληρωτικά κράτη αλλά και από την αυταρχικότητα στην οποία μπορεί εύκολα να διολισθήσει -σε μια συγκεκριμένη περίπτωση- και ένα κράτος που σέβεται κατ' αρχήν την ελευθερία του «ατόμου».³

1.2 Ζητήματα ορολογίας

Εκτός του όρου ατομικά δικαιώματα χρησιμοποιούνται διεθνώς καθώς και πρόσφατα στη χώρα μας και άλλοι όροι όπως «ατομικές ελευθερίες», «θεμελιώδη δικαιώματα», «δημόσιες ελευθερίες», «ανθρώπινα δικαιώματα», «συνταγματικά δικαιώματα». Οι όροι αυτοί μολονότι θεωρούνται από νομική άποψη ταυτόσημοι, στην πραγματικότητα δεν είναι. Ειδικότερα:

α) ο όρος «ατομικές ελευθερίες» δεν περιέχει την έννοια δικαίωμα όπου τονίζει την αναγνωρισμένη αξίωση της έννομης τάξης και αποτελεί στοιχείο της νομικής τους θεμελίωσης. Αντίθετα ο όρος ελευθερίες έχει στατική έννοια και

¹ Α. Ι. Μάνεσης, Σύνταγματικό δίκαιο: ατομικές ελευθερίες α', 1978, σ.9.

² Χρ. Σγουρίτσα, Αί ατομικά ελευθερία, 1963, σ.11.

³ Π.Δ. Δαγτόγλου, Σύνταγματικό δίκαιο :ατομικά δικαιώματα τόμος α', ό.π, σ.6.

αναφέρεται σε κατάσταση και όχι σε αξίωση. Επίσης έχει πολιτική ισχύ, για αυτό και χρησιμοποιείται σε διακηρύξεις . Πολλές φορές δεν αρκεί για τη διασφάλιση του ανθρώπου η ελευθερία έναντι της εξουσίας αλλά απαιτούνται και παροχές ή άλλες θετικές συμβουλές. Άλλο μειονέκτημα του όρου είναι ότι δεν εκφράζει το εννοιολογικό του περιεχόμενο διότι όλα τα δικαιώματα έχουν ατομικό χαρακτήρα δηλαδή έχουν ως υποκείμενο «άτομα». Ορισμένες από τις ατομικές ελευθερίες απονέμονται στα άτομα ως μέλη κοινωνικών ομάδων επομένως δεν πρόκειται για ατομικές ελευθερίες αλλά για συλλογικά δικαιώματα. Πλεονέκτημα του όρου είναι η εξασφάλιση ενός πεδίου ελεύθερης ύπαρξης και δράσης του ατόμου από αυθαίρετες επεμβάσεις της κρατικής εξουσίας.

β) Ο όρος «θεμελιώδη δικαιώματα»¹ αναδεικνύει το θεμελιακό χαρακτήρα τους για την έννομη τάξη. Το συνταγματικό κράτος είναι το κράτος ενός συγκεκριμένου πολιτισμικού συστήματος στο μέτρο που ένας αριθμός θεμελιωδών στοιχείων αυτού του συστήματος αναγνωρίζεται ως υπέρτατος νόμος της «χώρας»². Ο όρος αυτός θεμελιώνει όχι μόνο τα ατομικά αλλά και τα κοινωνικά και τα πολιτικά δικαιώματα.

γ) Ο όρος «δημόσιες ελευθερίες» χρησιμοποιείται κυρίως από την Γαλλία. Περιλαμβάνει ατομικά, κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα.

δ) Ο όρος «ανθρώπινα δικαιώματα» ή «δικαιώματα του ανθρώπου»³ είναι οικείος κυρίως στις αγγλοσαξονικές χώρες. Ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε κυρίως μεταπολεμικά για την προστασία των ατομικών ελευθεριών σε διεθνές επίπεδο. Μειονεκτήματα του όρου είναι η ιδεολογική φόρτιση που υπάρχει από την πλευρά του φυσικού δικαίου και που θέλει τα ατομικά δικαιώματα συμβατά με τον άνθρωπο. Επιπλέον δεν κρίνει αναγκαία τη διάκριση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, από τα δικαιώματα του πολίτη ή

¹ Όρος καθιερωμένος στη Γερμανία : Grundrechte.

² Κ. Χρυσογόνας, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, 1998, σ.4.

³ Βλ. Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Μιλάμε πότε για «ανθρώπινα δικαιώματα» και πότε για «δικαιώματα του ανθρώπου». Στην εποχή της αμερικανικής και της γαλλικής επανάστασης οι τρέχοντες όροι ήταν «rights of man» και «droits l' homme». Βλ. τον τίτλο της γαλλικής διακηρύξεως του 1789. Επίσης ο Ρήγας Φεραίος χρησιμοποιεί στο σχέδιο του (1797) τον όρο «δίκαιο του ανθρώπου». Στις μεταπολεμικές διακηρύξεις του αιώνα μας, το γαλλικό κείμενο παρέμεινε πιστό στην παράδοση, ενώ το αγγλικό υιοθέτησε τον όρο «humans rights», ίσως γιατί το «rights of man» φαίνεται να μιλά μόνο για άνδρες. Στην Ελληνική γλώσσα μιλάμε σχεδόν αποκλειστικά για τα ατομικά δικαιώματα και όχι για τα δικαιώματα του ατόμου. Επίσης πολιτικά δικαιώματα και όχι δικαιώματα του πολίτη.

των κοινωνικών ομάδων. Με άλλα λόγια ο όρος «ανθρώπινα δικαιώματα» περιλαμβάνει εκτός από τα ατομικά, τα κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα. Συνεπώς δεν αποδίδει με ακρίβεια το περιεχόμενο των ατομικών δικαιωμάτων.

ε) Ο όρος «συνταγματικά δικαιώματα» δικαιολογείται γιατί η καταγραφή τους γίνεται στο συνταγματικό κείμενο και τη συνακόλουθη αυξημένη τυπική ισχύ τους. Για την προστασία των δικαιωμάτων γίνονται ρυθμίσεις από τη διεθνή έννομη τάξη. Το Σύνταγμα επιτρέπει τη θέσπιση εγγυήσεων στο πλαίσιο της εσωτερικής έννομης τάξης και στο επίπεδο του κοινού νομοθέτη. Όλα αυτά δεν καλύπτονται με τον όρο «συνταγματικά δικαιώματα» ο οποίος υποδηλώνει πως τα δικαιώματα ισχύουν μόνο όταν υπάρχει Σύνταγμα αποκλείοντας έτσι τον προσυνταγματικό τους χαρακτήρα.

στ) Τέλος ο όρος «ατομικά δικαιώματα» έχει το μειονέκτημα, ότι δεν περιλαμβάνουν εξ' ορισμού συλλογικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα της συναθροίσεως ή της ενώσεως. Επίσης πως τονίζουν το ατομικιστικό και απορρίπτουν το κοινωνικό στοιχείο των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Τέτοιες ερμηνείες είναι όμως γραμματικές.

Συμπερασματικά οι διάφοροι όροι δίνουν διαφορετική έμφαση. Δεν βλάπτει η εναλλακτική τους χρησιμοποίηση που στην πράξη είναι συχνή, κυρίως των όρων «δικαιωμάτων» και «ελευθεριών»¹. Αποτελεί γεγονός ότι το ατομικό δικαίωμα δεν διαφοροποιείται από οποιοδήποτε άλλο και αυτό γιατί κάθε δικαίωμα έχει άτομα ως υποκείμενα. Ωστόσο η αναγκαία διάκριση έχει πραγματοποιηθεί στην πράξη από τη χρήση του όρου τόσο στη νομολογία όσο και στη θεωρία, σε αναφορά προς τις συνταγματικές διατάξεις. Επίσης ο ίδιος ο νομοθέτης χρησιμοποιεί τον όρο «ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα» στην επικεφαλίδα του δεύτερου μέρους του Συντάγματος (άρθρα 4 – 25) και διευκολύνεται η περιγραφή του γνωστικού αντικειμένου.

1.3 Όρια των ατομικών ελευθεριών.

Η έννοια των ατομικών δικαιωμάτων επηρεάστηκε από τις ιδέες της

¹ Βλ. την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών(ΕΣΔΑ) της 4ης Νοεμβρίου 1950, «human of rights and fundamental freedoms», «droits de l' homme et libertes fondamentales».

Γαλλικής επανάστασης του χίλια επτακόσια ογδόντα εννέα (1789) και έδωσε στα δικαιώματα αυτά αρνητικό χαρακτήρα. Τα ατομικά δικαιώματα συνίστανται στην υποχρέωση του κράτους να μην επεμβαίνει σε ένα ορισμένο κύκλο ενεργειών του ατόμου ή να επεμβαίνει τηρώντας κάποιους περιορισμούς που θεσπίζει το δίκαιο. Δημιουργείται έτσι και η θέσπιση ατομικών δικαιωμάτων ως θετική υποχρέωση του κράτους π.χ. δωρεάν ή ελεύθερη παιδεία.

Όμως, όπως οι ελευθερίες που απολαμβάνει το άτομο δεν είναι απόλυτες έτσι και ο περιορισμός της κρατικής εξουσίας δεν είναι απόλυτος. Τα Σ. καθορίζουν τα όρια ελευθερίας του ατόμου για την αποφυγή κατάχρησης τους. Η ελευθερία του ατόμου τελειώνει εκεί που αρχίζει η ελευθερία του άλλου αφού το άτομο δεν ζει απομονωμένο αλλά μέσα σε σύνολο συνανθρώπων που έχουν τα ίδια δικαιώματα. Η αρχή αυτή υιοθετείται από το άρθρο 4 της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη της Γαλλικής επανάστασης που όριζε τα εξής: «Η ελευθερία συνίσταται στο να μπορεί κανείς να κάνει κάθε τι που δεν βλάπτει τον άλλο έτσι ώστε η άσκηση των φυσικών δικαιωμάτων κάθε ανθρώπου δεν έχει άλλα όρια πέρα από εκείνα που εξασφαλίζουν στα άλλα μέλη της κοινωνίας, την απόλαυση των ίδιων δικαιωμάτων. Τα όρια αυτά μόνο ο ν. μπορεί να τα προσδιορίσει».

Τα ατομικά δικαιώματα κατοχυρώνονται από το Σ. για κάθε άτομο που βρίσκεται στην Ελλάδα άσχετα αν είναι ιθαγενής ή αλλοδαπός. Ο κανόνας αυτός έχει τις εξαιρέσεις του, έτσι για παράδειγμα ορισμένα ατομικά δικαιώματα ασκούνται από έλληνες χωρίς να αποκλείεται η διασφάλιση με νόμο της άσκησης τους από τους αλλοδαπούς.

Σημείωση: Τα ατομικά δικαιώματα αποτελούν κατά κύρια βάση αντικείμενο του Συνταγματικού δικαίου. Ορισμένα ατομικά δικαιώματα ή ορισμένες πλευρές των ατομικών δικαιωμάτων συνδέονται με κλάδους του δικαίου όπως π.χ. του Διοικητικού, του Ποινικού, του Δικονομικού, Του Διεθνούς, του Εργατικού, του Αστικού, του Εκκλησιαστικού. Επειδή οι σχετικές διατάξεις βρίσκονται στο κείμενο του Σ. και έχουν αυξημένη τυπική ισχύ δεν μπορούν να καταργηθούν από ν. ή από οποιοσδήποτε άλλες κρατικές πράξεις.

1.4 Ατομικά δικαιώματα – δημοκρατία – κράτος δικαίου και κοινωνικό κράτος.

Τα ατομικά δικαιώματα δεν ενισχύουν απλά την έννομη θέση του

ιδιώτη, αλλά τον μεταβάλλουν από αντικείμενο δικαίου σε υποκείμενο δικαίου δηλαδή από απλό υπήκοο σε πολίτη. Τα ατομικά δικαιώματα δεν αναφέρονται μόνο στην υποκειμενική κατάσταση του ιδιώτη αλλά περιορίζουν αντίστοιχα την κρατική εξουσία. Τα ατομικά δικαιώματα συμβάλουν στην απόρριψη του ολοκληρωτισμού και στην ενίσχυση της δημοκρατίας.

Η δημοκρατία δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει χωρίς την ελευθερία της γνώμης, του τύπου, της ένωσης, της ιδρύσεως και λειτουργίας των πολιτικών κομμάτων. Η ελευθερία έχει και πρακτική σημασία γιατί δεν είναι η ελευθερία εκείνων που συμφωνούν, όσο εκείνων που διαφωνούν. Για την ελεύθερη συμμετοχή των πολιτών στην κρατική εξουσία είναι αναγκαία η θέσπιση περιορισμών των ατόμων που ασκούν την κρατική εξουσία και η διασφάλιση ατομικών δικαιωμάτων που σχετίζονται με την ανεμπόδιστη άσκηση πολιτικών δικαιωμάτων. Τα πολιτικά δικαιώματα τελούν σε σχέση αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης με τα ατομικά. Απόδειξη αποτελεί η σχέση ανάμεσα στη γενική ελευθερία και ισότητα από τη μία και η ελευθερία και ίση ψήφο από την άλλη όπου τα ατομικά δικαιώματα δεν μπορούν να χωριστούν από τη δημοκρατική αρχή.

Σχέση αλληλεξάρτησης συνδέει επίσης τα ατομικά δικαιώματα με το κοινωνικό κράτος. Έτσι το κοινωνικό κράτος προσφέρει στο άτομο ένα *minimum* αγαθών και υπηρεσιών και εξασφαλίζει τις ελάχιστες παροχές.

1.5 Δικαστικοποίηση των ατομικών δικαιωμάτων.

Στις μέρες μας τα ατομικά δικαιώματα έπαυσαν να είναι γενικοί αφορισμοί και πολιτικές παραινέσεις και υποβλήθηκαν στο δικαστικό έλεγχο.

Μπορούν να αναφερθούν τα εξής γεγονότα :

- Η αναγνώριση με συνταγματικές διατάξεις (στην Ελλάδα από το Σύνταγμα του 1927 όπως επίσης και στο ισχύον) του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.
- Ο έλεγχος της νομιμότητας των πράξεων της διοικήσεως από τα διοικητικά δικαστήρια.
- Επίσης η πρόσφατη ίδρυση και λειτουργία συνταγματικών δικαστηρίων τα οποία έχουν δημιουργήσει πλούσια νομολογία σχετικά μ την τήρηση των

ατομικών δικαιωμάτων.

Τα ατομικά δικαιώματα περιλαμβάνουν στη θεωρία και νομολογία και άλλους κλάδους δικαίου όπως αστικού (ελευθερία συμβάσεων) και ποινικού (προσωπική ελευθερία και ασφάλεια). Το διοικητικό δίκαιο αναφέρεται στην οργάνωση της διοίκησης, στις σχέσεις με τη νομοθετική εξουσία και τον σεβασμό των ατομικών δικαιωμάτων από τη διοίκηση. Γι' αυτό το συνταγματικό δίκαιο λέγεται ότι βρίσκεται στις επικεφαλίδες του διοικητικού. Η διεύρυνση του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων και ο δικαστικός έλεγχος των ατομικών δικαιωμάτων συνέζευξε το συνταγματικό και διοικητικό δίκαιο σε όλες τις χώρες με ανεπτυγμένο δημόσιο δίκαιο.¹

1.6 Πολιτική διάσταση των ατομικών δικαιωμάτων.

Τα ατομικά δικαιώματα έχουν δύο κυρίως πολιτικές διαστάσεις, μία φθίνουσα και μία αναπτυσσόμενη. Συγκεκριμένα :

– Η φθίνουσα διάσταση αναφέρεται στην αντιπαράθεση μεταξύ φιλελευθερισμού και μαρξισμού. Ο φιλελευθερισμός σχετίζεται με τις ιδέες της γενικής και οικονομικής ελευθερίας, την ελευθερία της ιδιοκτησίας και τη νομική ισότητα. Επιπλέον ο κοινωνικός περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων και η ελεύθερη αγορά δημιουργούν ευνοϊκές συνθήκες για την αποφυγή του ατομοκεντρισμού και του κρατικού παρεμβατισμού.

Ο μαρξισμός από την άλλη πλευρά δίνει τη θέση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας στον κρατικό προγραμματισμό. Έτσι δεν υπάρχει ιδιωτική πρωτοβουλία και τα μέσα παραγωγής ανήκουν στο κράτος. Αυτό συνεπάγεται άρση των ατομικών δικαιωμάτων. Η κατάρρευση του σοσιαλισμού το χίλια εννιακόσια ογδόντα εννέα (1989)² έχει τις ρίζες της στην περιορισμένη πρωτοβουλία των ατόμων και στον εξευτελισμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

– Η αναπτυσσόμενη διάσταση αναφέρεται στην κατοχύρωση ενός *minimum* ελευθερίας και αξιοπρέπειας που επιτρέπει την ανάπτυξη των δημιουργικών δυνάμεων του κράτους. Σε αυτό βοήθησαν οι διακηρύξεις των δικαιωμάτων

¹ Π.Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο :ατομικά δικαιώματα τόμος α', ό.π, σ.10.

² Κατά τον *annus mirabilis* του 1989 κατέρρευσαν και οι περισσότερες δικτατορίες της Λατινικής Αμερικής.

του Ανθρώπου .όπως η Οικουμενική Διακήρυξη του χίλια εννιακόσια σαράντα οκτώ (1948) και τα σύμφωνα του Ο.Η.Ε. καθώς και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου το χίλια εννιακόσια πενήντα. Σπουδαίο ρόλο για το κύρος των ατομικών δικαιωμάτων έχουν οι συμφωνίες της ΔΑ.Σ.Ε. (Διασκέψεως για την Ασφάλεια και συνεργασία της Ευρώπης).

1.7 Η νομική φύση των ατομικών δικαιωμάτων.

Έχει επικρατήσει η αντίληψη πως τα ατομικά δικαιώματα είναι συνδεδεμένα με την ανθρώπινη υπόσταση. Δηλαδή ο άνθρωπος έχει αυτά τα δικαιώματα επειδή είναι άνθρωπος. Η άποψη αυτή δεν ευσταθεί από νομική και κοινωνικοπολιτική πλευρά. Τα ατομικά δικαιώματα υπάρχουν έξω και πάνω από το Σύνταγμα.

Για τη νομική ισχύ των ατομικών δικαιωμάτων μπορούν να διευκρινιστούν τα εξής:

- Τα δικαιώματα αυτά από τη μία πλευρά καθορίζουν τους δικαιούχους και το συμφέρον τους, από την άλλη παρέχει σ' αυτούς εξουσίες. Το δικαίωμα προϋποθέτει την ύπαρξη δικαίου και την ύπαρξη κρατικής εξουσίας για την αποτελεσματική προστασία του.
- Όλοι μιλούν για ανθρώπινα δικαιώματα, όχι τόσο για να μην τα παραβιάζουν αλλά για να μην τους δίδεται η ευθύνη ότι τα παραβιάζουν. Δεν υποτιμάμε τις ενέργειες για τη διεθνή προστασία των ατομικών δικαιωμάτων. Παρόλα αυτά όμως η τουρκική εισβολή στην Κύπρο από τον Ο.Η.Ε. ή η έκθεση επιτροπής Συμβουλίου της Ευρώπης για τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από την Τουρκία δεν μας πείθουν για το επίπεδο προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων .

Πράγματι η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων εξαρτάται σε τελική ανάλυση από την εσωτερική έννομη τάξη. Είναι στη δικαιοδοσία των κρατών η προστασία των δικαιωμάτων που προσπαθεί να κατοχυρώσει η διεθνής έννομη τάξη.

1.8 Τα επιμέρους ατομικά δικαιώματα – διαχωρισμός των ατομικών δικαιωμάτων.

Το Σύνταγμα στο δεύτερο μέρος του, άρθρα (4-25)¹ κατοχυρώνει τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα. Τα ατομικά δικαιώματα διακρίνονται σε τέσσερις κατηγορίες. Αυτές είναι :

- α) Γενική ελευθερία.
- β) Οικονομική ελευθερία.
- γ) Ισότητα .
- δ) Αξία του ανθρώπου.

ΓΕΝΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

1. Δικαίωμα ζωής και σωματικής και ψυχικής ακεραιότητας.

- Δικαίωμα ζωής.
- Δικαίωμα σωματικής και ψυχικής ακεραιότητας.

2. Προσωπική ελευθερία και ασφάλεια.

- Η εν γένει προσωπική ελευθερία.
- Προσωπική ασφάλεια.
- Ποινικός κολασμός.
- Ελευθερία κινήσεως και εγκαταστάσεως.

3. Δικαίωμα ιδιωτικής σφαίρας.

- Απαραβίαστο της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής.
- Άσυλο κατοικίας.
- Απόρρητο επικοινωνίας.

4. Ελευθερία θρησκείας ,πληροφορίας και γνώμης.

- Θρησκευτική ελευθερία και ελευθερία πεποιθήσεων.
- Ελευθερία γνώμης.
- Ελευθερία πληροφορίας.

5. Ελευθερία και εγγυήσεις μαζικής επικοινωνίας.

- Ελευθερία τύπου.
- Ελευθερία του κινηματογράφου και της φωτογραφίας.
- Συνταγματικές εγγυήσεις της ραδιοτηλεόρασεως.

---

¹ Βλ. παράρτημα.

6. Ελευθερία πνευματικής δημιουργίας και διδασκαλίας.

- Ελευθερίας τέχνης.
- Ελευθερία επιστήμης, έρευνας και διδασκαλίας.
- Πανεπιστημιακή αυτοδιοίκηση και ακαδημαϊκή ελευθερία.
- Ελευθερία παιδείας.

7. Συλλογικές ελευθερίες.

- Ελευθερία συναθροίσεως.
- Ελευθερία ενώσεως.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ.

1. Δικαίωμα εργασίας.

- Δικαίωμα εργασίας ως ελευθερία εργασίας.
- Δικαίωμα εργασίας ως αξία εργασίας.

2. Συνδικαλιστική ελευθερία - συλλογική αυτονομία.

3. Γενική οικονομική ελευθερία.

4. Δικαίωμα ιδιοκτησίας.

ΙΣΟΤΗΤΑ.

1. Γενική αρχή της ισότητας.

2. Ειδικές μορφές της ισότητας προβλεπόμενες ρητώς από το Σύνταγμα.

- Ισότητα φύλων.
- Ισότητα αμοιβής εργασίας.
- Ίση πρόσβαση στις δημοτικές λειτουργίες.
- Φορολογική υποχρέωση, φορολογική ισότητα ,φορολογική δικαιοσύνη.
- Στρατολογική υποχρέωση – Στρατολογική ισότητα.
- Απαγόρευση τίτλων ευγενείας.

3. Άλλες ειδικές μορφές ισότητας.

- Ισότητα ψήφου.
- Ισότητα των πολιτικών κομμάτων.
- Ισότητα διαδίκων.

ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ.

- 1. Σεβασμός της αξίας του ανθρώπου.**
- 2. Ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας.**
- 3. Δικαίωμα Ιθαγένειας.**

1.9 Θεμελιώδη δικαιώματα και Ευρωπαϊκή Ένωση.

Οι λαοί της Ευρώπης, έχοντας διαρκώς όλο και πιο στενή σχέση αποφάσισαν να μοιραστούν ένα ειρηνικό μέλλον, θεμελιωμένο σε κοινές αξίες. Η Ευρωπαϊκή Ένωση τοποθετεί τον άνθρωπο στην καρδιά της δράσης της, δημιουργώντας ένα χώρο ελευθερίας, ασφάλειας, δικαιοσύνης και ταυτόχρονα συμβάλλει στη διαφύλαξη και ανάπτυξη των κοινών αξιών λαμβάνοντας υπόψη την πολυμορφία των πολιτισμών και των παραδόσεων της Ευρώπης. Τα δικαιώματα του χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων απορρέουν κυρίως από κοινές συνταγματικές παραδόσεις και τις διεθνείς υποχρεώσεις των κρατών μελών, τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση και τις Κοινοτικές Συνθήκες, Την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, τους Κοινωνικούς Χάρτες που έχουν υιοθετηθεί από την Κοινότητα και το Συμβούλιο της Ευρώπης καθώς και από τη νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Ο χάρτης αποτελείται από 54 άρθρα κατανεμημένα σε επτά κεφάλαια. Σε αυτά καταγράφονται όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα. Ως αντικείμενο έχουν την αξιοπρέπεια του ανθρώπου, τις ελευθερίες, την ισότητα, την αλληλεγγύη, τα δικαιώματα των πολιτών, τη δικαιοσύνη και γενικές διατάξεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι (ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑ).

- Άρθρο 1 (Ανθρώπινη αξιοπρέπεια).

- Άρθρο 2 (Δικαίωμα ζωής).
- Άρθρο 3 (Δικαίωμα στην ακεραιότητα του προσώπου).
- Άρθρο 4 (Απαγόρευση των βασανιστηρίων και των απάνθρωπων ή εξευτελιστικών ποινών & μεταχείρισης).
- Άρθρο 5 (Απαγόρευση της δουλείας και της καταναγκαστικής εργασίας)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II (ΕΛΕΥΘΕΡΙΕΣ).

- Άρθρο 6 (Δικαίωμα στην ελευθερία και στην ασφάλεια).
- Άρθρο 7 (Σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής).
- Άρθρο 8 (Προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα).
- Άρθρο 9 (Δικαίωμα γάμου και δικαίωμα ίδρυσης οικογένειας).
- Άρθρο 10 (Ελευθερία συνείδησης και Θρησκείας).
- Άρθρο 11 (Ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης).
- Άρθρο 12 (Ελευθερία του συνερχέσθαι και του συνετερίζεσθαι).
- Άρθρο 13 (Ελευθερία της Τέχνης και της Επιστήμης).
- Άρθρο 14 (Δικαίωμα εκπαίδευσης).
- Άρθρο 15 (Ελευθερία του επαγγέλματος και δικαίωμα για εργασία).
- Άρθρο 16 (Επιχειρηματική ελευθερία).
- Άρθρο 17 (Δικαίωμα ιδιοκτησίας).
- Άρθρο 18 (Δικαίωμα ασύλου).
- Άρθρο 19 (Προστασία σε περίπτωση απομάκρυνσης, απέλασης και έκδοσης).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ III (ΙΣΟΤΗΤΑ).

- Άρθρο 20 (Ισότητα έναντι του νόμου).
- Άρθρο 21 (Απαγόρευση διακρίσεων).
- Άρθρο 22 (Πολιτιστική, Θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία).
- Άρθρο 23 (Ισότητα ανδρών και γυναικών).
- Άρθρο 24 (Δικαίωμα του παιδιού).

- Άρθρο 25 (Δικαίωμα των ηλικιωμένων).
- Άρθρο 26 (Ένταξη των ατόμων με ειδικές ανάγκες).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV (ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ)

- Άρθρο 27 (Δικαίωμα των εργαζομένων στην ενημέρωση και τη διαβούλευση στο πλαίσιο της επιχείρησης).
- Άρθρο 28 (Δικαίωμα διαπραγμάτευσης και συλλογικών δράσεων).
- Άρθρο 29 (Δικαίωμα πρόσβασης στις υπηρεσίες ευρέσεως εργασίας).
- Άρθρο 30 (Προστασία σε περίπτωση αδικαιολόγητης απόλυσης).
- Άρθρο 31 (Δίκαιες πρόσφορες συνθήκες εργασίας).
- Άρθρο 32 (Απαγόρευση της εργασίας των παιδιών και προστασία των νέων στην εργασία).
- Άρθρο 33 (Οικογενειακή ζωή και επαγγελματική ζωή).
- Άρθρο 34 (Κοινωνική ασφάλιση και κοινωνική αρωγή).
- Άρθρο 35 (Προστασία της υγείας).
- Άρθρο 36 (Πρόσβαση στις υπηρεσίες οικονομικού ενδιαφέροντος).
- Άρθρο 37 (Προστασία του περιβάλλοντος).
- Άρθρο 38 (Προστασία του καταναλωτή).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V (ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ).

- Άρθρο 39 (Δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι στις εκλογές του ευρωπαϊκού κοινοβουλίου).
- Άρθρο 40 (Δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές).
- Άρθρο 41 (Δικαίωμα χρήσης διοίκησης).
- Άρθρο 42 (Δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα).
- Άρθρο 43 (Διαμεσολαβητής).
- Άρθρο 44 (Δικαίωμα αναφοράς).
- Άρθρο 45 (Ελευθερία κυκλοφορίας και διαμονής).
- Άρθρο 46 (Διπλωματική και προξενική προστασία).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI (ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ).

- Άρθρο 47 (Δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου).
- Άρθρο 48 (Τεκμήριο αθωότητας και δικαίωμα της υπεράσπισης).
- Άρθρο 49 (Αρχές της νομιμότητας και της αναλογικότητας αξιόποινων πράξεων και ποινών).
- Άρθρο 50 (Δικαίωμα του προσώπου να μη δικάζεται ή να μην τιμωρείται δύο φορές για την ίδια αξιόποινη πράξη. Κανείς δεν διώκεται, ούτε τιμωρείται ποινικά για αδικήματα για τα οποία έχει ήδη αθωωθεί ή καταδικαστεί εντός της ένωσης με οριστική απόφαση ποινικού δικαστηρίου σύμφωνα με το νόμο).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII (ΓΕΝΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ).

- Άρθρο 51 (Πεδίο εφαρμογής).
- Άρθρο 52 (Εμβέλεια των δικαιωμάτων που διασφαλίζονται).
- Άρθρο 53 (Επίπεδο προστασίας).
- Άρθρο 54 (Απαγόρευση της κατάχρησης του δικαιώματος).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ.

2.1 Η διεθνής εξέλιξη των ατομικών δικαιωμάτων.

- α) Από την αρχαιότητα μέχρι τις επαναστάσεις του 18^{ου} αιώνα.
- β) Από τις επαναστάσεις του 18^{ου} αιώνα ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο.
- γ) Από τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο μέχρι και σήμερα.

α) Η έννοια του ατομικού δικαιώματος ήταν άγνωστη για την **αρχαιότητα**. Το αρχαίο κράτος ήταν παρεμβατικό, δηλαδή έλεγχε την ιδιωτική ζωή των πολιτών. Π.χ στη Σπάρτη τιμωρούσε όποιον δεν παντρευόταν, στο Βυζάντιο τιμωρούσε με πρόστιμο όποιον είχε στο σπίτι του ξυράφι. Με τη συμμετοχή του πολίτη στην άμεση δημοκρατία εξασφάλιζε τον αυτοπεριορισμό των ατομικών δικαιωμάτων με την άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων. Δεν τίθεται θέμα προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων. Η οικονομική ανάπτυξη και οι κατακτήσεις του 5^{ου} αιώνα οδηγούν στη διαμόρφωση της έννοιας της ανθρώπινης φύσης και του φυσικού δικαίου. Στην ρωμαϊκή αρχαιότητα η αναγνώριση της ανθρώπινης αξίας συνοδευόταν με τον αντίστοιχο περιορισμό της πολιτικής αξίας. Σύμφωνα με τους Έλληνες, ελεύθεροι πολίτες είναι εκείνοι που ζουν σε ελεύθερη πόλη και μπορούν να συμμετέχουν στη διοίκηση των κοινών. Στη διαμόρφωση της έννοιας των ατομικών δικαιωμάτων, το ρόλο του διαδραμάτισε και ο χριστιανισμός. Έτσι αναγνωριζόταν πως οι άνθρωποι είναι ίσοι και ελεύθεροι ενώπιον του θεού, αποτέλεσμα αυτού η κατάργηση της δουλείας.

Η μεσαιωνική κοινωνία χαρακτηριζόταν από ταξικές ανισότητες μεταξύ του κλήρου, των ευγενών και των χωρικών. Η οικονομία ήταν σε στενή εξάρτηση με τον άρχοντα. Η εξουσία του δεν ήταν απεριόριστη. Κατά τον 7^ο αιώνα δημιουργήθηκε η συνέλευση του λαού, η ονομαζόμενη αργότερα «αυλή». Εκεί ο άρχοντας καλούσε το λαό ή τους φεουδάρχες υποτελείς για να τον συμβουλευθούν.

Το 12^ο – 13^ο αιώνα τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις διατυπώνονται γραπτά στους λεγόμενους χάρτες. Σημαντικό παράδειγμα η magna chart του

1215 του Ιωάννη του Ακτήμονα. Η ρήτρα της magna chart αναφέρει ότι «κάθε ελεύθερος άνθρωπος δεν θα συλλαμβάνεται, δεν θα φυλακίζεται ή δεν θα στερείται την παρουσία του ή δεν θα κηρύσσεται εκτός νόμου ή δεν θα εξορίζεται ή δεν θα βλάπτεται με οποιοδήποτε τρόπο και δεν θα στραφούμε εναντίον του ,ούτε θα τον διώξουμε χωρίς δίκαιη απόφαση των ομοίων του η σύμφωνα με το νόμο της χώρας». Η παραπάνω ρήτρα θυμίζει τα συντάγματα της Γαλλικής και Αμερικανικής διακήρυξης. Η εκκλησία κάνει διάκριση ανάμεσα στην πνευματική και κοσμική εξουσία. Έτσι ο ηγεμόνας δεσμεύεται από το θείο νόμο αλλά και από την εκκλησία. Ο John of Salisbury και ο Θωμάς Ακινάτης τόνιζαν την ιδιαίτερη αξία του ανθρώπου. αυτό είχε ως αντίκτυπο τη διαμόρφωση πολιτικών θεωριών που αναζητούν τις βάσεις και τις προϋποθέσεις μιας δίκαιης πολιτικής εξουσίας.

Το κράτος το 17^ο και 18^ο αιώνα παρεμβαίνει ρυθμίζοντας τους τομείς της ζωής. Έτσι, κάτω από τέτοιες συνθήκες ήταν αδύνατη η αναγνώριση των ατομικών δικαιωμάτων. Το 1687 το Bill of Rights αύξησε τις αρμοδιότητες του κοινοβουλίου, το 1701 το Act of Settlement υποχρέωνε κάθε νέο βασιλιά να επιβεβαιώνει τις κεκτημένες ελευθερίες. Ο Λούθηρος (1483 – 1540) υποστηρίζει τη διάκριση του πνευματικού και κοσμικού βασιλείου και καταλήγει στην απαγόρευση επέμβασης της πολιτικής εξουσίας. Για τον Καλβίνο (1509 – 1565) ο άρχοντας έχει την υποχρέωση να προστατεύει τη ζωή και την ιδιοκτησία των πολιτών.

Το 17^ο αιώνα η σχολή του Δικαίου της φύσης και των εθνών συνέβαλε στη θεμελίωση των ατομικών δικαιωμάτων. Βασική της προσφορά αποτέλεσε το Κοινωνικό συμβόλαιο.¹ Το Κοινωνικό συμβόλαιο (1762) είναι από τα πιο γνωστά βιβλία του Ρουσσώ. Ο Ρουσσώ πίστευε πως ένα είδος συμφωνίας έγινε ανάμεσα στο λαό και την κυβέρνηση, έτσι ενώ υπεράσπιζε την ελευθερία και αξιοπρέπεια του ατόμου, υποστήριζε ότι ο πολίτης δεσμεύεται από τη γενική βούληση που δηλώνει τι είναι καλό για το κοινωνικό σύνολο.² Για τον Λοκ το Κοινωνικό συμβόλαιο αποτελεί επιτακτική ανάγκη. Με το Κοινωνικό συμβόλαιο ο άνθρωπος θα καθιερώσει ποια από τα φυσικά του δικαιώματα θα δώσει στην εξουσία και πια θα κρατήσει μέσα στον κοινωνικό σχηματισμό. Οι

¹ Δ.Θ. Τσάτσος, ό.π,σ.64.

² Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις πηγές, 1995, σ.17.

φυσιολάτρης Βολτέρος (1694 – 1778), Μοντεσκιέ (1689 – 1755) και Ρουσσώ (1712 – 1778) άσκησαν επιρροή στη διαμόρφωση των ατομικών δικαιωμάτων. Ο πρώτος διατύπωσε τη θεωρία υπέρ της θρησκευτικής ανοχής, ο δεύτερος πρότεινε τη διάκριση των εξουσιών και ο τρίτος θεωρεί τη δημοκρατία αναγκαία για την επικράτηση της ελευθερίας.

β) Η **Αμερικανική επανάσταση** (1775 – 1783) και η **Γαλλική επανάσταση** (1789 – 1799) συνέβαλαν στην αναγνώριση των ατομικών δικαιωμάτων. Από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα κατοχυρώνονται από τα Σ. σε Ευρώπη και Αμερική. Για την αναγνώριση των ατομικών δικαιωμάτων διατυπώθηκαν μια σειρά διακηρύξεις. Οι σημαντικότερες είναι των Η.Π.Α. της 4ης Ιουλίου 1776¹ και της Βιργινίας της 12ης Ιουνίου 1776. Τα αντίστοιχα των διακηρύξεων συντάγματα διατυπώνουν την προσήλωση τους σε αυτές. Διαμορφώθηκε η αντίληψη πως η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων αποτελεί συνέπεια της ανθρωπίνης φύσης. Τα δικαιώματα της εποχής αυτής ως προς το περιεχόμενο τους είναι αμυντικά, ατομικά, πολιτικά και απόλυτα. Η προστασία των δικαιωμάτων δεν έχει τη νομική μορφή που παίρνουν σήμερα. Κύρια ατομικά δικαιώματα της περιόδου αυτής είναι :

- Η ελευθερία του ατόμου όπως η προσωπική ελευθερία, η ελευθερία της συνείδησης, ελευθερία τύπου κ.λ.π.
- Το δικαίωμα της ισότητας.
- Το δικαίωμα της ιδιοκτησίας.

Με την καθιέρωση του Σ. η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων κατοχυρωνόταν σε αυτό. Η Ελλάδα το 1821, τα κράτη της Λατινικής Αμερικής το 1824, το Βέλγιο το 1831, Η Γερμανία το 1849 κ.λ.π.

Το 19^ο αιώνα η βιομηχανική επανάσταση επέφερε αλλαγές στις οικονομικές και κοινωνικές δομές. Επικρατεί διάκριση μεταξύ εύπορων και ατόμων που ζουν σε άθλιες συνθήκες διαβίωσης.²

Ο Μαρξ (1818 – 1883) στο έργο του zur juderfrage (1848) καταγγέλλει ως εγωιστικά τα ανθρώπινα δικαιώματα της αστικής κοινωνίας.³ Σκοπός της σοσιαλιστικής κοινωνίας είναι η θεμελίωση της κομμουνιστικής κοινωνίας όπου η αφθονία της παραγωγής θα επιτρέπει τη ρύθμιση των

¹ Δ.Θ. Τσάτσος, ό.π, σ.66.

² Δ.Θ. Τσάτσος, ό.π, σ.75.

³ Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης ιστορίας από τις πηγές, ό.π, σ.38-39.

ατομικών συμπεριφορών σύμφωνα με το κοινό συμφέρον. Έτσι με αυτό τον τρόπο ο άνθρωπος θα είναι απόλυτα ελεύθερος.

Το δικαίωμα του συνετερίζεσθαι έχει αποκατασταθεί στην Αγγλία από το 1825, στη Γαλλία από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα είναι δυνατή η σύσταση «εταιρειών αλληλεγγύης» με ερανικό χαρακτήρα.

Δίπλα στα ατομικά δικαιώματα γεννιούνται και τα συλλογικά. Την ίδια περίοδο πραγματοποιείται και θετική παρέμβαση από την πλευρά του κράτους για την προστασία του αδυνάτου.

γ) Στα τέλη του **πρώτου παγκοσμίου πολέμου** οι ατομικές ελευθερίες θεωρούνται αποκλειστικό προνόμιο της αστικής τάξης. Το 1918 «η διακήρυξη των δικαιωμάτων του εργαζομένου και υπό εκμετάλλευση λαού» εκφράζει την απομάκρυνση της ανισότητας. Το 1936 το Σοβιετικό Σύνταγμα καθιερώνει ατομικές και συλλογικές ελευθερίες κατά συνέπεια και κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα. Το γερμανικό σύστημα της Βαϊμάρης της 11ης Αυγούστου 1919 και τα Συντάγματα των κρατών που δημιουργήθηκαν μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο (Πολωνία, Γιουγκοσλαβία, Τσεχοσλοβακία, Γερμανία, Αυστρία) εμπλούτισαν τον κατάλογο των ατομικών δικαιωμάτων και κατοχύρωσαν πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα. Εκτός από τα ανωτέρω το Σ. περιέχει και διατάξεις οικονομικού και κοινωνικού περιεχομένου σημαντικές για την παρέμβαση του κράτους στην οικονομία και πρόνοια.

Στην Ιταλία και Γερμανία οι απόψεις για τα ατομικά δικαιώματα¹ είναι οι εξής: Δικαιώματα του ατόμου δεν υπάρχουν, μόνο παραχωρήσεις του κράτους για εξυπηρέτηση δικού του συμφέροντος. Το άτομο δεν έχει υποχρεώσεις απέναντι στο έθνος όπου εντάσσεται, απλά μια θέση σε αυτό.

Στη σύγχρονη εποχή μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο τα ευρωπαϊκά κράτη θεώρησαν αναγκαία την αναθεώρηση των Συνταγμάτων τους. Δεν ήταν δυνατό με την αλλαγή των ιδεών να μείνουν στάσιμα τα Συντάγματα των κρατών. Έτσι η Γαλλία θέσπισε νέο Σύνταγμα το 1946 και πάλι 1958, η Ιταλία το 1947, η Δυτική Ευρώπη το 1949, η Ελλάδα το 1975, η Πορτογαλία το 1976, η Ισπανία το 1978. Τα Συντάγματα αυτά αναγνωρίζουν την αξία του ανθρώπου και κατοχυρώνουν ατομικά, κοινωνικά, πολιτικά δικαιώματα και ταυτόχρονα καθήκοντα όπως η στρατιωτική υποχρέωση κ.λ.π.

---

¹ Περίοδος Μουσολίνι και Führer.

Αρχίζει θα λέγαμε μια προσπάθεια διεθνοποίησης των ατομικών δικαιωμάτων κυρίως μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Ο Ο.Η.Ε. συμβάλει στην προαγωγή των ατομικών δικαιωμάτων. Σειρά κειμένων καθιερώθηκαν από τον Ο.Η.Ε. και άλλες οργανώσεις όπως η UNESCO, Δ.Ο.Ε. κ.λ.π για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Τέτοια είναι :

- Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του ανθρώπου(1948).
- Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Έτσι όλοι μιλούν για ανθρώπινα δικαιώματα 3ης γενιάς ή δικαιώματα που βασίζονται σε κάποια κοινωνική ή διακρατική αλληλοβοήθεια.

2.2 Η κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων κατά τα Ελληνικά Συντάγματα.

- α) Τα Συντάγματα της περιόδου υπέρ της ανεξαρτησίας του Αγώνα.
- β) Τα Συντάγματα μετά τη σύσταση του ανεξάρτητου Ελληνικού κράτους.
- γ) Το Ισχύον Σύνταγμα 1975/86. (Αναθεώρηση αυτού ,Απρίλιος 2001)¹.

α) Το πρώτο Σύνταγμα της Ελλάδας, το λεγόμενο **Σύνταγμα της Επιδαύρου** περιείχε λίγες διατάξεις για τα ατομικά δικαιώματα. Περιοριζόταν στην ισότητα, την προστασία της ιδιοκτησίας, στην τιμή και ασφάλεια των Ελλήνων, τη διακήρυξη της ανεξαρτησίας, το δικαίωμα αναφοράς, την απαγόρευση σύλληψης χωρίς εντολή του δικαστηρίου. Ο νόμος της Επιδαύρου επανέλαβε τις παραπάνω διατάξεις και επέκτεινε την προστασία της ελευθερίας, της τιμής και την ιδιοκτησία για κάθε έλληνα πολίτη, Ο νόμος αυτός περιέλαβε και νέες διατάξεις.

Το πολιτικό Σύνταγμα της Τροιζήνας το 1827 επέκτεινε τα ατομικά δικαιώματα περιλαμβάνοντας, την ελευθερία, την εκπαίδευση, τη θρησκευτική ελευθερία. Ταυτόχρονα προστάτευε τη δυνατότητα αναγκαστικής απαλλοτρίωσης για δημόσιο όφελος.

Το Ηγεμονικό Σύνταγμα του 1832 κατοχύρωσε την ελευθερία της γνώμης και το απαραβίαστο του ασύλου κατοικίας.

β) **Το Σύνταγμα του 1844** περιείχε συνοπτικές διατάξεις για τα ατομικά δικαιώματα. Αναγνώριζε τα δικαιώματα του «κλασικού καταλόγου» με

---

¹ Βλ. Παράρτημα.

εξαίρεση τα δικαιώματα συναθροίσεως και συνεταιρισμού. Το Σύνταγμα του 1864 κατοχύρωσε μεγαλύτερο αριθμό ατομικών δικαιωμάτων. Την ίδια περίοδο η Συνταγματική επιτροπή της β' εθνοσυνέλευσης προσκολλημένη στις αντιλήψεις του φυσικού δικαίου διατύπωσε ότι πρόκειται για δικαιώματα «σύμφυτα του ανθρώπου».

Το Σύνταγμα του 1911 ενίσχυσε την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και περιέλαβε διατάξεις που κατοχυρώνουν την προσωπική ελευθερία, την ελευθερία συνεταιρισμού, το Δικαίωμα αναφοράς, το άσυλο της κατοικίας. Επίσης έδειχνε ενδιαφέρον για παροχές του κράτους, για την εκπαίδευση και μεριμνούσε για πρώτη φορά στην Ελλάδα τη δυνατότητα αναστολής ατομικών δικαιωμάτων.

Το Σύνταγμα του 1927 ξεχώρισε ιδιαίτερα για το λεπτομερειακό του χαρακτήρα. Παρόλα αυτά δημιούργησε υποχρεώσεις του κράτους εκτός από την εκπαίδευση, και παρέμεινε πιστό στον κλασικό κατάλογο των κλασικών ατομικών δικαιωμάτων.

Τα Σύνταγμα του 1952 καθιέρωσε κάποιους περιορισμούς ατομικών δικαιωμάτων.¹ Παρέμεινε και αυτό όπως και το προηγούμενο, πιστό στον κατάλογο των ατομικών δικαιωμάτων.

γ) Το ισχύον Σύνταγμα του 1975/86 στο δεύτερο μέρος του αναφέρει «τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα» άρθρα (4 – 25).² Το ισχύον σύνταγμα είναι περισσότερο ανθρωποκεντρικό και αυτό εκφράζεται κυρίως στο άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος όπου διατυπώνεται ότι «ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν πρωταρχικήν υποχρέωσιν της πολιτείας». Ο όρος άνθρωπος δεν αποτελεί μια απλή έκφραση που δηλώνει πλήθος λαού αλλά αναγνωρίζεται κάθε άτομο ξεχωριστά. Το Σύνταγμα προβάλλει το κοινωνικό κράτος και απορρίπτει τον ατομοκεντρισμό. Στο άρθρο 25 παρ 1 & 2 του Συντάγματος αναφέρονται τα δικαιώματα του ανθρώπου ως άτομο και ως μέλος της κοινωνίας.

Το Σύνταγμα προστατεύει για πρώτη φορά την ιδιωτική δραστηριότητα (άρθρο 5 παρ 1 του Συντάγματος) και καθορίζει τα όρια των δικαιωμάτων της ατομικής ιδιοκτησίας και της ιδιωτικής οικονομικής ζωής. Επιπλέον για πρώτη

¹ Βλ. κατωτέρω για τους περιορισμούς των ατομικών δικαιωμάτων.

² Βλ. παράρτημα.

φορά το Σύνταγμα στο άρθρο 24 προβλέπει περιορισμούς της ιδιοκτησίας υπέρ του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, της χωροταξικής αναδιαρθρώσεως της χώρας και της πολεοδομικής ενεργοποίησεως και αναμορφώσεως. Κατοχυρώνει την κοινωνική δέσμευση του ιδιοκτήτη. Έτσι το προφυλασσόμενο πεδίο της ιδιοκτησίας δεσμεύεται και μπορεί και να περιορισθεί και από το νομοθέτη. Η προστασία της ιδιωτικής οικονομικής δραστηριότητας κατοχυρώθηκε με το άρθρο 5 παρ 1 του Συντάγματος και μπορεί να συνδεθεί με το δικαίωμα αναπτύξεως της προσωπικότητας.

Το ισχύον Σύνταγμα επίσης τονίζει περισσότερο τη δικαστική προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και προβλέπει ότι «έκαστος δικαιούται εις παροχήν εννόμου προστασίας υπό των δικαστηρίων και δύναται να αναπτύξει ενώπιον τούτων τας απόψεις του περί των δικαιωμάτων ή συμφερόντων του, ως νόμος ορίζει πως τα ελληνικά δικαστήρια ελέγχουν τη συνταγματικότητα των νόμων».¹

Η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων ανατίθεται σε μεγάλο βαθμό στο νομοθέτη. Ο έλληνας νομοθέτης προχώρησε σε κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων και πέρα από το *minimum* που απαιτεί το Σ.

Το αναθεωρημένο Σ. του 1975/86/2001 συγκροτήθηκε ως ενιαίο κείμενο με την από 18/4/2001 πράξη του Προέδρου της Βουλής (Φ.Ε.Κ. Α' 85) σύμφωνα με τις προβλέψεις και τους όρους, πρώτον μεν, του ειδικού ψηφίσματος της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων με το οποίο τέθηκαν σε ισχύ οι αναθεωρημένες διατάξεις (κατά άρθρο 110§5, δεύτερον δε, επιμέρους διατάξεων του ίδιου του Σ. που ψηφίστηκαν συνοδευόμενες από ειδική ρήτρα ως προς τη συστηματική ένταξή τους στο ενιαίο κείμενο του Σ. Το ενιαίο κείμενο του ισχύοντος Σ. στη δημοτική γλώσσα περιλαμβάνει όμως δύο διαφορετικές κατηγορίες διατάξεων από πλευράς γλωσσικής αυθεντικότητας:

α) Οι διατάξεις που αναθεωρήθηκαν (τροποποιήθηκαν, αντικαταστάθηκαν ή προστέθηκαν) από την Ζ' Αναθεωρητική Βουλή διατυπώθηκαν εξ αρχής στη δημοτική γλώσσα και έτσι δημοσιεύθηκαν και τέθηκαν σε ισχύ με το ειδικό (μόνο) ψήφισμα της Βουλής αυτής. Αυτές είναι συνεπώς διατυπωμένες σε μια και μόνη γλωσσική εκδοχή που είναι και η αυθεντική.

¹ Βλ. κατωτέρω, στο κεφάλαιο για τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων.

β) Αντιθέτως οι αρχικές διατάξεις του Σ. του 1975 που δεν μεταβλήθηκαν ούτε από την ΣΤ' ούτε από την Ζ' Αναθεωρητική Βουλή είναι αυθεντικά διατυπωμένες στην καθαρεύουσα και έχουν μεταφερθεί στη δημοτική γλώσσα με το Β' ψήφισμα της ΣΤ' αναθεωρητικής Βουλής. Το ίδιο ισχύει και με τις διατάξεις που αναθεωρήθηκαν από την ΣΤ' Αναθεωρητική Βουλή. Αυτές διατυπώθηκαν πρωτογενώς στην καθαρεύουσα και τέθηκαν σε ισχύ με το Α' ψήφισμα της Αναθεωρητικής Βουλής, μεταφέρθηκαν δε δευτερογενώς στη δημοτική (πλην του προοιμίου ή μάλλον της επίκλησης στην Αγία Τριάδα που παρέμεινε στην αρχική γλωσσική της μορφή) με το Β' ψήφισμα της ίδιας Βουλής.

Το ενιαίο κείμενο του Σ. είναι άρα και το μόνο αυθεντικό ως προς τις διατάξεις που αναθεώρησε η Ζ' αναθεωρητική Βουλή των Ελλήνων, ενώ σε περίπτωση οποιασδήποτε αμφιβολίας (ενδεχόμενο οριακό αλλά μη αποκλειόμενο) για τις άλλες διατάξεις, το αυθεντικό κείμενο τους πρέπει να αναζητηθεί στην αρχική κατάστρωση τους, στην καθαρεύουσα, όπως αυτή έγινε από την Ε' ή την ΣΤ' Αναθεωρητική Βουλή.

2.3 Κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στο διεθνές δίκαιο.

- α) Διεθνείς διακηρύξεις στο πλαίσιο του οργανισμού Ηνωμένων Εθνών.
- β) Διεθνείς διακηρύξεις στο πλαίσιο του οργανισμού Διασκέψεως για την ασφάλεια και συνεργασία στην Ευρώπη.
- γ) Διεθνείς διακηρύξεις στο πλαίσιο του οργανισμού της Διεθνούς οργάνωσης εργασίας.
- δ) Διεθνείς διακηρύξεις στο πλαίσιο του οργανισμού του Συμβουλίου της Ευρώπης.
- ε) Ανθρώπινα δικαιώματα και οργανισμός Αμερικανικών κρατών.
- στ) Ανθρώπινα δικαιώματα και οργανισμός Αφρικανικής ενότητας.
- ζ) Ελληνικά δικαστήρια προς εφαρμογή Διεθνών διακηρύξεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Μέχρι τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο επικρατούσε η αντίληψη ότι ανήκει στη δικαιοδοσία των κρατών η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων. Από την εποχή του πρώτου παγκοσμίου πολέμου έγινε κάποια κίνηση αλλά μόνο θεωρητική και ήταν «η Διακήρυξη των Διεθνών Δικαιωμάτων του

Ανθρώπου» από το Ινστιτούτο Διεθνούς Δικαίου το 1929. Στην περίοδο του μεσοπολέμου η εγκληματικότητα του εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος στη Γερμανία οδήγησε σε διακηρύξεις κατοχύρωσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από αμερικανούς και βρεταννούς ηγέτες. Ο χάρτης του Ατλαντικού της 14ης Αυγούστου 1941 είχε διακηρύξει ότι «οι άνθρωποι θα πρέπει να ζήσουν ελεύθεροι και ανάγκης ή ενδείας».

Μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο άρχισε να γίνεται μια συνειδητή προσπάθεια σε παγκόσμιο επίπεδο για την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων. Έτσι εφαρμόστηκε μια σειρά κειμένων για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων καθώς επίσης και όργανα που συνέβαλαν στην εγγύηση αυτών.

α) Στο πλαίσιο του οργανισμού Ηνωμένων Εθνών έγιναν οι ακόλουθες διακηρύξεις:

- Ο καταστατικός χάρτης του ΟΗΕ 26/6/1945.(Κυρώθηκε με τον α.ν. 585/1945) και η οικουμενική διακήρυξη των δικαιωμάτων του Ανθρώπου 10/12/1948.¹
- Διεθνές Σύμφωνο περί προλήψεως και καταστολής του εγκλήματος της γενοκτονίας 9/12/1948 (Κυρώθηκε με το ν.δ. 3091/1954).
- Διεθνής Σύμβαση περί προλήψεως και καταστολής του εγκλήματος της γενοκτονίας 9/12/1948. Ισχύει από τις 12/1/1951 (Κυρώθηκε με το ν.δ. 3091/1954).
- Διεθνής Σύμβαση περί καταργήσεως της δουλείας 7/9/1954. Επικυρώθηκε από την Ελλάδα με το ν.δ. 1145/1972.
- Διεθνής Σύμβαση περί καταργήσεως και προλήψεως κάθε μορφής φυλετικών διακρίσεων 7/3/1966 (Κυρώθηκε με το ν.δ. 494/1970). Ισχύει από 4/1/1969.
- Διεθνές Σύμφωνο περί ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων 19/12/1966. Ισχύει από 23/3/1976. (Στην Ελλάδα δεν έχει ακόμη επικυρωθεί).
- Διεθνές Σύμφωνο περί οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων 19/12/1966. (Κυρώθηκε με το ν.δ. 1532/1983). Ισχύει από τις 3/1/1976.
- Σύμβαση περί εξαλείψεως όλων των μορφών διακρίσεως κατά των

---

¹ Γ. Δ. Δασκαλάκης, Μαθήματα Συνταγματικού δικαίου, 1971, σ.108-110.

γυναικών 18/12/1979. (Κυρώθηκε με το ν.δ. 1342/1983. Ισχύει από τις 3/9/1976.

– Διεθνής Σύμβαση κατά των βασανιστηρίων και άλλων τρόπων σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισεως ή τιμωρίας 10/12/1984. (Κυρώθηκε με το ν.δ. 1782/1988). Ισχύει από τις 26/6/1987.

Συναφή διεθνή όργανα είναι η επιτροπή ανθρωπίνων δικαιωμάτων του Ο.Η.Ε. και δύο επιτροπές για τα προαναφερθέντα σύμφωνα.

β) Στο πλαίσιο της Διασκέψεως για την ασφάλεια και τη συνεργασία στην Ευρώπη (ΔΑΣΕ)¹ όπου δεν περιλαμβάνει μόνο τις δυτικές και ανατολικές χώρες (πρόσφατα και η Αλβανία) αλλά και τη Σοβιετική Ένωση, Η.Π.Α, και Καναδά. Ειδικότερα η ΔΑΣΕ περιλαμβάνει:

Την τελική πράξη του Ελσίνκι 1/8/1975 όπου διατυπώνεται ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών του ελευθεριών περιλαμβάνοντας την ελευθερία σκέψεως, συνειδήσεως, θρησκείας ή πίστεως.

– Το καταληκτικό κείμενο της συναντήσεως της Βιέννης (1986-1989) όπου με κοινή απόφαση τους τα κράτη επιβεβαιώνουν το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των ελευθεριών χωρίς να γίνεται διάκριση λόγω φυλής, φύλου, γλώσσας ή θρησκείας.

Το κείμενο της συναντήσεως της Κοπεγχάγης 29/6/1990 και του Παρισιού 21/11/1940 για την επικράτηση της Δημοκρατίας και του κράτους δικαίου (βασικές προϋποθέσεις για την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων).

Πρέπει να σημειωθεί ότι στις 1/1/1995 αποφασίσθηκε για την εφαρμογή της πράξης του Ελσίνκι η δημιουργία της οργάνωσης για την Ασφάλεια της Ευρώπης(Ο.Α.Σ.Ε.) με έδρα τη Βιέννη. Η πρώτη συνέλευση πραγματοποιήθηκε το Μάρτιο του 1995 στο Παρίσι.

γ) Επίσης μεγάλης σημασίας είναι οι Διεθνείς συμβάσεις που έχει υιοθετήσει η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας² από το 1919 ως σήμερα. Αρκετές από αυτές έχουν κυρωθεί με νόμους από την Ελλάδα. Οι

¹ Conference of security and co-operation in Europe (CSCE).

² Η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (International Labour Organisation, ILO) είναι ένας αυτόνομος διεθνής οργανισμός που μέσω της οικονομικής και κοινωνικής επιτροπής είναι συνδεδεμένος συμβατικά με τον Ο.Η.Ε.

σπουδαιότερες από αυτές είναι:

- Η Δ.Σ.Ε. 87/1948 «περί συνδικαλιστικών ελευθεριών και προστασίας του συνδικαλιστικού δικαιώματος»(ν.δ. 4204/1961).
- Η Δ.Σ.Ε. 98/1949 «περί εφαρμογής των αρχών του δικαιώματος οργανώσεων και συλλογικής διαπραγματεύσεως»(ν.δ. 4205/1961).
- Η Δ.Σ.Ε. 105/1957 για την κατάργηση της αναγκαστικής εργασίας(ν.δ. 4221/1961).

Η εφαρμογή των Διεθνών Συμβάσεων Εργασίας (Δ.Σ.Ε.) ελέγχεται από τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας(Δ.Ο.Ε.) και σημαντικό ρόλο παίζει από το 1951 η επιτροπή συνδικαλιστικής Ελευθερίας.

δ) Στο Ευρωπαϊκό πλαίσιο , στην προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου αναφέρεται η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του ανθρώπου που υπογράφηκε στη Ρώμη το 1950^{1,2} και κυρώθηκε στην Ελλάδα για πρώτη φορά με το ν. 2329/1953 και για δεύτερη με το ν.δ. 53/1974.³ Η Ε.Σ.Δ.Α. και τα μεταγενέστερα πρωτόκολλα κατοχύρωσαν πρώτα τα ατομικά και έπειτα τα πολιτικά δικαιώματα.

Η χώρα μας αναγνωρίζει την αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής επιτροπής των Δικαιωμάτων του ανθρώπου και την δικαιοδοσία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου να δικάζει ατομικές προσφυγές σύμφωνα με το άρθρο 25 της Ε.Σ.Δ.Α. Προϋπόθεση για να συμβεί αυτό είναι η εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων.

Επίσης ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης της 18ης Οκτωβρίου 1961 κυρώθηκε με ν.δ. 426/1984 καθιερώνει μια σειρά κοινωνικών δικαιωμάτων (με τη επιφύλαξη της μη δεσμευτικότητας για την Ελλάδα των άρθρων 5 & 6 του Συντάγματος για το **Συνδικαλιστικό Δικαίωμα** και τις συλλογικές διαπραγματεύσεις).

Ακόμη η Ευρωπαϊκή σύμβαση για την πρόληψη των Βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή ποινής της 26ης Νοεμβρίου

¹ Γ. Δ. Δασκαλάκη, ό.π, σ.110-111.

² Χρ. Σγουρίτσα, ό.π, σ.12-13.

³ Τα 25 κράτη που έχουν υπογράψει την ΕΣΔΑ είναι τα εξής: Άγιος Μαρίνος, Αυστρία, Βέλγιο, Γαλλία, Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, Δανία, Ελβετία, Ελλάδα, Ηνωμένο Βασίλειο, Ιρλανδία, Ισλανδία, Ισπανία, Ιταλία, Κύπρος, Λιχτενστάιν, Λουξεμβούργο, Μάλτα, Νορβηγία, Ολλανδία, Ουγγαρία, Πορτογαλία, Σουηδία, Τουρκία, Τσεχοσλοβακία, Φιλανδία. Αίτηση προσχωρήσεως έχουν υποβάλει επίσης η Γιουγκοσλαβία και η Πολωνία.

1987.

Σημείωση: Στον ελληνικό χώρο οι διεθνείς συμβάσεις για την προστασία του ανθρώπου έχουν και τη θέση σε τυπική δύναμη υπέρτατη κάθε άλλης αντίθετης διάταξης ν. σύμφωνα με το άρθρο 28§1εδ.α' του Σ. Έτσι αν το Σ. παρέχει μείζονα προστασία του ατόμου απ' όπιο διεθνές δίκαιο, θα ληφθεί υπόψη η συνταγματική διάταξη.

ε) Στην Αμερική η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο πλαίσιο του Οργανισμού Αμερικανικών Κρατών (Organisation of American States) επικυρώθηκε με:

Την Αμερικανική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου το 1948.

Την Αμερικανική Σύμβαση των Δικαιωμάτων του ανθρώπου το 1969.¹

στ) Στο πλαίσιο του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας(Organisation of African Unity) επικυρώθηκε ο Αφρικανικός Χάρτης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των λαών το 1981.²

ζ) Τα Ελληνικά δικαστήρια δεν δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την αξιοποίηση των Διεθνών Συμβάσεων του Διεθνούς Δικαίου. Παρατηρούμε πως τα ελληνικά συντάγματα παρέχουν ευρύτερη κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων σε σχέση με τη διεθνή κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων σε σχέση με τη διεθνή κατοχύρωση. Δεν είναι όμως και λίγες εκείνες οι περιπτώσεις όπου το Διεθνές Δίκαιο προχωρεί περισσότερο σε σχέση με το Σύνταγμα. Έτσι για παράδειγμα τα άρθρα 9 της Ε.Σ.Δ.Α. (Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών) και 18 του Δ.Σ.Α.Π.Δ. (Διεθνές Σύμφωνο - Ο.Η.Ε.- περί Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων) κατοχυρώνουν την «Ελευθερία σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας» και την «Ελευθερία εκδόσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων εν γένει», το άρθρο 13του Σ. περιορίζεται στην Ελευθερία θρησκευτικής συνειδήσεως και απαγορεύει τον προσηλυτισμό.

Το Σ. παρέχει ένα minimum προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων και δεν αποκλείει υποδεέστερους κανόνες δικαίου. Σε περίπτωση μη συμβιβασμού του διεθνούς δικαίου και του Σ., αυτός που εφαρμόζει το Σ. πρέπει να ελέγξει αν τίθεται θέμα σύγκρουσης και μετά να αποφασίσει.³

¹ Π.Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο :ατομικά δικαιώματα, τόμος α', ό.π ,σ. 27-33.

² Π.Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο :ατομικά δικαιώματα, τόμος α', ό.π, σ. 35.

³ Π.Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος α', ό.π, σ. 35,36.

2.4 Κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στο Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο.

Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα δεν είναι κράτος αλλά οργανισμός με οικονομικούς κυρίως σκοπούς που έχει την τάση να τους επεκτείνει.

Στη δεκαετία 50' & 60' το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων απέρριπτε τον ισχυρισμό για παράβαση των ατομικών δικαιωμάτων γιατί οι ισχυρισμοί αυτοί αναφέρονται στα ατομικά δικαιώματα όπως τα κατοχυρώνουν τα Σ. των κρατών-μελών. Στο τέλος της δεκαετίας του 60' το Δικαστήριο δέχθηκε την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων όχι μόνο από τα Σ. των κρατών-μελών αλλά επίσης μέσα στο πλαίσιο της δομής και των στόχων της κοινότητας.¹

Το 1977 & 1978 τα πολιτικά όργανα της κοινότητας εξέφρασαν τη θέληση τους για την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου. Επίσης τα πολιτικά όργανα αναγνώρισαν στο Δελτίο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στις 5/4/1977² τη σημασία της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων όπως αυτά προκύπτουν από τα Σ. των κρατών-μελών και την Ε.Σ.Δ.Α. Στις 7 & 8 /4/1978 στην Κοπεγχάγη οι αρχηγοί των κρατών-μελών υπέγραψαν τη διακήρυξη.

Στις 12/4/1989 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ψήφισε τη διακήρυξη των Θεμελιωδών δικαιωμάτων και Ελευθεριών. Η παραπάνω διακήρυξη αποτελείται από 28 άρθρα τα οποία προέρχονται από τις συνθήκες ίδρυσης των κοινοτήτων, τα Σ. των κρατών-μελών, τη νομολογία των Δ.Ε.Κ., την Ε.Σ.Δ.Α. και τις ισχύουσες διατάξεις.

Διαφορά παρουσιάζει η συνταγματική προστασία των ατομικών δικαιωμάτων στα διάφορα Κράτη-μέλη. Το Δικαστήριο πορεύεται προς τη συνταγματική συνεργασία για την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων. Επιπλέον δεν προστατεύει ένα ατομικό δικαίωμα σε μικρότερο βαθμό από οποιοδήποτε κράτος-μέλος με βάση το Σ. του. Η διαφορά προστασίας αντισταθμίζεται από τις διεθνείς συνθήκες προστασίας που έχουν υπογράψει τα κράτη-μέλη.

Συμπερασματικά η εξέλιξη της κοινότητας δείχνει ότι η προστασία των

¹ Π.Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος α', ό.π, σ. 39-40.

² Π.Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος α', ό.π, σ. 39.

ατομικών δικαιωμάτων είναι αναγκαία για το κοινοτικό δίκαιο. Όσο περισσότερο αναπτύσσεται η κοινότητα τόσο μεγαλύτερη σημασία αποκτούν τα ατομικά δικαιώματα. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο βασιζόμενο στις Συνθήκες και στα Σ. των κρατών-μελών επεκτείνει με καθυστέρηση τη νομολογία αυτών για τα ατομικά δικαιώματα που αρμόζει στη φύση της κοινότητας. Το Δικαστήριο δέχεται ακόμη ότι το κοινοτικό δίκαιο προστατεύει τα ατομικά δικαιώματα όχι έναντι κοινοτικών και κρατικών οργάνων αλλά έναντι ιδιωτών. Τέλος το Δικαστήριο εφαρμόζει την αρχή της αναλογικότητας¹ από το 1970. Με βάση την αρχή αυτή τα ατομικά δικαιώματα μπορούν να περιοριστούν από το γενικό συμφέρον. Ένας τέτοιος περιορισμός δεν μπορεί να είναι δυσανάλογος σε σχέση με το προστατευόμενο γενικό συμφέρον και τη συγκεκριμένη παράβαση.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να γίνουν δύο παρατηρήσεις:

- Η υπεροχή του Ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου έναντι τυπικών νόμων και κανονιστικών πράξεων της Διοίκησης.
- Τα εθνικά δικαστήρια διακηρύσσουν ότι μπορεί να ελεγχθεί η αντίθεση συνταγματικών και κοινοτικών διατάξεων. Οι διατάξεις αυτές παραμένουν «άσφαιρα πυρά»² χωρίς να φτάνουν στη διατύπωση αντίθεσης στην κρινόμενη κάθε φορά υπόθεση.

---

¹ Για την αρχή αυτή βλ. στο κεφάλαιο με τους περιορισμούς.

² Κ. Χρυσόγονος, ό.π., σ.19.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΣΥΓΓΕΝΕΙΣ ΕΝΝΟΙΕΣ.

3.1. Παραδοσιακή τριπλή διάκριση των ατομικών δικαιωμάτων.

Τα ατομικά δικαιώματα ανήκουν στην κατηγορία των δημοσίων δικαιωμάτων. Δημόσιο δικαίωμα λέγοντας, εννοούμε την ικανότητα που απονέμεται από το ισχύον δίκαιο για την ικανοποίηση συμφερόντων που έχουν σχέση με την άσκηση της κρατικής εξουσίας.

Τα δημόσια δικαιώματα διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες. Αυτές είναι:

α) Τα ατομικά δικαιώματα που έχουν αρνητικό περιεχόμενο (**status negativus**)¹ και θεμελιώνουν αξίωση για αποχή (*ne facere*) της κρατικής εξουσίας. Στον **status negativus** ανήκουν όλα τα υποθετικά, αρνητικά ή αμυντικά δικαιώματα. Πρόκειται για τις αξιώσεις της ελευθερίας του ατόμου απέναντι στην κρατική εξουσία. Έχουν ως αντικείμενο προστασίας τους διάφορες περιοχές της ιδιωτικής ζωής και αποσκοπούν στην προστασία αυτής από κρατικές παρεμβάσεις. Ο ιδιώτης πρέπει να είναι ελεύθερος να διαμορφώσει τη ζωή του ως άτομο αλλά και ως μέλος της κοινωνίας, κατά τον τρόπο που θέλει αυτός και όχι όπως η κρατική εξουσία θα ήθελε. Την αξίωση αυτή τη χαρακτηρίζουμε αποθετική, γιατί απαιτεί από το κράτος να μην ενεργεί, δηλαδή δε ζητάει παροχή αλλά αποχή. Επίσης είναι αμυντική, γιατί συνιστά την άμυνα του ιδιώτη κατά της κρατικής δραστηριότητας.

Πηγή της άντλησης του **status negativus** είναι η ιδέα του «κράτους δικαίου» όπως εμφανίστηκε στα Συντάγματα του 19ου αιώνα, ως την κατάκτηση της αστικής τάξης απέναντι στην ως τότε απόλυτη μοναρχία. Το **status negativus** σημαίνει ελευθερία «από το κράτος και έναντι του

---

¹ Π.Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος α', ό.π, σ.54.

κράτους». Δηλαδή ο άνθρωπος λύνει τα προβλήματά του χωρίς την παρουσία του κράτους. Έτσι αναπτύσσονται σχέσεις πραγματικές ή έννομες, όπως αυτές μπορούν να λειτουργούν αυτόνομα χωρίς την εξουσιαστική παρουσία του κράτους.

Το αγαθό το οποίο προστατεύουν τα ατομικά δικαιώματα είναι αυτό της ελευθερίας και μάλιστα της ελευθερίας από το κράτος και την εν γένει δημόσια εξουσία.

Τέτοια αποθετικά ή αμυντικά δικαιώματα είναι:

- Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (άρθρο 5§1 Σ).
- Το δικαίωμα ζωής, τιμής και ελευθερίας (άρθρο 5§2 Σ).
- Η προσωπική ελευθερία (άρθρο 5§3 Σ).
- Η προσωπική ασφάλεια (άρθρο 6 Σ).
- Το άσυλο της κατοικίας και το απαραβίαστο της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής (άρθρο 19 Σ).
- Το δικαίωμα της συναθροίσεως (άρθρο 11 Σ).
- Το δικαίωμα της ενώσεως (άρθρο 12 Σ).
- Το δικαίωμα συνδικαλισμού (άρθρο 23§1 Σ).
- Η θρησκευτική ελευθερία (άρθρο 13 Σ).
- Η ελευθερία της γνώμης (άρθρο 14 Σ).
- Η ελευθερία του τύπου (άρθρο 14 Σ).
- Η ελευθερία της τέχνης, της επιστήμης, της έρευνας και της διδασκαλίας (άρθρο 16 Σ).
- Το δικαίωμα της ιδιοκτησίας (άρθρο 17 Σ).
- Το απόρρητο των επιστολών και η ελευθερία της ανταπόκρισης (άρθρο 19 Σ).
- Το δικαίωμα της εργασίας υπό την έννοια της ελεύθερης επιλογής και ασκήσεως επαγγέλματος (άρθρο 22§1 Σ).
- Η απαγόρευση αναγκαστικής εργασίας (άρθρο 22§1 Σ).

β) Τα πολιτικά δικαιώματα τα οποία έχουν ενεργητικό

περιεχόμενο (**status activus**)¹ και θεμελιώνουν αξίωση για συμμετοχή στην άσκηση της κρατικής εξουσίας.

Πρόκειται για δικαιώματα συμμετοχής στην άσκηση της δημόσιας εξουσίας. Τα δικαιώματα αυτά έχουν ως αντικείμενό τους την ενεργό συμμετοχή του πολίτη στο σχηματισμό της πολιτειακής βούλησης.

Το δικαίωμα του **status activus** υπήρξε κατάκτηση της αστικής τάξης. Η ολοκλήρωσή της πραγματοποιήθηκε με τον εκδημοκρατισμό της πολιτείας.

Ο πολίτης δεν αρκείται στο ρόλο του αποδέκτη κρατικών παροχών αλλά ζητάει να συμμετέχει, άμεσα ή έμμεσα στη διαμόρφωση της κρατικής λειτουργίας, στους φορείς και στην πορεία της.

Τα **πολιτικά δικαιώματα** είναι:

- 1) Η συμμετοχή στην άσκηση της δημόσιας εξουσίας, είτε
  - με την ιδιότητα του εκλογέα (άρθρο 51§3 Σ).
  - με την ιδιότητα του αιρετού λειτουργού (άρθρο 55 Σ).
  - με την ιδιότητα του δημοσίου λειτουργού (άρθρο 4§4 Σ).
  - με την ιδιότητα του δικαστού (άρθρο 88 Σ).
  - με την ιδιότητα του ενόρκου (άρθρο 97 Σ).
- 2) Οι ελευθερίες γνώμης και πληροφορίας (άρθρο 14§1 Σ), συναθροίσεως (άρθρο 11 Σ), και ενώσεως (άρθρο 12 Σ).
- 3) Το δικαίωμα ίδρυσης πολιτικού κόμματος και συμμετοχής σε αυτό (άρθρο 29 Σ).

Πρέπει να επισημάνουμε ότι τα πολιτικά δικαιώματα αποτελούν έκφραση της δημοκρατικής αρχής.

γ) Τα κοινωνικά δικαιώματα που έχουν θετικό περιεχόμενο (**status positivus**)² και θεμελιώνουν αξίωση για παροχή ορισμένων υπηρεσιών εκ μέρους του κράτους.

Στον **status positivus** ανήκουν όλα τα κοινωνικά ή θετικά δικαιώματα του ατόμου. Πρόκειται για αξιώσεις παροχής από το κράτος ορισμένων

---

¹ Π.Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο :ατομικά δικαιώματα τόμος α', ό.π, σ. 58.

² Π.Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο :ατομικά δικαιώματα, τόμος α', ό.π, σ. 56.

αγαθών ή υπηρεσιών. Ο ιδιώτης εδώ δεν αμύνεται έναντι του κράτους, αλλά ζητά από αυτό να τον βοηθήσει και να τον προστατεύσει. Είναι δικαιώματα που αντανακλούν την άμβλυνση της σύγκρουσης κοινωνίας και κράτους και αποτελούν αξιώσεις κατά του κράτους να εξασφαλίσει την παροχή στοιχειωδών βιοτικών αγαθών και την επικράτηση της δικαιοσύνης. Το αγαθό το οποίο υπηρετούν τα κοινωνικά δικαιώματα, είναι η κοινωνική δικαιοσύνη.

Ο **status positivus** βρίσκει ανταπόκριση στην εξέλιξη του αστικού κράτους το 19ο αιώνα. Η ανάπτυξη της βιομηχανίας και η επικράτηση της ελεύθερης οικονομίας οδήγησε στην οικονομική κρίση κι ανισότητα. Η παρέμβαση του κράτους κρίθηκε αναγκαία για να καλύψει βασικές βιολογικές ανάγκες των πολιτών, τόσο στο υλικό όσο και στο θεσμικό επίπεδο. Έτσι η ελευθερία εξασφαλίζεται μέσω της εξουσίας. Η μετάβαση του φιλελεύθερου κράτους δικαίου στο κοινωνικό κράτος, δημιούργησε την κατηγορία των κοινωνικών δικαιωμάτων.

Θετικά δικαιώματα είναι:

- Το δικαίωμα παιδείας (άρθρο 6§4 Σ).
- Το δικαίωμα εργασίας ως αξίωση προς εργασία (άρθρο 22§1 Σ).
- Το δικαίωμα ορισμένων αδύναμων ατόμων ή ατόμων που έχουν ανάγκη βοήθειας (πολύτεκνων οικογενειών, χηρών και ορφανών κλπ.) για ειδική φροντίδα εκ μέρους του κράτους (άρθρο 21§2 Σ).

Πρέπει να επισημάνουμε ότι τα κοινωνικά δικαιώματα κατοχυρώνονται και σε διεθνείς συμβάσεις που έχει υπογράψει ή κυρώσει η χώρα μας.

Δικαιώματα που θεμελιώνουν αξίωση για παροχή είναι το δικαίωμα ίσης μεταχείρισης (άρθρο 4§1,2,5 Σ και άρθρο 22§1 Σ). Αξίωση παροχής θεμελιώνουν και ορισμένα διαδικαστικά δικαιώματα που εκφράζουν το κράτος δικαίου. Πρόκειται κυρίως για το δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας από τα δικαστήρια (άρθρο 20§2 Σ). Στην κατηγορία αυτή ανήκουν τα δικαιώματα αναφοράς (άρθρο 10 Σ), προηγούμενης ακροάσεως του ενδιαφερόμενου (άρθρο 20§2 Σ) και «νομίμου δικαστή»(άρθρο 8 Σ).

Εκτός από τις τρεις αυτές κατηγορίες (*status negativus*, *status positivus*, *status activus*) ο γερμανός νομοθέτης Jellinek (1851-1911) διατύπωσε και το «**status passivus**». Το *status* αυτό προκύπτει από το

σύνολο νομικών κανόνων που επενεργούν επιτακτικά ή απαγορευτικά στη σφαίρα του ατόμου. Ενώ η σχέση μεταξύ κράτους και ατόμου (δηλαδή υπηκόου) είναι μονομερής, είναι σχέση υποταγής «**status subjectionis**»¹. Το «**status passivus**» όμως είναι ο χώρος άρνησης οποιασδήποτε έννοιας δικαιώματος. Γι' αυτό άλλωστε στη διάκριση των ατομικών δικαιωμάτων περιλαμβάνουμε τις τρεις πρώτες κατηγορίες.

3.2. Αλληλεξάρτηση των δικαιωμάτων.

Τα δημόσια δικαιώματα (*status negativus*, *status positivus*, *status activus*) είναι παραπληρωματικά μεταξύ τους. Οι τρεις κατηγορίες των δημοσίων δικαιωμάτων, τα αποθετικά, θετικά και πολιτικά δικαιώματα διαφέρουν προς το αγαθό που προστατεύουν, προάγουν όμως την ελευθερία, την κοινωνική δικαιοσύνη και τη δημοκρατία αντίστοιχα.

α) Το περιεχόμενο του ατομικού δικαιώματος δεν είναι μόνο «αποχή». Για να διασφαλισθεί αποτελεσματικά η άσκησή του, χρειάζεται και κάποια σχετική ενέργεια και παροχή από το κράτος, π.χ. το άσυλο της κατοικίας προϋποθέτει την ύπαρξη κατοικίας, η ελευθερία της γνώμης τη στοιχειώδη εκπαίδευση και πληροφόρηση. Η ελευθερία με λίγα λόγια δεν μπορεί να είναι ανεξάρτητη από την κοινωνία και από την πολιτεία.

β) Επίσης κατά την άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων δεν αρκεί να έχει κάποιος δικαίωμα συμμετοχής στην άσκηση της κρατικής εξουσίας, χωρίς να μπορεί να ικανοποιήσει τις τρεις πρωταρχικές ανάγκες (τροφή, κατοικία, ενδυμασία). Επίσης η πραγμάτωση των παραπάνω δικαιωμάτων προϋποθέτει πολλές φορές την «αποχή» της κρατικής εξουσίας, π.χ. η απαγόρευση παρέμβασης της διοίκησης ή του Προέδρου της Δημοκρατίας στην κομματική αντιπαράθεση.

γ) Τέλος το κοινωνικά δικαιώματα δεν έγκεινται μόνο σε «παροχές» π.χ. το δικαίωμα της εργασίας προστατεύεται όχι μόνο με τη διασφάλιση εργασίας αλλά με την απαγόρευση της καταναγκαστικής εργασίας, απαγόρευση της εργασίας των ανηλίκων κλπ.

---

¹ Δ.Θ. Τσάτσος, ό.π, σ.94-95.

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι η διάκριση των δημοσίων δικαιωμάτων είναι σχετική και σχηματική. Παρά το ότι υπάρχει αλληλεξάρτηση των δημοσίων δικαιωμάτων, η αναγνώριση και κατοχύρωσή τους δεν υπήρξε ιστορικά ταυτόχρονη. Προηγήθηκαν οι ατομικές ελευθερίες, ακολούθησαν τα πολιτικά δικαιώματα και έπειτα τα κοινωνικά δικαιώματα ή κοινωνικές αξιώσεις.

Παρ' όλο που η ελευθερία, η κοινωνική δικαιοσύνη και η δημοκρατία είναι συμβιώσιμες, προϋποθέτουν και προάγουν η μία την άλλη, η εφαρμογή τους δημιουργεί συγκρούσεις που για να αποτραπούν χρειάζονται τον (από το Σύνταγμα ή από το νόμο) περιορισμό, πότε του ενός και πότε του άλλου δικαιώματος.

3.3. Ουσιαστικά και διαδικαστικά δικαιώματα.

Μια άλλη διάκριση των δικαιωμάτων γίνεται με κριτήριο το περιεχόμενό τους. Έτσι προκύπτουν τα ουσιαστικά και διαδικαστικά (δικονομικά) δικαιώματα.

Ουσιαστικά είναι τα δικαιώματα που αυξάνουν την ελευθερία του ατόμου, τις παροχές της κρατικής εξουσίας προς αυτόν καθώς επίσης και τη συμμετοχή του στην άσκηση της κρατικής εξουσίας. Το μεγαλύτερο ποσοστό των ατομικών δικαιωμάτων είναι ουσιαστικά.

Διαδικαστικά είναι τα δικαιώματα που εγγυώνται την ελεύθερη πρόσβαση στην κρατική, κυρίως στη δικαστική εξουσία και θεμελιώνουν την αξίωση αντικειμενικής κρίσεως και αντικειμενικής παροχής δικαιοσύνης. Θεμελιώδες δικονομικό δικαίωμα είναι το δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας από τα δικαστήρια (άρθρο 20§1 Σ). Διαδικαστικά δικαιώματα είναι το δικαίωμα της προηγούμενης ακροάσεως του ενδιαφερομένου (άρθρο 20§2 Σ) και το δικαίωμα αναφοράς (άρθρο 10 και 69 Σ).

3.4. Θεσμικές Εγγυήσεις.

Μετά την θεωρία των status, διαπιστώθηκε η ύπαρξη μιας άλλης κατηγορίας δικαιωμάτων, αυτών δηλαδή που απορρέουν από «θεσμικές εγγυήσεις». **Θεσμικές εγγυήσεις** είναι οι εγγυήσεις θεσμών του δημοσίου αλλά

και του ιδιωτικού δικαίου, π.χ. οι εγγυήσεις του ελεύθερου ανταγωνισμού, του ελεύθερου τύπου κλπ.

Η ατομική ελευθερία κατοχυρώνεται για χάρη του εκάστοτε φορέα της σε αντίθεση με τη θεσμική εγγύηση που κατοχυρώνεται εν όψει της αποστολής και του σκοπού του εκάστοτε θεσμού.

Η ελευθερία κατοχυρώνεται μέσα σε ορισμένα όρια, ανεξάρτητα από αποστολή και σκοπό. Ο καθένας είναι ελεύθερος να αναπτύξει την προσωπικότητά του όπως θέλει. Αντίθετα η θεσμική εγγύηση έχει ορισμένο σκοπό και αποστολή και μόνο αν αυτά πληρούνται υφίσταται εγγύηση, διαφορετικά εκπίπτει.

Οι θεσμικές εγγυήσεις μπορούν να έχουν περιεχόμενο αρνητικό, δηλαδή απαγόρευση επέμβασης στην ελευθερία, αλλά και θετικό, δηλαδή ο νομοθέτης να θεσπίζει ρυθμίσεις κατάλληλες για την προστασία του θεσμού.

Τέλος μία θεσμική εγγύηση μπορεί να συνυπάρξει με ένα ατομικό δικαίωμα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η ελευθερία του τύπου που από τη μια πλευρά κατοχυρώνεται για χάρη του φορέα (άρθρο 14§1 Σ) και από την άλλη το Σ. ((άρθρο 14§2) κατοχυρώνει την ελευθερία του τύπου ως θεσμό για τη διασφάλιση της δημοκρατίας.

3.5. Θεμελιώδεις υποχρεώσεις.

α) Τα άτομα εκτός από τα ατομικά δικαιώματα έχουν και θεμελιώδεις υποχρεώσεις.

Θεμελιώδεις υποχρεώσεις αποτελούν δηλαδή:

1. Μόνο ειδικές υποχρεώσεις.

Δεν θα πρέπει να χαρακτηριστεί ως θεμελιώδης υποχρέωση η τήρηση των νόμων γιατί μια τέτοια υποχρέωση δε θα έχει το δικό της νομικό περιεχόμενο.

2. Μόνο οι αυτοτελείς υποχρεώσεις.

Όχι δηλαδή οι περιορισμοί ή συνακόλουθες υποχρεώσεις ατομικών δικαιωμάτων και θεσμικών εγγυήσεων.

3. Μόνο οι υποχρεώσεις ιδιωτών.

Π.χ. η προστασία της αξίας του ανθρώπου (άρθρο 2§1 Σ).

4. Μόνο οι υποχρεώσεις πολιτών, ελλήνων υπηκόων.
5. Μόνο οι υποχρεώσεις έναντι του κράτους.
6. Μόνο οι υποχρεώσεις που κηρύσσονται στο ίδιο το Σ.

β) Το Σύνταγμα δεν περιέχει ειδικό κεφάλαιο για θεμελιώδεις υποχρεώσεις, περιέχει όμως διατάξεις όσον αφορά στις υποχρεώσεις των πολιτών.

– Το άρθρο 120§2 Σ αναφέρει ότι ο σεβασμός στο Σ. και τους ν. που συμφωνούν με αυτό και η αφοσίωση στην Πατρίδα και την Δημοκρατία αποτελούν θεμελιώδη υποχρέωση όλων των Ελλήνων.

– Το άρθρο 120§4 Σ λέει ότι η τήρηση του Σ. επαφίεται στον πατριωτισμό των Ελλήνων, που δικαιούνται και υποχρεούνται να αντιστέκονται με κάθε μέσο εναντίον οποιουδήποτε επιχειρεί να το καταλύσει με τη βία.

– Το άρθρο 25§4 Σ αναφέρει ότι το κράτος δικαιούται να αξιώνει από όλους τους πολίτες την εκπλήρωση τους χρέους της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης.

– Τα έτη υποχρεωτικής φοίτησης δεν μπορούν να είναι λιγότερο από εννέα, σύμφωνα με το άρθρο 16§3 Σ.

– Οι Έλληνες πολίτες συνεισφέρουν χωρίς διακρίσεις στα δημόσια βάρη, ανάλογα με τις δυνάμεις τους, σύμφωνα με το άρθρο 4§5 Σ.

– Το άρθρο 4§6 Σ αναφέρει: Κάθε Έλληνας που μπορεί να φέρει όπλα είναι υποχρεωμένος να συντελεί στην άμυνα της πατρίδας σύμφωνα με τους ορισμούς των ν.

– Η υποχρέωση παροχής προσωπικών υπηρεσιών και απαγόρευση κάθε μορφής καταναγκαστικής εργασίας αναφέρει το άρθρο 22§3 Σ.

Το Σύνταγμα θέτει όλες τις θεμελιώδεις υποχρεώσεις υπό την επιφύλαξη του νόμου.

γ) Φορείς ή υποκείμενα υποχρεώσεων είναι όλοι οι φορείς της κρατικής εξουσίας, δηλαδή όσοι έχουν ιδιότητα οργάνου του κράτους. Επομένως τα

ατομικά δικαιώματα προστατεύονται απέναντι και στα νομοθετικά και στα κυβερνητικά και στα δικαστικά όργανα του κράτους. Το άρθρο 25§1 Σ ορίζει ότι τα ατομικά δικαιώματα τελούν υπό την εγγύηση του κράτους και όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίσουν την ανεμπόδιστη άσκησή τους.

Σαν φορείς δημοσίων υποχρεώσεων των ατομικών δικαιωμάτων μπορούν να αναφερθούν και τα Ν.Π.Δ.Δ. καθώς και τα άλλα όργανα του κράτους φυσικά ή νομικά που συμβαίνει να ασκούν δημόσια εξουσία.

δ) Ο νομοθέτης βλέπει απαλλαγές ή εξαιρέσεις από τις θεμελιώδεις υποχρεώσεις υπό ορισμένες αντικειμενικές και διαδικαστικές προϋποθέσεις.

1. Αντικειμενικές προϋποθέσεις: Τα κριτήρια απαλλαγών και εξαιρέσεων πρέπει να είναι αντικειμενικά και όχι προσωπικά, π.χ. ο νομοθέτης προβλέπει αν υπάρχει λόγος κωλύματος για την μη εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας.
2. Διαδικαστικές προϋποθέσεις: Ειδικά για φορολογικές απαλλαγές και εξαιρέσεις μπορούν να προβλέπονται μόνο από τυπικό ν. που προτάθηκε από την κυβέρνηση και όχι από τη Βουλή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο

ΦΟΡΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΔΕΚΤΕΣ ΤΩΝ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ.

4.1. Φορείς.

Είναι σημαντικό να γνωρίζουμε ποιος μπορεί να είναι υποκείμενο ή πιο σωστά φορέας των ατομικών δικαιωμάτων.

Ο φορέας καθορίζεται από τον συντακτικό νομοθέτη ανάλογα με το κοινωνικό και πολιτικό περιεχόμενο του δικαιώματος καθώς και σε συνάρτηση με το κοινωνικό και πολιτικό περιεχόμενο του δικαιώματος καθώς και σε συνάρτηση με τον κοινωνικό και πολιτικό ρόλο που θέλει να δώσει ή να μη δώσει ο νομοθέτης στα υποκείμενα ως φορείς και παράγοντες του πολιτειακού γίνεσθαι.¹

Φορείς λοιπόν των ατομικών δικαιωμάτων είναι:

α) Όλα τα φυσικά πρόσωπα από τη γέννηση ως και το θάνατο τους ανεξάρτητα από το αν είναι έλληνες ή αλλοδαποί αρκεί να διαμένουν στην Ελλάδα. Υπάρχουν κάποια δικαιώματα που δεν εξασφαλίζονται για τους αλλοδαπούς όπως το δικαίωμα της συναθροίσεως (άρθρο 11 του Σ.) και συνεταιρισμού (άρθρο 12 του Σ.). Στα παραπάνω άρθρα γίνεται αναφορά στους «έλληνες», όμως αυτό δεν σημαίνει ότι θεσπίζεται συνταγματική απαγόρευση στους αλλοδαπούς² αλλά το ζήτημα ως προς τους τελευταίους παραμένει ανοιχτό σε νομοθετική ρύθμιση.

Το Σύνταγμα δεν έχει κάποια διάταξη που να ορίζει τότε ένα φυσικό πρόσωπο έχει την ικανότητα να είναι φορέας των ατομικών δικαιωμάτων. Και για τα ατομικά δικαιώματα ισχύει ο κανόνας του άρθρου 34 του Α.Κ. σύμφωνα με τον οποίο «κάθε άνθρωπος είναι ικανός να έχει δικαιώματα και υποχρεώσεις». Σύμφωνα με το άρθρο 35 του Α.Κ. «το πρόσωπο αρχίζει να υπάρχει μόλις γεννηθεί ζωντανό και παύει να υπάρχει με το θάνατο του.».

¹ Δ.Θ. Τσάτσος, ό.π, σ.146.

² Αλλοδαπός είναι εκείνος που έχει ξένη υπηκοότητα. Είναι αξιόλογο ότι στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας έχει διαμορφωθεί στο πλαίσιο του συνταγματικού δικαίου ένας ιδιαίτερος κλάδος, «το δίκαιο των αλλοδαπών».

Αυτό συνεπάγεται ότι η ιδιότητα του φορέα των ατομικών δικαιωμάτων αρχίζει με τη γέννηση και τελειώνει με το θάνατο του ανθρώπου. Ο κανόνας αυτός έχει δύο εξαιρέσεις:

1.α) Το κυοφορούμενο θεωρείται πως γεννήθηκε και πως είναι άνθρωπος για όσα δικαιώματα υπάγονται σε αυτό αν γεννήθηκε ζωντανό. (άρθρο 36 του Α.Κ.).

1.β) Επίσης και ο νεκρός μπορεί να θεωρηθεί – υπό ορισμένες προϋποθέσεις – φορέας των ατομικών δικαιωμάτων. Υποχρέωση της πολιτείας είναι η προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και μετά το θάνατο του ανθρώπου. Όπως και, η συνταγματική προστασία των περιουσιακών δικαιωμάτων δεν λήγει με το θάνατο του προσώπου.

2. Στα άρθρα 128,129 και 917 του Α.Κ. γίνεται ο καθορισμός των ατόμων που έχουν δικαιοπρακτική ικανότητα. Σύμφωνα με τα άρθρα αυτά συμπεραίνουμε ότι η ικανότητα του ανηλίκου να ασκήσει ο ίδιος δικαίωμα, κρίνεται με βάση τη φύση και το περιεχόμενο του δικαιώματος, καθώς επίσης και το συμφέρον του ανηλίκου που το επικαλείται.

β) Φορείς είναι και τα νομικά πρόσωπα.

Πρόκειται για τα **Ν.Π.Ι.Δ.** αλλά και για ορισμένα **Ν.Π.Δ.Δ.**, δεν αποτελεί φορέα δικαιωμάτων το κράτος, αλλά αντίθετα είναι ο κύριος αποδέκτης των υποχρεώσεων που απορρέουν από τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα. Το ίδιο ισχύει και για τα **Ν.Π.Δ.Δ.** εφόσον αυτά ασκούν αποκεντρωμένη δημόσια εξουσία χωρίς λειτουργική αυτοτέλεια από το κράτος και έχουν ιδρυματική μορφή. (π.χ. ΙΚΑ). Ωστόσο υπάρχουν και **Ν.Π.Δ.Δ.** που αποτελούν φορείς ατομικών δικαιωμάτων, αυτά έχουν λειτουργική αυτοτέλεια και είναι σωματειακού χαρακτήρα, αφού πρωταρχικός τους στόχος είναι η εξυπηρέτηση των μελών τους. Μερικά **Ν.Π.Δ.Δ.** που είναι φορείς ατομικών δικαιωμάτων είναι τα Α.Ε.Ι., η Ο.Τ.Α., σωματεία (π.χ. δικηγορικοί σύλλογοι.)

Είναι αξιοσημείωτο ότι και ορισμένα **Ν.Π.Ι.Δ.** δεν αποτελούν φορείς των ατομικών δικαιωμάτων. Τέτοια είναι οι δημόσιες επιχειρήσεις που είναι συνήθως οργανωμένες ως ανώνυμες εταιρίες με μοναδικό μέτοχο το κράτος και εκτελούν την αποστολή κρατικής και δημόσιας λειτουργίας. π.χ. Δ.Ε.Η.

γ) Φορείς ατομικών δικαιωμάτων είναι και οι ομάδες ή ενώσεις

προσώπων με ή χωρίς νομική προσωπικότητα. Οι άνθρωποι δεν ενεργούν μόνο ως άτομα αλλά και ως ομάδες. Υπάρχουν μάλιστα αρκετά ατομικά δικαιώματα τα οποία αποσκοπούν στη συντονισμένη προσπάθεια πολλών ατόμων. Μερικά από αυτά είναι:

- Η θρησκευτική ελευθερία (πιστοί, θρησκευτικοί λειτουργοί, εκκλησίες ή άλλες θρησκευτικές οργανώσεις).
- Η ελευθερία της ενώσεως (ένωση ή σωματείο και τα μέλη του.)κ.λ.π.

Οι παραπάνω ομάδες προσώπων απολαμβάνουν τα σχετικά δικαιώματα ακόμη και αν δεν είναι οργανωμένες ως νομικά πρόσωπα. Το Σ. λοιπόν αναγνωρίζει και προστατεύει διάφορες οργανώσεις με θρησκευτικό ή άλλο μη κερδοσκοπικό, επικοινωνιακό, συνδικαλιστικό, πολιτικό χαρακτήρα, χωρίς να απαιτεί ως προϋπόθεση της συνταγματικής αυτής προστασίας την οργάνωση τους ως νομικών προσώπων.

Σημείωση: Ορισμένα ατομικά δικαιώματα εφαρμόζονται και στα νομικά και στα φυσικά πρόσωπα π.χ. το δικαίωμα του «νομίμου δικαστή»(άρθρο 8§1 του Σ.). Υπάρχουν επίσης ατομικά δικαιώματα που η αποτελεσματική άσκηση τους γίνεται σε συνδυασμό φυσικών και νομικών προσώπων π.χ. η θρησκευτική ελευθερία, η ελευθερία του τύπου κ.λ.π. Πολλές φορές όμως δεν είναι εύκολο να διαπιστωθεί αν ατομικά δικαιώματα ανήκουν μόνο σε φυσικά ή και σε νομικά πρόσωπα, π.χ. η ελευθερία της γνώμης, της τέχνης, της επιστήμης. Σε αυτή την περίπτωση πρέπει να γίνεται δεκτό ότι φορείς των ατομικών δικαιωμάτων μπορεί να είναι και νομικά πρόσωπα.

4.2. Αποδέκτες.

Ο πρώτος που δεσμεύεται από τα ατομικά δικαιώματα που θεσπίζει το Ελληνικό Σ. είναι το κράτος και γενικά όσοι έχουν την ιδιότητα του οργάνου του κράτους. Αυτό προκύπτει από το (άρθρο 25§1 του Σ.) που ορίζει ότι τα ατομικά δικαιώματα τελούν υπό την εγγύηση του κράτους του οποίου όλα τα όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιση άσκηση τους. Ως τέτοια νοούνται τα νομοθετικά, τα δικαστικά αλλά και τα κυβερνητικά όργανα, τα οποία οφείλουν να μην παραβιάζουν τα δικαιώματα των πολιτών και να προστατεύουν την άσκηση τους.

Με τα κρατικά όργανα εξομοιώνονται και τα **Ν.Π.Δ.Δ.** και γενικά κάθε πρόσωπο νομικό ή φυσικό που ασκεί δημόσια εξουσία. Σε αυτά θα πρέπει να προστεθούν και ορισμένοι ιδιωτικοί φορείς διοίκησης που ασκούν δημόσια

υπηρεσία. Άλλοτε αυτά τα πρόσωπα δρουν ως επιχειρηματίες π.χ. Ο.Α. και άλλοτε ως επιχειρήσεις παροχής βασικών κοινωνικών υπηρεσιών. π.χ. Δ.Ε.Η. Δεν μπορεί να αμφισβητηθεί η άποψη πως τα ατομικά δικαιώματα αναπτύσσουν την προστατευτική τους λειτουργία για τον πολίτη τόσο όταν το κράτος δρα παρέχοντας υπηρεσίες όσο και όταν λειτουργεί σαν επιχειρηματίας.

βέβαια επιδιώκεται κατά κύριο λόγο η προστασία απέναντι σε αυτούς που ασκούν την εκτελεστική εξουσία (κυβέρνηση), γιατί αυτή έχει στη διάθεση της όλους τους μηχανισμούς καταναγκασμού και επιβολής όπως ο στρατός και η αστυνομία. Από την εκτελεστική εξουσία προέρχεται βασικά ο κίνδυνος για περιορισμό της ελευθερίας αλλά και των δικαιωμάτων των πολιτών.

ΤΡΙΤΕΝΕΡΓΕΙΑ ΤΩΝ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ.

5.1. Έννοια και πρόβλημα της τριτενέργειας.

Στην διάρκεια άσκησης των ατομικών δικαιωμάτων μπορεί να ανακύψει καταπίεση όχι μόνο από την κρατική εξουσία αλλά και από άλλες δυνάμεις της οργανωμένης κοινωνίας, με συνέπεια να προκύπτει η ανάγκη να προστατευθεί ο άνθρωπος απέναντι σε αυτές. Τίθεται λοιπόν το ερώτημα αν τα ατομικά δικαιώματα που προστατεύουν τον ιδιώτη έναντι των φορέων δημόσιας εξουσίας ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, δεσμεύοντας με αυτόν τον τρόπο τους πάντες και προστατεύοντας τους ιδιώτες και έναντι «τρίτων», όχι μόνο του κράτους. Κατά παράδοση οι σχέσεις μεταξύ ιδιωτών ρυθμίζονταν με βάση το ιδιωτικό δίκαιο. Στην σύγχρονη εποχή όπου η κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων έχει μεγάλη αξία, η συνειδητοποίηση της ιδιωτικής απειλής των προστατευόμενων από το Σύνταγμα ατομικών δικαιωμάτων έθεσε το πρόβλημα της «τριτενέργειας». **Τριτενέργεια** σημαίνει ότι τα ατομικά δικαιώματα ισχύουν όχι μόνο έναντι του κράτους αλλά και έναντι «τρίτων» δηλαδή ιδιωτών.¹

Είναι κατανοητό πως το πρόβλημα της **τριτενέργειας** δεν αφορά όλα τα ατομικά δικαιώματα. Έτσι για παράδειγμα το άρθρο 4 § 3 του Σ. που αναφέρεται στο δικαίωμα του Έλληνα πολίτη να μην του αφαιρεθεί η ελληνική ιθαγένεια δεν επιδέχεται **Τριτενέργεια**.²

Η **τριτενέργεια** παρουσιάζει και μειονεκτήματα. Συγκεκριμένα οι επεμβάσεις των ιδιωτών στα ατομικά άλλων ιδιωτών, μπορεί να βρίσκουν στήριγμα στην Τριτενέργεια π.χ. η οικονομική ελευθερία. Επίσης η

¹ Βλ. Κ. Χρυσόγονος, ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, 1998, σ.56

² Βλ. κεφάλαιο 5.6 άρθρα σχετικά με την τριτενέργεια των ατομικών δικαιωμάτων.

διαμόρφωση ιδιωτικών σχέσεων μεταφέρεται από το λαό στα δικαστήρια δημιουργώντας σύγχυση μεταξύ των λειτουργιών. Πρέπει να σημειωθεί πως η εξουσία δεν περιορίζεται στην κρατική εξουσία αλλά υπάρχουν και ιδιώτες που ασκούν δυνάμεις πίεσης. Εξάλλου η **τριτενέργεια** έχει τις δυνάμεις της στο εργατικό δίκαιο.

5.2. Τριτενέργεια και γερμανική νομολογία.

Στη Γερμανία¹ έχει διαμορφωθεί η θεωρία της **τριτενέργειας**(*Drittwirkung*) των ατομικών δικαιωμάτων από τον πρώτο διδάξαντα εργατικολόγο καθηγητή *Nipperdeg*. Έτσι στη γερμανική νομολογία η εξέλιξη της τριτενέργειας έχει ως εξής:

- Ζήτημα **τριτενέργειας** δεν τίθεται στην περίπτωση όπου το κράτος αναθέτει την αρμοδιότητα σε φυσικό ή νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου όπου δεν αποτελεί κράτος και δεσμεύεται από τα ατομικά δικαιώματα.
- Ορισμένα ατομικά δικαιώματα αποκλείουν την **τριτενέργεια**, π.χ. Η απαγόρευση της στέρησης των ατομικών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 16 § 1 του γερμανικού Σ. και η απαγόρευση εκδόσεως αλλοδαπού για τη δράση υπέρ της ελευθερίας άρθρο 5§3 υποπαράγραφος 2 του ελληνικού Σ. Από την άλλη όμως πλευρά προβλέπεται η **τριτενέργεια** των ατομικών δικαιωμάτων από το ίδιο το σύνταγμα, π.χ. Το συνδικαλιστικό δικαίωμα κατά το άρθρο 9§3 εδάφιο 2 του γερμανικού συντάγματος και η ίση αμοιβή ανδρών και γυναικών για ίσης αξίας εργασία σύμφωνα με το άρθρο 22§1 υποπαράγραφος 2 του ελληνικού Σ.¹
- Διάκριση υπάρχει μεταξύ της **άμεσης** και **έμμεσης τριτενέργειας**. Στην άμεση τριτενέργεια έχουμε άμεση δεσμευτικότητα όλων η ορισμένων ατομικών δικαιωμάτων με συνέπεια την ακυρότητα των πράξεων που αντίκειται στα

¹ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος α', ό.π. ,σ.96

ατομικά δικαιώματα. Η επικρατούσα γνώμη δέχεται την έμμεση τριτενέργεια δηλαδή την προσδιοριστική ενέργεια των ατομικών δικαιωμάτων κατά την ερμηνεία αόριστων νομικών εννοιών ή γενικών ρητρών του Α.Κ. Η αποδοχή αυτή πρωτοδιατυπώνεται στην απόφαση του Erich Luth του συνταγματικού δικαστηρίου της ομοσπονδίας της Γερμανίας. Ο Luth ως πρόεδρος της δημοσιογραφικής λέσχης του Αμβούργου το 1950 παρότρυνε στην απάρεσκεια της ταινίας «Αθάνατη Αγαπημένη» του Veit Harlan κατά τη διάρκεια χιτλερικού καθεστώτος. Οι ζημιωθέντες από την μη έγκριση ζήτησαν αποζημίωση από τον Luth για αδικοπραξία με βάση διατάξεις του Α.Κ., πρέπει να ερμηνευθούν από το πρίσμα των συνταγματικών διατάξεων για την ελευθερία έκφρασης και στοχασμού.

5.3. Τριτενέργεια και ελληνική νομολογία.

Η τριτενέργεια στην ελληνική νομολογία δεν χαρακτηρίζεται από θεωρητική πλευρά. Γι' αυτό παρακάτω γίνεται αναφορά σε σημαντικές αποφάσεις:

– Το Ακυρωτικό Δικαστήριο στην υπ' αριθμό 673/1983 απόφαση δέχεται την ηχογράφιση συνομιλιών του ενός συζύγου από τον άλλο για την εξακρίβωση της συζυγικής πίστης. Με αυτόν τον τρόπο απορρίπτεται το άρθρο 19 του Σ. για το απόρρητο των επιστολών και της «ελεύθερης ανταπόκρισης ή επικοινωνίας». Κατά συνέπεια απορρίπτεται και η τριτενέργεια. Η περίπτωση αυτή είναι ακραία.

– Σε αντίθεση με την παραπάνω περίπτωση στο υπ' αριθμό 189/1981 βούλευμα του Συμβουλίου των Εφετών Θεσσαλονίκης, οι μαγνητοταινίες αποτελούν παράνομα αποδεικτικά μέσα. Το δικαστήριο εξέφρασε πως η παραβίαση της ιδιωτικής ζωής απαγορεύεται τόσο από την δημόσια όσο και από την ιδιωτική εξουσία. Έτσι δέχεται την τριτενέργεια σε συνάρτηση και με το άρθρο 19 του Σ.

– Με την απόφαση 3217/77 το ΣτΕ όσον αφορά την ισότητα των δύο φύλων διατύπωσε τα εξής: « Αφενός μεν απαγορεύεται η δημιουργία καταστάσεως και η διαφοροποίηση του περιεχομένου των επιμέρους δικαιωμάτων ή υποχρεώσεων των πολιτών, τόσο μεταξύ των, όσο και έναντι της Πολιτείας, επί τη βάσει της διαφοράς ρόλου, αφετέρου επιβάλλεται η παροχή ίσων δυνατοτήτων προς αμφότερα τα φύλα δια την ανάπτυξιν της προσωπικότητας και την ελευθέραν ατομικήν κίνησιν ή δράσιν η συμμετοχήν εις την υπό της εννόμου τάξεως διεπομένης κοινωνικήν ζωήν»¹. Η απόφαση αυτή του ΣτΕ αποδεικνύει μια προσέγγιση αποδοχή τριτενέργειας της αρχής της ισότητας των δύο φύλων.

– Ανταπόκριση προς τη λογική της τριτενέργειας έχει εκείνη η νομολογία που δέχεται τόση τριτενέργεια όσο χρειάζεται για να περιορισθούν εκείνες οι ιδιωτικές δυνάμεις εξουσίας που έχουν τη δυνατότητα να παραβιάζουν την ελευθερία του ανθρώπου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η απόφαση υπ' αριθμόν 309/1981 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Ρόδου. Με βάση την απόφαση αυτή αναφέρει ότι ο ΟΤΕ είναι Ν.Π.Ι.Δ. και η σχέση του με το προσωπικό είναι σχέση ιδιωτικού δικαίου. Στην περίπτωση που ο υπάλληλος τιμωρήθηκε πειθαρχικά χωρίς να τηρηθεί η αρχή της προηγούμενης ακροάσεως το δικαστήριο επικαλείται το δικαίωμα του άρθρου 20 του Σ. για παροχή έννομης προστασίας και η αποδοχή πως ο ΟΤΕ δεν ασκεί δημόσια η ιδιωτική εξουσία. Έτσι αποδεχόμαστε την τριτενέργεια στο άρθρο 20 του Σ. για τη σχέση πειθαρχικού συμβουλίου του ΟΤΕ και υπαλλήλου.

Είναι αναγκαίο να αναφερθεί πως το Σύνταγμα έχει αυξημένη τυπική ισχύ και ε αυτό υποτάσσεται κάθε κανόνας δικαίου.

5.4. Τριτενέργεια - ΕΟΚ - Ευρωπαϊκή Σύμβαση των δικαιωμάτων

---

¹ Π.Δ Δαγτόγλου , Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος α', ό.π , σ.100

του Ανθρώπου.

Το δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων έκανε δεκτή την **τριτενέργεια** των ατομικών δικαιωμάτων. Συγκεκριμένα δέχθηκε την ελευθερία κίνησης προσώπων και παροχής υπηρεσιών χωρίς διάκριση λόγω ιθαγένειας. Το άρθρο 119 ΣυνΕΟΚ απαγορεύει τη διάκριση μεταξύ ανδρών και γυναικών εργαζομένων σε όλες τις συμβάσεις, επεκτεινόμενη και στις συμβάσεις μεταξύ ιδιωτών.

Επιπρόσθετα στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως των δικαιωμάτων του Ανθρώπου γίνεται δεκτή η **έμμεση τριτενέργεια**. Η επιταγή του άρθρου 14 για την κατοχύρωση της ελευθερίας χωρίς διακρίσεις φύλου, χρώματος, κ.λ.π. δεν περιορίζεται από πλευράς του κράτους. Όμως η επιταγή αυτή παραβιάζεται στην περίπτωση όπου το κράτος κρίνει αναγκαία την παραβίαση της. Έτσι για παράδειγμα ενώ το άρθρο 4 του Σ. απαγορεύει την ειλωτεία το κράτος πολλές φορές επιτρέπει νομικώς τη σύσταση η διατήρηση σχέσεων ειλωτείας.

5.5 Γενικά συμπεράσματα.

Το πρόβλημα της **τριτενέργειας** δεν μπορεί να απαντηθεί ενιαία. Η προβληματική διαμορφώνεται είτε με ρήτρες του Σ. είτε με την πολυμορφία των ενδοκοινωνικών σχέσεων. Έτσι υπάρχουν διατάξεις που αποκλείουν την τριτενέργεια όπως π.χ. το άρθρο 4§3εδ.2 του Σ (σχετικά με το δικαίωμα της ελληνικής ιθαγένειας) και διατάξεις που σχετίζονται με την τριτενέργεια όπως το άρθρο 22§1 του Σ. (σχετικά με το δικαίωμα ίσης αμοιβής για εργασία ίσης αξίας). Το κέντρο της προβληματικής, θεωρητικής και πρακτικής της τριτενέργειας έγκειται στο αν υπάρχει εξουσίαση έστω και ιδιωτική. Αν συμβαίνει κάτι τέτοιο λέμε πως είναι νοητή η τριτενέργεια. Έτσι για παράδειγμα ισχύει η τριτενέργεια για την προστασία του εργαζομένου έναντι του εργοδότη. Σε αυτή την περίπτωση η τριτενέργεια δεν λειτουργεί προς το συμφέρον του

εργοδότη.

Η κυρίαρχη σχέση μέσα στην κοινωνία δεν είναι μεταξύ κράτους – πολίτη αλλά πολίτη με ισχυρές κοινωνικές δυνάμεις. Για την τελευταία σχέση ο Α. Μάνεσης χρησιμοποιεί τον όρο ιδιωτική εξουσίαση. Σύμφωνα με τον Κ. Μουριά η ύπαρξη ιδιωτικής εξουσίασης απαιτείται στις εξής περιπτώσεις:

1. Όταν η προσβολή του δικαιώματος πραγματοποιείται στο πλαίσιο λειτουργίας σύμβασης ιδιωτικού δικαίου.
2. Όταν δεν επαρκεί η προστασία του άρθρου 57 του Α.Κ.¹

Στις άλλες περιπτώσεις δεν χρειάζεται να αποτελεί προϋπόθεση η τριτενέργεια στην ιδιωτική εξουσίαση αλλά ερευνάται η αντικειμενική προσβολή του δικαιώματος.

Η **τριτενέργεια** θα είναι έμμεση αν υπάρχει σχετική ρήτρα στο ιδιωτικό δίκαιο που είναι δεκτή με βάση το περιεχόμενο του ατομικού δικαιώματος και άμεση αν δεν υπάρχει σχετική ρήτρα οπότε θα ισχύσει η συνταγματική αρχή άμεσα.

Επιπλέον η συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων αποτελεί υποχρέωση του κράτους. Έτσι το Σ. δεν επιβάλλει μόνο το σεβασμό προς το κράτος αλλά και την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων. Έτσι θέτει υπό την προστασία του κράτους την ιδιοκτησία (άρθρο 17§5), την εργασία (άρθρο 22§1), κ.λ.π. Η υποχρέωση αυτή αποτελεί τον σύνδεσμο προς τα κοινωνικά δικαιώματα (κυρίως στο άρθρο 21) που αποδεικνύουν την προστατευτική λειτουργία του κράτους. Από την υποχρέωση της κρατικής προστασίας απορρέει η αντισυνταγματικότητα των νόμων που επιτρέπουν στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών.

5.6. Τριτενέργεια και συγκεκριμένα άρθρα του Συντάγματος.

Ειδικότερα:

---

¹ Αθ. Δερβέναγας, Αστικός Κώδικας και εισαγωγικός νόμος, 1997, σ.27.

α) Η αρχή της ισότητας (άρθρο 4§1). Είναι αναμφισβήτητο ότι η συνταγματική αρχή της ισότητας αποτελεί νομικό κανόνα και δεσμεύει όλα τα όργανα της πολιτείας περιλαμβανομένου και τον νομοθέτη.¹ Στο άρθρο 4§1 του Σ. δεν κατοχυρώνεται απλά η ισότητα των ελλήνων απέναντι στο νόμο αλλά και η απέναντι τους ισότητα του ν.

Σε περίπτωση δικαιοπρακτικών σχέσεων ιδιωτικού δικαίου η νομολογία έχει διαμορφώσει την αρχή της ίσης μεταχείρισης όπως αναφέρει με άρθρο του 228 Α.Κ. «όπου ο οφειλέτης έχει υποχρέωση να εκπληρώσει την παροχή όπως απαιτεί η καλή πίστη αφού ληφθούν υπόψη και τα συναλλακτικά ήθη». Τα δικαστήρια δεν ανατρέχουν για τη θεμελίωση της αρχής αυτής σε κάποια συνταγματική διάταξη. Σε περίπτωση συλλογικών συμβάσεων εργασίας, διαιτητικών αποφάσεων και κανονισμών εργασίας τα δικαστήρια θεμελιώνουν την αρχή της ισότητας στο άρθρο 288 του Α.Κ. με την προϋπόθεση ότι οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας, οι διαιτητικές αποφάσεις και οι κανονισμοί εργασίας έχουν ισχύ ουσιαστικού νόμου. Στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν γίνεται λόγος για τριτενέργεια γιατί το άρθρο 4§1 του Σ. χρησιμοποιείται ως κανόνας ελεγχόμενων κανονιστικών διατάξεων που έχουν ισχύ ουσιαστικού νόμου.

Ένα τμήμα της ελληνικής επιστήμης δέχεται την **τριτενέργεια** στη συγκεκριμένη περίπτωση. Η άποψη αυτή στηρίζεται στο ότι η αρχή της ισότητας ανήκει στα ατομικά δικαιώματα που δεν προβλέπει ή δεν αποκλείει την τριτενέργεια. Ακόμη έχει υποστηριχθεί η **τριτενέργεια** της αρχής της ισότητας ως μέσο προστασίας της ανθρώπινης προσωπικότητας, της ιδιωτικής ζωής και της κοινωνικής δύναμης. Επίσης την **τριτενέργεια** του άρθρου 4§1 του Σ. περικλείει και άποψη του Γ. Κασσιμάτη ο οποίος θεωρεί ότι η διακήρυξη στο Σ. της αρχής της ισότητας εισάγει σε όλο το χώρο του θετικού

---

¹ Τζούλια Ηλιοπούλου – Στράγγα, Η τριτενέργεια των ατομικών και των κοινωνικών δικαιωμάτων του Συντάγματος 1975, 1990, σ. 85

δικαίου την επιταγή για ίση μεταχείριση όλων των οργανικά συνδεόμενων κοινωνιών.¹

β) Η αρχή της ισότητας των φύλων (άρθρο 4§2).

Σε αυτή την παράγραφο αναφέρεται η ισότητα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων γενικά χωρίς να περιορίζει την ισότητα ενώπιον του νόμου. Ένδειξη αναγνώρισης της αρχής της ισότητας των φύλων στις σχέσεις ιδιαίτερα θα μπορούσε να θεμελιωθεί στην ευρεία διατύπωση που απαντάται με αποφάσεις του Σ.τ.Ε. όπου χωρίς να τίθεται ζήτημα **τριπενέργειας** είχαν να κρίνουν ζητήματα ισότητας φύλων.

Το μονομελές πρωτοδικείο Αθηνών με απόφαση του 6000/1977 επικαλέσθηκε την αρχή της ισότητας και τη Δ.Σ.Ε. για τη χρήση του επιδόματος γάμου υπέρ των γυναικών. Το πρωτοδικείο θεώρησε ότι η συνταγματική διάταξη που κατοχυρώνει την ισότητα των φύλων αποτελεί απαγόρευση νόμου. Με την απόφαση αυτή το Πρωτοδικείο δέχεται την λεγόμενη **άμεση τριπενέργεια**.

γ) Το δικαίωμα του συνετερίζεσθαι (άρθρο 12§1).

Η νομολογία των δικαστηρίων ασχολείται με το δικαίωμα του συνετερίζεσθαι σχετικά με τη σύσταση σωματείων συνήθως επαγγελματικών οργανώσεων που επιδιώκουν ίδιους ή παρεμφερείς σκοπούς με υπάρχουσες ήδη ανάλογες οργανώσεις.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα η απόφαση του πολυμελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης όπου δέχεται ότι «η συνύπαρξής εις αυτήν την πόλιν πλειόντων σωματείων, επιδιωκόντων τον αυτόν σκοπόν, όχι μόνον είναι επιτρεπτή, ως μη αντικείμενη εις τα διατάξεις του νόμου αλλά ευρίσκει και εις το άρθρο 10 του ισχύοντος Σ. το οποίον κατοχυρώνει το δικαίωμα του συνετερίζεσθαι». Σύμφωνα με αυτό γίνεται δεκτή η άμεση τριπενέργεια εφόσον έχουν την

---

¹Τζούλια Ηλιοπούλου – Στράγγα,, ό.π., σ. 92

δυνατότητα οι ιδιώτες να επικαλεστούν το δικαίωμα ως μέσο άμυνας στις σχέσεις με τους άλλους ιδιώτες.

δ) Η ισότητα αμοιβής για ίσης αξίας εργασία(άρθρο 22§1).

Το άρθρο αυτό ορίζει πως όλοι οι εργαζόμενοι ανεξάρτητα από το φύλο ή άλλη διάκριση έχουν δικαίωμα ίσης αμοιβής για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας. Έτσι αναπτύσσεται μία άμεση τριτενέργεια. Η νομολογία των δικαστηρίων δεν δέχεται την άποψη της άμεσης και γενικής δέσμευσης στις μεταξύ σχέσεις των ιδιωτών με βάση τη συγκεκριμένη συνταγματική διάταξη. Από την άλλη πλευρά υπάρχουν δικαστικές αποφάσεις που δέχονται την άμεση τριτενέργεια για το κύρος των ιδιωτικών δικαιοπρακτικών σχέσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η απόφαση του Α.Π. 495/1986 όπου δέχθηκε ότι η αρχή της ισότητας των δύο φύλων συνεπάγεται από τη διάταξη του άρθρου 22§1 του Σ.

Στις μέρες μας γίνεται λόγος από την νομολογία για την έκταση της τριτενέργειας του άρθρου 22§1 Του Σ. Η περιορισμένη έκταση της τριτενέργειας στη συγκεκριμένη περίπτωση γίνεται δεκτή από τη νομολογία σε συνδυασμό με το γεγονός πως έχει ρυθμισθεί και νομοθετικά αυτή η διάταξη χωρίς να αναιρείται η αξία των μεταξύ σχέσεων των ιδιωτών. Έτσι μειώνεται στην πράξη η θεμελιώδης σημασία που είχε παλαιότερα η αποδοχή της θεωρίας της **τριτενέργειας** για θέματα εργασιακών αμοιβών.

ε) Η απαγόρευση αναγκαστικής εργασίας(άρθρο 22§3 του Σ.)

Η συνταγματική διάταξη του άρθρου 22§3 του Σ. παρέχει γόνιμο έδαφος για την εφαρμογή της **τριτενέργειας**. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η απόφαση του Εφετείου Αθηνών 8532/1983, προβλέπει ότι όσοι υπάλληλοι παίρνουν εκπαιδευτική άδεια δεν αποχωρούν από την τράπεζα για χρονικό διάστημα μικρότερο του τριπλάσιου χρόνου της εκπαιδευτικής άδειας. Σε περίπτωση άρνησης των υπαλλήλων να επιστρέψουν στην υπηρεσία υποχρεούνται να καταβάλουν το ποσό που τους έδωσε η τράπεζα κατά τη διάρκεια της άδειας.

Σε αυτή την περίπτωση δεν γίνεται λόγος για τριτενέργεια.

στ) Το δικαίωμα απεργίας. (άρθρο 23§2 του Σ.)

Το άρθρο 23§2 ορίζει ότι η απεργία αποτελεί δικαίωμα και ασκείται από τις νόμιμα συστημένες συνδικαλιστικές οργανώσεις για τη διαφύλαξη και προαγωγή των οικονομικών και εργασιακών, γενικά, συμφερόντων των εργαζομένων.

Αντίπαλος στην απεργία είναι η εργοδοτική πλευρά. Κατά συνέπεια οι προσβολές από τη φύση που προέρχονται συνήθως από άλλους ιδιώτες και όχι από το κράτος, δεν θα πρέπει να αμφισβητείται η τριτενέργεια της συνταγματικής εγγύησης του δικαιώματος απεργίας. Η απεργία δεν νοείται χωρίς **τριτενέργεια**.

Με την απόφαση 120/1983 το Μονομελές πρωτοδικείο Αθηνών δέχεται την **τριτενέργεια** ως εγγύηση του δικαιώματος απεργίας για την προάσπιση των οικονομικών και εργασιακών συμφερόντων των εργαζομένων. Αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αποδοχής της **τριτενέργειας**.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6ο

ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΑΤΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ, ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΑΣΚΗΣΕΩΣ ΤΟΥ – ΔΕΣΜΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ – ΣΥΡΡΟΗ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ.

6.1. Ικανότητα ατομικού δικαιώματος και ικανότητα ασκήσεως του.

Στην περιοχή των ατομικών δικαιωμάτων να είναι υποκείμενο τους δεν ταυτίζεται με την ικανότητα του προσώπου να την ασκεί αυτοτελώς χωρίς δηλαδή την σύμπραξη του νόμιμου αντιπροσώπου του.

1. Η ικανότητα ατομικού δικαιώματος δεν ταυτίζεται με την ικανότητα ασκήσεως ατομικού δικαιώματος. Στο ιδιωτικό δίκαιο «πας άνθρωπος έχει την ικανότητα να είναι υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων» και ο «αλλοδαπός απολαύει ως και ο ημεδαπός αστικών δικαιωμάτων»(άρθρα 34&4 του Α.Κ.). Εξαιρέση του κανόνα ισχύει για τους αλλοδαπούς.
2. Διάκριση υπάρχει ως προς τη γενική και ειδική ικανότητα των ατομικών δικαιωμάτων. Η ειδική ικανότητα αποκτάται με τη συμπλήρωση μιας ορισμένης ηλικίας και ορίζεται από το Σ. π.χ. το ανώτερο όριο με βάση το οποίο αποχωρούν οι δικαστικοί λειτουργοί(άρθρο 88§5 του Σ.). Η ειδική ικανότητα ορίζεται με νόμο βάσει ρητής συνταγματικής εξουσιοδότησης π.χ. το δικαίωμα δράσης και συμμετοχής σε πολιτικά κόμματα(άρθρο 29§1 του Σ.). Τα ατομικά δικαιώματα κατοχυρώνονται από το Σ. στο πλαίσιο που ορίζει ο νομοθέτης για την προστασία του ίδιου του Σ., των χρηστών ηθών και των δικαιωμάτων των άλλων. Η ικανότητα ατομικού δικαιώματος αρχίζει με τη γέννηση(άρθρο 5§2 του Σ.) και δεν παύει πριν το θάνατο του προσώπου. Εξαιρέσεις επιτρέπονται όπως προβλέπει το Σ. ή κατ' εξουσιοδότηση του ο νόμος και μόνο με τη μορφή γενικά διατυπωμένων και ισχυόντων κανόνων που ανταποκρίνονται στην αρχή της ισότητας(άρθρο 4§1 του Σ.).

Ατομική αποστέρηση δικαιώματος προβλέπεται σε σπάνιες περιπτώσεις από το Σ. Ως το 1952 τα ελληνικά Σ. απαγόρευαν τον «πολιτικό

θάνατο», δηλαδή τη στέρηση της ικανότητας πριν το βιολογικό θάνατο. Ενώ απαγορεύεται ο πολιτικός θάνατος επιτρέπεται η διάλυση νομικών προσώπων που παύουν να είναι υποκείμενα ατομικών δικαιωμάτων. Το Σ. απαγορεύει την καθολική, μόνιμη ή έστω προσωρινή αποστέρηση. Έτσι ενώ επιτρέπει τη στέρηση ενός συγκεκριμένου αντικειμένου ιδιοκτησίας απαγορεύει τη γενική δήμευση(άρθρο 7§3εδ.1 του Σ.).

Επίσης ο συντακτικός νομοθέτης δεν προβλέπει την έκπτωση από ατομικό δικαίωμα ούτε στην περίπτωση καταχρήσεως. Μόνο στα πολιτικά δικαστήρια προβλέπεται στέρηση υπό ορισμένες προϋποθέσεις π.χ. η αφαίρεση ελληνικής ιθαγένειας(άρθρο 4§3εδ.2 του Σ.)

3. Πρέπει να υπάρχει διάκριση ανάμεσα στην ικανότητα του προσώπου να ασκεί αυτοτελώς δικαιώματα και στην ικανότητα του να είναι υποκείμενο ατομικών δικαιωμάτων. Για παράδειγμα οι έλληνες έχουν δικαίωμα παιδείας(άρθρο 16§4 του Σ.) αλλά σε ορισμένη ηλικία και η επιλογή σχολείου γίνεται από τους γονείς ή τον άνθρωπο που ασκεί την επιμέλεια του παιδιού. Την πλήρη ικανότητα ασκήσεως αυτοτελώς τα ατομικά δικαιώματα, αποκτά ένα άτομο με τη συμπλήρωση του 18ου έτους της ηλικίας του όπου έχει την ικανότητα για δικαιοπραξία¹ και αποκτά και εκλογικό δικαίωμα.² Διαφορετικά η άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων έγκειται στη λήψη αποφάσεως ή πρωτοβουλίας.

6.2. Δεσμευτικότητα των ατομικών δικαιωμάτων.

Τα δικαιώματα του ανθρώπου δεσμεύουν όχι μόνο τα όργανα του κράτους αλλά το νομοθέτη και τη δικαιοσύνη με βάση το άρθρο 25§1 του Σ. «υπό την εγγύησιν του κράτους, πάντων των οργάνων αυτού υποχρεούμενων να διασφαλίζουν την ακόλυτον άσκησιν αυτού». Έτσι νόμος ασυμβίβαστος με τα ατομικά δικαιώματα και κανονιστική πράξη που αντίκειται στα ατομικά δικαιώματα είναι αντισυνταγματική. Τα ατομικά δικαιώματα δεσμεύουν και τη συναλλακτική διοίκηση. Το κράτος είτε ενεργεί ως πολίτης είτε ως εκμισθωτής δεν έχει την ελευθερία που έχει ο ιδιώτης. Ενώ ο ιδιώτης είναι ελεύθερος να ενεργεί ως πωλητής ή εκμισθωτής. Αν γινόταν από τη μεριά του κράτους τότε

¹ Όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 3 του ν. 1250/1982.

² Άρθρο 4 Π.Δ. 265/1984(κωδικοποίηση εκλογικής νομοθεσίας).

θα ήταν προσβολή για την αρχή της ισότητας και της θρησκευτικής ή πολιτικής ελευθερίας. Αυτά ισχύουν όταν η διοίκηση επιλέγει ιδιωτικού δικαίου μορφές. Το κράτος αλλάζοντας και τη μορφή οργάνωσης δέχεται δεσμεύσεις δημοσίου δικαίου όπως τις προερχόμενες από τα ατομικά δικαιώματα.

Το κράτος με τη νέα μορφή λειτουργίας ιδιωτικού δικαίου δεν απαλλάσσεται από την υποχρέωση για το σεβασμό του απορρήτου των επιστολών και όποια άλλη μορφή επικοινωνίας. Η απαγόρευση προβλέπεται από τους κανονισμούς του ΟΤΕ και των ΕΛΤΑ αλλά και με το άρθρο 19 του Σ.

Συμπερασματικά οποιαδήποτε δραστηριότητα ασκείται από το κράτος όποια νομικής μορφής οργάνωση και αν έχει, τα ατομικά δικαιώματα περιορίζουν τη δραστηριότητα του. Σε περίπτωση που το κράτος αποσύρεται εντελώς οι ιδιωτικές επιχειρήσεις δεσμεύονται από κανόνες του ποινικού δικαίου.

6.3. Συρροή και Σύγκρουση των ατομικών δικαιωμάτων.

i) Λέγοντας συρροή των ατομικών δικαιωμάτων εννοούμε πως μία πράξη ή κάποιο περιστατικό να μπορεί να υπαχθεί σε περισσότερα από ένα ατομικά δικαιώματα. Για παράδειγμα η απαγόρευση έκδοσης εφημερίδας κάποιας πολιτικής παράταξης θίγει ατομικά δικαιώματα όπως την ελευθερία της γνώμης, την ελεύθερη λειτουργία κόμματος, το επάγγελμα του δημοσιογράφου κ.λ.π.

Όπως όμως σε όλους τους κανόνες δικαίου έτσι και στις διατάξεις που αφορούν ατομικά δικαιώματα ισχύει ο κανόνας της υπεροχής της ειδικής διάταξης έναντι της γενικής διάταξης.¹

Μια γενική διάταξη αποτελεί το άρθρο 2§1 του Σ. κατά το οποίο «ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας». Το άρθρο 7§2 του Σ. εκφράζει το δικαίωμα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Επομένως το άρθρο 7§2 του Σ. ως ειδική διάταξη είναι εφαρμοστέο εφόσον δεν μπορούν να υπαχθούν σε αυτή άλλες διατάξεις.

Άλλα παραδείγματα είναι: η γενική ισότητα (άρθρο 4§1 του Σ.) με την

¹ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα α', ό.π, σ.106.

ισότητα των δυο φύλων (άρθρο 4§2 του Σ.), το δικαίωμα αναφοράς προς τις αρχές γενικά (άρθρο 10 του Σ.) και η βουλή ειδικά (άρθρο 69 του Σ.).

ii) Πολλές φορές μπορεί η άσκηση ενός ατομικού δικαιώματος από ένα φορέα του να εμποδίζει έναν άλλο φορέα του ίδιου δικαιώματος ή ενός άλλου δικαιώματος να το ασκήσει, τότε λέμε πως υπάρχει σύγκρουση των ατομικών δικαιωμάτων.

Η σύγκρουση των ατομικών δικαιωμάτων προϋποθέτει αποδοχή της τριτενέργειας π.χ. ο εργοδότης προσλαμβάνει πρόσωπα που ανήκουν στην ίδια πολιτική παράταξη ή στην ίδια θρησκεία. Έτσι έχουμε σύγκρουση του άρθρου 5§1 του Σ. (ελεύθερη συμμετοχή στην οικονομική ζωή) και του άρθρου 4 του Σ. (αρχή της ισότητας).

Επίσης υπάρχει περίπτωση η σύγκρουση των ατομικών δικαιωμάτων να μην προϋποθέτει τριτενέργεια π.χ. το δικαίωμα ίσης αμοιβής μπορεί να συγκρουστεί με την ελευθερία συμβάσεων που επέρχεται από την ελευθερία συμμετοχής στην οικονομική ζωή της χώρας. Στην περίπτωση αυτή η σύγκρουση λύνεται από το ίδιο το Σ. υπέρ του δικαιώματος ίσης αμοιβής. Αυτό συμβαίνει γιατί η ελευθερία συμβάσεων και όλα τα δικαιώματα του άρθρου 5§1 του Σ. κατοχυρώνονται από το Σ. μόνο εφόσον δεν προσβάλλει τα «δικαιώματα των άλλων».

Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως δεν γίνεται ιεράρχηση μεταξύ των ατομικών δικαιωμάτων σε σημαντικά και λιγότερο σημαντικά. Το Σ. επίσης ορίζει την απαγόρευση της κατάχρησης σε περίπτωση που τίθεται θέμα καταχρηστικής άσκησης ενός δικαιώματος.

ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΩΝ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ.

7.1. Πεδίο αναφοράς και πεδίο προστασίας.

Το Σύνταγμα δεν θεσπίζει απόλυτη ελευθερία αλλά προστατεύει κάποιες εκδηλώσεις της. Οι σχετικές διατάξεις αναφέρονται στη συγκεκριμένη κοινωνική ύλη. Αυτή ακριβώς την ύλη περιχαρακώνουν οι σχετικές διατάξεις καθορίζοντας την έκταση και το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας. Παράδειγμα το άρθρο 11§1 του Σ. αναφέρει πως οι έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα. Η συνάθροιση είναι η κοινωνική ύλη ενώ η κοινωνική σχέση στην οποία αναφέρεται η διάταξη είναι το πεδίο αναφοράς. Το πεδίο αναφοράς δεν συμπίπτει πάντοτε με το πεδίο προστασίας. Στο προηγούμενο παράδειγμα το άρθρο 11§1 του Σ. δεν προστατεύει οποιαδήποτε συνάθροιση αλλά εκείνη μόνο που συντελείται ήσυχα και χωρίς όπλα. Έτσι το πεδίο προστασίας είναι μικρότερο από το πεδίο αναφοράς. Ενώ αντίθετα στην περίπτωση θρησκευτικής συνειδήσης το πεδίο προστασίας είναι ίδιο με το πεδίο αναφοράς.

7.2 Έννοια και κατηγορίες περιορισμών.

Στη σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία δεν νοείται κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων χωρίς περιορισμούς. Περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων είναι κάθε πολιτική πράξη η οποία απαγορεύει ή εμποδίζει ή περιορίζει την πραγμάτωση της ελευθερίας που εμπίπτει στο συνταγματικά καθιερωμένο πεδίο προστασίας.¹ Ο περιορισμός όταν συμφωνεί με το σύνταγμα είναι θετικός, διαφορετικά θεωρείται αντισυνταγματικός.

Στην έννοια του περιορισμού εμπίπτει :

- α) Κάθε πράξη της πολιτείας η οποία είτε αποσκοπούσε κατευθείαν στον περιορισμό είτε αποτελούσε συνέπεια του. π.χ. ο τραυματισμός ενός περαστικού από αστυνομικό όργανο κατά τη δίωξη εγκληματία αποτελεί παράβαση του άρθρου 5§2 του Σ. για απόλυτη προστασία στη ζωή.
- β) Κάθε πράξη της πολιτείας ή περιορισμός είναι είτε άμεσος είτε έμμεσος. π.χ. το

¹ Δ.Θ. Τσάτσος, ό.π., σ. 234

άρθρο 14§2εδ.1 ο περιορισμός της ελευθερίας του τύπου κατόπιν επιβολής υπέρμετρων οικονομικών βαρών.

γ) Κάθε πράξη της πολιτείας είτε για νομική είτε για πράξη υλική, π.χ. το δικαίωμα συναθροίσεως (άρθρο 11§1 του Σ.). Περιορίζεται τόσο με την πράξη της απαγορεύσεως συναθροίσεως όσο και με την παράβαση της αστυνομίας.

Πριν αναλύσουμε τις κατηγορίες των περιορισμών είναι σημαντικό να αναφέρουμε δυο σημαντικές διακρίσεις των περιορισμών:

α) Το σύστημα που αρμόζει σε ένα φιλελεύθερο και δημοκρατικό πολίτευμα είναι το **κατασταλτικό**. Αν κατά την άσκηση του δικαιώματος ο δικαιούχος υπερβεί τα όρια ελευθερίας τότε επεμβαίνει η κρατική εξουσία κατά τρόπο κατασταλτικό και επιβάλλει κυρώσεις. Το κατασταλτικό σύστημα εξαρτάται από τη νομοθετική, διοικητική και δικαστηριακή πρακτική.¹

Το **προληπτικό** σύστημα μεθοδεύεται με την προηγούμενη δήλωση του συγκεκριμένου ατομικού δικαιώματος σε ορισμένη δικαστική ή αστυνομική αρχή. Δεν εξαρτάται η άσκηση του δικαιώματος από τη συγκατάθεση της εξουσίας, αυτή απλώς ενημερώνεται. Έτσι εντονότερη μορφή του προληπτικού είναι η απαγόρευση. Η απαγόρευση προϋποθέτει ότι η άσκηση ενός ατομικού δικαιώματος κατ' αρχήν επιτρέπεται και κατ' εξαίρεση μπορεί να παρεμποδιστεί. Τέλος η προηγούμενη άδεια για την άσκηση ατομικού δικαιώματος. Η άδεια έγκειται στην άρση μιας γενικής απαγόρευσης για ορισμένες περιπτώσεις, π.χ. η έξοδος από τη χώρα υπόκειται σε άδεια διαβατηρίου.

β) Ως προς την πλευρά του επιδιωκόμενου σκοπού έχουμε δυο βασικές κατηγορίες:

- Τη διατήρηση της ελευθερίας των άλλων.
- Τη διαφύλαξη τάξης και ασφάλειας του κράτους.²

Οι βασικές κατηγορίες περιορισμών είναι οι εξής:

- Εγγενείς περιορισμοί.
- Κοινωνικοί περιορισμοί.
- Συνταγματικοί περιορισμοί.
- Νομοθετικοί περιορισμοί.
- Περιορισμοί με βάση το Διεθνές δίκαιο.

¹ Αρ. Ι. Μάνεσης, Σύνταγματικό δίκαιο :ατομικές ελευθερίες τόμος α', ό.π., σ.55

² Βλ. Δ. Θ. Τσάτσος, ό.π., σ.236-237

- Επιφύλαξη υπέρ διοικητικών και δικαστικών αρχών.
- Περιορισμοί των ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων.

7.3 Ανάλυση των περιορισμών.

1. Εγγενείς περιορισμοί.

Οι εγγενείς περιορισμοί είναι εννοιολογικοί προσδιορισμοί. Έτσι όταν το Σ. π.χ. κατοχυρώνει την ελευθερία της θρησκείας παύει εκεί που δεν πρόκειται για θρησκεία. Το Σ. έχει τη δυνατότητα να περιορίσει την προστασία σε ένα μέρος της ευρύτερης περιοχής. Έτσι π.χ. το άρθρο 11 του Σ. κατοχυρώνει όχι όλες αλλά τις ήσυχες και άοπλες συναθροίσεις. Στις περιπτώσεις που ένα κατοχυρωμένο αγαθό από το Σ. κινδυνεύει, μόνο σε αυτές πρέπει να συντρέχει ένας από τους περιορισμούς. Ο εγγενής περιορισμός αφορά το περιεχόμενο του προστατευόμενου δικαιώματος και όχι τον τρόπο ή το σκοπό απολαύσεως του.¹

Το Σ. δίνει τη δυνατότητα στον απλό νομοθέτη για εγγύτερο εννοιολογικό προσδιορισμό του προστατευόμενου από τα ατομικά δικαιώματα έννομου αγαθού. Αυτό συμβαίνει στις περιπτώσεις ειδικής μορφής έννομου αγαθού ή όταν πρόκειται για ένα νέο και ιδιαίτερο νομικό καθεστώς. Χωρίς εξουσιοδότηση ο απλός νομοθέτης δεν μπορεί να ερμηνεύσει το Σ.

Ο συντακτικός νομοθέτης χρησιμοποιεί έννοιες καθορισμένες από τον κοινό νομοθέτη π.χ. ιθαγένεια, δημόσιες λειτουργίες κ.λ.π. Οι έννοιες που χρησιμοποιεί ο συντακτικός νομοθέτης έχουν το νόημα που δίνει ο εκάστοτε νομοθέτης.

Το Σ. κατοχυρώνει την άσκηση του ατομικού δικαιώματος υπό την προϋπόθεση της τήρησης των νόμων και εντός των ορίων τους. Δεν πρόκειται για περιορισμό των εν λόγω δικαιωμάτων αλλά για προσδιορισμό του περιεχομένου τους. Έτσι η ατομική ελευθερία δεν είναι ελευθερία από το ν. δηλαδή απαλλαγή από όλες τις νομοθετικές δεσμεύσεις. Για παράδειγμα η ελευθερία της γνώμης δεν περιλαμβάνει την ελευθερία εξυβρίσεως.

Απόρροια όλων αυτών είναι πως τα ατομικά δικαιώματα προστατεύονται μέσα στο πλαίσιο των γενικών νομικών κανόνων που δεν αποτελούν περιορισμό του περιεχομένου των δικαιωμάτων που περιλαμβάνει το Σ. αλλά προσδιορισμό του περιεχομένου αυτού.

¹ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος α',ό.π., σ. 116

2. Κοινωνικοί περιορισμοί.

Οι όροι «κοινωνικά» και «κοινωνικοποιημένα» χαρακτηρίζουν διάφορα πράγματα, με συνέπεια κάθε φορά να αλλάζει το νόημα τους ανάλογα με τη χρήση τους. Η «κοινωνικοποίηση» των δικαιωμάτων πρέπει να διακρίνεται από την αποδοχή κοινωνικών περιορισμών των ατομικών δικαιωμάτων.

Πρέπει να σημειώσουμε πως ο όρος ατομικά δικαιώματα δεν πρέπει να συγχέεται με τον ατομοκεντρισμό. Η αναγνώριση «κοινωνικού περιορισμού» των ατομικών δικαιωμάτων δεν είναι παλιά. Ο κοινωνικός περιορισμός είναι αποτέλεσμα του ότι το άτομο δεν είναι αυτοτελές αλλά εκ φύσεως κοινωνικό ον. Τα ανθρώπινα δικαιώματα προσανατολίζονται προς την προσωπικότητα εφόσον δεν αγνοούν ούτε την ατομικότητα ούτε την κοινωνικότητα του ατόμου.

Το Σ. θέτει υπό την εγγύηση του κράτους τα δικαιώματα του ατόμου ως άτομο και ως μέλος της κοινωνίας. Επίσης περιέχει περιορισμούς σχετικά με το συμφέρον του συνόλου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το δικαίωμα της απεργίας για την εξυπηρέτηση των αναγκών του συνόλου.

Οι κοινωνικοί περιορισμοί των ατομικών δικαιωμάτων δεν πρέπει να συγχέονται με τα κοινωνικά δικαιώματα. Οι κοινωνικοί περιορισμοί δεν αποτελούν επανάληψη συνταγματικών διατάξεων αλλά κατευθύνονται από τον συντακτικό νομοθέτη με βάση τις ιδιαιτερότητες του συγκεκριμένου δικαιώματος. Για παράδειγμα το δικαίωμα της απεργίας μπορεί να περιοριστεί μόνο στην περίπτωση εξυπηρέτησης κοινωνικού συνόλου.

Ο συντακτικός νομοθέτης δεν επισυνάπτει κοινωνικούς περιορισμούς σε όλα τα ατομικά δικαιώματα. Έτσι για το άρθρο 25 του Σ. έχει συνταχθεί ένας γενικός περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων όπου δεν επιτρέπεται η άσκηση τους σε περίπτωση που προκαλείται βλάβη του κοινωνικού συνόλου. Ο περιορισμός αυτός αφορά όλα τα ατομικά δικαιώματα για τα οποία το Σ. δεν προβλέπει ειδικούς κοινωνικούς περιορισμούς. Το πεδίο εφαρμογής του γενικού περιορισμού δεν είναι μεγάλο γιατί κατά την κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων το Σ. προβλέπει ειδικούς κοινωνικούς περιορισμούς.

Συμπερασματικά ο κοινωνικός περιορισμός δεν μεταβάλλει τα ατομικά δικαιώματα σε κοινωνικό αξίωμα. Επίσης δεν είναι επιταγή αλλά απαγόρευση. Έτσι ενώ αναφέρεται η βλαπτική συμπεριφορά κοινωνικά, δεν προσδιορίζεται η ωφέλιμη.

3. Συνταγματικοί περιορισμοί των ατομικών δικαιωμάτων.

ΓΕΝΙΚΑ.

Οι άμεσοι συνταγματικοί περιορισμοί είναι εκείνοι οι περιορισμοί των ατομικών δικαιωμάτων που προέρχονται απευθείας από το Σ. Το Σ. θεσπίζει τον περιορισμό ως αναγκαίο συμπλήρωμα της δικής του ρύθμισης. Οι περιορισμοί που προέρχονται από το ίδιο το Σ. περιέχονται είτε στη διάταξη που κατοχυρώνει το εκάστοτε ατομικό δικαίωμα, είτε σε άλλα άρθρα που αποβλέπουν άλλα δικαιώματα, είτε στα άρθρα 2§1 και 25 του Σ.

Οι συνταγματικές διατάξεις που κατοχυρώνουν τα ατομικά δικαιώματα προβλέπουν απευθείας περιορισμούς που αναφέρονται π.χ. στα χρηστά ήθη(άρθρο 5§1, άρθρο 13§2 του Σ.), την δημόσια τάξη (άρθρο 13§2 του Σ.) κ.ο.κ. Οι περιορισμοί πρέπει να εφαρμόζονται στις περιπτώσεις που αναφέρονται. Τέλος, επιτρέπεται η εφαρμογή του περιορισμού ενός δικαιώματος, σε άλλο για το οποίο δεν προβλέπεται περιορισμός.

ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΜΑΣ.

- α) Καθιερώνει ειδικούς περιορισμούς ορισμένων ατομικών δικαιωμάτων.
- β) Απαγορεύει την καταχρηστική άσκηση
- γ) Επιτρέπει την αναστολή ορισμένων ατομικών δικαιωμάτων σε ορισμένες περιπτώσεις.¹

α) Οι ειδικοί περιορισμοί των ατομικών δικαιωμάτων αναφέρονται :

1. Στους φορείς.

Περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων που αναφέρεται στους φορείς, είναι κυρίως διατάξεις που τα κατοχυρώνουν μόνο υπέρ των ελλήνων πολιτών.

2. Το περιεχόμενο.

Ορισμένες διατάξεις περιορίζουν το περιεχόμενο των ατομικών δικαιωμάτων. Περιορισμοί για το περιεχόμενο διατυπώνονται στο άρθρο 5§1 και στο άρθρο 106§2 του Σ. για την ελευθερία ανάπτυξεως της προσωπικότητας, το άρθρο 6§1&2 του Σ. για την προσωπική ελευθερία κ.λ.π. Το άρθρο 23§2§1 περιορίζει έμμεσα το δικαίωμα της απεργίας ορίζοντας ότι αυτό ασκείται στις περιπτώσεις εργασιακών και οικονομικών συμφερόντων των εργαζομένων. Έτσι δεν προστατεύεται η απεργία για την επίτευξη άλλων σκοπών.

Τώρα θα εξετάσουμε αν οι περιορισμοί κάποιων ατομικών δικαιωμάτων

¹ Αθ. Ράικος, παραδόσεις συνταγματικού δικαίου, Θεμελιώδη δικαιώματα τόμος β', τεύχος α', 1984, σ.161.

ισχύουν για άλλα ατομικά δικαιώματα. Έτσι για παράδειγμα οι περιορισμοί του άρθρου 5§1 του Σ. λόγω της γενικότητας εμφανίζονται ως γενικής ισχύος. Η διάταξη του παραπάνω άρθρου δεν αποτελεί ένα γενικό υπέρ-δικαίωμα αλλά εφαρμόζεται στις περιπτώσεις όπου δεν κατοχυρώνονται ειδικοί περιορισμοί για άλλα ατομικά δικαιώματα. Ο αναφερόμενος περιορισμός στα χρηστά ήθη (άρθρο 5§1 του Σ.) προφανώς δεν είναι ελεύθερα μεταβιβάσιμος σε άλλα ατομικά δικαιώματα.

3. Την άσκηση των σχετικών ατομικών δικαιωμάτων.

Το Σ. δεν περιέχει γενικό κανόνα που να ρυθμίζει ή να περιορίζει την ισχύ των θεμελιωδών δικαιωμάτων για πολίτες που ασκούν κάποιο πολιτικό, διοικητικό, δικαστικό, στρατιωτικό, λειτούργημα. Οι κατηγορίες αυτές των πολιτών βρίσκονται σε μια ειδική λειτουργική σχέση. Ειδικοί νόμοι ρυθμίζουν όχι μόνο την αρμοδιότητα τους ως όργανα δημόσιας εξουσίας αλλά και τη νομική τους κατάσταση, το λεγόμενο status.

Ανάμεσα στο κράτος και τον ιδιώτη υπάρχει μια «γενική κυριαρχική σχέση». Η άποψη αυτή στηρίζεται στο ότι το κράτος κυριαρχεί και έχει στα άκρα, όρια τα ατομικά δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη. Ορισμένοι ιδιώτες όπως π.χ. οι εργαζόμενοι στο δημόσιο ή οι στρατιώτες έχουν περισσότερες υποχρεώσεις από εκείνες που θα είχαν αν δεν βρισκόταν σε αυτή την ιδιαίτερη σχέση με το κράτος. Σε αυτή την περίπτωση μιλάμε για «ειδική κυριαρχική σχέση». Σε αυτή τη σχέση η διοίκηση απαιτεί ορισμένη συμπεριφορά όχι μόνο λόγω νομοθετικής εξουσιοδότησης αλλά και εσωτερικών διατάξεων.

Ο συντακτικός νομοθέτης διατύπωσε περιπτώσεις όπου η χρήση δικαιώματος είναι ασυμβίβαστη κι περιέβαλε ειδικές ρυθμίσεις. Ειδικότερα:

α) Το άρθρο 23§2εδ.β' απαγορεύει την απεργία σε οποιαδήποτε μορφή της στους δικαστικούς λειτουργούς και σε αυτούς που υπηρετούν στα σώματα ασφαλείας. Το δικαίωμα απεργίας επιτρέπεται σε αυτούς σε δημόσιους υπαλλήλους, υπαλλήλους τοπικής αυτοδιοίκησης, Ν.Π.Δ.Δ. καθώς και σε επιχειρήσεις δημοσίου χαρακτήρα για την εξυπηρέτηση των αναγκών του κοινωνικού συνόλου.

β) Το Σ. και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προάσπιση των ατομικών δικαιωμάτων έχουν την αξίωση (όχι πάντα) για συνδρομή προϋποθέσεων στις περιπτώσεις περιορισμών των ατομικών δικαιωμάτων στην περίπτωση δημοσίων υπαλλήλων.

Έτσι :

- Ο περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων πρέπει να προβλέπεται ειδικώς από

το σύμφωνο με το συνταγματικό νόμο.

– Ο περιορισμός δεν αφορά μη επιδεκτικά ατομικά δικαιώματα. Με βάση αυτό, το Σ.τ.Ε. δέχθηκε πως ο περιορισμός της ελεύθερης επιλογής συζύγου από δημόσιο υπάλληλο δεν επιτρέπεται να συνδέεται με πολιτικά ή κοινωνικά φρονήματα.¹

– Ο περιορισμός δεν πρέπει να φτάσει ως την ανατροπή της ουσίας του δικαιώματος. Το Σ.τ.Ε. έκρινε αναγκαίο να επιβάλλει περιορισμούς σε ειδικές κατηγορίες ατόμων για την ελευθερία έκφρασης πολιτικών, θρησκευτικών και φιλοσοφικών αντιλήψεων. ,

– Ο περιορισμός οφείλει να έχει και την ανάλογη αιτιολογία από το δημόσιο συμφέρον. Για παράδειγμα ένας κρατούμενος δεν μπορεί να επικαλεσθεί το δικαίωμα συναθροίσεως γιατί αντιβαίνει στην ποινή του που είναι αναγκαία για το δημόσιο συμφέρον.

Τα παραπάνω ισχύουν και στις σχέσεις κλήρου και εκκλησιαστικών αρχών. Έτσι στο άρθρο 3 του Σ. ορίζεται ότι η εκκλησία «τηρεί απαρασαλεύτως τους ιερούς αποστολικούς και συνοδικούς κανόνες». Αναφέρεται σε κανόνες που ανήκουν σε πνευματικά ζητήματα και όχι σε κανόνες που περιορίζουν την ελευθερία των κληρικών. Τέτοιοι περιορισμοί που δεν προβλέπονται από το Σ. αντίκειται σε αυτό.(Σ.τ.Ε. 2336/80, το Σ 1980, σ.395).

β) Απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησης των ατομικών δικαιωμάτων.

1.1 Διεθνής καθιέρωση της απαγορεύσεως της καταχρηστικής άσκησης των ατομικών δικαιωμάτων.

Τη διεθνή αρχή της απαγορεύσεως της καταχρηστικής ασκήσεως των ατομικών δικαιωμάτων κατοχύρωσαν το άρθρο 30 της Παγκόσμιας Διακηρύξεως των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (1948) και το άρθρο 5§1 του Διεθνούς Συμφώνου περί «ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων»(1960). Η Ε.Σ.Δ.Α. επανέλαβε στο άρθρο 17 το άρθρο 30 της Παγκόσμιας Διακηρύξεως προσθέτοντας μόνο μία, την τελευταία φράση. Η φράση αυτή όριζε τα εξής: «ουδεμία διάταξης της παρούσης συμβάσεως δύναται να ερμηνευθεί ως εναγόμενη δι 'εν κράτος, μίαν ομάδα εν ατόμων οιανδήποτε δικαίωμα όπως επιδοθεί εις δραστηριότητα ή εκτέλεση πράξης σκοπούσα εις την καταστροφήν των δικαιωμάτων ή ελευθεριών, των αναγνωρισθέντων εν τη παρούση Συμβάσει, ή εις περιορισμούς των δικαιωμάτων και

¹ Σ.τ.Ε. 4950/76, Το Σ 1977, σ.163.

ελευθεριών τούτων καλύτερων των προβλεπομένων εν τη ρύθμιση Συμβάσει.»

1.2 Η καθιέρωση της αρχής απαγορεύσεως της καταχρηστικής ασκήσεως των ατομικών δικαιωμάτων στην Ελλάδα.

Τα προηγούμενα συντάγματα δεν περιείχαν διατάξεις σχετικές με την κατάχρηση των ατομικών δικαιωμάτων. Η σχετική διάταξη δέχθηκε επιρροή από το θεμελιώδη νόμο της Βόννης (όπου κατάχρηση θεωρούσε τη χρήση του θεμελιώδους δικαιώματος με σκοπό τη διάβρωση της συνταγματικής τάξης) στην πρόταση της κυβέρνησης του Κων/νου Καραμανλή περί αναθεωρήσεως των μη θεμελιωδών διατάξεων του συντάγματος του 1952 που υποβλήθηκε στη Βουλή στις 21 Φεβρουαρίου 1963.

Το ισχύον Σ. απαγορεύει την καταχρηστική άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων και το κατοχυρώνει με το άρθρο 25§3 του Σ. Το παραπάνω άρθρο συνδέεται με το άρθρο 281 Α.Κ. το οποίο απαγορεύει την άσκηση δικαιώματος αν υπερβαίνει τα όρια που ορίζουν η καλή πίστη ή τα χρηστά ήθη, ή τον κοινωνικό και οικονομικό σκοπό του δικαιώματος. Η έννοια της καταχρήσεως δεν προσδιορίζεται ρητά από το Σ. όπως στο άρθρο 281 του Α.Κ. Εξάλλου τα άρθρα 281 Α.Κ. και 25§3 Σ. έχουν διαφορά ως προς το περιεχόμενο εκτός από την τυπική τους ισχύ. Έτσι το άρθρο 281 Α.Κ. προστατεύει το ασθενέστερο από την εκμετάλλευση του ισχυρότερου ενώ το άρθρο 25§3 του Σ. προστατεύει την κρατική εξουσία έναντι του ασθενέστερου φορέα δικαιώματος.¹

Η κατάχρηση δεν πρέπει να συνδέεται με την παράβαση. Κατάχρηση συμβαίνει όταν δεν παραβιάζεται καμία ρητή διάταξη αλλά η χρησιμοποίηση του δικαιώματος αντιτίθεται στην συνταγματική τάξη και στο σκοπό του δικαιώματος. Όταν παραβιάζεται με άλλα λόγια, το πνεύμα του Σ.²

Ο καθορισμός εννοιολογικής προσέγγισης του άρθρου 25§3 του Σ. είναι δύσκολος. Αξίζει όμως να γίνουν κάποιες διευκρινήσεις.

Ο θεσμός της απαγόρευσης της κατάχρησης των ατομικών δικαιωμάτων εντάσσεται στο σύστημα περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Το Σ. καθορίζει τα όρια προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Τα όρια αποτελούν το κοινωνικό συμφέρον και την έννομη τάξη. Η απαγόρευση είναι πράξη που κινείται έξω από το πεδίο προστασίας ενός ατομικού δικαιώματος.

¹ Κ. Χρυσόγονος, ό.π, σ.68.

² Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικές ελευθερίες τόμος α', ό.π, σ.134.

Η κατάχρηση προϋποθέτει την κρίση, δηλαδή ότι η χρήση του δικαιώματος είναι ασυμβίβαστη με τους συνταγματικούς σκοπούς για την προστασία συγκεκριμένου δικαιώματος.

Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Ε. Βενιζέλος το άρθρο 25§3 του Σ. δεν μπορεί να λειτουργήσει ως πολλαπλασιαστής των περιορισμών που τίθενται για τα επιμέρους θεμελιώδη δικαιώματα.

Όταν δημιουργείται θέμα καταχρήσεως ατομικού δικαιώματος αποφασίζει ο δικαστής. Ο νομοθετικός καθορισμός ότι μία πράξη είναι καταχρηστική άσκησης ατομικών δικαιωμάτων δεν δεσμεύει το δικαστή αλλά ελέγχει ο ίδιος τη συμφωνία με το Σ. Η απαγόρευση καταχρήσεως μπορεί να γίνει αντικείμενο καταχρήσεως.¹ Ο κίνδυνος προκάλεσε κριτική. Έτσι για κάποιους επικριτές η διάταξη του άρθρου 25§3 του Σ. είναι ατελής(*lex imperfecta*) που συνεπάγεται κυρώσεις, απλώς μπορεί να τη χρησιμοποιήσει για τη συμπλήρωση του νοήματος του άρθρου 5§1 του Σ. (εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα και δεν παραβιάζει το Σ. και τα Χρηστά ήθη.)²

Η καταχρηστική άσκηση των δικαιωμάτων και στη συγκεκριμένη περίπτωση των ατομικών, είναι αντισυνταγματική. Το Σ. δεν προβλέπει την γενική έκπτωση του δικαιώματος που έγινε καταχρηστική άσκηση αλλά την αφαίρεση της συνταγματικής προστασίας στην συγκεκριμένη περίπτωση.³ Ο νομοθέτης δεν εμποδίζεται σε περιπτώσεις καταχρηστικής άσκησης. π.χ. Στην περίπτωση πολιτικής απεργίας ο νομοθέτης προβλέπει αστικές και ποινικές κυρώσεις.

γ) Αναστολή των ατομικών δικαιωμάτων.

Η αναστολή των διατάξεων που κατοχυρώνουν τα ατομικά δικαιώματα πρόκειται για θεσμό κήρυξης της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας(άρθρο 48§1 του Σ.).Το παραπάνω άρθρο ορίζει ότι εφόσον κηρυχθεί η χώρα σε κατάσταση πολιορκίας με απόφαση της Βουλής ή με προεδρικό διάταγμα αναστέλλεται η ισχύς του συνόλου ή μέρος των διατάξεων των ακόλουθων άρθρων :

- άρθρο 5§4 του Σ.(απαγόρευση των διοικητικών ατομικών μέτρων).
- άρθρο 6 του Σ.(προστασία της προσωπικής ασφάλειας).
- άρθρο 8 του Σ.(απαγόρευση σύστασης δικαστικών επιτροπών και έκτακτων δικαστηρίων καθώς επίσης και απαγόρευση αφαίρεσης του νομίμου δικαστή).

¹ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα, τόμος α', ό.π, σ.138.

² βλ. Αρ. Ι. Μάνεσης, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικές ελευθερίες τόμος β', ό.π, σ.60.

³ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα, τόμος α', ό.π, σ.139.

- άρθρο 9 του Σ.(άσυλο κατοικίας).
- άρθρο 11 του Σ.(δικαίωμα συναθροίσεως).
- άρθρο 12§1-4 του Σ. (δικαίωμα συνεταιρισμού).
- άρθρο 14 του Σ.(ελευθερία γνώμης και τύπου).
- άρθρο 19 του Σ.(απόρρητο των επιστολών).
- άρθρο 22 του Σ.(προστασία δικαιώματος εργασίας και απαγόρευσης αναγκαστικής εργασίας).
- άρθρο 23 του Σ.(συνδικαλιστική ελευθερία και δικαίωμα απεργίας).
- άρθρο 96§4 του Σ.(απαγόρευση υπαγωγής ιδιωτών στη δικαιοδοσία των στρατοδικείων).
- άρθρο 97 του Σ.(εκδίκαση κακουργημάτων και πολιτικών εγκλημάτων από μικτά ορκωτά δικαστήρια).

Αυτό μπορεί να σημαίνει εκτόπιση πολιτών οι οποίοι θεωρούνται ύποπτοι.

Τίθεται σε εφαρμογή ο ν. για την κατάσταση πολιορκίας (ν.566/1977) και με αυτόν τον τρόπο αστυνομικές αρχές αντικαθίσταται από πολιτικά δικαστήρια και στρατιωτικές αρχές. Κάτω από αυτές τις συνθήκες επικρατεί κλίμα τρομοκρατίας και παραβίασης της ιδιωτικής αυτονομίας.

Η συνταγματική προστασία των ατομικών δικαιωμάτων μπορεί να αναιρεθεί με ενσωματωμένες διατάξεις που περιέχει το ίδιο άρθρο π.χ. η γενική απαγόρευση υπαίθριων συναθροίσεων (άρθρο 14§3εδ.β' του Σ.). Αλλά και στις διατάξεις τις «σχετικές» με τα όργανα και τις λειτουργίες του κράτους λαμβάνεται πρόνοια για τη μη παράλυση του πολιτειακού οργανισμού (π.χ. άρθρο 3§4 & άρθρο 44§1 του Σ.).

Το άρθρο 48§1 του Σ. αναστέλλει την ισχύ σειράς ατομικών δικαιωμάτων και δεν αφορά διατάξεις στο σύνολο τους αλλά μόνο σε περίπτωση ανάγκης εξαιτίας της οποίας κηρύχθηκε η κατάσταση πολιορκίας. Έτσι το άρθρο 9 του Σ.(άσυλο κατοικίας) αφορά στις έρευνες σχετικά με την άμυνα και ασφάλεια της χώρας. Η αναστολή της ισχύος των συνταγματικών εγγυήσεων δεν επιφέρει αναστολή η κατάργηση σχετικών διατάξεων που απορρέουν από διατάξεις της κοινής νομοθεσίας. π.χ. Ο κώδικας ποινικής δικονομίας. Η αναστολή της ισχύος συγκεκριμένων δεν σημαίνει και κατάργηση των προστατευόμενων από αυτές έννομων σχέσεων.

Πρέπει να σημειωθεί πως η αναστολή των ατομικών δικαιωμάτων και η εφαρμογή του νόμου περί καταστάσεως πολιορκίας προβλέπεται:

- Σε περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης εξωτερικού κινδύνου.
- Σε περίπτωση μεγάλης διαταραχής ή απειλής της δημόσιας τάξης και ασφάλειας από εσωτερικούς κινδύνους.

Η αναστολή γίνεται με προεδρικό διάταγμα το οποίο προσυπογράφεται από το Υπουργικό συμβούλιο στην πρώτη περίπτωση και από τον Πρωθυπουργό στη δεύτερη. Η ισχύς του διατάγματος διαρκεί 30 ημέρες μετά την έκδοση του και σε περίπτωση πολέμου ως τη λήξη του. Για παράταση άνω των 30 ημερών χρειάζεται άδεια της Βουλής.

Έτσι το άρθρο 48 του Σ. που ρυθμίζει τη διαδικασία αναστολής των συνταγματικά κατοχυρωμένων ατομικών δικαιωμάτων, καθιερώνει ένα είδος νομικής προσωρινής δικτατορίας του Προέδρου της Δημοκρατίας.¹

4. Νομοθετικοί περιορισμοί.

α) Επιφύλαξη του νόμου.

Έννοια της επιφύλαξης του νόμου.

Από την εποχή της Αμερικανικής επανάστασης (1776) η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων γίνεται με διατάξεις του Σ. Το Σ. προστατεύει τα ατομικά δικαιώματα όχι έναντι της διοίκησης και της δικαιοσύνης αλλά και έναντι του νομοθέτη. Ο νομοθέτης εφόσον δεσμεύεται από τα ατομικά δικαιώματα, δεν μπορεί να τα περιορίσει εκτός από την περίπτωση που του επιτραπεί από το Σ. Στις περιπτώσεις αυτές μιλάμε για «επιφύλαξη του νόμου». Οι νόμοι που εκδίδονται με βάση συνταγματικές επιφυλάξεις λέγονται εκτελεστικοί και διακρίνονται:

- Σε απλούς εκτελεστικούς, όταν η συνταγματική διάταξη μπορεί να εφαρμοσθεί άμεσα χωρίς τη θέσπιση νόμων και
- Σε οργανικούς ή οργανωτικούς όπου ρυθμίζουν τη λειτουργία των άμεσων κρατικών οργάνων και δεν μπορούν να καταργηθούν χωρίς διάταξη που να προβαίνει σε ισοδύναμο αποτέλεσμα (σε αντίθετη περίπτωση αυτό θα σήμαινε ματαίωση της λειτουργίας του οργάνου και αχρήστευση της οικείας συνταγματικής διάταξης).

Η επιφύλαξη του νόμου δεν σημαίνει περιορισμό του δικαιώματος αλλά ο νόμος μπορεί να φανεί χρήσιμος στην υλοποίηση του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το άρθρο 72§1του Σ. όπου ο Συντακτικός νομοθέτης κάνει λόγο για την άσκηση και

¹ Αρ. Ι. Μάνεσης, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικές ελευθερίες τόμος β', ό.π, σ.66.

προστασία των ατομικών δικαιωμάτων. Έτσι οι επιφυλάξεις του νόμου στα άρθρα 4-24 του Σ. είναι υποχρεωτικές για το νομοθέτη με την έννοια ότι αν το πράξει στη συνέχεια, δεν μπορεί να επανέλθει για να τις καταργήσει ολοσχερώς.¹ Άρα η χρήση συνταγματικών εξουσιοδοτήσεων τίθεται υπό περιορισμούς που εξασφαλίζουν τον πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων και τον περιορισμό της νομοθετικής παρέμβασης στα πλαίσια του συνταγματικά θεμελιωμένου σκοπού που καλείται να υπηρετήσει.² Με άλλα λόγια ο νόμος μπορεί να περιορίσει το δικαίωμα μόνο εφόσον υπάρχει συνταγματική εξουσιοδότηση.

Στη σύγχρονη κοινωνία η επιφύλαξη του νόμου δεν έχει περιοριστική διάθεση αλλά κυρίως ρυθμιστική για την προάσπιση των συμφερόντων του συνόλου.

Ιστορική αναδρομή του θεσμού της επιφύλαξης του νόμου.

Ο θεσμός της επιφύλαξης νόμου αναζητά τις απαρχές του στο κράτος δικαίου και στην κατοχύρωση της αστικής κοινωνίας. Πάντως ο περιορισμός πρωτοπαρουσιάστηκε στην ιστορία των πολιτευμάτων το 19^ο αιώνα στην Ευρώπη, όχι ως θεσμός αλλά ως εγγύηση των ατομικών δικαιωμάτων. Η αστική τάξη κατοχυρώνει σε θέματα ιδιοκτησίας και ελευθερίας τον περιορισμό της εξουσίας. Έτσι με τον τρόπο αυτό θέσπιζε κανόνες που έλεγαν ότι η εκτελεστική εξουσία δεν μπορεί να επέμβει σε αυτούς τους δύο χώρους, χωρίς νόμο ψηφιζόμενο από τη Βουλή. Η μεταβολή της ατομοκεντρικής διάστασης των ατομικών δικαιωμάτων στην κοινωνική διάσταση μετέβαλε και το θεσμό της επιφύλαξης του νόμου. Έτσι η επιφύλαξη νόμου δεν λειτουργεί ως εγγύηση έναντι της εκτελεστικής εξουσίας αλλά ως περιορισμός για την εξυπηρέτηση των κοινωνικών συμφερόντων. Στη σύγχρονη κοινοβουλευτική δημοκρατία η Βουλή και η εκτελεστική εξουσία είναι ομοιογενείς παράγοντες. Παρά την ομοιογένεια τους η πλειοψηφία της βουλής και της κυβέρνησης και η εξάρτηση

¹ Κ. Χρυσόγονος, ό.π, σ.71.

² Δ. Θ. Τσάτσος, ό.π, σ.240.

Σημείωση: Δεν πρόκειται για περιορισμό ατομικών δικαιωμάτων όταν ο νομοθέτης απλά εκτελεί τις συνταγματικές διατάξεις. Ο νομοθέτης εκτός από το να εκτελεί διατάξεις του Σ. θέτει και κανόνες οι οποίοι περιορίζουν τα ατομικά δικαιώματα στο μέτρο που είναι επιτρεπτό από το Σ. Ο συντακτικός νομοθέτης δεν μπορεί να προβλέψει όλες τις περιπτώσεις που επιτρέπεται περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων. Από την άλλη πλευρά το Σ. δεν μπορεί να ρυθμίζει όλα τα ζητήματα που αφορούν τα ατομικά δικαιώματα. Έτσι το Σ. το δικό μας όπως και άλλων χωρών αναθέτει στον απλό νομοθέτη τη ρύθμιση ειδικών περιπτώσεων ατομικών δικαιωμάτων.

του νομοθετικού περιορισμού δημιουργεί τις προϋποθέσεις για δημοσιότητα και δυνατότητα κριτικής.¹

Διακρίσεις της επιφύλαξης του νόμου.

Την επιφύλαξη του νόμου τη διακρίνουμε σε γενική και ειδική ανάλογα με το αν συνδέεται συνταγματικά με καθορισμένες προϋποθέσεις μέσω των οποίων οριοθετείται το περιεχόμενο του νόμου ή όχι.

Συγκεκριμένα:

Στη **γενική επιφύλαξη** του ν. εντάσσουμε όλες τις συνταγματικές εξουσιοδοτήσεις στον κοινό νομοθέτη χωρίς προηγούμενες οδηγίες από τη μεριά του συντακτικού νομοθέτη. Έτσι δεν θεσπίζονται ειδικές προϋποθέσεις για τον περιορισμό ενός δικαιώματος. Ειδικότερα οι γενικές επιφυλάξεις επιτρέπουν ευρύτερους περιορισμούς για την πραγματοποίηση οποιουδήποτε δημόσιου σκοπού με βάση τη διακριτική ευχέρεια του νομοθέτη.² Με άλλα λόγια το Σ. στη γενική επιφύλαξη κατοχυρώνει τα ατομικά δικαιώματα με την προϋπόθεση της «τήρησης των νόμων» ή «εντός των ορίων των νόμων».³ Συμπερασματικά οι γενικές επιφυλάξεις είναι γενικές συνταγματικές εξουσιοδοτήσεις προς το νομοθέτη για τον περιορισμό των ατομικών δικαιωμάτων προς επίτευξη επιτρεπτού σκοπού.

Γενικές επιφυλάξεις περιλαμβάνουν οι ακόλουθες διατάξεις:

- άρθρο 5§1 του Σ.(προσωπική ελευθερία).
- άρθρο 9§1εδ.γ' του Σ.(άσυλο κατοικίας).
- άρθρο 12§1 & άρθρο 4 του Σ.(δικαίωμα συνεταιρισμού και συνεταιρισμού δημοσίων υπαλλήλων).
- άρθρο 4§1 του Σ.(δικαίωμα εκδήλωσης της γνώμης).
- άρθρο 14§8 του Σ.(οι προϋποθέσεις και τα προσόντα ασκήσεως του δημοσιογραφικού επαγγέλματος).
- άρθρο 16§5§2 του Σ.(δικαίωμα συνεταιρισμού των φοιτητών των Α.Ε.Ι.).

¹ Βλ. Δ. Θ. Τσάτσος, ό.π, σ. 242.

² Αθ. Ράικος, παραδόσεις συνταγματικού δικαίου, Θεμελιώδη δικαιώματα τόμος β', τεύχος α', ό.π, σ. 182.

³ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π, σ. 153.

Σημείωση: Η γενική επιφύλαξη του νόμου δεν είναι περιορισμός στην περίπτωση όπου ο νομοθέτης καθορίζει τις αόριστες νομικές έννοιες χωρίς να ειδικεύει το Σ. κατά την κατοχύρωση ατομικών δικαιωμάτων. Τα δικαστήρια ελέγχουν αν ο καθορισμός των εννοιών γίνεται στα πλαίσια συνταγματικών διατάξεων.³

³ Π.Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π,σ.154.

- άρθρο 18§1,2 του Σ. (η ιδιοκτησία και διάθεση μεταλλείων).
- άρθρο 23§1,2 § 2εδ. β' & γ' του Σ. (συνδικαλιστική ελευθερία και δικαίωμα απεργίας δημοσίων υπαλλήλων κ.λ.π).

Στην ειδική επιφύλαξη ο νομοθέτης εξουσιοδοτείται από το Σ. να περιορίσει ένα δικαίωμα. Το Σ. ταυτόχρονα καθορίζει ορισμένους όρους από τους οποίους εξαρτάται η ισχύς της εξουσιοδότησης. Οι όροι αυτοί προσδιορίζουν τον τρόπο και τα όρια περιορισμού. Εκτός από την άμεση επιφύλαξη του νόμου υπάρχει και η έμμεση. Η έμμεση επιφύλαξη αναφέρεται στις περιπτώσεις όπου το Σ. προβλέπει υποχρεώσεις του κράτους. Για παράδειγμα η διάταξη του άρθρου 24§1 του Σ. περιέχει έμμεση επιφύλαξη όπου δεν αρκείται στη θέσπιση υποχρεώσεων για την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αλλά προσθέτει και την υποχρέωση του κράτους να λαμβάνει προληπτικά μέτρα.

Ειδικές επιφυλάξεις νόμου περιέχουν οι ακόλουθες διατάξεις:

- άρθρο 4§3εδ.β' του Σ.(αφαίρεση ελληνικής ιθαγένειας «μόνο εις περιπτώσεις εκούσιας αποκτήσεως ετέρας ή αναλήψεως αντιθέτου προς τα εθνικά συμφέροντα υπηρεσίας εις ξένην χώραν»).
- άρθρο 5§4εδ.β' του Σ. (περιορισμός της ελευθερίας κινήσεως κ.λ.π «μόνον προς πρόληψιν αξιόποινων πράξεων»).
- άρθρο 12§2εδ. β' του Σ.(περιορισμός του δικαιώματος υπαίθριων συναθροίσεων λόγω επικείμενου «σοβαρού κινδύνου εις την δημόσιαν ασφάλειαν» ή «σοβαράς διαταραχής της κοινωνικοοικονομικής ζωής»).
- άρθρο 14§3 του Σ.(κατάσχεση εφημερίδων και εντύπων σε ειδικές περιπτώσεις).
- άρθρο 14§6 του Σ. παύση της εκδόσεως του εντύπου και σε βαριές περιπτώσεις απαγόρευση του δημοσιογραφικού επαγγέλματος κ.λ.π).
- άρθρο 17§2 του Σ. (στέρξη της ιδιοκτησίας προκειμένου για δημόσιο συμφέρον).
- άρθρο 17§6 του Σ. (απαλλοτρίωση της ευρύτερης ζώνης σε περίπτωση εκτέλεσης έργων κοινής ωφελείας).
- άρθρο 17§7 του Σ. (άνοιγμα σηράγγων χωρίς αποζημίωση).
- άρθρο 18§3-5&7 του Σ. (περιορισμοί της ιδιοκτησίας).
- άρθρο 19§2 του Σ.(περιορισμός του απόρρητου των επιστολών).
- άρθρο 22§3εδ.β' του Σ. (επίταξη προσωπικών ελευθεριών).

Η διπλή σημασία της επιφύλαξης νόμου.

α) Ιστορικά οι περιορισμοί των ατομικών δικαιωμάτων γινόταν μόνο από το νομοθέτη δηλαδή τη βουλή και όχι από τη διοίκηση ή τα δικαστήρια. Με αυτόν τον τρόπο ο περιορισμός επιτρέπεται με τυπικό και όχι με ουσιαστικό νόμο. Έτσι τους περιορισμούς θέσπιζε μόνο η βουλή και δημοσιευόταν από τον Πρόεδρο της δημοκρατίας κατά συνέπεια δεν μπορούσε να γίνει περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων με προεδρικό διάταγμα ή άλλη κανονιστική πράξη της διοίκησης εκτός αν το Σ. έθετε ρητώς τη νομοθετική εξουσιοδότηση στη διοίκηση. Στις μέρες μας η προηγούμενη άποψη ανατράπηκε και το Σ. κατοχυρώνει ένα ατομικό δικαίωμα με την επιφύλαξη «όταν και όπως ο νόμος ορίζει»¹ δηλαδή όχι μόνο με τυπικό αλλά και ουσιαστικό νόμο.

Το Σ. από τη μια πλευρά υποστηρίζει ότι η ολομέλεια της Βουλής συζητά και ψηφίζει νομοσχέδια και προτάσεις για την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και κατά συνέπεια η προστασία αυτών πρέπει να γίνεται με τυπικό νόμο ψηφιζόμενο από την ολομέλεια της βουλής. Από την άλλη το Σ. δεν περιέχει διατάξεις για την ειδική νομοθετική εξουσιοδότηση που περιελάμβανε σε κοινούς νόμους.² Παρά τις αμφιλεγόμενες απόψεις του Σ. τόσο στη θεωρία όσο και στη νομολογία επικρατεί ότι η επιφύλαξη νόμου δεν αναφέρεται μόνο στον τυπικό αλλά και στον ουσιαστικό νόμο.

Όλα αυτά ισχύουν σε ομαλές συνθήκες. Σε περιπτώσεις εσωτερικών ή εξωτερικών κινδύνων καθώς επίσης και σε περίπτωση πολιορκίας το Σ. παρέχει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας κανονιστική εξουσία προς έκδοση πράξεων νομοθετικού περιεχομένου. Οι πράξεις αυτές είναι ίσης τυπικής ισχύος με τους τυπικούς νόμους και μπορεί να περιορίζουν ατομικά δικαιώματα σε επιφύλαξη νόμου χωρίς νομοθετική εξουσιοδότηση.

Επιπλέον η Βουλή δεν αποτελεί εγγύηση σε σχέση με την εκτελεστική λειτουργία ώστε η επιφύλαξη του νόμου να αναφέρεται σε τυπικό νόμο. Σε όλες τις περιπτώσεις, το αν απαιτείται τυπικός ή ουσιαστικός νόμος είναι θέμα ερμηνείας.³

β) Σημαντικό είναι επίσης πως στην επιφύλαξη του νόμου ο νομοθέτης μπορεί να περιορίσει ένα ατομικό δικαίωμα βασιζόμενος στην παρεχόμενη εξουσία από το Σ. Έτσι όταν το Σ. δεν εξουσιοδοτεί νομοθέτη οι περιορισμοί προέρχονται από το ίδιο το

¹ Βλ. Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος α', ό.π, σ. 156.

² Βλ. Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος α', ό.π, σ. 158.

³ Βλ. Δ. Θ. Τσάτσος, ό.π, σ.245.

Σ.

β) Περιορισμοί των περιορισμών.

Η επιφύλαξη του νόμου συνδέεται και με διάφορους όρους ή όρια επιφυλάξεων. Στη γερμανική νομολογία ο όρος «περιορισμοί των περιορισμών» αποτελεί εγγύηση όπου δεν μπορεί να υπερβεί ο νομοθέτης τα ηθελημένα από το συντακτικό νομοθέτη όρια παρέμβασης των ατομικών δικαιωμάτων. Συγκεκριμένα:

Η αρχή της αναλογικότητας.

Η αρχή αυτή αναγνωρίσθηκε από τη νομολογία του Σ.τ.Ε. από το 1984 ενώ δείγματα υπήρχαν και σε παλαιότερες αποφάσεις. Επίσης η αρχή της αναλογικότητας εμφανίζεται στο γερμανικό και γαλλικό αστυνομικό δίκαιο και κυρίως από το γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο. Η αρχή αυτή προκύπτει από τη σχέση μεταξύ δικαιωμάτων και θεσπιζόμενου περιορισμού. Ειδικότερα ο νομοθέτης οφείλει να θεσπίζει περιορισμούς προς επιδίωξη θεμιτού σκοπού. Το μέσο που θα χρησιμοποιηθεί προς επιδίωξη του σκοπού πρέπει επίσης να είναι θεμιτό. Το μέσο είναι κατάλληλο όταν μπορεί με τη βοήθεια του να επιτευχθεί το ζητούμενο αποτέλεσμα και αναγκαίο όταν ο νομοθέτης δεν χρησιμοποιεί άλλο μέσο και αν ακόμη είναι εξίσου αποτελεσματικό. Ο περιορισμός να είναι κατάλληλος και αναγκαίος για το σκοπό. Το Σ.τ.Ε. δέχεται την αρχή της αναλογικότητας χωρίς να κάνει τις απαραίτητες διαφοροποιήσεις.

Σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας η σχέση μεταξύ επιδιωκόμενου σκοπού και της έκτασης που μπορεί να έχει ο περιορισμός πρέπει να είναι εύλογη. Το αντίθετο συμβαίνει όταν ο περιορισμός είναι ακατάλληλος για την επίτευξη αποτελέσματος, επαχθέστερος σε ένταση, διάρκεια από τον αναγκαίο για την επίτευξη του αποτελέσματος μέσου, δυσανάλογος σε σχέση με τους λόγους που το προκάλεσαν ή το αποτέλεσμα που περίμεναν.

Η προστασία του πυρήνα των ατομικών δικαιωμάτων.

Οι περιορισμοί των ατομικών δικαιωμάτων οφείλουν να μη θίγουν την ουσία ή αλλιώς τον πυρήνα τους. Το απαραβίαστο του πυρήνα των ατομικών δικαιωμάτων περιέχει ο θεμελιώδης νόμος της Βόννης στο άρθρο 19§2. Η ε' Αναθεωρητική Βουλή θεώρησε πως δεν χρειάζεται ειδική συνταγματική διάταξη για την προστασία του πυρήνα των ατομικών δικαιωμάτων. Επικρατεί διαφοροποίηση της έννοιας του ουσιαστικού πυρήνα ως προς το περιεχόμενο του. Αυτό οφείλεται στα διαφορετικά

προστατευόμενα αγαθά που προκύπτουν. Έτσι η στάθμιση γίνεται μεταξύ του αγαθού που θέλει να προστατεύσει ο περιορισμός και εκείνου που προστατεύει το δικαίωμα.

Το Ελληνικό Σύνταγμα επηρεασμένο από το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας δέχεται τη θεωρία της απόλυτης προστασίας του ουσιαστικού πυρήνα των ατομικών δικαιωμάτων. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία κάθε δικαίωμα έχει ένα πυρήνα όπου ο νομοθέτης κάτω από συνταγματική εξουσιοδότηση μπορεί να θεσπίσει περιορισμούς. Η έκταση του ουσιαστικού πυρήνα είναι έργο δύσκολο και για αυτό η νομολογία καθορίζει τα όρια του ουσιαστικού πυρήνα με βάση το άρθρο 25§1 του Σ. όπου προστατεύεται ο άνθρωπος όχι μόνο ως άτομο αλλά και ως μέλος της κοινωνίας. Το πρόβλημα προκύπτει στην περίπτωση όπου η αρχή αυτή ισχύει και για κάθε συγκεκριμένο υποκείμενο του δικαιώματος ως προς κάθε περίπτωση που το αφορά.¹ Τέλος πρέπει να επισημάνουμε ότι την αποδοχή του πυρήνα των ατομικών δικαιωμάτων υιοθέτησαν τόσο το Σ.τ.Ε. όσο και ο Α.Π.

Ο αντικειμενικός και απρόσωπος χαρακτήρας του νόμου.

Σύμφωνα με τη γερμανική νομολογία οι νόμοι που περιορίζουν πρέπει να έχουν αντικειμενικό και απρόσωπο χαρακτήρα. Δεν είναι τυχαίο πως το γερμανικό Ομοσπονδιακό Δικαστήριο έχει παραιτηθεί από τα ποσοτικά κριτήρια και στρέφεται προς τα ποιοτικά κριτήρια του θεμιτού ή μη μέσου, με βάση την πραγματική κατάσταση. Επίσης η νομολογία στην Ελλάδα δέχεται πως οι περιορισμοί «είναι συνταγματικώς επιτρεπτοί μόνο εφόσον ορίζονται γενικώς κατά τρόπο αντικειμενικών...» Έτσι η ολομέλεια του Σ.τ.Ε. αποφάσισε πως η απαγόρευση μετάβασης στο εξωτερικό από οφειλέτες δεν συγκρούεται με το άρθρο 5§1 αρκεί ο νόμος να προβλέπει τις προϋποθέσεις κατά τρόπο σαφή, συγκεκριμένο και αντικειμενικό.

Η δικαιολόγηση για λόγους γενικού συμφέροντος.

Πολλές φορές οι περιορισμοί των ατομικών δικαιωμάτων δικαιολογούνται για λόγους δημόσιου ή κοινωνικού συμφέροντος.² Το γενικό συμφέρον αναφέρεται στο άρθρο 17§1 του Σ. για την προστασία της ιδιοκτησίας ως άμεσος συνταγματικός περιορισμός, επίσης στο άρθρο 106§1εδ.α' του Σ. ως παρέμβαση του κράτους στην

¹ Βλ. Δ. Θ. Τσάτσος, ό.π., σ.250.

² Σ.τ.Ε. 2112/1984, ΤοΣ 1985, σ.3.

εθνική οικονομία. Στη νομολογία της δεκαετίας αυτής διακρίνουμε τρεις κατηγορίες αποφάσεων:

- Το γενικό συμφέρον χρησιμοποιούμενο ως απόδειξη υπέρ του νομοθέτη ή της διοίκησης.
- Ενώ ο περιορισμός θεμελιώνει την ανάγκη για προστασία άλλων ατομικών δικαιωμάτων δεν θίγει το συγκεκριμένο δικαίωμα και ο δικαστής αρκείται στη διατύπωση περί γενικού συμφέροντος.
- Η επίκληση του γενικού συμφέροντος λειτουργεί ως συγκάλυψη της αντισυνταγματικότητας περιορισμών οι οποίοι προσβάλουν ατομικά δικαιώματα.
- Στα σύγχρονα δημοκρατικά πολιτεύματα είναι γνωστό το πρόβλημα της παραμέλησης του γενικότερου συμφέροντος και υπερτονίζονται τα συντεχνιακά ή ειδικά συμφέροντα. Η αναγωγή των δικαστηρίων στην έννοια του γενικότερου συμφέροντος μπορεί να εξηγηθεί από τη συνειδητή ή όχι προσπάθεια του δικαστή να βρει ιδεολογικά ερείσματα για τον έλεγχο της συνταγματικότητας.

5. Περιορισμοί με βάση το διεθνές δίκαιο.

- **Δεσμεύσεις κατά το διεθνές δίκαιο.**
- **Διεθνείς περιορισμοί.**
- **Το Διεθνές Σύμφωνο περί Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων.**

Το Σ. της χώρας μας στο άρθρο 5§2εδ.2 αναφέρει πως η προστασία της ζωής, τιμής και ελευθερίας αδιακρίτως εθνικότητας, φυλής ή γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων υπόκειται στις εξαιρέσεις που προβλέπονται από το διεθνές δίκαιο. Η διάταξη του παραπάνω άρθρου στο εδ.1 καθιερώνει την «απόλυτη προστασία των τριών δικαιωμάτων»(ατομικά, κοινωνικά και πολιτικά). Ο όρος «απόλυτη» αναφέρεται στο περιεχόμενο και όχι στους φορείς ή αποδέκτες αυτών, με άλλα λόγια σημαίνει απεριόριστη προστασία των δικαιωμάτων. Στο εδ.2 προκύπτει ότι οι εξαιρέσεις αναφέρονται στην ίση διαχείριση αλλοδαπών και ημεδαπών. Η διάταξη του άρθρου 5§2ε. β' είναι η μόνη διάταξη που αναγνωρίζεται από το διεθνές δίκαιο ως άμεση πηγή συνταγματικού δικαίου. Δηλαδή οι κανόνες του διεθνούς δικαίου που προβλέπουν δυσμενή μεταχείριση των αλλοδαπών αποτελούν απαραίτητο τμήμα του Σ. υπό τυπική έννοια. Έτσι οι κανόνες του διεθνούς δικαίου έχουν συνταγματική ισχύ. Επίσης μπορούμε να πούμε πως η διάταξη αυτή είναι

χρήσιμη εν όψει της νέας διάταξης του άρθρου 28§1εδ. α' του Σ. μας. Η νέα αυτή διάταξη διατυπώνει την αρχή της υπερνομοθετικής αλλά υποσυνταγματικής ισχύος όλων των κανόνων του διεθνούς δικαίου. Η παλιά διάταξη θέσπιζε εξαίρεση για ορισμένους κανόνες διεθνούς δικαίου προσδίδοντας τους συνταγματική ισχύ.¹ Κατά συνέπεια η παλιά διάταξη είναι ειδική απέναντι στη νέα που είναι γενική.

Οι εξαιρέσεις που προβλέπει το διεθνές δίκαιο για το άρθρο 5§2§1εδ. β' του Σ. αναφέρονται στις περιπτώσεις όπου επιτρέπει την επιβολή των περιορισμών στην ελευθερία μόνο υπηκόων ενός εχθρικού κράτους. Επίσης το διεθνές δίκαιο προβλέπει περιορισμούς της ελευθερίας των αλλοδαπών π.χ. για την άσκηση εργασίας. Στις εξαιρέσεις είναι σημαντικό να προσθέσουμε τον όρο της αμοιβαιότητας του άρθρου 28§1εδ.β' του Σ.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων με διάταξη του άρθρου 2 θέτει κάποιους περιορισμούς του δικαιώματος της ζωής. Η διάταξη του άρθρου 2§1εδ.β' επιτρέπει την επιβολή της θανατικής ποινής και αναφέρει ότι «εις ουδένα δύναται να επιβληθεί εκ προθέσεως θάνατος, ειμή εις εκτέλεσιν θανατικής ποινής εκδιδόμενης υπό δικαστηρίου εν περιπτώσει αδικήματος τιμωρουμένου υπό του νόμου δια της ποινής ταύτης».² Η διάταξη αυτή παρέχει δυο εγγυήσεις, την προηγούμενη νομοθετική πρόβλεψη της ποινής για το σχετικό αδίκημα και την επιβολή της με δικαστική απόφαση.

Η διάταξη του άρθρου 2§2 περιέχει περιπτώσεις θανατώσεως ενός προσώπου χωρίς σχετική δικαστική απόφαση. Οι σχετικές διατάξεις αναφέρουν:

- α) για την υπεράσπιση οποιουδήποτε προσώπου για περίπτωση παράνομης βίας.
- β) για την πραγματοποίηση παράνομης σύλληψης ή παρεμπόδιση προς απόδραση νόμιμου κρατούμενου.
- γ) δια την καταστολήν συμφώνως τω νόμω, στάσεως ή ανταρσίας.

Έτσι η θανάτωση επιτρέπεται ή συγχωρείται μόνο σε περιπτώσεις άμυνας (άρθρα 23-24 Π.Κ.) και σε κατάσταση ανάγκης που θέτει σε κίνδυνο ανθρώπινη ζωή (άρθρα 25&32 Π.Κ.). Επιπλέον το άρθρο 15§1 της Σύμβασης επιτρέπει την παραβίαση του άρθρου 2 σε περιπτώσεις πολεμικών πράξεων.

Οι διατάξεις του άρθρου 642-6 του Διεθνούς Συμφώνου περί των Ατομικών και Πολιτικών δικαιωμάτων αναφέρονται στη θανατική ποινή. Από τις

¹ Αθ. Γ. Ράικος, παραδόσεις συνταγματικού δικαίου, Θεμελιώδη δικαιώματα τόμος β', τεύχος α', ό.π, σ.27.

² Αθ. Γ. Ράικος, παραδόσεις συνταγματικού δικαίου, Θεμελιώδη δικαιώματα τόμος β', τεύχος α', ό.π, σ.36.

διατάξεις αυτές επέρχεται η ανάγκη και υποχρέωση των κρατών για κατάργηση της θανατικής ποινής σε χώρες που δεν έχει καταργηθεί αυτή.

Η παράγραφος 3 του ανωτέρου άρθρου ορίζει πως η ποινή επιβάλλεται «μόνο για σοβαρά εγκλήματα» και η επιβολή της δεν είναι αντίθετη με το παρόν Σύμφωνο και τη Σύμβαση για πρόληψη και καταστολή του Εγκλήματος της Γενοκτονίας. Στην παράγραφο 4 αναφέρεται η περίπτωση που κάποιος καταδικαστεί σε ποινή θανάτου έχει το δικαίωμα να ζητήσει την απονομή χάρης ή τη μετατροπή αυτής. Κατά συνέπεια μπορεί να χορηγηθεί αμνηστία, χάρη ή μετατροπή της ποινής. Η παράγραφος 5 δηλώνει πως είναι ανεπίτρεπτη η επιβολή της θανατικής ποινής σε άτομα κάτω των 18 ετών και σε γυναίκες που κυοφορούν.

6. Επιφύλαξη υπέρ διοικητικών και δικαστικών αρχών.

Το Σ. εξουσιοδοτεί απευθείας το διοικητικό ή δικαστικό όργανο για παρέμβαση στο πεδίο αναφοράς των ατομικών δικαιωμάτων π.χ. το άρθρο 11§2εδ.1 του Σ. προβλέπει οι δημόσιες συναθροίσεις να γίνονται με παρουσία της αστυνομίας. Παρόμοιες εξουσιοδοτήσεις για περιορισμούς περιέχει το άρθρο 12§2 του Σ. προκειμένου για διάλυση σωματείων με δικαστική απόφαση.

Η διοίκηση δεν μπορεί χωρίς νομοθετική εξουσιοδότηση να προβεί στην έκδοση μέτρων ούτε να περιορίσει τα ατομικά δικαιώματα.¹ Η διοίκηση μπορεί να περιορίσει τα ατομικά δικαιώματα έχοντας ατομικά μέτρα βάσει και εφαρμογή νομοθετικών διατάξεων. Μόνο κατ' εξαίρεση τα μέτρα μπορούν να απαγορευθούν από τα δικαστήρια είτε απευθείας είτε λόγω αποφάσεως για περιορισμό δικαιώματος. Ο νόμος ή το κανονιστικό διάταγμα δεν δίνουν τη δυνατότητα στη διοίκηση να καθορίσει την έκταση περιορισμού των ατομικών δικαιωμάτων γιατί κάτι τέτοιο θα ήταν ασυμβίβαστο με το κράτος δικαίου και την σημασία που έχουν τα κατοχυρωμένα από το Σ. ατομικά δικαιώματα.

Τέλος ο τυπικός νόμος ή η κανονιστική πράξη ρυθμίζουν θέματα άσκησης και προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων. Ακόμα οφείλουν να παρέχουν περιορισμένο περιθώριο διακριτικής ευχέρειας στη διοίκηση ή επιβολή κυρώσεων από τα δικαστήρια.

7. Περιορισμοί των ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων.

— **Ποια είναι τα ανεπιφύλακτα δικαιώματα.**

¹ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο :ατομικά δικαιώματα τόμος α', ό.π, σ.163.

– Θέσπιση και περιορισμοί των ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων.

1.Υπάρχουν ατομικά δικαιώματα τα οποία κατοχυρώνονται από το Σ. χωρίς καμία επιφύλαξη.¹Στην περίπτωση αυτή αναφερόμαστε στα λεγόμενα «ανεπιφύλακτα δικαιώματα». Αυτά είναι:

- άρθρο 4§1 του Σ. (Οι έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου).
- άρθρο 5§2εδ.2 του Σ.(Απαγορεύεται η έκδοση αλλοδαπού που διώκεται για δράση υπέρ της ελευθερίας). *
- άρθρο 9§1εδ.β' του Σ.(για το απαραβίαστο της ιδιωτικής ζωής).
- άρθρο 9§1 του Σ.(για το δικαίωμα της συναθροίσεως).
- άρθρο 13§1 του Σ.(η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη.
- άρθρο 16§1 του Σ.(για την ελευθερία της Τέχνης , της Επιστήμης, της Έρευνας και διδασκαλίας).
- άρθρο22§1εδ.2 του Σ. (όλοι οι εργαζόμενοι ανεξαρτήτως φύλου ή άλλης διάκρισης έχουν δικαίωμα ίσης αμοιβής για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας).

2.Πρώτα απ' όλα τίθεται το ερώτημα γιατί ο συντακτικός νομοθέτης θέσπισε δικαιώματα που αναφέρονται ως ανεπιφύλακτα. Γίνεται αντιληπτό πως και σε αυτά τα δικαιώματα κυριαρχούν οι αρχές του σεβασμού και του γενικού ή δημόσιου συμφέροντος. Έτσι:

- Ο συντακτικός νομοθέτης δεν προβλέπει περιορισμούς σε ορισμένα ανεπιφύλακτα δικαιώματα με την αιτιολογία ότι από τη φύση τους αξιώνουν απόλυτη προστασία και ταυτόχρονα δεν τίθεται θέμα σύγκρουσης με το γενικότερο συμφέρον. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν τα δικαιώματα των άρθρων 5§2 του Σ.(απαγόρευση έκδοσης κ.λ.π.), άρθρο 8 του Σ.(απαγόρευση στέρησης του νομίμου δικαστή), άρθρο 13§1 του Σ.(ελευθερία θρησκευτικής συνείδησης).
- Στην άλλη κατηγορία ανήκουν τα ανεπιφύλακτα δικαιώματα που αντίκεινται στο γενικό συμφέρον. Σε αυτό το σημείο αρχίζει να δημιουργείται το πρόβλημα. Ο συντακτικός νομοθέτης οφείλει κατά τη θέσπιση ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων να προάγει την ισορροπία που στηρίζει την έννομη τάξη. Η ισορροπία αναφέρεται στην προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και στην προστασία του δημόσιου

¹ Δηλ. ο δισταγμός για να πάρει κάποιος μία απόφαση.

συμφέροντος.

Η νομολογία του Σ.τ.Ε. επιδιώκει τη σχετικοποίηση των ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων βασιζόμενη στο άρθρο 5§1 του Σ. Η άποψη αυτή προϋποθέτει ότι το ανωτέρω άρθρο δηλαδή η αρχή της αναπτύξεως της προσωπικότητας και ελεύθερης συμμετοχής στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας μπορεί να εφαρμοσθεί και σε άλλα ατομικά δικαιώματα που θεσπίζει το Σ. Έτσι η διάταξη του παραπάνω άρθρου θεσπίζει την επιφύλαξη που λειτουργεί το δικαίωμα της ελευθερίας εφόσον δεν αντιβαίνει στα χρηστά ήθη και τα δικαιώματα των άλλων. Σύμφωνα με την άποψη πως τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνει το Σ. αποτελούν ειδικές εφαρμογές του άρθρου 5§1 του Σ., η επιφύλαξη υπέρ των δικαιωμάτων των τρίτων, υπέρ του Σ. και υπέρ των χρηστών ηθών ισχύει για κάθε θεμελιώδη δικαίωμα.¹ Έτσι το άρθρο 5§1 του Σ. θεσπίζει περιορισμούς για όλα τα δικαιώματα που θεσπίστηκαν ως ανεπιφύλακτα. Η άποψη αυτή βρίσκει την αντίθεση της στο ότι ο ειδικός κανόνας υπερισχύει του γενικού κανόνα. Η σχέση του ανωτέρω άρθρου και των ατομικών δικαιωμάτων είναι σχέση γενικού προς ειδικού κανόνα. Έτσι το άρθρο 11§1 του Σ. για την ήσυχη και χωρίς όπλα συγκέντρωση εκτοπίζει το άρθρο 5§1 του Σ.

Το άρθρο 25§1 του Σ. αποτελεί παράγοντα προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων. Ο άνθρωπος δεν λειτουργεί μόνο ως άτομο αλλά και ως μέλος της κοινωνίας. Η ερμηνεία του άρθρου 25§1 του Σ. έχει ως στόχο τον κοινωνικό προσανατολισμό και την εκτόπιση του ατομοκεντρισμού. Η κοινωνική συνιστώσα του ατόμου δημιουργείται με τη δική του ελευθερία, την ελευθερία των άλλων και την ισορροπία μεταξύ της ελευθερίας του ατόμου ή των κοινωνικών ομάδων και του γενικότερου συμφέροντος. Το Σ. της ομοσπονδιακής δημοκρατίας της Γερμανίας παρόλο που δεν έχει αντίστοιχη διάταξη υποστηρίζει ως προς τα ανεπιφύλακτα δικαιώματα το διπλό περιορισμό: της προστασίας των δικαιωμάτων των άλλων και της προστασίας συνταγματικής τάξης.

Τέλος για μια άλλη κατηγορία ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων το πρόβλημα των περιορισμών βρίσκει λύση από το γεγονός πως έχουν ιδιαίτερο περιορισμένο πεδίο προστασίας. Έτσι για παράδειγμα δεν μπορεί ο νομοθέτης να επιβάλλει γενική δήμευση για οποιοδήποτε γενικό συμφέρον. Μπορεί όμως να προβεί στον χαρακτηρισμό των πολιτικών εγκλημάτων και να επιβάλλει θανατική ποινή.

---

¹ Δ. Θ. Τσάτσος, ό.π, σ.267.

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ.

1.1. Σχετικότητα της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων και η διαβάθμιση της.

– Προϋπόθεση για την ύπαρξη ατομικών δικαιωμάτων είναι το κράτος. Εφόσον τα ατομικά δικαιώματα λειτουργούν σε μια οργανωμένη κοινωνία αυτό σημαίνει πως η ύπαρξη τους και η άσκηση τους διευρύνεται, προσδιορίζεται δηλαδή εξαρτάται από την κυρίαρχη σχέση μέσα στο κράτος. Σε μια κοινωνία όπου υπάρχουν κοινωνικοί, πολιτικοί και οικονομικοί περιορισμοί δεν μπορεί να νοηθεί παρά μόνο σχετική ελευθερία.¹ Η κρατική εξουσία έχει τη δυνατότητα να τροποποιήσει ή να καταργήσει τους κανόνες δικαίου αλλά μέχρι να γίνει αυτό έχει την υποχρέωση να καταργήσει τους σχετικούς νομικούς κανόνες.

Η σχετικότητα της προστασίας προκύπτει από το γεγονός ότι η κυριαρχική κρατική λειτουργία καθορίζει τα όρια τους σε σχέση με ²:α)Τη διασφάλιση και μη υπονόμηση δικής της επιβολής.β)Τη γενικότερη μέριμνα ώστε η άσκηση των δικαιωμάτων του ενός να μην παρεμποδίζει την άσκηση των δικαιωμάτων του άλλου.

Ως προς το πρώτο δεν μπορεί να υπάρξει κράτος που να προστατεύει τις ατομικές ελευθερίες σε βαθμό που να θέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη και ασφάλεια. Σε ανεπτυγμένα κράτη επιδιώκεται η εξισορρόπηση των ελευθεριών με το κράτος. Όταν αυτό δεν συμβαίνει τότε η ασφάλεια του κράτους υπερισχύει και οι ελευθερίες υποχωρούν. Με άλλα λόγια σε κρίσιμες περιόδους αποκαλύπτεται ο σκληρός πυρήνας του κράτους.³ Μέριμνα για την προστασία του σκληρού πυρήνα του

¹ Αρ. Γ. Μάνεσης, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικές ελευθερίες τόμος β', ό.π σ.37.

² Αρ. Γ. Μάνεσης, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικές ελευθερίες τόμος β', ό.π, σ.38.

³ Αρ. Γ. Μάνεσης, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικές ελευθερίες τόμος β', ό.π, ό.π, σ.39.

κράτους είναι η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων μέσω του Σ.

Ως προς το δεύτερο, από την εποχή της Γαλλικής Διακήρυξης(1789) των ατομικών δικαιωμάτων-ελευθεριών- η μέριμνα γίνεται σε συνάρτηση με τις ελευθερίες των άλλων.¹ Παρόμοια διάταξη υπάρχει και στο ισχύον Σ. 1975/86/2001 στο άρθρο 5§1 όπου αναφέρει ότι «καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σ. ή τα χρηστά ήθη».²

Υπάρχουν διαβαθμίσεις στη σχετικότητα της προστασίας των ατομικών ελευθεριών.³ Το Σ. παραπέμπει συνήθως τη ρύθμιση της άσκησης του στο νόμο. Το ίδιο το Σ. όμως μπορεί : Είτε να προστατεύει άμεσα, π.χ. ορίζοντας για την ελευθερία του τύπου στο άρθρο 14§2 του Σ. ότι η λογοκρισία και το οποιοδήποτε άλλο προληπτικό μέτρο απαγορεύεται.

Είτε να το περιορίζει άμεσα, π.χ. ορίζοντας στο άρθρο 11§1 του Σ. ότι προστατεύεται η ελευθερία των συναθροίσεων, αλλά με τον περιορισμό ότι θα ασκείται «ησυχώς και αόπλως».

1.2. Διαχωρισμός των ατομικών δικαιωμάτων και η προστασία τους από το Σύνταγμα.

Τα ατομικά δικαιώματα προστατεύονται από το Σ. και μπορούν να ενταχθούν σε τέσσερις κατηγορίες.⁴

¹ Στο άρθρο 4 της Διακήρυξης ορίζεται ότι η ελευθερία έγκειται στο να μπορεί να κάνει ο καθένας κάθε τι που δεν βλάπτει τον άλλο.

² Στο κυβερνητικό σχέδιο του Σ., η σχετική διατύπωση ήταν : « έκαστος δικαιούται... εφ' όσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σ. και τον ηθικό νόμο». Η έννοια όμως ηθικός νόμος υποδηλώνει κανόνες ηθικής, που εξ' ορισμού δεν συνεπάγονται κυρώσεις εκ μέρους της κρατικής εξουσίας. Επιστημάνθηκε τότε στη Βουλή από την αντιπολίτευση ότι ο περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων με αναφορά στον ηθικό νόμο, του οποίου το περιεχόμενο είναι αβέβαιο και αναπόδεικτο, θα μπορούσε να οδηγήσει σε καταχρηστικούς περιορισμούς των ατομικών δικαιωμάτων. Έτσι η ολομέλεια της Επιτροπής του Σ., ενώ μπορούσε κάλλιστα να απαλείψει τον όρο, τον αντικατέστησε με τη ρήτρα «χρηστά ήθη». Αν μεν τα χρηστά ήθη θεωρηθούν σαν νομική έννοια, το περιεχόμενο της προσδιορίζεται με βάση τα διδάγματα της κοινής πείρας αν δε εκληφθούν σαν «αόριστη έννοια» τα ακραία της όρια, πάντως υπόκεινται σε δικαστικό έλεγχο. Εφόσον, όμως, η ρήτρα αυτή συναντάται στην κείμενη νομοθεσία (Α.Κ., Π.Κ., κ.λ.π.), η οποία θεσπίζεται σύμφωνα με το Σύνταγμα, η αναφορά στο Σύνταγμα (αφού δεν παραβιάζει το Σύνταγμα κατά το άρθρο 5§1) ήταν αρκετή και η προσθήκη των «χρηστών ηθών» περιίτηνε.

³ Αρ. Ι. Μάνεσης, Σύνταγματικό δίκαιο : ατομικές ελευθερίες τόμος β', ό.π. ό.π., σ.48.

⁴ Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, 1980, σ.455.

- α) Την ελευθερία του προσώπου.
- β) Την ελευθερία της πνευματικής κίνησης.
- γ) Την οικονομική ελευθερία.
- δ) Την ισότητα.

1.2.1. Η ελευθερία του προσώπου.

Το ισχύον Σ. 1975/86/2001 κατοχυρώνει την προσωπική ελευθερία στο άρθρο 5 με δύο μορφές: μία θετική, με νέα διάταξη που καθιερώνει το δικαίωμα για την «ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας».¹ και μία αρνητική που θεσπίζει την κυρίως προσωπική ελευθερία.²

Η θετική προστασία της προσωπικότητας έστω και αν δεν συνεπάγεται άμεσες νομικές συνέπειες εμπεριέχει αναμφισβήτητα μία νομικοπολιτική εγγύηση για την αρτιότερη προστασία της προσωπικής ελευθερίας.³ Η προστασία της κυρίως προσωπικής ελευθερίας εμφανίζεται με αρνητική μορφή: διασφαλίζει στον καθένα τη δυνατότητα να κινείται και να δρα ελεύθερα στη χώρα, χωρίς να περιορίζεται με οποιοδήποτε τρόπο παρά μόνο όταν και όπως ο νόμος ορίζει.⁴

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω το άρθρο 5§1 του Σ. αναφέρει ότι «καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητα του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σ. ή τα χρηστά ήθη». Ο άνθρωπος σύμφωνα με το ανωτέρω άρθρο πρέπει να έχει την ευχέρεια να ενεργεί αδέσμευτος ανάλογα με τις ικανότητες του και να μπορεί να διαμορφώσει μόνος του την προσωπικότητα του χωρίς να εμποδίζεται από τα κρατικά όργανα καθώς επίσης και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας. Πρέπει να επισημάνουμε ότι η ελευθερία δεν είναι απεριόριστη. Ο περιορισμός αυτός μπορεί να λεχθεί ότι αποτελεί την προσαρμογή στις σύγχρονες αντιλήψεις της διατάξεως του άρθρου 4 της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτου του 1789

¹ Βλ. παράρτημα, άρθρο 5§1 του Σ.

² Βλ. παράρτημα, άρθρο 5§3 του Σ.

³ Αρ. Ι. Μάνεσης, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικές ελευθερίες τόμος β', ό.π ό.π, σ.72.

⁴ Αρ. Ι. Μάνεσης, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικές ελευθερίες τόμος β', ό.π ,σ.78.

που ορίζει ότι η άσκηση των φυσικών δικαιωμάτων κάθε ανθρώπου, έχει σαν όρια την εξασφάλιση της απόλαυσης των ίδιων δικαιωμάτων από τα άλλα μέλη της κοινωνίας.¹

Επίσης το άρθρο 5§1 του Σ. διασαφηνίζει το άρθρο 2§1 του Σ. Το ουσιαστικό περιεχόμενο της αξίας του ανθρώπου που συνίσταται κατ' εξοχήν στο δικαίωμα της ελεύθερης αναπτύξεως της προσωπικότητας. Η αξία του ανθρώπου πραγματώνεται με την άσκηση των δικαιωμάτων και μεταξύ αυτών πρωτεύουσα θέση κατέχει ένα γενικό δικαίωμα ελευθερίας δηλ. δικαίωμα ατομικό.²

Η έννοια της ελευθερίας όπως τίθεται στο άρθρο 5§1 του Σ. ως δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας είναι ανώτερη της έννοιας της ισότητας (άρθρο 4 του Σ.) διότι η ισότητα νοείται εν ελευθερία. Το δικαίωμα αυτό αναγνωρίζεται στον καθένα μόνο εφόσον αυτός δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σ. και τα χρηστά ήθη.³

Προσωπικότητα κατά την έννοια του άρθρου 5§1 του Σ. είναι το σύνολο των ιδιοτήτων, ικανοτήτων και καταστάσεων που αφενός μεν προκύπτουν από την υπόσταση του ανθρώπου ως έλλογου όντος, αφετέρου εξατομικεύουν ένα συγκεκριμένο πρόσωπο.⁴ Δικαιολογία της προστασίας είναι η ανάγκη συνολικής και ισόρροπης προστασίας κάθε ανθρώπου ώστε να εξασφαλίζεται σε όλους ίση ελευθερία. Και τούτο τυγχάνει με τη διάταξη του άρθρου 5§1 που αποτελεί συμπλήρωμα κλασσικού ατομικού δικαιώματος.⁵

Επιπλέον, από το άρθρο 5§1 του Σ. συνεπάγεται το δικαίωμα κάθε ανθρώπου όχι να έχει και να ασκεί τα δικαιώματα που συνεπάγονται από την προσωπικότητα, αλλά και να την αναπτύσσει σε όλους τους τομείς της κρατικά οργανωμένης συμβίωσης: κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο. Απόρροια αυτών είναι πως δημιουργείται η υποχρέωση από το κράτος, να μην εμποδίζει την ανάπτυξη της προσωπικότητας, να αίρει τα εμπόδια που υφίστανται, να παρέχει τα αναγκαία μέσα για την ανάπτυξη της. Επιπλέον η προσωπική ελευθερία έχει συνδεθεί και με

¹ Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ. 458.

² Αντ. Μ. Παντελή, Ζητήματα συνταγματικών επιφυλάξεων, 1984, σ.129.

³ Αντ. Μ. Παντελή, ό.π, σ.131-132.

⁴ Αρ. Ι. Μάνεσης, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικές ελευθερίες τόμος β', ό.π, σ. 73.

⁵ Αντ. Μ. Παντελή, ό.π, σ.137.

άλλες μορφές όπως¹:

- Την ελευθερία της κίνησης.
- Την οικονομική και επαγγελματική ελευθερία.
- Την προσωπική ασφάλεια.
- Την προστασία της ιδιωτικής ζωής.

Προσωπική ελευθερία υπό στενή έννοια ονομάζεται η φυσική ή σωματική ελευθερία δηλ. το δικαίωμα κάθε ανθρώπου να κινείται ελεύθερα μέσα στη χώρα και να αναπτύσσει την δραστηριότητα του χωρίς να επιδιώκεται η καταδίωξη, η σύλληψη, η φυλάκιση ή ο περιορισμός του με οποιοδήποτε τρόπο.² Την προστασία της ελευθερίας αυτής κατοχυρώνει το άρθρο 5§3 του Σ. που ορίζει: « Η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστος, ουδείς καταδιώκεται, συλλαμβάνεται, φυλακίζεται ή περιορίζεται, ει μη όταν και όπως ο νόμος ορίζει». Η προσωπική ελευθερία διασφαλίζεται όχι μόνο στους Έλληνες αλλά και σε κάθε άλλο πρόσωπο που βρίσκεται στην Ελλάδα. Ακόμα προστατεύεται η υπό στενή έννοια ελευθερία του ατόμου απέναντι στο κράτος και των αυθαίρετων ενεργειών των οργάνων του.³

Είναι δυνατόν να επιβληθούν περιορισμοί στην προσωπική ελευθερία υπό στενή έννοια, εφόσον με αυτούς δεν ανατρέπεται το προστατευτικό δικαίωμα, ιδίως περιορισμοί που θεμελιώνονται στην αρχή της μη προσβολής που αναφέρει το άρθρο 5§1 του Σ. Πηγή περιορισμών αποτελούν οι αστυνομικές διατάξεις κανονιστικού περιεχομένου που πρέπει να στηρίζονται σε νομοθετική εξουσιοδότηση και ισχύουν μόνο στην εδαφική εκείνη περιφέρεια όπου εκτείνεται η αρμοδιότητα του οργάνου που τις εκδίδει. Παράδειγμα περιορισμών της προσωπικής ελευθερίας υπό στενή έννοια μπορεί να αναφερθούν εκτός από τις πράξεις ποινικής δίωξης, τα μέτρα ασφαλείας των άρθρων 69-74 του Π.Κ. και οι περιορισμοί υγειονομικής φύσης για την προστασία ανθρώπων και ζώων από διάφορες ασθένειες.⁴

Στέρηση της προσωπικής ελευθερίας αποτελούν κυρίως οι ποινές στερητικές της ελευθερίας (άρθρα 51-55 του Π.Κ.)⁵ και τα μέτρα ασφαλείας στερητικά της

¹ Αρ. Ι. Μάνεσης, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικές ελευθερίες τόμος β', ό.π, σ.80.

² Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου,, ό.π, σ.459.

³ Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ.459

⁴ Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ.461.

⁵ Άρθρο 51§1 : «Ποινές στερητικές της ελευθερίας είναι η κάθειρξη, η φυλάκιση, ο περιορισμός σε σωφρονιστικό κατάστημα, ο περιορισμός σε ψυχιατρικό κατάστημα και η κράτηση». Η ποινή της κάθειρξης

ελευθερίας (άρθρα 69-72 του Π.Κ.)¹, η σύλληψη και η προφυλάκιση του κατηγορούμενου κατά τη διάρκεια ποινικής δίωξης που προβλέπεται από τον κώδικα Ποινικής Δικονομίας(άρθρα 257-304,315,409), η εισαγωγή του κατηγορουμένου σε δημόσιο ψυχιατρείο για παρατήρηση(άρθρο 200 του Κ.Π.Δ.) και η προσωπική κράτηση που προβλέπεται από τον Κ.Π.Δ. (άρθρο 951&1049)² και τον Κώδικα Εισπράξεως Δημοσίων Εξόδων (ν.δ. 365/1974, άρθρο 9 και 63)³ ως μέσο αναγκαστικής ή διοικητικής εκτέλεσεως για την ικανοποίηση χρηματικών απαιτήσεων. Τα ανωτέρω καλύπτονται από τις διατάξεις των άρθρων 5§3,6&7 του Σ.

Τέλος ειδικές μορφές περιορισμών της προσωπικής ελευθερίας αποτελούν η απέλαση και η εκτόπιση.⁴ Η απέλαση συνίσταται στην υποχρεωτική έξοδο από τη χώρα ενώ η εκτόπιση αφορά την αναγκαστική μεταβολή του τόπου του προσώπου μέσα στα εδαφικά όρια του κράτους ή και στην απαγόρευση διανομής του σε ορισμένη ή ορισμένες περιοχές. Η εκτόπιση αποτελεί μέτρο που μπορεί να επιβληθεί τόσο σε αλλοδαπούς όσο και σε ιθαγενείς. Σε ότι αφορά στην απέλαση αλλοδαπού δεν αντίκειται στο άρθρο 5§2 του Σ., αφού βάση αυτού η προστασία της ελευθερίας του αλλοδαπού επιτρέπει εξαιρέσεις, σε περιπτώσεις που προβλέπονται από το Διεθνές Δίκαιο ενώ το τελευταίο αναγνωρίζει στα κράτη τόσο το δικαίωμα της μη αποδοχής όσο και της απέλασης των αλλοδαπών.

-Άρθρο 6-

Οι διατάξεις του άρθρου 6 του Σ. δεν καθιερώνουν ένα αυτοτελές ατομικό

είναι ισόβια ή πρόσκαιρη.

¹ Αυτά είναι η φύλαξη εγκληματιών (άρθρα 69-70), η εισαγωγή αλκοολικών και τοξικομανών σε θεραπευτικό κατάστημα (άρθρο 71) και η παραπομπή σε κατάστημα εργασίας (άρθρο 72).

² Άρθρο 951 § εδ. α': « Η αναγκαστική εκτέλεση για να ικανοποιηθεί χρηματική απαίτηση γίνεται με κατάσχεση περιουσίας εκείνου κατά του οποίου στρέφεται η εκτέλεση ή με αναγκαστική διαχείριση ή με αναγκαστική κράτηση». Άρθρο 1047 « 1. Προσωπική κράτηση διατάσσεται, εκτός από τις περιπτώσεις που ορίζει ρητώς ο νόμος, και κατά εμπόρων για εμπορικές απαιτήσεις μπορεί να διαταχθεί επίσης και αιτήσεις από αδικοπραξίες. Η διάρκεια της προσωπικής κράτησης ορίζεται με την απόφαση, έως ένα έτος. Η αίτηση για προσωπική κράτηση, που μπορεί να υποβληθεί και αυτοτελώς δικάζεται πάντα κατά την τακτική διαδικασία από το αρμόδιο για την αίτηση δικαστήριο. 2. Δεν διατάσσεται προσωπική κράτηση για απαίτηση εξόδων που επιδικάστηκαν από πολιτικό δικαστήριο ή για απαίτηση μικρότερη από 30 χιλιάδες δραχμές, εκτός αν προέρχεται από πιστωτικό τίτλο.»

³ Άρθρο 9 : « Τα προς εισπράξιν των δημοσίων εσόδων εφαρμοζόμενα αναγκαστικά μέτρα είναι τα εξής: 1. Κατάσχεσις κινητών, είτε εις χείρας του οφειλέτου είτε κινητών και απαιτήσεων εν γένει αυτού εις χείρας τρίτου. 2. Κατάσχεσις ακινήτων και η Προσωπική κράτησις.»

⁴ Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ.461.

δικαίωμα αλλά αποτελούν συμπλήρωμα των διατάξεων του άρθρου 5§3 του Σ. για την προστασία της προσωπικής ελευθερίας. Ενώ το άρθρο 5§2&3 του Σ. θεσπίζει γενικούς κανόνες για την προστασία της προσωπικής ελευθερίας υπό στενή έννοια, το άρθρο 6 του Σ. προστατεύει το άτομο από αυθαίρετες συλλήψεις, φυλακίσεις και περιέχει σειρά από ειδικούς κανόνες που δημιουργούν για το άτομο πλήρες πλέγμα αποτελεσματικών εγγυήσεων.¹

Για τη σύλληψη ή προφυλάκιση τρεις είναι οι προϋποθέσεις²:

α) Η ύπαρξη δικαστικού εντάλματος.

β) Η αιτιολογία αυτού.

γ) Η επίδοση του κατά τη στιγμή της σύλληψης ή προφυλάκισης.

Σύμφωνα με το άρθρο 6§1 του Σ.³ το ένταλμα «πρέπει να επιδοθεί κατά τη στιγμή της σύλληψης ή προφυλάκισης». Το ένταλμα είναι εκτελεστό όχι μόνο στην περιφέρεια αλλά σε όλη την επικράτεια όπου εκτείνεται η τοπική αρμοδιότητα του ανακριτή ή του δικαστικού συμβουλίου που το εξέδωσε. Δεν επιτρέπεται να γίνεται η σύλληψη κατά τη διάρκεια της ιεραρχίας σε οικοδόμημα αφιερωμένο στην θεία λατρεία, είτε τη νύχτα σε ιδιωτική κατοικία.⁴ Δικαστικό ένταλμα είναι εκείνο που εκδίδεται από τακτικούς δικαστές.⁵ Το αρμόδιο δικαστικό όργανο για την έκδοση του εντάλματος καθορίζεται από την κάθε ισχύουσα Π.Δ.⁶

Η ερμηνευόμενη συνταγματική διάταξη απαιτεί αιτιολογία του εντάλματος σύλληψης ή προφυλάκισης. Η αιτιολογία του εντάλματος δεν αποτελεί μόνο εγγύηση για το άτομο αλλά και προστατεύει τη δικαστική Αρχή από τη λήψη επιπόλαιων αποφάσεων.⁷

Η επίδοση του εντάλματος πρέπει να γίνεται κατά τη στιγμή της σύλληψης ή προφυλάκισης. Έτσι η διάταξη του ισχύοντος Σ. απαιτεί την παράδοση του

¹ Κ. Γεωργόπουλος, Επιστομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ.463.

² Αθ. Ράικος, Παραδόσεις συνταγματικού δικαίου(κατά το σύνταγμα του 1975,τόμος β', Τα θεμελιώδη δικαιώματα τεύχος α', 1984, σ. 167.

³ Βλ. παράρτημα.

⁴ Το άρθρο 254 του Κ.Π.Δ. επιτρέπει την κατ' οίκον έρευνα κατά τη νύχτα.

⁵ Τακτικοί δικαστές είναι και οι εισαγγελείς(πηγή Αθ. Ράικος, ό.π, σελ.168.)

⁶ Σε περίπτωση αναστολής του άρθρου 6 του Σ. σύμφωνα με το άρθρο 48 του Σ. το θέμα της στέρησης της προσωπικής ελευθερίας ρυθμίζεται από τη διάταξη του άρθρου 3 ν.566/1977 «περί καταστάσεως πολιορκίας».

⁷ Ο Αργ. Καρράς θεωρεί τη βίαιη προσαγωγή ως σύμφωνη με το Σ. Από εκεί εκτιμάται, δεν προκύπτει όμως σαφώς, αν η προσαγωγή καθεαυτή αποτελεί στέρηση ή περιορισμό της προσωπικής ελευθερίας και αν αυτή καλύπτεται από το άρθρο 5§3 του Σ. ή το άρθρο 6 του Σ.

πρωτότυπου ή επίσημου αντιγράφου του εντάλματος και όχι την κοινοποίηση δηλ. την ανακοίνωση του περιεχομένου αυτού.¹

Το άρθρο 6§2 του Σ.² φροντίζει για την συντομότερη δυνατή εκκαθάριση της θέσης του συλληφθέντος με τη θέσπιση δύο προθεσμιών, από τις οποίες η πρώτη αφορά την προσαγωγή του συλληφθέντος στον ανακριτή και η δεύτερη στην κρίση και την περαιτέρω κρίση του.

Ο συλληφθής, επ' αυτοφώρω ή με ένταλμα πρέπει να προσαχθεί κατά το άρθρο 6§2 του Σ. «εις τον αρμόδιον ανακριτήν το βραδύτερο εντός εικοσιτεσσάρων ωρών από της συλλήψεως, εάν δε η σύλληψις εγένετο εκτός της έδρας του ανακριτού, εντός του απολύτως αναγκαίου προς μεταγωγήν χρόνου». Ο ανακριτής υποχρεούται μέσα σε τρεις ημέρες από την προσαγωγή του συλληφθέντος να πάρει απόφαση αν θα τον απολύσει ή αν θα εκδοθεί εναντίον του ένταλμα προφυλάκισης. Έπειτα το Σ. προβλέπει ότι η τριήμερη για τον ανακριτή προθεσμία παίρνει παράταση δύο ημέρες σε περίπτωση ανωτέρας βίας που βεβαιώνεται με απόφαση του αρμόδιου δικαστικού συμβούλου.

Σύμφωνα με το άρθρο 6§4 του Σ.³ καθορίζονται τα ανώτερα όρια προφυλακίσεως. Έτσι ανώτερο όριο προφυλάκισης ορίζεται ένα έτος για κακουργήματα και έξι μήνες για πλημμελήματα, προβλέπεται επίσης και η δυνατότητα παράτασης έξι και τρεις μήνες αντίστοιχα.

Συγκεντρωτικά η προσωπική ασφάλεια ως ατομικό δικαίωμα προσωπικής ελευθερίας συνίσταται στην προστασία από αυθαίρετες διώξεις εκ μέρους κρατικών οργάνων και συγκεκριμένα από αυθαίρετες συλλήψεις και προφυλακίσεις. Στην Ελλάδα το άρθρο 6 καθιερώθηκε για πρώτη φορά με το Σ. του 1864. Υποκείμενο δικαιώματος είναι κάθε άνθρωπος που βρίσκεται στην Ελλάδα, έλληνας ή αλλοδαπός. Σε ότι αφορά στους όρους σύλληψης ή προφυλάκισης είναι οι εξής:

α) Να υπάρχει ένταλμα δικαστικό πριν από τη σύλληψη το οποίο να έχει εκδοθεί από κρατικό όργανο αναγνωρίσιμο από το Σ.⁴

¹ Άρθρο 165 του Κ.Π.Δ.

² Βλ. παράρτημα.

³ Βλ. παράρτημα

⁴ Αρμόδιος δικαστής είναι ο ανακριτής και σε πολλές περιπτώσεις το δικαστικό Συμβούλιο. Αλλά και το Βούλευμα του Συμβουλίου πλημμελειοδικών ή εφετών επέχει θέση εντάλματος. Οι δικαστικοί λειτουργοί μπορούν κατά την ισχύουσα νομοθεσία να διατάζουν σύλληψη όπως ο πρόεδρος εφετών, ο διευθύνων την επ'

β) Αιτιολογημένο ένταλμα συλλήψεως¹ή προφυλακίσεως²με πλήρη περιγραφή των στοιχείων του συλληφθέντος καθώς επίσης και του λόγου για τον οποίο κατηγορείται.

γ) Το ένταλμα πρέπει να επιδίδεται τη στιγμή της σύλληψης.

Το Σ. αναφέρεται στο αυτόφωρο έγκλημα. Σύμφωνα με τον Κ.Π.Δ. (άρθρο 242) για να υπάρξει αυτόφωρο έγκλημα πρέπει τούτο να είναι «εν τω πραττεθεί», είτε να τελέστηκε πρόσφατα.

Το Σ. στη μέριμνα του να προστατεύσει την προσωπική ασφάλεια θεσπίζει³:

– **Ποινική ευθύνη** : Ειδικό αδίκημα « κατακρατήσεως παρά το Σ.» προβλέπονται από το άρθρο 326 του Π.Κ. Ενώ για το αδίκημα κατακρατήσεως εν γένει (άρθρο 325 Π.Κ.) απαιτείται δόλια προαίρεση, αυτή δεν είναι στοιχείο του αδικήματος της «κατακρατήσεως παρά το Σ.» αλλά αρκεί η απλή γνώμη για την παράνομη κατακράτηση.

– **Αστική ευθύνη** : Σύμφωνα με τα άρθρα 297-299 και σε συνδυασμό με τα άρθρα 914 & 943 Α.Κ. ιδρύεται από το Σ. αμάχητο τεκμήριο περί ηθικής βλάβης και ο δικαστής υποχρεούται να επιδικάσει σχετική αποζημίωση.⁴Το περιεχόμενο της αστικής ευθύνης είναι η υποχρέωση τους «να επανορθώσουν κάθε ζημιά που έγινε στον παθόντα και να τον ικανοποιήσουν για ηθική βλάβη με χρηματικό ποσό». Έτσι οι παραβάτες οφείλουν να καταβάλουν στον παθόντα αποζημίωση για οποιαδήποτε ζημιά του και χρηματική ικανοποίηση για ηθική βλάβη.

– **Πειθαρχική ευθύνη** : Η ερμηνευτική διάταξη του Σ. δεν προβλέπει την πειθαρχική ευθύνη των παραβατών. Η ευθύνη όμως αυτή προκύπτει αναμφίβολα από τις διατάξεις του πειθαρχικού δικαίου των δημοσίων υπαλλήλων.

Τέλος το άρθρο 6 του Σ. υπόκεινται σε αναστολή βάσει του άρθρου 48 του Σ. κατά την κήρυξη της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας, πράγμα που επιβεβαιώνει την

ακροατηρίου συζήτηση, το δικαστήριο και ο εισαγγελέας ο οποίος κατά το Σ. του 1975 είναι «τακτικός δικαστής».

¹ Άρθρο 276 του Κ.Π.Δ.

² Άρθρο 283 του Κ.Π.Δ.

³ Πηγές από Αθ. Ράικο, Παραδόσεις συνταγματικού δικαίου(κατά το σύνταγμα του 1975,τόμος β', Τα θεμελιώδη δικαιώματα τόμος α', ό.π. σ. 193-194. & Αρ. Ι. Μάνεση, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικές ελευθερίες τόμος β' ό.π. σ. 125-126.

⁴ Οι παραβάτες ... «υποχρεούνται εις ανόρθωσιν πάσης ζημίας προσγενομένης εις τον παθόντα και εις ικανοποίηση αυτού λόγω ηθικής βλάβης δια χρηματικού ποσού ως ο νόμος ορίζει.»

αρχική μας διαπίστωση για τη σχετικότητα της συνταγματικής προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων.

1.2.1.1. Πρόσθετες εγγυήσεις της προσωπικής ασφάλειας.

-Άρθρο 7-

Το Σ. περιέχει στο άρθρο 7 διατάξεις σχετικές με την ποινική δίωξη και τις εγγυήσεις υπέρ του ατόμου. Την αρχή της νομιμότητας των ποινών αναφέρει το άρθρο 7§1εδ.α' του Σ. όπου ορίζει ότι «έγκλημα δεν υπάρχει ούτε ποινή επιβάλλεται χωρίς νόμο που να ισχύει πριν από την τέλεση της πράξης και να ορίζει τα στοιχεία της». Το παραπάνω άρθρο απαιτεί νόμο τόσο για το χαρακτηρισμό μιας πράξης αξιόποινης, όσο και για την επιβολή ποινής. Με τον όρο «νόμος» νοείται ο γραπτός ουσιαστικός νόμος δηλ. κανόνας δικαίου που θεσπίζεται με τη μορφή τυπικού νόμου είτε με εκείνη του κανονιστικού διατάγματος. Έτσι αποκλείεται κατά συνέπεια ο χαρακτηρισμός μιας πράξης ως αξιόποινης και η επιβολή ποινής να θεμελιωθούν σε διάταγμα που εκδίδεται χωρίς νομοθετική εξουσιοδότηση, είτε με εθιμικό κανόνα.¹ Επίσης αποκλείονται η με αχρησία κατάργηση του αξιόποινου κάποιας πράξης ή η μείωση της ποινής που προβλέπονται γι' αυτήν, αφού σύμφωνα με το άρθρο 2§2 του ν.δ. της 7/10 Μαΐου 1946 «περί αποκαταστάσεως του Α.Κ. και του Εισαγωγικού αυτού νόμου», « το έθιμο δεν καταργεί νόμον».²

Το άρθρο 7§1 του Σ. δεν δέχεται την αναδρομική ισχύ εκείνων μόνο των ποινικών νόμων που είτε χαρακτηρίζουν την ποινή ως αξιόποινη είτε επιβάλλουν βαρύτερη ποινή από την προβλεπόμενη για πράξη που ήταν και στο παρελθόν αξιόποινη. Σύμφωνα με αυτό οι νόμοι οι οποίοι καταργούν το αξιόποινο ή προβλέπουν ηπιότερη ποινή από εκείνη που ίσχυε προηγουμένως, εφαρμόζονται αναδρομικά επί των αξιόποινων πράξεων που τελέστηκαν πριν από τη θέση τους σε ισχύ, κατ' εφαρμογή της γενικής αρχής όπου οι αναφερόμενες στην προστασία των ατομικών δικαιωμάτων διατάξεις, οφείλουν να ερμηνευθούν υπέρ του ατόμου.³

Συμπερασματικά από το άρθρο 7§1 του Σ. μπορούν να ληφθούν τα εξής⁴:

¹ Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ.472.

² Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ.472.

³ Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ.473.

⁴ Αρ. Ι. Μάνεσης, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικές ελευθερίες τόμος β', ό.π, σ.129.

Το Σ. λέγοντας «άνευ νόμου» εννοεί γραπτό κανόνα δικαίου.

Η ποινή αποσκοπεί στη γενική πρόληψη του αδικήματος.

Το ισχύον Σ. 1975/86/2001 δεν απαγορεύει την αναδρομικότητα του νόμου αλλά σύμφωνα με τον Α.Κ. όπου ο νόμος αναφέρεται περί του μέλλοντος και δεν έχει αναδρομική ισχύ. Η διάταξη όμως αυτή δεν έχει αυξημένη τυπική ισχύ έτσι μπορεί να καταργηθεί από νεότερο νόμο.

Η διάταξη του άρθρου 7§1 του Σ. απαγορεύει την αναδρομικότητα των νόμων. Επίσης η πράξη πρέπει να είναι αξιόποινη και κατά το χρόνο που εκδικάζεται. Κατά συνέπεια ο επικρατέστερος ποινικός νόμος εφαρμόζεται και στις πράξεις που τελέστηκαν.¹ Το άρθρο 7§2 του Σ. απαγορεύει κάθε μορφή βασάνων της γενικής δήμευσης και της προσβολής της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Κατά συνέπεια ορίζει ότι «Αί βάσανοι² οιαδήποτε σωματική κάκωση, βλάβη υγείας ή άσκησης ψυχολογικής βίας ως και πάσα ετέρα προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας απαγορεύονται και τιμωρούνται ως ο νόμος ορίζει».³

Το άρθρο 7§2 του Σ. ορίζει ότι τα βασανιστήρια ως αυτοτελώς απαγορευμένες ποινές και δεσμεύει τα όργανα των κρατικών λειτουργιών.⁴

Επομένως :

α) ο κοινός νομοθέτης δεν μπορεί να θεσπίσει τα βασανιστήρια ούτε σαν ποινές ούτε σαν ανακριτικές μεθόδους, ούτε σαν σωφρονιστικά μέτρα.

β) Ο δικαστής δεν μπορεί να επιβάλλει ποινές έστω και αν προβλέπονται από το ν., που στην περίπτωση αυτή οφείλει να μην τον εφαρμόσει, ως αντισυνταγματικό.

γ) Τα διοικητικά και εκτελεστικά όργανα⁵ εν γένει οφείλουν να μην ενεργούν τέτοιες πράξεις έστω και αν διατάσσονται από ιεραρχικά προϊστάμενες αρχές.

Το Σ. στο άρθρο 7§3 ορίζει ότι «δεν είναι επιτρεπτή η αφαίρεση εκ μέρους της κρατικής εξουσίας με πράξη οποιασδήποτε νομικής μορφής και για οποιαδήποτε αιτία, του συνόλου των περιουσιακών στοιχείων κινητών και ακίνητων ενός

¹ Αρ. Ι. Μάνεσης, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικές ελευθερίες τόμος β', ό.π, σ.131.

² Βάσανοι είναι οι σωματικές ή ψυχικές κακώσεις που επιβάλλονται στο άτομο είτε για κολασμό κάποιας αξιόποινης πράξης, είτε για τον εξαναγκασμό του να προβεί σε κάποια δήλωση ή ενέργεια για ανακριτικούς σκοπούς. Και από τις δύο αυτές μορφές τα βασανιστήρια ήταν συνηθισμένα στην Ευρώπη πριν από τη Γαλλική επανάσταση και είχαν προκαλέσει την έντονη αντίδραση των φιλόσοφων του 18^{ου} αιώνα.

³ Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ.476.

⁴ Αρ. Ι. Μάνεσης, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικές ελευθερίες τόμος β', ό.π, σ.136.

⁵ Συμπεριλαμβάνονται και τα στρατιωτικά και αστυνομικά.

προσώπου.¹ Η γενική δήμευση όπου απαγορεύει το Σ. συνιστά την ολοκληρωτική αφαίρεση των περιουσιακών στοιχείων του προσώπου, που μπορεί να επιβάλλεται είτε σαν ποινή, είτε για κάποια άλλη αιτία. Αυτό δεν σημαίνει ότι το παραπάνω άρθρο αποκλείει τη μερική δήμευση δηλ. την αφαίρεση ορισμένων μόνο περιουσιακών στοιχείων που προβλέπονται σε ορισμένες περιπτώσεις από τη νομοθεσία μας.² Ο Π.Κ. επιτρέπει τη δήμευση αντικειμένων που είχαν παραχθεί με κακούργημα ή πλημμέλημα που πηγάζει από δόλο ή που χρησίμευσαν για την τέλεση του εγκλήματος(άρθρο 76) και τη δήμευση όσων δόθηκαν για δωροδοκία σε κρατικό όργανο(άρθρο238). Η μερική δήμευση αποβλέπει στην οικονομική εξόντωση του προσώπου και κυρίως στην προστασία του κοινωνικού συνόλου.

Τέλος το άρθρο 7§4 του Σ. ορίζει τους όρους υπό τους οποίους παρέχεται από το κράτος κατόπιν δικαστικής αποφάσεως, αποζημίωση εις αδίκους ή παρανόμους καταδικασθέντας, προφυλακισθέντας ή αλλιώς τους στερηθέντας της προσωπικής ελευθερίας. Η διάταξη των προηγούμενων Σ. περιόριζε το δικαίωμα αποζημιώσεως στις περιπτώσεις στερήσεως της προσωπικής ελευθερίας εξαιτίας καταδίκης ή προφυλάκισης. Αντίθετα το ισχύον Σ. καθιερώνει το δικαίωμα αποζημιώσεως για οποιαδήποτε στέρηση της προσωπικής ελευθερίας.

Το δικαίωμα έχουν εκείνοι οι οποίοι καταδικάσθηκαν με απόφαση πλημμελειοδικείου, εφετείου ή μικτού ορκωτού δικαστηρίου στις εξής περιπτώσεις³:

- α) Μετά από επανάληψη της διαδικασίας αθώωθηκαν ή με την εφαρμογή ελαφρύτερης ποινής τιμωρήθηκαν σε ποινή μικρότερης διάρκειας.
- β) Έχουν εκτίσει μερικά ή ολικά την ποινή που τους επιβλήθηκε.
- γ) Από την ποινική διαδικασία δεν αποδείχθηκε η τέλεση της πράξης για την οποία καταδικάσθηκαν ή ύπαρξη του περιστατικού που δικαιολόγησε την εφαρμογή της βαρύτερης ποινικής διατάξεως ή αν δεν αποδείχθηκε ότι τουλάχιστον υπάρχει κάποια βασική ένδειξη κατά των κακούργημάτων.

Η προσωπική ασφάλεια κατά το άρθρο 7§4 του Σ. προστατεύει όχι μόνο τους Έλληνες αλλά και κάθε άνθρωπο που βρίσκεται στην Ελλάδα κατά συνέπεια και τους

¹ Αρ. Ι. Μάνεσης, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικές ελευθερίες τόμος β', ό.π, σ.138.

² Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ.477.

³ Αθ. Ράικος, Παραδόσεις συνταγματικού δικαίου(κατά το σύνταγμα του 1975,τόμος β', Τα θεμελιώδη δικαιώματα τεύχος α', ό.π, σ. 199.

αλλοδαπούς.

-Άρθρο 8-

Το άρθρο 8 του Σ. θεσπίζει την αρχή του νομίμου ή φυσικού δικαστή και ορίζει στο α' εδάφιο ότι « κανένας δεν στερείται χωρίς τη θέληση του το δικαστή που του έχει ορίσει ο νόμος» και στο β' εδάφιο «δικαστικές επιτροπές και έκτακτα δικαστήρια, με οποιοδήποτε όνομα δεν επιτρέπεται να συσταθούν». Με την αρχή αυτή αποκλείεται η αφαίρεση συγκεκριμένης υπόθεσης από τον αρμόδιο για την κρίση της δικαστή και η ανάθεση της σε άλλο, που ειδικά ορίζει για να την αναλάβει.¹

Νόμιμος δικαστής είναι εκείνος που οριζόμενος από τους εν γένει νόμους που εκάστοτε ισχύουν είναι καθ' ύλην ή κατά τόπο ή βάσει οποιουδήποτε άλλου κριτηρίου αρμόδιος να δικάσει και κάθε άλλη υπόθεση όμοια, από άποψη περιεχομένου ή προσώπου, με τη συγκεκριμένη υπόθεση, για την οποία πρόκειται κάθε φορά.² Κατά συνέπεια απαγορεύεται η υπαγωγή ορισμένης υπόθεσης στη δικαιοδοσία διαφορετικού δικαστηρίου από εκείνο που έχει γενικά προβλέψει ο νόμος. Η διάταξη του άρθρου 8 του Σ. έχει στόχο την προστασία του ατόμου από ποινική δίωξη, κρίση ή καταδίκη η οποία δεν γίνεται από δικαστή που είναι σύμφωνα με το νόμο αρμόδιος να κρίνει και κάθε υπόθεση όμοια με την υπόθεση του συγκεκριμένου προσώπου.³

Η αρχή του νομίμου δικαστή ισχύει τόσο υπέρ των ελλήνων όσο και υπέρ των αλλοδαπών που βρίσκονται στο ελληνικό έδαφος.

Το άρθρο 8 του Σ. δεσμεύει το νομοθέτη που δεν μπορεί να στερήσει κάποιον από το φυσικό δικαστή. Αποκλείει την με το νόμο αφαίρεση συγκεκριμένης υπόθεσης από ένα δικαστήριο για να την αναθέσει σε άλλο και την κατάργηση ένδικου μέσου ώστε να γίνεται δυσμενέστερη η θέση του διαδίκου.

Το άρθρο 8§2 του Σ. ορίζει ότι «δικαστικά επιτροπαί και έκτακτα δικαστήρια, υφ' οιοδήποτε όνομα, δεν επιτρέπεται να συσταθούν». Δικαστικές επιτροπές είναι εκείνες οι οποίες αποτελούνται από πρόσωπα που ορίζονται ειδικά για να δικάσουν μία ορισμένη υπόθεση ή συγκεκριμένα άτομα, είτε να αθώσουν.⁴ Έκτακτα

¹ Κ. Γεωργόπουλος, Επτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ. 475.

² Αρ. Ι. Μάνεσης, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικές ελευθερίες τόμος β', ό.π, σ.145.

³ Αρ. Ι. Μάνεσης, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικές ελευθερίες τόμος β', ό.π, σ.146.

⁴ Αρ. Ι. Μάνεσης, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικές ελευθερίες τόμος β', ό.π, σ.146.

δικαστήρια είναι εκείνα των οποίων η σύνθεση και η αρμοδιότητα δεν ορίζονται εκ των προτέρων αλλά εκ των υστέρων, μετά την τέλεση μιας αξιόποινης πράξης ή τη δημιουργία μιας διαφοράς για να εκδικάσουν συγκεκριμένη υπόθεση ή πρόσωπα που είναι ήδη δεδομένα.

Τέλος τα έκτακτα δικαστήρια δεν πρέπει να συγχέονται με τα :

α) Εξαιρετικά δικαστήρια, των οποίων η λειτουργία προβλέπεται, όταν κηρύσσεται η χώρα σε κατάσταση πολιορκίας και αναστέλλονται οι ατομικές ελευθερίες.¹

β) Με ειδικά δικαστήρια, δηλαδή ειδικής δικαιοδοσίας, που είναι αρμόδια για την εκδίκαση ορισμένου είδους υπόθεσης ή ορισμένης κατηγορίας προσώπων.²

-Άρθρο 9-

Η προστασία της προσωπικής ελευθερίας ολοκληρώνεται με την προστασία του ασύλου της κατοικίας που καθιερώνει το άρθρο 9 του Σ. Το άρθρο 9§1 του Σ. ορίζει ότι «η κατοικία του καθενός είναι άσυλο. Η ιδιωτική και οικονομική ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη. Καμία έρευνα δεν γίνεται σε κατοικία, παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος και πάντοτε με την παρουσία εκπροσώπων της δικαστικής εξουσίας».

Ο όρος «κατοικία» χρησιμοποιείται με δύο έννοιες, την νομική και την φυσική. Κατοικία υπό νομική έννοια είναι ο τόπος όπου έχει κανείς εγκατασταθεί «κυρίως και μόνιμως» σύμφωνα με το άρθρο 51 του Α.Κ.³ Κατοικία υπό φυσική έννοια είναι το κατάλυμα του καθενός, δηλ. ο χώρος που χρησιμοποιεί για την προσωρινή ή μόνιμη διαμονή του ένα άτομο ή ακόμα και για την επαγγελματική του απασχόληση.⁴

Το άρθρο 9§1 του Σ. ορίζει ότι «η κατοικία είναι άσυλο». Το Σ. προστατεύει τον οίκο και όχι την κατά νομική κυριολεξία κατοικία. Κατοικία είναι κάθε χώρος που χρησιμοποιείται για τη μόνιμη ή προσωρινή διαβίωση, τη μόνιμη ή προσωρινή διαμονή ή την παραμονή ή την εργασία ενός προσώπου και είναι χώρος που δεν είναι προσπός σε όλους.⁵

¹ Άρθρο 48 Σ.

² π.χ. το Σ.τ.Ε. και το Ελεγκτικό Συνέδριο.

³ Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ. 479.

⁴ Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ. 479.

⁵ Αρ. Ι. Μάνεσης, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικές ελευθερίες τόμος β', ό.π, σ.154.

Κριτήριο για το αν πρόκειται για κατοικία ή άσυλο είναι ο συγκεκριμένος χώρος και αν η είσοδος είναι ή όχι ελεύθερη, δηλαδή αν γίνεται χωρίς ή με τη συγκατάθεση του «διαμένοντος».

Φορείς του δικαιώματος είναι τόσο οι Έλληνες όσο και οι αλλοδαποί. Επίσης υποκείμενο δικαιώματος είναι τόσο φυσικά πρόσωπα όσο και νομικά. Αντικείμενο δε, είναι η προστασία της ιδιοκτησίας ή άλλης εμπράγματης ή ενοχικής έννομης σχέσης, όσον αφορά στην προσωπική ελευθερία όπως αυτή υλοποιείται στο συγκεκριμένο ατομικό δικαίωμα.¹

Το άρθρο 9§2 του Σ. αναφέρεται στις κυρώσεις κατά των παραβατών του ασύλου της κατοικίας και της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του ατόμου ορίζοντας ότι «οι παραβάτες της προηγούμενης διάταξης τιμωρούνται για την παραβίαση του οικιακού ασύλου και για κατάχρηση εξουσίας και υποχρεούνται σε πλήρη αποζημίωση του παθόντος όπως ο νόμος ορίζει».

Οι προστατευτικές διατάξεις του άρθρου 9 υπόκεινται σε αναστολή σε περίπτωση που εφαρμόζεται σύμφωνα με το άρθρο 48 του Σ. (ο νόμος για κατάσταση πολιορκίας). Η αναστολή είναι γενική και αναφέρεται σ' όλες τις διατάξεις του άρθρου ακόμα και στο απαραβίαστο της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του ατόμου.²

Το Σ. προβλέπει κυρώσεις για την παραβίαση των διατάξεων που αναφέρονται στην προστασία του ασύλου της κατοικίας (άρθρο 9§2 του Σ.). Οι παραβάτες δημόσιοι υπάλληλοι τιμωρούνται σύμφωνα με τα άρθρα 241Π.Κ. περί παραβίασης οικιακού ασύλου και 239 Π.Κ. περί κατάχρησης εξουσίας και υποχρεούνται να καταβάλουν πλήρη αποζημίωση στον καθένα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι επιτρέπεται η διεξαγωγή έρευνας κατά τη νύχτα, σε περίπτωση³:

- α) Εφόσον πρόκειται για πρόσωπο νομικά διωκόμενο.
- β) Αν καταλαμβάνεται επ' αυτοφώρω να διαπράττει πλημμέλημα ή κακούργημα μέσα σε κατοικία.

¹ Αρ. Ι. Μάνεσης, Συνταγματική θεωρία και πράξη, 1980, σ.156.

² Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ. 483.

³ Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ. 481,482.

γ) Αν πραγματοποιείται συνάθροιση μέσα σε κατοικία όπου κατ' επάγγελμα γίνονται τυχερά παιχνίδια ή χρησιμεύει κατ' επάγγελμα σαν τόπος ακολάσεως. Τέλος το άρθρο 254 του Κ.Π.Δ. καθορίζει τα χρονικά όρια της νύχτας που εκτείνονται από 8μ.μ ως 6π.μ. για το χρονικό διάστημα 1ης Οκτωβρίου μέχρι 31 Μαρτίου και από 9μ.μ ως 5 π.μ. για το υπόλοιπο του έτους.

1.2.2. Η ελευθερία της πνευματικής κίνησης.

Η ελευθερία της πνευματικής εκδήλωσης του ατόμου, η οποία πραγματοποιείται με διάφορες μορφές, ονομάζεται «ελευθερία της πνευματικής κίνησης». Ο όρος «κίνηση» είναι σωστότερος των όρων «σκέψη» ή «στοχασμός» διότι είναι αδύνατο η σκέψη ή ο στοχασμός να περιορισθούν με υλικά μέσα. Σε έλεγχο ή περιορισμό υποβάλλεται μόνο η εξωτερίκευση ή εκδήλωση των σκέψεων, η οποία αποτελεί την πνευματική κίνηση του ατόμου και αναγνωρίστηκε ως ελευθερία στο άρθρο 11 της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτου της Γαλλικής Επανάστασης, το 1789. Στην συνέχεια διακηρύχθηκε από τα περισσότερα Σ. του 19^{ου} αιώνα, τα οποία φρόντισαν για την κατοχύρωση των διαφόρων μορφών της, ιδίως αυτής του τύπου.

Η αρχή διακηρύσσεται στο άρθρο 14§1 του Σ., που ορίζει ότι «έκαστος δύναται να εκφράζη και να διαδίδη προφορικώς, εγγράφως και δια του τύπου, τους στοχασμούς του, τηρών τους νόμους του κράτους». Οι μορφές της ελευθερίας που προστατεύονται από το Σ. είναι: α) η ελευθερία της εκπαίδευσης (άρθρο 16 του Σ.), β) η ελευθερία του τύπου(άρθρο 14&15 του Σ.), γ) το απόρρητο των μέσων ανταπόκρισης (άρθρο 19 του Σ.), δ) η θρησκευτική ελευθερία(άρθρο 13 του Σ.), ε) η ελευθερία της συνάθροισης(άρθρο 11 του Σ.), στ) η ελευθερία της ένωσης ή του συνεταιρισμού(άρθρο 12 του Σ.), και ζ) το δικαίωμα της αναφοράς στις αρχές(άρθρο 10 του Σ.).

Η ελευθερία της πνευματικής κίνησης διακηρύσσεται και στο άρθρο 10 της Σύμβασης της Ρώμης όπου αναφέρεται ότι : « πάν πρόσωπο έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν εκφράσεως» και ότι «το δικαίωμα τούτο περιλαμβάνει την ελευθερία της γνώμης, ως και την ελευθερίαν λήψεως ή μεταδόσεως πληροφοριών ή ιδεών, άνευ

επεμβάσεως δημοσίων αρχών και ασχέτως συνόρων».¹

Σύμφωνα με το άρθρο 16§1 του Σ. «η τέχνη και η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία είναι ελεύθεροι, η δε ανάπτυξις και προαγωγή αυτών αποτελεί υποχρέωσιν του κράτους». Η ακαδημαϊκή ελευθερία καθιερώνεται ως ειδικότερη εκδήλωση της ελευθερίας της επιστημονικής έρευνας και διδασκαλίας στα πανεπιστήμια και εντάσσεται σε συγκεκριμένο πλαίσιο που καθορίζεται από τρεις άλλες διατάξεις του άρθρου 16, οι οποίες την προσδιορίζουν και την περιορίζουν:

- Η ακαδημαϊκή ελευθερία και η ελευθερία της διδασκαλίας δεν απαλλάσσουν από το καθήκον της υπακοής στο Σ.
- Η ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται από ιδρύματα που είναι Ν.Π.Δ.Δ., αυτοδιοικούμενα, τα οποία τελούν υπό την εποπτεία του κράτους.
- Οι καθηγητές των Α.Ε.Ι. είναι δημόσιοι λειτουργοί, ενώ το υπόλοιπο διδακτικό προσωπικό επιτελεί δημόσιο λειτούργημα.

Από το συνδυασμό αυτών των διατάξεων προκύπτει το περιεχόμενο και η έκταση της ακαδημαϊκής ελευθερίας. Κατά την ερμηνεία τους όμως, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη, το πολιτικό κλίμα που επικρατούσε μετά την πτώση της δικτατορίας και κατά την ψήφιση του Σ.

Επιστημονική έρευνα και διδασκαλία είναι αλληλένδετες. Η πρώτη επιδιώκει την προσέγγιση της επιστημονικής αλήθειας, ενώ η δεύτερη την μετάδοση της. Και οι δύο είναι συνυφασμένες με την λειτουργία των πανεπιστημίων διότι εκεί πραγματοποιούνται και τα δύο. Με τον τρόπο αυτό η ελευθερία της επιστημονικής έρευνας και διδασκαλίας τείνει να ταυτιστεί με την ακαδημαϊκή ελευθερία.

Η Συνταγματική προστασία της ακαδημαϊκής ελευθερίας έχει δυο όψεις. Με το άρθρο 16 του Σ,

α) θεσπίζεται μια ατομική ελευθερία που έχει να κάνει με το ότι στο περιεχόμενο και στην μέθοδο της έρευνας και της διδασκαλίας δεν πρέπει να τίθενται φραγμοί, οποιασδήποτε υφής, από την κρατική εξουσία. Η ακαδημαϊκή ελευθερία, αποτελεί ατομικό δικαίωμα που θεμελιώνει αξίωση, απέναντι στην κρατική εξουσία, να μην επεμβαίνει περιοριστικά στην διαδικασία κτήσης και μετάδοσης της γνώσης. Φορείς

---

¹ Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π., σ.484-485.

πλαίσιο της επιστημονικής έρευνας και διδασκαλίας, όχι μόνο γιατί η ελευθερία της επιστημονικής έρευνας και διδασκαλίας συνδέεται με την κριτική θεώρηση, αλλά και γιατί οποιαδήποτε «πίστη» είναι ασυμβίβαστη με την επιστήμη, η οποία είναι γνώση και δουλεύει με την απόδειξη. Στο Γερμανικό Σ. αναφέρεται πως σε περίπτωση σύγκρουσης ανάμεσα στην ακαδημαϊκή ελευθερία και στην κρατική σκοπιμότητα υπερισχύει η δεύτερη. Πάντως υποστηρίζεται ότι η συγκεκριμένη ρήτρα δεν εισάγει πρόσθετο περιορισμό, αλλά είναι απλά «προειδοποίηση» σε όσους επιδιώξουν να υποθάψουν το δημοκρατικό ήλιτευμα «επιστημονικά».

Αντίθετα στην Ελλάδα, ο συντακτικός νομοθέτης, δεν θέλησε να διαταράξει τη λεπτή σχέση Α.Ε.Ι. και κρατικής εξουσίας, μετά την ,μεταπολίτευση του 1974. Για τον λόγο αυτό, η σχέση καθήκοντος υπακοής στο Σ. και ακαδημαϊκής ελευθερίας δεν πρέπει να θεωρείται αντιστρόφως ανάλογη. Δεν αποκλείεται, μάλιστα να θεσπίστηκε το καθήκον υπακοής στο Σ. όχι για να περιορίσει , αλλά για να διαφυλάξει την ακαδημαϊκή ελευθερία έρευνας και διδασκαλίας απέναντι στην δραστηριότητα των χουντοβασιλικών καταλοίπων. Γενικά, σχετικά με το καθήκον υπακοής στο Σ., ισχύει ο εξής κανόνας: «δεν υπάρχει ανυπακοή Σ. χωρίς ταυτόχρονη αντιεπιστημονικότητα». Σε κάθε πάντως περίπτωση :

- α) Το καθήκον υπακοής, δεν αποκλείει την επιστημονική κριτική.
- β) Το καθήκον υπακοής, δεν σημαίνει υπακοή σε οδηγίες ή διαταγές., θέσεις ή γνώμες των εκάστοτε κυβερνήτων ή οποιονδήποτε κρατικών οργάνων.

Όσον αφορά τώρα τη νομική θέση του ακαδημαϊκού δασκάλου, το Σ. ορίζει ότι είναι δημόσιος λειτουργός, δηλαδή δεν δεσμεύεται από ιεραρχικές διαταγές και υπηρεσιακές οδηγίες σε ότι αφορά το περιεχόμενο και τη μέθοδο της επιστημονικής έρευνας και διδασκαλίας. Η ρύθμιση αυτή είναι εύλογη και δικαιολογημένη για να διαφοροποιούνται οι ακαδημαϊκοί δάσκαλοι όχι μόνο από τους διοικητικούς υπαλλήλους διαφόρων υπηρεσιών αλλά και από τους εκπαιδευτικούς της στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης, οι οποίοι ναι μεν ως επιστήμονες δεν πρέπει να γίνονται άβουλα όργανα της εξουσίας, αλλά τα περιθώρια πρωτοβουλιών που διαθέτουν είναι πολύ μικρά αφού τα σχολεία στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης είναι χώροι μάθησης και όχι έρευνας. Η νομική θέση των ακαδημαϊκών δασκάλων είναι ιδιόρρυθμη αφού από τη μία μεριά είναι διφυής, εφόσον έχουν ταυτόχρονα την

ιδιότητα του δημόσιου λειτουργού και του μέλους ενός αυτοδιοικούμενου ιδρύματος. από την άλλη τους έχει αναγνωρισθεί το ιδιώνυμο ατομικό δικαίωμα της ακαδημαϊκής ελευθερίας. Είναι αξιοσημείωτο, ότι το Σ. εξομοιώνει κάπως τους καθηγητές(όχι όμως όλους τους διδάσκοντες) των Α.Ε.Ι. με τους δικαστικούς λειτουργούς και από άποψη προσωπικής ανεξαρτησίας ορίζοντας ότι «δεν δύναται να παυθούν προ της λήξεως του χρόνου υπηρεσίας των ειμή υπό τας εν άρθρο 88§4 ουσιαστικάς προϋποθέσεις, και κατόπιν αποφάσεως συμβουλίου αποτελούμενου κατά πλειοψηφίαν εξ ανωτάτων δικαστικών λειτουργών, ως ο νόμος ορίζει». Εξομοίωση γίνεται επίσης και στο θέμα της πειθαρχικής ευθύνης, εφόσον όπως και οι δικαστικοί, έτσι και οι καθηγητές των Α.Ε.Ι., παύονται μόνο μετά από δικαστική απόφαση(άρθρο 88§4 του Σ.) και με τις εγγυήσεις της δημοσιότητας και της ειδικής εμπειριστατωμένης αιτιολογίας (άρθρο 99§2&3 του Σ.). Κατά την άσκηση του ερευνητικού και διδακτικού λειτουργήματος, οι ακαδημαϊκοί δάσκαλοι διέπονται μόνο από τις ειδικές διατάξεις του άρθρου 16. Άλλωστε:

- Το άρθρο 16§6 ορίζει τη διαφορά ανάμεσα στους δημόσιους λειτουργούς και στους δημόσιους υπαλλήλους.
- Αντίστοιχη διαφοροποίηση γίνεται ανάμεσα στους όρους «υπακοή» και «πίστη»
- Οι ακαδημαϊκοί δάσκαλοι δεν ανήκουν οργανικά στο κράτος αλλά σε αυτοδιοικούμενα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου.
- Τέλος δεν υπάγονται στον υπαλληλικό κώδικα.

Όσον αφορά στους σκοπούς της εκπαίδευσης το Σ. στο άρθρο 16§2 εισάγει την έννοια των «σκοπών της παιδείας» μέσα στους οποίους αναφέρεται και η ανάπτυξη θρησκευτικής συνείδησης. Ωστόσο, η αναφορά αυτή, δεν βρισκόταν στο αρχικό σχέδιο του Σ. και προστέθηκε λίγο πριν την ψήφιση του. Ο Συντακτικός νομοθέτης, δεν είχε σκοπό, με την προσθήκη αυτή να περιορίσει την επιστημονική έρευνα και τις ανακοινώσεις που κάνουν οι ακαδημαϊκοί δάσκαλοι.

1.2.2.1. Η ελευθερία της εκπαίδευσης.

Όσον αφορά την εκπαίδευση γενικότερα, το Σ. σαφώς προβλέπει ότι κάθε άτομο, έχει δικαίωμα να μεταδίδει με τη διδασκαλία τις γνώσεις του και τις ιδέες του,

να αποκτά γνώσεις με τη μάθηση και να επιλέγει τους δασκάλους του. Η πραγματοποίηση αυτών των ελευθεριών προϋποθέτει τόσο την ανάληψη θετικών υποχρεώσεων από το κράτος, όσο και την αναγνώριση της ελευθερίας του ατόμου για την ίδρυση και λειτουργία εκπαιδευτηρίων της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Το Σ. στο άρθρο 16§4 αναφέρει ότι «πάντες οι έλληνες έχουν το δικαίωμα δωρεάν παιδείας σε όλες τις βαθμίδες της, στα κρατικά εκπαιδευτήρια». Επίσης στην §3 καθορίζονται σε 9 τουλάχιστον τα έτη της υποχρεωτικής φοίτησης ενώ με το β' εδάφιο του άρθρου 16§4 του Σ. δημιουργείται υποχρέωση του Κράτους να ενισχύει τους σπουδαστές που διακρίνονται καθώς και αυτούς που έχουν ανάγκη από βοήθεια ή ειδική προστασία, ανάλογα με τις ικανότητες τους. Το δικαίωμα ίδρυσης των ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων αναφέρεται στο άρθρο 16§8 του Σ., όπου όμως απαγορεύεται ρητά η ίδρυση ιδιωτικών ανωτάτων σχολών. Το δικαίωμα ίδρυσης των ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων, αποτελεί ατομικό δικαίωμα, αλλά πρέπει να σημειωθεί ότι:

- α) Δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς άδεια της αρχής.
- β) Το κράτος ασκεί την εποπτεία των εκπαιδευτηρίων αυτών.
- γ) Απαγορεύεται η σύσταση Α.Ε.Ι. από ιδιώτες.
- δ) Αποκλείεται κατά την έννοια του άρθρου 16§7 η παροχή επαγγελματικής εκπαίδευσης από τους ιδιώτες.
- ε) Κατά το άρθρο 16§8, τα θέματα τα σχετικά με τα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια, ρυθμίζονται με νόμους και η λειτουργία τους πρέπει να είναι σύμφωνη με αυτούς και το Σ.¹

1.2.2.2. Η ελευθερία του τύπου.

Στην ελευθερία του τύπου αναφέρεται το άρθρο 14§2 του Σ. που ορίζει ότι «ο τύπος είναι ελεύθερος. Η λογοκρισία και πάλι άλλο προληπτικόν μέτρον απαγορεύεται». Οι παράγραφοι 3-9 ρυθμίζουν θέματα σχετικά με την άσκηση της ελευθερίας του τύπου ενώ το άρθρο 15 ασχολείται με τον κινηματογράφο, την φωνογραφία, τη ραδιοφωνία, την τηλεόραση και κάθε άλλο παρεμφερές μέσο

¹ Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ.515-520.

μετάδοσης λόγου ή παράστασης.

Τύπος υπό τη γενικότερη έννοια του, είναι κάθε προϊόν μηχανικού, ή χημικού, ή φυσικοχημικού μέσου που είναι ικανό για την παραγωγή μεγάλου αριθμού όμοιων κειμένων, εικόνων, παραστάσεων ή συμβόλων επάνω σε χαρτί ή άλλη ύλη. Υπό τη στενή του έννοια, τύπος είναι το προϊόν της τυπογραφίας, ενώ ορισμένες φορές, έτσι χαρακτηρίζονται οι εγκαταστάσεις, ή γενικά τα μέσα χάρη στα οποία γίνεται η σε μεγάλο βαθμό παραγωγή όμοιων κειμένων, εικόνων κ.λ.π. Όλα τα προϊόντα του τύπου (έντυπα) προστατεύονται από το άρθρο 14 του Σ.

Ιδιαίτερη θέση ανάμεσα στα έντυπα κατέχουν αυτά που εκδίδονται περιοδικά και ιδίως οι εφημερίδες που αναφέρονται στο Σ στις παραγράφους 3&9 του άρθρου 14. Η ελευθερία του τύπου που προστατεύεται από το άρθρο 14, περιλαμβάνει:

α) Την ελευθερία έκδοσης. Ελευθερία έκδοσης υπάρχει όταν κάθε άτομο είναι ελεύθερο να εκδώσει οποιοδήποτε έντυπο χωρίς να απαιτούνται προσόντα ή να εξαρτάται η έκδοση από οποιασδήποτε μορφής αρχή. Η ελευθερία έκδοσης κατοχυρώνεται στο άρθρο 14§2εδ.β' του Σ..

β) Την ελευθερία εκτύπωσης ή παραγωγής. Ελευθερία εκτύπωσης ή παραγωγής, προϋποθέτει ελεύθερη ίδρυση τυπογραφείων και ελεύθερη άσκηση του επαγγέλματος του τυπογράφου. Αντισυνταγματική είναι η δημιουργία κλειστού επαγγέλματος τυπογράφων σε αντίθεση με την απαίτηση ορισμένων συνθηκών υγιεινής και προσόντων (γενικών) για την άσκηση του επαγγέλματος.

γ) Την ελευθερία κυκλοφορίας ή διανομής κάθε εντύπου. Η ελευθερία κυκλοφορίας και διανομής εντύπων, είναι απαραίτητη για την διάδοση των ιδεών, γνώμων και στοχασμών. Προστατεύεται Συνταγματικά και το κράτος δεν μπορεί να φέρνει εμπόδια στην πραγματοποίηση της.

Η ρυθμιστική παρέμβαση του Κράτους στην άσκηση της ελευθερίας του τύπου γίνεται με δύο συστήματα, το προληπτικό και το κατασταλτικό. Στο **προληπτικό**, το Κράτος επεμβαίνει πριν την άσκηση της ελευθερίας, επιτρέποντας την ή όχι ή δημιουργώντας εμπόδια κατά την άσκηση της. Στο **κατασταλτικό**, η επέμβαση γίνεται μετά την άσκηση της ελευθερίας επιβάλλοντας κυρώσεις για καταχρήσεις ή παρεμβάσεις. Προληπτικά μέτρα που έχουν εφαρμοσθεί είναι: η λογοκρισία, η άδεια της αρχής για την έκδοση, η εγγυοδοσία για την έκδοση, η βαριά φορολογία, οι

περιορισμοί στην κυκλοφορία, η παύση κυκλοφορίας, ο καθορισμός προσόντων για τον ιδιοκτήτη ή τον εκδότη. Κατασταλτικά μέτρα που έχουν εφαρμοσθεί είναι η κατάσχεση μέρους ή όλου του εντύπου μετά από εντολή δικαστική. Το Σ. δεν αποκλείει τελείως τα προληπτικά μέτρα, αφού καθιερώνει την παύση και απαγόρευση σε βαριές περιπτώσεις παύσης, της ασκήσεως του δημοσιογραφικού επαγγέλματος από τον καταδικασθέντα(άρθρο 14§6 του Σ.). Σε περιπτώσεις κατάσχεσης, επιτρέπει τα ένδικα μέσα της έφεσης και της αναίρεσης όχι μόνο στον εκδότη αλλά και στον εισαγγελέα(άρθρο 14§4εδ. β' του Σ.).

Η κατάσχεση των εντύπων επιβάλλεται κατά το άρθρο 14 του Σ. στις εξής περιπτώσεις:

- α) Προσβολή της **χριστιανικής** και κάθε άλλης γνωστής **θρησκείας**.
- β) Προσβολή του προσώπου του **Προέδρου της Δημοκρατίας**.
- γ) Δημοσίευμα που αποκαλύπτει πληροφορίες για την σύνθεση, τον εξοπλισμό και την διάταξη των **ενόπλων δυνάμεων** ή της οχύρωσης της χώρας ή που αποβλέπει στη βίαιη ανατροπή του **πολιτεύματος** ή στρέφεται εναντίον της εδαφικής ακεραιότητας του **Κράτους**.
- δ) Άσεμνα δημοσιεύματα που προσβάλλουν φανερά τη δημόσια αιδώ.

Η κατάσχεση γίνεται μόνο με παραγγελία του εισαγγελέα από τα αρμόδια όργανα ενώ στο άρθρο 14§4 θεσπίζονται μια σειρά εγγυήσεων για την διασφάλιση σύντομης κρίσης σχετικά με την κατάσχεση. Τα υπόλοιπα κατασταλτικά μέτρα δεν προβλέπονται από το Σ., το οποίο αναφέρεται στην ύπαρξη αδικημάτων του «τύπου» για τα οποία αρμόδια είναι τα ποινικά δικαστήρια. Τα αδικήματα του τύπου διακρίνονται σε αδικήματα υπό στενή έννοια και αδικήματα της αστυνομίας του τύπου.¹ Απαραίτητη προϋπόθεση για την ύπαρξη αδικήματος, είναι η κυκλοφορία με το επιλήψιμο δημοσίευμα. Τα αδικήματα είναι αυτόφωρα και εκδικάζονται όπως ορίζει κοινός ν., από τακτικά ποινικά δικαστήρια όπως ορίζει το άρθρο 97§3 του Σ.. Η ύπαρξη υποχρέωσης επανόρθωσης ανακριβών δημοσιευμάτων προβλέπεται από το άρθρο 14§5 του Σ., ο τρόπος όμως προσδιορίζεται από ν. Η υποχρέωση όμως καταχώρησης , επανόρθωσης ή απάντησης είναι άσχετη με την ποινική ή αστική

¹ Πρόκειται για αδικήματα που έχουν να κάνουν με την παραβίαση διατάξεων των νόμων που αναφέρονται στην έκδοση και κυκλοφορία εντύπων.

ευθύνη του ιδιοκτήτη, εκδότη ή διευθυντή.

Όσον αφορά στον κινηματογράφο, την φωνογραφία, τη ραδιοφωνία, την τηλεόραση και κάθε άλλου παρόμοιου μέσου, το Σ. στο άρθρο 14§8 αναφέρει ότι οι προστατευτικές διατάξεις του τύπου δεν εφαρμόζονται σε αυτά τα μέτρα. Επίσης στο άρθρο 15§2 αναφέρεται ότι τα ραδιοηλεκτρονικά μέσα τελούν υπό τον έλεγχο του κράτους και σκοπεύουν στην αντικειμενική και επί ίσους όρους μετάδοση πληροφοριών και ειδήσεων. Η αναστολή των διατάξεων του άρθρου 14 γίνεται μόνο σε περίπτωση θέσεως της εφαρμογής του νόμου για την κατάσταση πολιορκίας, σύμφωνα με το άρθρο 48 του Σ..¹

1.2.2.3. Η προστασία του απόρρητου της ανταπόκρισης.

Η ελευθερία της πνευματικής κίνησης εκδηλώνεται με τη μορφή επικοινωνίας ανάμεσα στους ανθρώπους με επιστολές, τηλεγραφήματα, τηλεφωνήματα και γενικότερα με τα διάφορα μέσα ανταπόκρισης που υπάρχουν. Η ελευθερία της εκδήλωσης των στοχασμών εκτός απ την ελευθερία εκδήλωσης προς το ανώνυμο πλήθος, περιλαμβάνει και αυτή προς ένα ή ορισμένο αριθμό ατόμων καθώς και τη μη εκδήλωση τους. Γι' αυτό το απόρρητο των ανταποκρίσεων, αποτελεί μορφή πνευματικής ελευθερίας του ανθρώπου. Το απαραβίαστο των επιστολών διακήρυξε άλλωστε η Γαλλική Συντακτική Συνέλευση της 10ης Αυγούστου 1789. Στην Ελλάδα, πρώτη ρητή αναφορά στο απόρρητο των επιστολών έκανε το Σ. του 1844 στο άρθρο 10, ενώ το ισχύον Σ. στο άρθρο 19εδ.α' ορίζει ότι: « το απόρρητο των επιστολών και της καθ' οιονδήποτε άλλον τρόπον ελευθέρας ανταποκρίσεως ή επικοινωνίας είναι απολύτως απαραβίαστον». Η προστασία του απορρήτου στρέφεται κατά των κρατικών οργάνων, ώστε να δημιουργείται ατομικό δικαίωμα, το οποίο έχουν όλα τα πρόσωπα στην Ελλάδα. Η προστασία του απορρήτου απέναντι σε ιδιώτες θεμελιώνεται με ν. και όχι στο Σ. Η Συνταγματική προστασία του απορρήτου της επιστολής διαφυλάσσεται εφ' όσον αυτή είναι σφραγισμένη. Η προστασία αρχίζει από την παράδοση στο ταχυδρομείο και ως ότου την παραλάβει ο παραλήπτης. Επιστολή η οποία έχει αποσφραγισθεί και διαβασθεί από τον παραλήπτη της, δεν απολαμβάνει

---

¹ Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ.485-499.

Συνταγματική προστασία όπως επίσης και οι επιστολές που δεν ταχυδρομήθηκαν ή παραδόθηκαν για μεταφορά σε ιδιώτη.

Σχετικά με τηλεγραφήματα ή τηλεφωνήματα, το απόρρητο του Σ. καλύπτει μόνο το περιεχόμενο τους και όχι στοιχεία όπως η ταυτότητα αυτών που επικοινωνούν ή το χρόνο επικοινωνίας. Η εφαρμογή του απόρρητου όμως, μερικές φορές, δημιουργεί σοβαρές δυσκολίες για το έργο των ανακριτικών αρχών.¹ Για τον λόγο αυτό το Σ. στο άρθρο 19εδ.β' ορίζει ότι: «Νόμος ορίζει τις εγγυήσεις υπό τας οποίας η δικαστική αρχή δεν δεσμεύεται εκ του απορρήτου δια λόγους εθνικής ασφάλειας ή προς εξακρίβωσιν ιδιαίτερος σοβαρών εγκλημάτων». Δηλαδή, η παραβίαση του απορρήτου επιτρέπεται σε δυο μόνο περιπτώσεις. Η αρμοδιότητα αποδέσμευσης του απορρήτου, έχει ανατεθεί στον τακτικό ανακριτή που ενεργεί είτε αυτεπάγγελα, είτε μετά από αίτηση του εισαγγελέα ή οποιουδήποτε ανακριτικού υπαλλήλου, σύμφωνα με το ν.δ. 792/1971.

Όσον αφορά τις κυρώσεις που επιβάλλονται στους παραβάτες, ο Π.Κ. (άρθρα 248-250) προβλέπει την τιμωρία με φυλάκιση μέχρι τριών ετών, των ταχυδρομικών, των τηλεφωνικών ή τηλεγραφικών υπαλλήλων που παραβιάζουν παράνομα το απόρρητο. Τέλος οι διατάξεις του άρθρου 19 του Σ., περιλαμβάνονται σε εκείνες που μπορεί να ανασταλεί η εφαρμογή τους, σε περίπτωση εφαρμογής σύμφωνα με το άρθρο 48 του Σ. που αφορά στο νόμο για κατάσταση πολιορκίας. Όταν όμως ο νόμος τίθεται σε ισχύ λόγω πολέμου, προβλέπεται από το Διεθνές Δίκαιο η ύπαρξη περιορισμών στην περίπτωση της αλληλογραφίας που μεταφέρεται μέσω θαλάσσης.¹ Ορισμένες συμπληρωματικές παρατηρήσεις που πρέπει να γίνουν, είναι ότι κατά μία άποψη η προστασία του απόρρητου των μέσων ανταπόκρισης αποτελεί εγγύηση της εν γένει προσωπικής ελευθερίας, διότι συνδέεται άμεσα με την ιδιωτική ζωή του ατόμου και από αυτή την άποψη είναι προέκταση του ασύλου της κατοικίας. Επίσης, άλλη μία συμπληρωματική παρατήρηση είναι ότι το άρθρο 370 του Π.Κ. μιλά μόνο για «έγγραφα», μη καλύπτοντας το απόρρητο των τηλεφωνημάτων. Αυτό σημαίνει ότι εκτός από τους ταχυδρομικούς, τηλεφωνικούς ή τηλεγραφικούς υπαλλήλους, οι υπόλοιποι δεν μπορούν να τιμωρηθούν παρά μόνο ως συνεργοί των

---

¹ Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ.499-503.

ανωτέρω υπαλλήλων, ενώ αν ενεργούν μόνοι τους παραμένουν ατιμώρητοι, εκτός αν συντρέχουν ειδικές διατάξεις για την παραβίαση καθήκοντος του άρθρου 259 του Π.Κ. Μέχρις ότου καλυφθεί αυτό το κενό, η διάταξη του άρθρου 19 του Σ, παραμένει ουσιαστικά διάτρητη.¹

1.2.2.4. Η θρησκευτική ελευθερία.

Το άρθρο 13 του Σ., διακηρύσσει την θρησκευτική ελευθερία ως ατομικό και κοινωνικό δικαίωμα. Το κάθε άτομο ή κοινωνική ομάδα είναι ελεύθερο να πρεσβεύει οποιοδήποτε θρήσκευμα και να εκδηλώνει με εξωτερικές ενέργειες την πίστη του αυτή. Στο άρθρο 13§2 του Σ. τίθεται η βασική αρχή, ότι «πάσα γνωστή² θρησκεία είναι ελεύθερα». Η θρησκευτική ελευθερία που κατοχυρώνει το Σ., για κάθε πρόσωπο, αναλύεται σε ορισμένες μικρότερες ελευθερίες, που είναι οι εξής:

α) **Ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης** που είναι χαρακτηρισμένη ρητά ως απαράβατη από το άρθρο 13§1εδ.α'. Έχει να κάνει με το δικαίωμα του ατόμου να πρεσβεύει ελεύθερα οποιαδήποτε θρησκεία, καθώς και με το δικαίωμα του να μεταβάλλει ελεύθερα το θρήσκευμα του, ή να μην πρεσβεύει κανένα θρήσκευμα. Η εκκλησία, στην οποία ανήκει, μπορεί να επιβάλλει θρησκευτική ποινή, το Κράτος όμως δεν έχει δικαίωμα να παρέμβει. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απόλυτη αφού έχει να κάνει με τα ενδόμυχα συναισθήματα του ατόμου τα οποία είναι αδύνατο να υποστούν Κρατικό Εξαναγκασμό. Αυτό άλλωστε αναφέρεται και στο Σ. στο άρθρο 13§1εδ. β' σύμφωνα με το οποίο, «η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός».

β) Το άρθρο 13§2 του Σ., θεσπίζει την **ελευθερία της λατρείας** κάθε γνωστής θρησκείας η οποία τελεί υπό την προστασία των νόμων, αρκεί αυτή να μην προσβάλλει την δημόσια τάξη και τα χρηστά ήθη. Είναι ατομικό δικαίωμα του καθενός, η ελεύθερη άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων και η εκδήλωση της πίστης του με εξωτερικές ενέργειες.

¹ Αρ. Ι. Μάνεσης, Συνταγματική θεωρία και πράξη, ό.π, σ. 162-174.

² Γνωστή, χαρακτηρίζεται η θρησκεία που τα δόγματα της δεν είναι κρυφά και η λατρεία της είναι φανερή.

Ο συνδυασμός των παραπάνω διατάξεων με το άρθρο 13§2εδ.γ' που απαγορεύει γενικά τον προσηλυτισμό, κάνει την κατά το Σ. ακώλυτη άσκηση» της λατρείας κάποιας θρησκείας, να εξαρτάται από τις εξής τρεις προϋποθέσεις:

α) Η τέλεση της λατρείας, αναφέρεται σε γνωστή θρησκεία.

β) Με την τέλεση των λατρευτικών πράξεων, να μην ενεργείται προσηλυτισμός σε βάρος άλλης θρησκείας.

γ) Η ελευθερία εκδήλωσης ή όχι των θρησκευτικών πεποιθήσεων του ατόμου, στην οποία περιλαμβάνεται η διάδοση των θρησκευτικών πεποιθήσεων μα καθαρά πνευματικά μέσα, αρκεί να μην είναι προσηλυτισμός εναντίον άλλης θρησκείας.

δ) Η ελευθερία της θρησκευτικής εκπαίδευσης, η οποία έχει να κάνει με το δικαίωμα εκείνου που έχει την επιμέλεια του ανηλίκου να προσδιορίζει την θρησκευτική εκπαίδευση του τέκνου του ή του επιτροπευομένου από αυτόν σύμφωνα με τις δικές του πεποιθήσεις.

Πέρα από την απαγόρευση του προσηλυτισμού και την προσβολή της δημόσιας τάξης ή των χρηστών ηθών, το Σ. στο άρθρο 13§2 θέτει έναν ακόμη περιορισμό στην άσκηση της θρησκευτικής ελευθερίας, αφού αναφέρει ότι κανένας δεν μπορεί λόγω των θρησκευτικών του υποχρεώσεων να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων του απέναντι στο Κράτος, ή να αρνηθεί τη συμμόρφωση του με τους ν. Κατά το Σ., το καθήκον του Πολίτου προηγείται και επιβάλλεται, έστω και να συγκρούεται με θρησκευτικές πεποιθήσεις. Και αυτή διάταξη εκτείνεται και στους αλλοδαπούς που βρίσκονται στην Ελλάδα.

Η ελευθερία θρησκευτικής έκφρασης, έχει σαν αποτέλεσμα, τον αποκλεισμό κατάληψης ή όχι αξιωμάτων ή δημοσίων θέσεων με βάση τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, εκτός εάν πρόκειται για ειδικές περιπτώσεις, όπως είναι η κάλυψη θέσεως καθηγητή θρησκευτικών στα σχολεία μέσης εκπαίδευσης και με βάση την επικρατούσα θρησκεία του Κράτους.¹ Σε κάθε όμως περίπτωση η προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας από το Σ., είναι σχετική και οφείλεται στο μη χωρισμό Κράτους και Εκκλησίας. Εκφράσεις της σχετικότητας αυτής είναι : α) ο θρησκευτικός τύπος του όρκου, για την επιβίωση της «θεοδικίας»(άρθρο 13§5 του Σ., άρθρο 224 του Π.Κ. & άρθρο 220§2 του Κ.Π.Δ.),β) η υποχρεωτική παρακολούθηση

¹ Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ.503-515.

διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών στα σχολεία(άρθρο 16§2 του Σ.), η υποχρεωτική αργία τις Κυριακές και άλλες θρησκευτικές γιορτές(αν και είναι εύλογο, για λόγους οικονομικοκοινωνικούς), δ) η υποχρεωτική ιερολογία, ως συστατικός τύπος του γάμου καθώς και το κώλυμα γάμου λόγω διαφοράς θρησκείας. Πάντως, τελειώνοντας εδώ την αναφορά στην θρησκευτική ελευθερία, το άρθρο 13 του Σ., δεν εμπίπτει στις διατάξεις του άρθρου 48 του Σ. περί αναστολής.¹

1.2.2.5. Η ελευθερία της συνάθροισης.

Ελευθερία συνάθροισης είναι η ελευθερία των ατόμων να συγκεντρώνουν και να ανταλλάσσουν απόψεις και να καταλήγουν ή όχι σε αποφάσεις για ορισμένα θέματα. Εκτός από ελευθερία πνευματικής κίνησης, αποτελεί μία από τις μορφές ομαδικής πνευματικής κίνησης.

Η ελευθερία κατάγεται από το αγγλικό δίκαιο όπου και θεμελιώθηκε για πρώτη φορά. Στην Ελλάδα πρωτοαναγνωρίστηκε από το Σ. του 1864(άρθρο 10). Το ισχύον Σ. την θεμελιώνει με το άρθρο 11§1 το οποίο αναφέρει ότι: «οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα όπως συνέρχονται ησύχως και αόπλως». Στην παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου αναφέρεται ότι, μόνο στις δημόσιες συναθροίσεις στο ύπαιθρο μπορεί να παρίσταται η αστυνομία και μπορούν να απαγορευθούν αν υπάρχει σοβαρός κίνδυνος για την δημόσια ασφάλεια, σε ορισμένη περιοχή δε, αν απειλείται με διαταραχή η κοινωνικοοικονομική ζωή , όπως ορίζεται από το ν.. Οι νομοθετικές διατάξεις, δεν καθορίζουν τον ελάχιστο αριθμό ατόμων που χρειάζονται για να υπάρχει συνάθροιση, ο οποίος δεν μπορεί να είναι ασήμαντος.

Διαφορετική από την συνάθροιση είναι η συγκέντρωση.² Η συγκέντρωση δεν διέπεται από τις διατάξεις του άρθρου 11 του Σ.

Οι συναθροίσεις διακρίνονται σε **ιδιωτικές & δημόσιες**. **Ιδιωτικές** είναι αυτές που λαμβάνουν χώρα σε οικία ή κλειστό χώρο που δεν είναι προσιτός σε όλους. **Δημόσιες** είναι αυτές που πραγματοποιούνται σε χώρο που ο καθένας μπορεί να προσέλθει, έστω και αν απαιτείται η καταβολή αντιτίμου.

¹ Αρ. Ι. Μάνεσης, Συνταγματική θεωρία και πράξη, ό.π, σ. 175-182.

² Συγκέντρωση ονομάζεται η τυχαία συρροή προσώπων, με διαφορετικούς σκοπούς από αυτούς της συναθροίσεως.

Οι δημόσιες συναθροίσεις διακρίνονται σε αυτές που γίνονται σε κλειστό χώρο και σε υπαίθριες που αποτελούν αντικείμενο ιδιαίτερης νομοθετικής ρύθμισης με το ν.δ. 794/1971. Ειδική μορφή των υπαίθριων συναθροίσεων αποτελούν οι κινητές συναθροίσεις κατά τις οποίες οι μετέχοντες κινούνται στους δημόσιους δρόμους διατυπώνοντας με λόγια ή επιγραφές τα αιτήματα ή τις απόψεις τους.

Με το άρθρο 11§1 του Σ. θεσπίζεται ατομικό δικαίωμα συνάθροισης για τους Έλληνες πολίτες και όχι για κάθε πρόσωπο που βρίσκεται στην Ελλάδα. Με το άρθρο 11, όμως της Σύμβασης της Ρώμης του 1950, το δικαίωμα αυτό αναγνωρίζεται και στους υπηκόους των κρατών που την έχουν αποδεχθεί, χωρίς να υπόκειται σε επιπλέον περιορισμούς από τους προβλεπόμενους από το ν., σχετικά με την εθνική και κοινωνική ασφάλεια και ηρεμία, την πρόληψη του εγκλήματος, την προστασία της υγείας και της ηθικής και την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων. Αντίθετα, με βάση το άρθρο 16 μπορεί να απαγορευθεί η άσκηση του δικαιώματος στους αλλοδαπούς, για λόγους πολιτικούς.

Παρόλα αυτά το Σ., δεν αποκλείει την απαγόρευση με νόμο, του δικαιώματος στους ανήλικους Έλληνες πολίτες και συγκεκριμένα σε αυτούς που δεν έχουν συμπληρώσει το 18ο έτος της ηλικίας τους.

Για να προστατεύεται, η συνάθροιση, από το Σ., πρέπει να έχει δυο χαρακτηριστικά. Να είναι ήσυχη, δηλαδή οι μετέχοντες να μην θορυβούν και οι σκοποί τους να μην είναι επαναστατικοί ή εγκληματικοί και άοπλη, δηλαδή οι μετέχοντες να μην φέρουν όπλα ή μέσα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν σαν όπλα.

Η § 2 του άρθρου 11 αναφέρεται στα δικαιώματα της αστυνομίας σχετικά με τις συναθροίσεις, τα οποία διαφέρουν ανάλογα με το αν η συνάθροιση είναι ιδιωτική ή δημόσια στο ύπαιθρο. Στις ιδιωτικές, αποκλείονται τα προληπτικά μέτρα και απαγορεύεται η παρουσία αστυνομίας η οποία επιτρέπεται μόνο στις δημόσιες συναθροίσεις στο ύπαιθρο. Άλλωστε η προστασία των ιδιωτικών συναθροίσεων θεμελιώνεται στο άρθρο 9 που κατοχυρώνει το απαραβίαστο του ασύλου της κατοικίας.

Τέλος και οι διατάξεις του άρθρου 11 υπόκεινται σε αναστολή κατά την

εφαρμογή του νόμου 48 του Σ. για την κατάσταση πολιορκίας¹.

1.2.2.6. Η ελευθερία του συνεταιρισμού.

Η ελευθερία του συνεταιρισμού, αποτελεί την άλλη μορφή της ομαδικής πνευματικής κίνησης, είναι η ελευθερία των ατόμων να σχηματίζουν ενώσεις διαρκούς φύσης, που αποσκοπούν σε διάφορους σκοπούς μη κερδοσκοπικούς. Το άρθρο 12§1 του Σ. θεσπίζει την βασική αρχή ότι: «οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα όπως συνιστούν ενώσεις και σωματεία μη κερδοσκοπικού σκοπού, τηρώντας τους νόμους, οίτινες όμως ουδέποτε δύνανται να υπαγάγουν την άσκηση του δικαιώματος εις προηγούμενην άδειαν».

Αντικείμενο της προστασίας του άρθρου 12, είναι οι διαρκείς ενώσεις προσώπων που έχουν μη κερδοσκοπικούς σκοπούς. Οι ενώσεις αυτές έχουν δυο ειδικότερες μορφές οι οποίες είναι αυτή του σωματείου και της απλής ένωσης προσώπων και διέπονται από τις διατάξεις του Α.Κ.(άρθρο 78). Το σωματείο, έχει καταστατικό οργάνωσης και λειτουργίας του, καθώς και νομική προσωπικότητα με την εγγραφή του σε δημόσιο βιβλίο του πρωτοδικείου της έδρας του. Αντίθετα, οι απλές ενώσεις προσώπων είναι άτυποι οργανισμοί και δεν αποτελούν νομικά πρόσωπα.

Φορείς του δικαιώματος του συνεταιρισμού, είναι μόνο οι Έλληνες πολίτες, αλλά, όπως και για το δικαίωμα της συνάθροισης, το άρθρο 11 της Σύμβασης της Ρώμης, το αναγνωρίζει και στους υπηκόους των Κρατών που την έχουν αποδεχθεί. Επίσης, το Σ., κατοχυρώνει το δικαίωμα για όλους τους Έλληνες πολίτες και ανεξαρτήτων προσόντων εκλογής ή ηλικίας.

Οι όροι άσκησης του δικαιώματος του συνεταιρισμού όπως ορίζει το Σ. στο άρθρο 12§1, τίθενται υπό την επιφύλαξη του ν. Έτσι μπορεί ο νομοθέτης να θέσει όρια σχετικά με τους σκοπούς που μπορούν να έχουν οι προστατευόμενες ενώσεις προσώπων, και να χαρακτηρίσει ορισμένους σκοπούς ως αθέμιτους ή παράνομους. Ο Α.Κ. ορίζει ότι παράνομοι, ανήθικοι, και αντίθετοι προς την δημόσια τάξη, σκοποί, αποτελούν λόγο για την διάλυση ενός σωματείου. Το ίδιο ορίζει και ο Π.Κ.,

---

¹ Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ.520-525.

απειλώντας και με ποινή φυλάκισης ως 3 ετών όσων συμμετέχουν σε ένα τέτοιο σωματείο. Ορισμένοι σκοποί, όπως για παράδειγμα ο προσηλυτισμός, απαγορεύονται από το ίδιο το Σ..

Στη ρύθμιση της άσκησης της ελευθερίας του συνεταιρισμού, το Σ. δεν απαγορεύει τη ύπαρξη προληπτικών μέτρων, κατά την ίδρυση τους. Έτσι, υπάρχουν ρυθμίσεις, όπως αυτή του άρθρου 107 του Εισαγωγικού νόμου του Α.Κ. που απαγορεύουν τη συμμετοχή των αλλοδαπών στην διοίκηση σωματείων. Καθώς και αυτή του άρθρου 78 του Α.Κ., σύμφωνα με την οποία εγγράφονται σε ειδικό δημόσιο βιβλίο όλες οι ενώσεις και οι συνεταιρισμοί. Αντισυνταγματική, θα ήταν οποιαδήποτε ρύθμιση, η οποία θα εξανάγκαζε τα άτομα στην ίδρυση σωματείων ή η υποχρεωτικής τους συμμετοχή σε ήδη υπάρχον σωματείο.

Η διάταξη του άρθρου 12§2 του Σ., είναι η πρόσθετη εγγύηση της ελευθερίας του συνεταιρισμού, αφού προβλέπει ότι μόνο δικαστική απόφαση μπορεί να επιτρέψει τη διάλυση σωματείου για παράβαση νόμου ή ουσιώδους διάταξης του καταστατικού του. Το ίδιο ισχύει και για ενώσεις προσώπων, που δεν είναι σωματεία.

Μέχρι και πριν το 1952, οι περιορισμοί της ελευθερίας του συνεταιρισμού, προέρχονται από τους νόμους 4879/1931 και 5403/1932 οι οποίοι απαγόρευαν: την δημιουργία σωματείων ή ενώσεων υπαλλήλων διαφόρων κλάδων, την προσχώρηση σωματείων υπαλλήλων ή και μεμονωμένων υπαλλήλων σε εργατικά ή εργοδοτικά σωματεία, την επιδίωξη πολιτικών σκοπών από σωματεία δημοσίων υπαλλήλων και η χρησιμοποίηση μέσων που μπορεί να διαταράξουν την κανονική λειτουργία δημοσίων υπηρεσιών.

Το σημερινό Σ., στο άρθρο 12§4, προβλέπει την επιβολή περιορισμών, στο δικαίωμα των δημοσίων υπαλλήλων να συνεταιρίζονται με νόμο, καθώς και στους υπαλλήλους οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων Ν.Π.Δ.Δ. ή δημοσίων επιχειρήσεων. Σχετικά με την απεργία των κρατικών οργάνων, στο άρθρο 23§2 του Σ., αναφέρεται ότι απαγορεύεται οποιασδήποτε μορφής απεργία στους δικαστικούς και σε όσους υπηρετούν σε σώματα ασφαλείας καθώς και ότι ανατίθεται στον νομοθέτη η θέσπιση περιορισμών προσφυγής σε απεργία των δημοσίων υπαλλήλων, των υπαλλήλων τοπικής αυτοδιοίκησης και των Ν.Π.Δ.Δ. καθώς και του προσωπικού των επιχειρήσεων δημοσίου χαρακτήρα ή κοινής ωφελείας των οποίων

η λειτουργία είναι ζωτικής σημασίας για την εξυπηρέτηση βασικών αναγκών του κοινωνικού συνόλου. Σε κάθε περίπτωση όμως, δεν μπορούν οι περιορισμοί αυτοί να καταλήγουν σε κατάργηση του δικαιώματος της απεργίας ή να παρεμποδίζουν την νόμιμη άσκηση του.

Γενικά πάντως, η προσφυγή σε απεργία των εργαζομένων, συνδέεται με την οργάνωση τους σε σωματεία και για αυτό δεν υποστηρίχθηκε ποτέ η απαγόρευση τους από το Σ. ή από ν.

Το Σ. κατοχυρώνει πλήρως την συνδικαλιστική ελευθερία και το δικαίωμα της απεργίας. Το άρθρο 23§1 του Σ. μάλιστα, προβλέπει την ανάληψη κατάλληλων μέτρων από το Κράτος, που θα διασφαλίζουν την συνδικαλιστική ελευθερία και την ανεμπόδιστη άσκηση των σχετικών με αυτήν δικαιωμάτων. Εξ' άλλου η απεργία χαρακτηρίζεται ως δικαίωμα και ασκείται από τις νόμιμες συνδικαλιστικές οργανώσεις, σύμφωνα με το άρθρο 23§2εδ.α' του Σ.

Όσον αφορά στους αστικούς και γεωργικούς συνεταιρισμούς, το άρθρο 12§5 ορίζει πως αυτοδιοικούνται σύμφωνα με τους νόμους και τα καταστατικά τους και προστατεύονται και εποπτεύονται από το κράτος που υποχρεούται να φροντίζει για την ανάπτυξη τους. Ακόμα, με την §6 του άρθρου 12 του Σ., επιτρέπεται η σύσταση με νόμο αναγκαστικών συνεταιρισμών που αποβλέπουν στην εκπλήρωση σκοπών κοινής ωφελείας, δημόσιου ενδιαφέροντος ή κοινής εκμετάλλευσης γεωργικών εκτάσεων ή άλλων πλουτοπαραγωγικών πηγών, εφ' όσον εξασφαλίζεται η ίση μεταχείριση αυτών που συμμετέχουν.

Τελειώνοντας και με την ελευθερία του συνεταιρισμού, σε περίπτωση θέσεως σε εφαρμογή του νόμου καταστάσεως πολιορκίας, δεν αναστέλλονται όλες οι διατάξεις του άρθρου 12 του Σ. αλλά μόνο οι §1ως §4 που αναφέρονται σε άσκηση ατομικών ελευθεριών. Αναστέλλονται όμως οι διατάξεις του άρθρου 23 του Σ.¹

1.2.2.7. Το δικαίωμα της αναφοράς.

Στην άσκηση της ελευθερίας της πνευματικής κίνησης, ανήκει το δικαίωμα της αναφοράς στις αρχές, αφού αποτελεί προέκταση της ελευθερίας και γνώμης των

---

¹ Κ. Γεωργόπουλος, *Επιτομή συνταγματικού δικαίου*, ό.π., σ.525-534.

ανθρώπων. Το Σ. στο άρθρο 10§1, ορίζει ότι « καθένας ή πολλοί ταυτόχρονα, έχουν το δικαίωμα να αναφέρονται εγγράφως, τηρώντας τους νόμους, στις αρχές, οι οποίες είναι υποχρεωμένες, σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις, να δώσουν εγγράφως αιτιολογημένη απάντηση στον αναφερόμενο ταχύτατα, και σύμφωνα με τις διατάξεις του ν.» Η §2, στη συνέχεια αναφέρει πως «δίωξη του αναφερόμενου, για τυχόν παραβάσεις κατά την αναφορά, επιτρέπεται μόνο μετά την κοινοποίηση, προς αυτόν, της τελικής αποφάσεως από την αρχή και ύστερα από άδειά της». Τα σχετικά με την άσκηση του δικαιώματος της αναφοράς, ρυθμίζονται από το ν. 796/1971 που αντικατέστησε τον ν. 149/1914.

Η γραπτή αίτηση στην αρμόδια αρχή με τον σκοπό ορισμένης ενέργειας ή παράλειψης, ορίζεται Συνταγματικά ως αναφορά και προστατεύεται από το άρθρο 10. Η απλή αίτηση για πληροφορίες, δεν αποτελεί αναφορά με τη Συνταγματική έννοια όπως άλλωστε ορίζεται με την §3 του άρθρου 10, το οποίο όμως προβλέπει ύπαρξη νομοθετικής διάταξης η οποία εκλείπει. Σύμφωνα με το άρθρο 2 του ν. 796/1971, αναφορά θεωρείται κάθε έγγραφο που περιέχει κατηγορίες για ενέργεια ή παράλειψη αρχής ή οργάνου της και η οποία ζητά άμεσα ή έμμεσα, την επανόρθωση ή αποτροπή ηθικής ή υλικής βλάβης. Αναφορά επίσης, δεν θεωρούνται, τα ένδικα μέσα και οι ενδικοφανείς προσφυγές.

Η Συνταγματικά προστατευόμενη αναφορά, πρέπει να είναι γραπτή και το περιεχόμενο της να αναφέρεται σε προστασία ιδιωτικών ή συλλογικών συμφερόντων, είτε σε υιοθέτηση μέτρων ή λύσεων για οποιοδήποτε θέμα. Η αναφορά υποβάλλεται σε «αρχή», δηλαδή κρατικό όργανο, το οποίο έχει δική του δικαιοδοσία με διατακτική εξουσία, είτε είναι η αρμόδια αρχή για την ενέργεια, είτε είναι η προϊσταμένη της, άμεσα ή έμμεσα. Αναφορές υποβάλλονται και σε δικαστικές αρχές μόνο όταν ασκούν διοίκηση και στη Βουλή, σύμφωνα με το άρθρο 69 του Σ., παρουσιαζόμενες από βουλευτή ή παραδιδόμενες στο Προεδρείο. Η Βουλή αποστέλλει, τις αναφορές στους υπουργούς ή υφυπουργούς, που υποχρεούνται, αν τους ζητηθεί να δώσουν διευκρινήσεις.

Η άσκηση του δικαιώματος αναφοράς, κατά το Σ., τελεί υπό την επιφύλαξη του ν., ο οποίος μπορεί να καθορίσει τους όρους για την εγκυρότητα της αναφοράς, δεν μπορεί όμως να ορίσει όρους οι οποίοι ανατρέπουν το δικαίωμα αυτό.

Φορείς του δικαιώματος της αναφοράς, σύμφωνα με το άρθρο 10§1 του Σ., είναι όλα τα πρόσωπα που βρίσκονται στην Ελλάδα, ασχέτως ιθαγένειας, θρησκείας ή γλώσσας ή οποιασδήποτε άλλης ιδιότητας του. Το δικαίωμα αναφοράς, έχει υποστηριχθεί ότι αναλύεται σε δυο δικαιώματα, ένα ατομικό και ένα πολιτικό, ανάλογα αν ασκείται για ιδιωτικούς ή πολιτικούς σκοπούς. Μόνο στην πρώτη περίπτωση ασκείται από κάθε πρόσωπο στην Ελλάδα, ενώ στη δεύτερη ασκείται μόνο από Έλληνες πολίτες. Η άποψη όμως αυτή, δεν θεμελιώνεται στο άρθρο 10 του Σ. εκτός του ότι είναι δύσκολο να χαραχθούν διαχωριστικά όρια ανάμεσα στις 2 περιπτώσεις.

Εκτός των φυσικών προσώπων, φορείς του δικαιώματος της αναφοράς είναι και τα νομικά πρόσωπα, αν και το θέμα αυτό έχει αποτελέσει αντικείμενο πολλών θεωρητικών αμφισβητήσεων, αν και σ' εμάς ο αποκλεισμός των νομικών προσώπων δεν μπορεί να βρει έρεισμα στο Σ. που ορίζει ότι «καθένας ή πολλοί ταυτόχρονα» έχουν το δικαίωμα της αναφοράς. Άλλωστε ο ν. 796/1971 αναγνωρίζει το δικαίωμα της αναφοράς και στα νομικά πρόσωπα(άρθρο 1). Τέλος αναμφίβολα, το δικαίωμα αναγνωρίζεται από το Σ. και στις ευκαιριακές επιτροπές οι οποίες σχηματίζονται για το σκοπό αυτό.

Οι υποχρεώσεις των αρχών σχετικά με αναφορές που υποβάλλονται σ' αυτές είναι δύο:

- α) Η γρήγορη ενέργεια, και
- β) Η γραπτά αιτιολογημένη απάντηση στον αναφερόμενο.

Προθεσμία απάντησης δεν ορίζεται συνταγματικά, αλλά από σχετικό νόμο, όπως για παράδειγμα κάνει ο ν. 796/1971, στο άρθρο 4 του οποίου υποχρεώνει την αρχή να απαντήσει γραπτά και αιτιολογημένα μέσα σε 30 το πολύ ημέρες, από την υποβολή της αναφοράς, που παρατείνεται για άλλες 30 ημέρες, αν αποτελεί υπόθεση κοινής αρμοδιότητας περισσότερων υπηρεσιών ή απαιτεί ιδιαίτερη μελέτη ή συγκέντρωση στοιχείων. Με την απάντηση ανακοινώνεται στον αναφερόμενο η απόφαση της αρχής ή οι ενέργειες της, ενώ δεν ορίζεται με νόμο η προθεσμία μέσα στην οποία πρέπει να τελειώσει την υπόθεση με συνέπεια να υπάρχει μόνο η Συνταγματική υποχρέωση για «ταχεία ενέργεια».

Ο ν. 796/1971 καλύπτει μόνο αναφορές που περιέχουν συγκεκριμένα παράπονα του αναφερομένου για ενέργεια ή παράλειψη της αρχής σε συνδυασμό με

τη διατύπωση αιτήματος για επανόρθωση ή για αποφυγή ηθικής ή υλικής βλάβης. Οι υποχρεώσεις των αρχών, που δημιουργούνται με τον ανωτέρω ν. αφορούν μόνο αναφορές του άρθρου 10 του Σ. και όχι σ' εκείνες που κατά το άρθρο 69 στέλνονται στην Βουλή. Παράλειψη συμμορφώσεως από τους υπαλλήλους των αρχών, αποτελεί κατά το άρθρο 5 του ν. 796/1971, πειθαρχικό αδίκημα που επισύρει ακόμα και την ποινή της οριστικής παύσης, σε περίπτωση υποτροπής.

Σύμφωνα με την §2 του άρθρου 10 του Σ., ο αναφερόμενος προστατεύεται από κάθε προσπάθεια της αρχής να αποφύγει τις υποχρεώσεις της και δεν επιτρέπει τη δίωξη του αναφερόμενου για παραβάσεις που έγιναν με την αναφορά του, παρά μόνο ύστερα απ την κοινοποίηση της τελικής απόφασης της αρχής και μετά από άδεια της. Έτσι πριν ασκηθεί δίωξη, πρέπει να πληρούνται οι δυο παραπάνω όροι.

Το δικαίωμα της αναφοράς διαφέρει από τα περισσότερα ατομικά δικαιώματα κατά το περιεχόμενο του, που δεν είναι μόνο αρνητικό, αλλά και θετικό. Το δικαίωμα της αναφοράς έχει διαχρονικά μεγάλη αξία, ιδιαίτερα σήμερα που ο κύκλος της κρατικής δραστηριότητας συνεχώς επεκτείνεται.¹

1.2.3. Η Οικονομική ελευθερία.

Η ελευθερία του κάθε ατόμου, να αναπτύσσει προς διάφορες κατευθύνσεις την οικονομική του δραστηριότητα, ονομάζεται οικονομική ελευθερία. Στο ισχύον Σ., εκτός από το άρθρο 5§3, το οποίο αποτελεί μια γενικότερη διάταξη και τα άρθρα 17 & 18 που αναφέρονται στην προστασία της ιδιοκτησίας, περιλήφθηκε στο άρθρο 5§1 άλλη μια γενική διάταξη που καλύπτει την οικονομική ελευθερία. Έτσι λοιπόν, θα μπορούσαμε να πούμε πως η οικονομική ελευθερία διακρίνεται σε ελευθερία της οικονομικής δραστηριότητας και προστασία της ιδιοκτησίας.

1.2.3.1. Η ελευθερία της οικονομικής δραστηριότητας.

Το ισχύον Σ., στο άρθρο 5§3 περιέχει διατάξεις που προστατεύουν την ελευθερία οικονομικής δραστηριότητας μέσω των διατάξεων που προστατεύουν την προσωπική ελευθερία, αλλά και άλλες όπως του άρθρου 5§1 η οποία διακηρύσσει ότι

---

¹ Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ.534-539.

καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει ενεργά στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας. Η διάταξη αυτή, προστατεύει την οικονομική ελευθερία, εφ' όσον η άσκησή της δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σ. και τα χρηστά ήθη. Η προστασία της ελευθερίας της οικονομικής δραστηριότητας ισχύει τόσο για Έλληνες, όσο και για αλλοδαπούς που βρίσκονται στην Ελλάδα, για φυσικά και για νομικά πρόσωπα. Δεν είναι απόλυτη, αλλά τελεί υπό την επιφύλαξη του ν. με συνέπεια να παρεμβαίνει και να ρυθμίζει τους όρους και την έκταση της άσκησής της ο νομοθέτης. Δεν μπορεί, η παρέμβαση αυτή να καταλήγει σε ανατροπή της οικονομικής ελευθερίας, αλλά πρέπει να έχει σαν στόχο την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του κοινωνικού συνόλου και την πραγματοποίηση της ευημερίας του.

Λόγω της επιφύλαξης του νόμου, δεν είναι αντίθετη στο Σ. η απαίτηση άδειας ή περιορισμών για την ίδρυση και λειτουργία ορισμένων καταστημάτων ή επιχειρήσεων, καθώς και ρυθμίσεων οι οποίες χαρακτηρίζουν κλειστά ή κορεσμένα, ορισμένα επαγγέλματα, με αποτέλεσμα να περιορίζεται ο αριθμός αυτών που μπορούν να τα ασκήσουν. Δεν είναι επίσης αντισυνταγματικές, ρυθμίσεις με τις οποίες απαγορεύεται η καλλιέργεια ή το εμπόριο ορισμένων ειδών, επιβάλλονται περιορισμοί στις εισαγωγές και εξαγωγές, θεσπίζονται ανώτατα όρια τιμών ή καθιερώνονται περιορισμοί στην αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων. Όμοια, δεν είναι αντίθετοι και περιορισμοί όπως καθορισμός χρόνου εργασίας ή ωρών υποχρεωτικής ανάπαυσης ή ελαχίστου ορίου ηλικίας των εργαζομένων ή η απαίτηση όρων υγιεινής σε χώρους εργασίας.

Η διάταξη του άρθρου 23§3 του Σ., αναφέρει ότι ειδικοί νόμοι ρυθμίζουν τα θέματα επιτάξεως προσωπικών υπηρεσιών σε περιπτώσεις πολέμου ή επιστρατεύσεως ή για την αντιμετώπιση αναγκών της άμυνας της Χώρας ή επείγουσας κοινωνικής ανάγκης λόγω θεομηνίας ή κατάσταση που θέτει σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία, έως και την προσφορά προσωρινής εργασίας, σε οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης για την ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών.

Η ελευθερία της οικονομικής δραστηριότητας αναφέρεται και σε άλλες διατάξεις του Σ., όπως για παράδειγμα η διάταξη του άρθρου 22§1 σύμφωνα με την οποία, η εργασία αποτελεί δικαίωμα προστατευόμενο από το Κράτος τόσο στο επίπεδο των

συνθηκών, αλλά και στο επίπεδο των αμοιβών, όπου μάλιστα αναφέρεται και ως δικαίωμα ίσης αμοιβής για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας, ανεξαρτήτως φύλου ή άλλης διάκρισης. Σχετική με την προστασία των εργαζομένων, είναι και η διάταξη του άρθρου 23§1 που αναφέρεται στην συνδικαλιστική ελευθερία και την προστασία της από το Κράτος.

Άλλο ένα άρθρο που περιέχει διατάξεις συνδεδεμένες με την οικονομική ελευθερία, είναι το άρθρο 106§1 του Σ. που προβλέπει τον Κρατικό προγραμματισμό και συντονισμό της οικονομικής δραστηριότητας της Χώρας, ο οποίος επιδιώκει την εξασφάλιση της οικονομικής ανάπτυξης όλων των τομέων της εθνικής οικονομίας και την αξιοποίηση των πηγών του εθνικού πλούτου. Η §2 του ίδιου άρθρου τάσσει περιορισμό στην ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία αναφέροντας πως δεν πρέπει να αναπτύσσεται σε βάρος της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της ελευθερίας ή βλάπτοντας την εθνική οικονομία, ενώ οι επόμενες παράγραφοι ασχολούνται με την εξαγορά επιχειρήσεων από το Κράτος ή την αναγκαστική συμμετοχή του σ' αυτές.

Στην ελευθερία της οικονομικής δραστηριότητας αναφέρεται και το άρθρο 107 του Σ., ιδιαίτερα στο κομμάτι εκείνο που αφορά την προστασία κεφαλαίων εξωτερικού. Στην §1 ορίζεται ότι οι διατάξεις του άρθρου 112 του Σ. του 1952, σύμφωνα με τις οποίες «νόμος εφ' άπαξ εκδιδόμενος ρυθμίζει την προστασίαν των εκ της αλλοδαπής εισαγομένων προς τοποθέτησιν εις την χώραν κεφαλαίων», καθώς επίσης και τα Ν.Δ.2687/1953, 2928/1954 και 4256/1962, διατηρούν την αυξημένη τυπική τους ισχύ, η οποία επεκτείνεται και σε ορισμένες διατάξεις του ν. 27/1975 σχετικού με ναυτιλιακές επιχειρήσεις. Στη συνέχεια, η §2 προβλέπει την εφ' άπαξ έκδοση νόμου εντός 3 ημερών από την ψήφιση του Σ.(ν. 141/1975 & 207/1975) που ρυθμίζει τους όρους και την διαδικασία αναθεώρησης ή λύσης σχετικών συμβάσεων ή εγκριτικών πράξεων που είχαν γίνει κατά τη διάρκεια του στρατιωτικού καθεστώτος.

Τέλος, οι διατάξεις των §5&6 του άρθρου 12 του Σ, αναφέρονται στην ελευθερία της οικονομικής δραστηριότητας.¹

1.2.3.2. Η προστασία της ιδιοκτησίας.

---

¹ Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ.540-546.

Στο ισχύον Σ., οι διατάξεις που αφορούν την ιδιοκτησία κατανέμονται στα άρθρα 17&18. Το 17, αναφέρεται στην προστασία της ιδιοκτησίας και στην αναγκαστική απαλλοτρίωση, ενώ το άρθρο 18 αναφέρεται στους περιορισμούς της ιδιοκτησίας.

Το άρθρο 17§1 του Σ. ορίζει ότι «η ιδιοκτησία τελεί υπό την προστασίαν του κράτους», αλλά δεν προσδιορίζει την έννοια της. Γι' αυτό είναι γενικότερα αποδεκτό ότι ο συνταγματικός νομοθέτης προστατεύει τόσο την κινητή, όσο και την ακίνητη ιδιοκτησία. Το άρθρο 17, επίσης, απαγορεύει την προσβολή κάθε εμπράγματος δικαιώματος και όχι μόνο της κυριότητας. Όμως η συνταγματική προστασία, δεν εκτείνεται σε κάθε κεκτημένο δικαίωμα και γι' αυτό, ο νομοθέτης δεν εμποδιζόταν να προσβάλλει κεκτημένα δικαιώματα, ακόμη και χωρίς αποζημίωση, αρκεί να περιλαμβάνόταν στην έννοια αυτή της ιδιοκτησίας. Τώρα όμως, λόγω της Σύμβασης της Ρώμης, που έχει υπερνομοθετική ισχύ και το πρόσθετο πρωτόκολλο του Παρισιού(1952), το οποίο επίσης κατά το άρθρο 28§1 του Σ. υπερισχύει από κάθε αντίθετη διάταξη του νόμου, τα πράγματα είναι διαφορετικά. Το Πρωτόκολλο, στο άρθρο 1, ορίζει ρητά, ότι «παν φυσικόν ή νομικόν πρόσωπον δικαιούται σεβασμόν της περιουσίας του». Έτσι δεν μπορεί ο νομοθέτης να προσβάλλει κεκτημένα περιουσιακά δικαιώματα, ακόμα και τα ενοχικά τα οποία προστατεύονται όπως και τα εμπράγματα. Η προστασία, που θεσπίζεται από το άρθρο 17§1 του Σ., δεν είναι απόλυτη, αφού στο άρθρο 17§2 το ίδιο το Σ., επιτρέπει υπό όρους την αναγκαστική απαλλοτρίωση(στέρση της ιδιοκτησίας). Κατά το άρθρο 1000 του Α.Κ., στέρση ιδιοκτησίας υπάρχει όταν ο κύριος του πράγματος δεν μπορεί να το διαθέτει όπως του αρέσει και να αποκλείει κάθε ενέργεια άλλου πάνω σ' αυτό. Συνεπώς, στέρση είναι και η καταστροφή καθώς και οποιαδήποτε άλλη προσβολή που μειώνει ή εξαφανίζει την άσκηση των κατά το αστικό δίκαιο δικαιωμάτων του κυρίου του πράγματος.

Στέρση της ιδιοκτησίας δεν είναι οι γενικοί περιορισμοί της κυριότητας, ιδιαίτερα αν επιβάλλονται για χάρη του γενικού συμφέροντος. Τέτοιοι περιορισμοί είναι οι σχετικοί με το ύψος των οικοδομών, η απαγόρευση ανέγερσης οικοδομών σε ορισμένες περιοχές, η απαγόρευση της λειτουργίας ορισμένων βιομηχανιών κοντά σε κατοικημένες περιοχές κ.λ.π. Γενικό περιορισμό της κυριότητας είναι αυτός που

προβλέπεται από το άρθρο 1003 του Α.Κ., σύμφωνα με τον οποίο, ο κύριος ακινήτου είναι υποχρεωμένος να ανέχεται την εκπομπή καπνού, αναθυμιάσεων, θερμότητας, θορύβου, κ.λ.π. Όταν οι ενέργειες αυτές προέρχονται από άλλο ακίνητο, δεν παραβιάζουν ουσιαστικά την χρήση του ακινήτου ή οφείλονται στην συνήθη χρήση του κτήματος από το οποίο προέρχονται.

Φορέας των δικαιωμάτων που προστατεύει το άρθρο 17 είναι κάθε άτομο που βρίσκεται στην Ελλάδα, ιθαγενής ή αλλοδαπός. Η προστασία εκτείνεται και στα νομικά πρόσωπα, στα οποία περιλαμβάνονται και οι δήμοι για την ιδιωτική τους περιουσία. Δεν αποκλείεται όμως η θέσπιση ορισμένων περιορισμών κυριότητας, ειδικά για τους αλλοδαπούς.

Το άρθρο 17 §2 του Σ. ορίζει ότι η απαλλοτρίωση και στέρηση ιδιοκτησίας με κρατική απόφαση, μπορεί να γίνει εφόσον υπάρχει δημόσια ωφέλεια αποδεδειγμένη, αφού πρώτα αποζημιωθεί ο κύριος της ιδιοκτησίας με αξία ανταποκρινόμενη σ' αυτή του απαλλοτριούμενου. Στο β' εδάφιο και στις παραγράφους 3&4 θεσπίζονται ακριβώς οι όροι με τους οποίους πραγματοποιείται η στέρηση της ιδιοκτησίας με πράξη αναγκαστικής απαλλοτρίωσης από το Κράτος. Οι όροι και οι προϋποθέσεις είναι οι εξής:

α) Η ύπαρξη δημόσιας ωφέλειας.¹

β) Ο προσδιορισμός της δημόσιας ωφέλειας με νόμο.

γ) Η προηγούμενη παροχή πλήρους αποζημίωσης στον ιδιοκτήτη του απαλλοτριούμενου, η οποία κατά την επικρατούσα άποψη, πρέπει να καταβάλλεται σε χρήμα.

δ) Ο καθορισμός της αποζημίωσης από τα πολιτικά δικαστήρια. Η ανάθεση, αυτή, από το Σ., βοηθά στην καλύτερη προστασία των δικαιωμάτων του ατόμου. Δεν απαγορεύεται πάντως, ο εξώδικος καθορισμός της αποζημίωσης, εάν συμφωνούν σ' αυτόν οι ενδιαφερόμενοι.

Ένας τρόπος απαλλοτρίωσης, είναι αυτός κατά ζώνες, στον οποίο αφαιρείται

---

¹ Δημόσια ωφέλεια ονομάζεται η ωφέλεια του κοινωνικού συνόλου.

από τους ιδιοκτήτες μεγαλύτερη έκταση από αυτή που απαιτείται για την εκτέλεση του έργου. Αυτό γίνεται για δύο σκοπούς. Πρώτον, για να μην έχουν αθέμιτα οφέλη οι ιδιοκτήτες των γειτονικών εκτάσεων από την υπεραξία λόγω του έργου, δεύτερον, για να επωφεληθεί το κράτος και όχι οι ιδιώτες από την υπεραξία των εκτάσεων αυτών ώστε να υπάρξουν επιπλέον πόροι για την εκτέλεση και άλλων έργων. Αυτός ο τύπος απαλλοτρίωσης καθιερώνεται στο άρθρο 17§6 του Σ. Από τις διατάξεις αυτές προκύπτουν οι εξής προϋποθέσεις για την πραγματοποίηση απαλλοτριώσεων κατά ζώνες:

α) Να υπάρχει **νόμος** που επιτρέπει τη **προσφυγή** σ' αυτή.

β) Η απαλλοτρίωση να γίνεται υπέρ του **Δημοσίου**.

γ) Η απαλλοτρίωση να διατάσσεται αποκλειστικά για την εκτέλεση έργων **κοινής ωφελείας** ή γενικότερης σημασίας για την **οικονομία της χώρας**.

δ) Ο ν. καθορίζει ειδικά τις προϋποθέσεις και τους όρους της επιτρεπόμενης κατά ζώνες απαλλοτρίωση και επιπλέον τα σχετικά με τη διάθεση των επί πλέον απαλλοτριούμενων εκτάσεων για δημόσιους ή κοινωφελείς σκοπούς. Και στη μορφή αυτή της απαλλοτρίωσης ισχύουν οι γενικές διατάξεις των παραγράφων 2-4 του άρθρου 17 του Σ.

Οι προστατευτικές διατάξεις του άρθρου 17 του Σ., δεν εφαρμόζονται στις ειδικές περιπτώσεις που προβλέπονται από το άρθρο 24§2-5 που αναφέρεται στην χωροταξική αναδιάρθρωση της χώρας και στις οικιστικές περιοχές που υπάγονται στην ρυθμιστική αρμοδιότητα και τον έλεγχο του Κράτους με σκοπό την εξυπηρέτηση της λειτουργικότητας και ανάπτυξης των οικισμών με τους καλύτερους όρους διαβίωσης. Οι ιδιοκτησίες που περιλαμβάνονται σε χαρακτηρισμένη ως οικιστική περιοχή, συμμετέχουν υποχρεωτικά και χωρίς αποζημίωση από τον οικείο φορέα σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 947/1979, ο οποίος ρυθμίζει και τα σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 24§4 που ορίζει ότι ο ν. μπορεί να προβλέπει την συμμετοχή, των ιδιοκτητών μιας περιοχής που χαρακτηρίζεται οικιστική, στην αξιοποίηση και γενική διαρρύθμιση της. σύμφωνα με εγκεκριμένο σχέδιο, με την αντιπαροχή, στους ιδιοκτήτες, ακινήτων ίσης αξίας ή τμήματα ιδιοκτησίας κατ' όροφο, από τους χώρους που καθορίζονται τελικά ως οικοδομήσιμοι ή από κτίρια της περιοχής αυτής. Οι

διατάξεις αυτές εφαρμόζονται και στην αναμόρφωση οικιστικών περιοχών που υπάρχουν από το παρελθόν.

Το άρθρο 18§3 του Σ. ορίζει ότι «Ειδικοί ν. ρυθμίζουν των επιτάξεων δια τας ανάγκας των ενόπλων δυνάμεων εις περιπτώσιν πολέμου ή επιστρατεύσεως, ή προς θεραπείαν αμέσου κοινωνικής ανάγκης δυνάμενης να θέσει εις κίνδυνον την δημόσιαν τάξιν ή υγείαν». Η επίταξη αποτελεί στέρηση της ιδιοκτησίας, άρα απαλλοτρίωση. Σύμφωνα με το άρθρο 18§3 η ρύθμιση των επιτάξεων κατά παρέκκλιση από τους γενικούς κανόνες τους σχετικούς με την απαλλοτρίωση είναι δυνατή με δύο προϋποθέσεις:

α) Να υπάρχει ειδικός νόμος.

β) Να επιβάλλεται η επίταξη για την αντιμετώπιση των αναγκών των ενόπλων δυνάμεων σε περίπτωση πολέμου ή επιστρατεύσεως ή για την θεραπεία άμεσης κοινωνικής ανάγκης που μπορεί να εκθέσει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη και υγεία.

Το άρθρο 18 §5 του Σ., ορίζει ότι με νόμο μπορεί να προβλεφθεί κάθε άλλη στέρηση της ελεύθερης χρήσης και κάρπωσης της ιδιοκτησίας η οποία απαιτείται από ιδιαίτερες περιστάσεις καθώς και ότι ο ν. καθορίζει τον υπόχρεο και την διαδικασία καταβολής ανταλλάγματος στον δικαιούχο, το οποίο πρέπει να ανταποκρίνεται στις συνθήκες που κάθε φορά επικρατούν. Τα μέτρα παύουν να ισχύουν μόλις αρθούν οι ιδιαίτεροι λόγοι οι οποίοι τα προκάλεσαν. Σε περίπτωση αδικαιολόγητης παράτασης των μέτρων, αποφασίζει για την τύχη τους κατά κατηγορίες περιπτώσεων και ύστερα από αίτηση οποιουδήποτε έχει έννομο συμφέρον, το Σ.τ.Ε..

Ορισμένες ειδικές συνταγματικές διατάξεις περιορισμού της ιδιοκτησίας περιέχονται στο Σ. στα άρθρα 18, 17§7, 24§2-5 και είναι οι εξής:

α) Το άρθρο 17§7 επιτρέπει τη διάνοιξη υπογείων σπηραγγων για την εκτέλεση έργων κοινής ωφελείας, χωρίς την αποζημίωση του ιδιοκτήτη του υπερκείμενου ακινήτου, υπό τον όρο ότι δεν βλάπτει τη συνήθη εκμετάλλευση του ακινήτου αυτού.

β) Το άρθρο 18§1 αναφέρει πως ειδικοί ν. ρυθμίζουν την ιδιοκτησία και διάθεση των μεταλλείων, ορυχείων, σπηλαιών, αρχαιολογικών χώρων και θησαυρών, ιαματικών, ρεόντων και υπογείων υδάτων και γενικότερα του υπόγειου πλούτου.

γ) Το άρθρο 18§2 επιτρέπει τη ρύθμιση με ν., των σχετικών με την ιδιοκτησία,

εκμετάλλευση και διαχείριση των λιμνοθαλασσών και των μεγάλων λιμνών καθώς και τα σχετικά με τη διάθεση εκτάσεων που προκύπτουν από αποξήρανση τους.

δ) Το άρθρο 18§4 επιτρέπει τον αναδασμό αγροτικών εκτάσεων για την καλύτερη εκμετάλλευση τους καθώς και την λήψη μέτρων για την αποφυγή υπερβολικής κατάτμησης ή την διευκόλυνση ανασυγκρότησης της μικρής αγροτικής ιδιοκτησίας. Για το σκοπό αυτό απαιτείται, από το άρθρο 18§4, ειδικός ν., ο οποίος θα καθορίζει τη διαδικασία.

ε) Με το άρθρο 18§6 προβλέπεται η διάθεση εγκαταλειμμένων εκτάσεων για αξιοποίηση υπέρ της εθνικής οικονομίας και η αποκατάσταση ακτημόνων. Η ρύθμιση πρέπει να γίνει με ν.

στ) Η αναγκαστική συνιδιοκτησία συνεχόμενων ιδιοκτησιών αστικών περιοχών, όταν δεν είναι δυνατή η κατά τους δόμησης που ισχύουν ή θα ισχύσουν αυτοτελής οικοδόμησή τους, καθιερώνεται με ν. σύμφωνα με το άρθρο 18§7. Με τις §2-5 του άρθρου 24, προβλέπονται διάφοροι περιορισμοί στην ιδιοκτησία για την χωροταξική αναδιάρθρωση της χώρας.

ζ) Τέλος η διάταξη του άρθρου 18§8 ορίζει ότι δεν μπορεί να απαλλοτριωθεί αγροτική ιδιοκτησία ορισμένων μονών της Θεσσαλονίκης, της Χαλκιδικής, της Πάτμου, εκτός από τα μετόχια τους, όπως και η περιουσία των πατριαρχείων Αλεξάνδρειας, Αντιόχειας, Ιεροσολύμων και της ιεράς μονής του όρους Σινά.¹

1.2.4. Η αρχή της ισότητας.

Συνοφασμένη στενά, με την πολιτική και ατομική ελευθερία, με τις οποίες θεμελιώνεται η έννοια της δημοκρατίας, είναι η αρχή της ισότητας. Η ισότητα θεμελιώνει την δημοκρατία στον ίδιο βαθμό με την ελευθερία.

Το ισχύον Σ. διακηρύσσει την αρχή της ισότητας στο άρθρο 4§1 λέγοντας ότι «Οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου». Διακηρύσσεται επίσης η φορολογική ισότητα, με το άρθρο 4§5 το οποίο προβλέπει ότι «Οι Έλληνες πολίτες συνεισφέρουν αδιακρίτως εις τα δημόσια βάρη αναλόγως των δυνάμεων των».

Η αρχή της νομικής ισότητας εμφανίζεται με δύο ειδικότερες μορφές:

---

¹ Κ. Γεωργόπουλος, Επτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π., σ.546-558.

α) Ισότητα **ενώπιον του ν.**

β) Ισότητα του ν. ή

Με την πρώτη μορφή δεσμεύεται μόνο ο εφαρμοστής του δικαίου, ενώ με τη δεύτερη δεσμεύεται και ο νομοθέτης.

Κατά την άποψη που υιοθετούν τα δικαστήρια, η συνταγματική διάταξη για την ισότητα είναι κανόνας δικαίου ο οποίος δεσμεύει και τον νομοθέτη, που υποχρεώνεται να θεσπίζει απρόσωπους κανόνες, χωρίς διακρίσεις και να ρυθμίζει τις ίσες καταστάσεις με τρόπο και μέσω ίσο και τις άνισες με άνισο. Αποκλείεται με τον τρόπο αυτό η άνιση εφαρμογή των νόμων και η άνιση ρύθμιση του δικαίου, από τον νομοθέτη. Δεν αποκλείονται παρεκκλίσεις από τον γενικό κανόνα, σύμφωνα με τη νομολογία, αρκεί να μην υπερβαίνονται ορισμένα ακραία όρια και να δικαιολογούνται από λόγους ειδικούς.

Φορείς του ατομικού δικαιώματος, σύμφωνα με το άρθρο 4§1 του Σ., είναι οι Έλληνες πολίτες, χωρίς να αποκλείεται η επέκταση του δικαιώματος αυτού και στους αλλοδαπούς, με ν. Άλλωστε, καθιερώνεται η ισότητα ανάμεσα στους πολίτες και όχι η ισότητα πολιτών προς το Κράτος. Τις σχέσεις **Κράτους – Πολιτών** διέπει η αρχή της επιβολής της κρατικής εξουσίας με τους περιορισμούς που θεσπίζονται από το Σ..

Η αρχή της ισότητας ισχύει για άνδρες και γυναίκες όπως προκύπτει από την §2 του άρθρου 4, το οποίο ορίζει ότι «Έλληνες και Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις».

Το άρθρο 4§7 σύμφωνα με το οποίο «τίτλοι ευγενείας ή διακρίσεις ούτε απονέμονται ούτε αναγνωρίζονται εις « Έλληνας πολίτας» συνδέεται με την αρχή της νομικής ισότητας.

Με το άρθρο 4§5 του Σ. ορίζεται ότι «Οι Έλληνες πολίτες συνεισφέρουν αδιακρίτως εις τα δημόσια βάρη αναλόγως των δυνάμεων των». και μ' αυτό τον τρόπο καθιερώνεται η αρχή της φορολογικής ισότητας, η οποία έχει την έννοια ότι η φορολογική επιβάρυνση του κάθε πολίτη, πρέπει να είναι ανάλογη με τις οικονομικές του ικανότητες ή αλλιώς με την φοροδοτική του ικανότητα.

Θα μπορούσε να υπάρξει ζήτημα σχετικό με την έννοια του όρου «αδιακρίτως» που χρησιμοποιείται από το Σ., αφού θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι αποκλείεται η εξαίρεση από την φορολογική εισφορά ακόμα και των περισσότερο

ασήμαντων εισοδημάτων, καθώς και ότι αποκλείεται η έκπτωση από το φορολογητέο εισόδημα ορισμένου ποσού το οποίο αποτελεί το ελάχιστο όριο συντηρήσεως του ατόμου και πρέπει να μείνει αφορολόγητο. Η εκδοχή αυτή όμως δεν ανταποκρίνεται στην όλη οικονομία της, που προβλέπει την ανάλογη προς τις δυνάμεις, συνεισφορά των Ελλήνων στα δημόσια βάρη, γι' αυτό ο όρος «αδιακρίτως» ερμηνεύεται σε συνάρτηση με την φράση «αναλόγως των δυνάμεων των.» και του δίνεται η έννοια της απαγόρευσης στον νομοθέτη της δημιουργίας φορολογικών εξαιρέσεων και απαλλαγών, εκτός αυτών που οφείλονται στο ασήμαντο του εισοδήματος. Επίσης απαγορεύεται ο άνισος διαχωρισμός προσώπων που ανήκουν στην ίδια κατηγορία φορολογουμένων σχετικά με το ύψος, τον τρόπο και τα χρονικά πλαίσια καταβολής του φόρου, από τον ν. και την διοίκηση κατά την εκτέλεση της φορολογικής νομοθεσίας.

Τέλος, η διατύπωση της διάταξης, ευνοεί την μεγαλύτερη προσφυγή στους άμεσους φόρους αντί αυτή των εμμέσων επειδή οι δεύτεροι επιβάλλονται στην κατανάλωση με τις διάφορες μορφές και δεν ανταποκρίνονται στην φοροδοτική ικανότητα του ατόμου και την καθιέρωση φορολογικής ισότητας.¹

---

¹ Κ. Γεωργόπουλος, Επιτομή συνταγματικού δικαίου, ό.π, σ.559-562.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ: ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΑΝΑΦΟΡΑΣ.

2.1. Έννοια, νομική φύση και διακρίσεις του δικαιώματος αναφοράς.

Σύμφωνα με το άρθρο 10§1 του Σ. «έκαστος ή πολλοί ταυτόχρονα έχουν το δικαίωμα, τηρούντες τους νόμους του κράτους, όπως αναφέρονται εγγράφως προς τα αρχάς, υποχρεούμενους εις ταχείαν ενέργειαν επί τη βάση των κείμενων διατάξεων και εις έγγραφον ητιολογημένη απάντησιν προς τον αναφερόμενον, κατά τας διατάξεις του νόμου». ¹Το δικαίωμα της αναφοράς είναι παλιό παραδοσιακό ατομικό δικαίωμα που περιλήφθηκε στις διακηρύξεις των Ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στα Σ. της Γαλλικής επανάστασης και ιδιαίτερα στη διακήρυξη του 1789 και το Σ. του 1791, το προοίμιο του οποίου αποτέλεσε η διακήρυξη αυτή.

Το δικαίωμα αναφοράς δεν είναι ουσιαστικό αλλά διαδικαστικό, δηλαδή δεν αποτελεί αυτοτελές δικαίωμα αλλά δικαίωμα για προστασίας άλλου δικαιώματος. ²Το περιεχόμενο του ανωτέρω δικαιώματος είναι διπλό. Πρώτα περιέχει την άτυπη πρόταση προς την αρχή και ακόμη και στην περίπτωση που δεν την προβλέπει ο ν. χωρίς δυσμενείς συνέπειες για τον ενδιαφερόμενο και δεύτερον, την αξίωση ταχείας ενέργειας και αιτιολογημένης απαντήσεως της αρχής. ³

Το δικαίωμα αναφοράς που κατοχυρώνει το άρθρο 10 του Σ. ρυθμίζεται λεπτομερέστερα με το Ν.Δ. 796/1971 που διατηρήθηκε σε ισχύ με το άρθρο 10§2 Συντακτικής πράξης της 7ης Αυγούστου του 1974, του άρθρου 7 του δημοψηφίσματος της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής της 18ης Ιανουαρίου του 1975 και στη συνέχεια με το άρθρο 112§1 του ισχύοντος Σ. ⁴ Το άρθρο 2 §1 του Ν.Δ. 796/1971 θεωρεί ως αναφορά κάθε έγγραφο που περιλαμβάνει «αιτήσεις κατά τας ενεργείας ή παραλήψεως αρχής τινός ή οργάνου αυτής» και με την οποία ο αναφερόμενος μπορεί να ζητά τη διεξαγωγή μιας απλής «υλικής» πράξης ή την έκδοση μιας

¹ βλ. παράρτημα.

² Πηγές από Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο: ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π. σ.1175. και Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, Το δικαίωμα της αναφοράς στις αρχές και ο συνήγορος του Πολίτη, 1998, σ.85.

³ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο: ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π. σ.1175

⁴ Βλ. παράρτημα.

διοικητικής πράξης ή να ζητά την ανάκληση, ακύρωση ή τροποποίηση πράξης που έχει εκδοθεί ή «αίτησιν περί επανορθώσεως ή αποτροπής ηθικής ή υλικής βλάβης». Εξάλλου σύμφωνα με το ίδιο άρθρο δεν μπορεί η αναφορά να αφορά «κυβερνητικές πράξεις» και όπως ορθά τονίσθηκε ο περιορισμός αυτός δεν καλύπτεται από την επιφύλαξη του ν. 10§1 « τηρούντες τους νόμους του κράτους» γιατί αυτή αναφέρεται στη διαδικασία και όχι στην ουσία του δικαιώματος. Σύμφωνα με το άρθρο 2§2 του Ν.Δ. 796/1971 δεν αποτελούν **αναφορά** :

α) η αίτηση για την παροχή απλών πληροφοριών.

β) Τα ένδικα μέσα και οι διαδικαστικές πράξεις ενώπιον σε οποιοδήποτε δικαστήριο.

γ) Ενδικοφανής προσφυγή,¹ προβλεπόμενη από το ν.²

Ειδικότερα κατά τη διάταξη του άρθρου 10§3 του Σ. η αίτηση των πληροφοριών υποχρεώνει την αρμόδια αρχή σε απάντηση μόνο εάν αυτό προβλέπεται από το ν. Η παραπάνω διάταξη χαρακτηρίσθηκε «παράδοξη» αφού φαίνεται ότι το αντικείμενο τους εξαρτάται από τη θέληση του απλού νομοθέτη.³

Το δικαίωμα αναφοράς το έχουν εντάξει και στην κατηγορία των «δικονομικών θεμελιωδών δικαιωμάτων».

Τα δικονομικά θεμελιώδη δικαιώματα μοιάζουν με τα ατομικά αφού φαίνεται να προστατεύουν την ελευθερία για πράξη ή παράλειψη. Π.χ. το δικαίωμα άσκησης ενός ένδικου βοηθήματος. Αυτά όμως δεν προστατεύουν για την ενέργεια σύμφωνα με την ίδια θέληση, αλλά τη νομική αναγνώριση της θέλησης.⁴

Γενικότερα, ως «αναφορά» σύμφωνα με το άρθρο 10§1 του Σ. μπορεί να θεωρηθεί κάθε γραπτό αίτημα που υποβάλλεται στις δημόσιες αρχές και δεν περιορίζεται σε απλή παροχή πληροφοριών. Αν δεν υπάρχει αίτημα αλλά απλή

¹ Παρακάτω αναλύεται η έννοια.

² Πηγές από Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π., σ.74 και Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο: ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π., σ. 1176.

³ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο, ατομικά δικαιώματα, β' τόμος, 1991. σ. 440-441.

Σημείωση: Ο Δαγτόγλου θεωρεί τη διάταξη παράδοξη διότι το «Σ. υποχρεώνει τη διοίκηση, μόνον εφόσον υποχρεώνει ο ν.». Ποιο είναι το αυτοτελές περιεχόμενο της συνταγματικής διάταξης: Αν πρόκειται για μια επιφύλαξη νόμου» η διάταξη διαφορετικά διατυπωμένη θα είχε το εξής κείμενο: «Νόμος δύναται να ορίσει, ότι αιτήσεις πληροφοριών υποχρεοί την αρμοδιαν αρχήν, εις απάντησιν.». Αλλά η «επιφύλαξη του νόμου» αναφέρεται στη νομοθετική ρύθμιση και τον περιορισμό συνταγματικά περιορισμένων δικαιωμάτων. Εδώ πρόκειται αντιστρόφως για αύξηση των δικαιωμάτων των ιδιωτών έναντι της διοικήσεως και από την άλλη πλευρά δεν υπάρχουν «δικαιώματα της διοίκησης» που ο νομοθέτης μπορεί να τα περιορίσει. Μόνο το Σ. περιέχει ρητή επιφύλαξη του ν. Αντιστρόφως ο νομοθέτης δεν έχει ανάγκη της διάταξης του άρθρου 10§3 για να θεσπίσει υποχρέωση της διοίκησης να απαντά στις αιτήσεις πληροφοριών. Φαίνεται πράγματι ότι η παραπάνω διάταξη είναι κενή περιεχομένου.

⁴ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π., σ. 86.

έκφραση γνώμης, τότε αυτή προστατεύεται με το άρθρο 14§1 του Σ.¹ και όχι με το άρθρο 10 του Σ.² Έτσι, κάθε γραπτή αίτηση προς τις διοικητικές αρχές να προβούν σε ορισμένη ενέργεια ή να την παραλείψουν αποτελεί αναφορά.

Αντίθετα προς τον ορισμό του ν. η αναφορά δεν χρειάζεται να περιέχει «αιτιάσεις», μομφές δηλαδή ή παράπονα για την ως τώρα συμπεριφορά της αρχής, πρέπει όμως να ζητηθεί από την αρχή ορισμένη ενέργεια ή παράλειψη για το μέλλον, διαφορετικά δεν νοείται αναφορά.

Από την έννοια της **αναφοράς** πρέπει να διακρίνονται:

- Απλές **εκφράσεις γνώμης**.
- **Δημοψηφισματικές** εκδηλώσεις.
- **Ερωτήσεις και επερωτήσεις** βουλευτών.
- «**Αναφορές**» υπαλλήλων ή στρατιωτικών προς τους ανώτερους τους ως τρόπος ασκήσεως της υπηρεσίας τους.³

Η νομολογία δέχεται ότι τρία είναι τα στοιχεία εκείνα τα οποία θα πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά προκειμένου να γίνει δεκτή η ύπαρξη αναφοράς. Αυτά είναι τα ακόλουθα:

1. Η διατύπωση αιτιάσεων κατά πράξεων ή παραλείψεων διοικητικής αρχής ή διοικητικού οργάνου.
2. Η υποβολή αιτήματος για επανόρθωση ή αποτροπή ηθικής ή υλικής βλάβης του αναφέροντος.
3. Η άσκηση αναφοράς ενώπιον της αρμόδιας αρχής.⁴

Η έννοια του αιτήματος δεν ταυτίζεται με αυτή της αιτίας αλλά έχει ευρύτερο περιεχόμενο και συμπεριλαμβάνει και τις περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες ο διοικούμενος ζητά από τη διοίκηση να προβεί σε συγκεκριμένη πράξη ή παράλειψη, χωρίς το αίτημα αυτό να συνδέεται με οποιοδήποτε τρόπο με τη διατύπωση παραπόνων εις βάρος της διοίκησης. Η διατύπωση των αιτιάσεων και μάλιστα ως πράξη ή παράλειψη της διοικητικής αρχής ως απαραίτητη εννοιολογική προϋπόθεση για την κατάφαση της ύπαρξης αναφοράς, αποτελεί υπέρμετρο περιορισμό του προστατευομένου πεδίου της διάταξης του άρθρου 10 του Σ.

¹ Βλ. παράρτημα.

² Κ. Χρυσόγονος, ό.π., σ.339.

³ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο: ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π., σ. 1178.

⁴ Σπ. Β. Βλαχόπουλος, Το δικαίωμα της αναφοράς κατά το ελληνικό και ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο, οι προϋποθέσεις ασκήσεως, 1998, σ.26.

Επίσης η συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος αναφοράς δεν αποσκοπεί μόνο στην προστασία του διοικούμενου απέναντι σε παράνομες πράξεις ή παραλείψεις της διοίκησης. Εάν αυτή ήταν η μόνη λειτουργία της διατάξεως του άρθρου 10 του Σ. δικαίως η κρατούσα άποψη θα περιόριζε την έννοια της αναφοράς στην διατύπωση αιτιάσεων κατά πράξεων ή παραλείψεων των διοικητικών αρχών και οργάνων. Το δικαίωμα αναφοράς εξυπηρετεί σημαντικές λειτουργίες όπως π.χ. τη συμμετοχή του πολίτη στη διαμόρφωση της κρατικής βούλησης και τη λήψη κρατικών αποφάσεων.^{1,2}

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 3§2 του Ν.Δ. 796/1971 η αναφορά δεν περιορίζεται όμως στο να εξειδικεύσει τις προαναφερθείσες συνταγματικές απαιτήσεις, αλλά καθιερώνει και πρόσθετες προϋποθέσεις. Σύμφωνα με την εν λόγω διάταξη, η αναφορά:

- α) Είναι συντεταγμένη στα ελληνικά και υπογεγραμμένη νομικώς.
- β) Περιέχει το όνομα, το επώνυμο, το όνομα πατρός, το επάγγελμα, την διεύθυνση κατοικίας, τα στοιχεία της αστυνομικής ταυτότητας ή την έλλειψη αυτής, τα στοιχεία του διαβατηρίου ή άλλου επισήμου εγγράφου, παραστατικό της ταυτότητας του αναφερομένου και του υπογράφοντος, τέλος αν πρόκειται για νομικό πρόσωπο, την νομική μορφή, την επωνυμία, την έδρα και το νόμιμο-η εκπρόσωπο αυτού.
- γ) Φέρει τα σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις, τέλη, χαρτόσημα, ένσημα.³

Το άρθρο 10 προβλέπει ως προϋπόθεση παραδεκτής ασκήσεως αναφοράς τον έγγραφο τύπο της, η προφορική επομένως αναφορά δεν προστατεύεται από το άρθρο 10. Από την υποχρέωση απάντησης της διοίκησης σύμφωνα με τα ανωτέρω προκύπτει, ότι η αναφορά πρέπει να περιέχει το όνομα και την υπογραφή, καθώς και την διεύθυνση του, ή εν πάση περιπτώσει, τον τόπο στον οποίο πρέπει να σταλεί η αναφορά.

Συμπερασματικά, αναφορά είναι κάθε γραπτή αίτηση προς τις διοικητικές Αρχές προκειμένου να προβούν, σε ορισμένη ενέργεια ή παράλειψη. Το Ν.Δ. 796/1971 στο άρθρο 2 θεωρεί ως αναφορά «σε έγγραφο διαλαμβάνων αιτιάσεις κατά

¹ Σπ. Β. Βλαχόπουλος, ό.π, σ.29.

² Σύμφωνα με την απόφαση 116/1997 δεν αποτελεί αναφορά το έγγραφο που περιέχει αιτιάσεις κατά των μελών του διοικητικού συμβουλίου του κοινού ταμείου εισπράξεων λεωφορείων (ΚΤΕΛ) του νομού Μαγνησίας(Ν.Π.Δ.Δ. με διάταξη 4 των Ν.Δ. 102/1973) παρά το γεγονός ότι το έγγραφο αυτό απευθύνεται προς το νομάρχη Μαγνησίας και τον υπουργό μεταφορών και επικοινωνιών για τη διενέργεια εκτάκτου ελέγχου στα οικονομικά του ΚΤΕΛ.

³ Σπ. Β. Βλαχόπουλος, ό.π, σ.72-73.

ενεργείας ή παραλείψεως τίνος ή οργάνου αυτής πλην των αφορούντων εις κυβερνητικές πράξεις και περιέχουν, αμέσως ή εμμέσως αίτησιν περί επανορθώσεως ή αποτροπής ηθικής ή υλικής βλάβης». Αντίθετα προς τον ορισμό που δίνει το παραπάνω Ν.Δ. η αναφορά δεν χρειάζεται να περιέχει «αιτιάσεις» για τη συμπεριφορά της Αρχής, αν και αυτό είναι η συνηθέστερη περίπτωση υποβολής της. Πρέπει όμως ο νομοθέτης να ζητά από την Αρχή ορισμένη ενέργεια ή παράλειψη, διαφορετικά δεν πρόκειται για αναφορά.¹ Το ισχύον Σ. στο άρθρο 10 & 69 προβλέπει τη διάκριση των αναφορών σε κοινοβουλευτικές αναφορές που υποβάλλονται στις διοικητικές αρχές. Το άρθρο 10 του Σ. θέτει ως κριτήριο διάκρισης των αναφορών, τον αριθμό των αναφερομένων και έτσι προβλέπονται δύο είδη αναφορών, ατομικές και συλλογικές. Σπουδαιότερη διάκριση του δικαιώματος γίνεται με κριτήριο το συμφέρον, του οποίου η ικανοποίηση επιδιώκεται με τις υποβαλλόμενες αναφορές. Κατά συνέπεια το δικαίωμα αναφοράς εμφανίζει δύο λειτουργίες:

- α) Την προστασία ιδιωτικών συμφερόντων στα πλαίσια μιας **res privata**.
- β) Στην ικανοποίηση του γενικότερου συμφέροντος στα πλαίσια μιας **res publica**.

Είναι δύσκολο να γίνει η διάκριση των αναφορών με βάση το ατομικό ή γενικό συμφέρον. Πολλές φορές το δημόσιο συμφέρον συνυπάρχει με το ατομικό και οι αναφορές που υποβάλλονται για τη διαφύλαξη του ατομικού συμφέροντος δίνουν την ευκαιρία στην Αρχή επανεξετάζοντας το θέμα να προβεί σε γενικότερη ρύθμιση. Αλλά και η έννοια του δημόσιου συμφέροντος δεν καθορίζεται εκ των προτέρων.

2.2. Η ιστορία της συνταγματικής και νομοθετικής ρύθμισης του δικαιώματος αναφοράς.

- α) Η κατοχύρωση του δικαιώματος στα προϊσχύοντα συντάγματα.

Το Σ. της Επιδαύρου του 1822 αναγνώρισε το δικαίωμα αναφοράς μόνο όμως ως προς το βουλευτικό προβλέποντας στην §7 ότι « το βουλευτικό σώμα δέχεται περί παντοίων υποθέσεων αγωγάς και σκέπτεται περί αυτών».

Το Σ. του Άστρους κατοχύρωσε το δικαίωμα αναφοράς που απευθυνόταν στο βουλευτικό ως ατομικό δικαίωμα με δυνατότητα να περιλαμβάνει προσωπικό αίτημα ή υπόθεση γενικότερου ενδιαφέροντος.

Το Σ. της Τροιζήνας του 1827 κατοχύρωσε το δικαίωμα της αναφοράς με δύο

¹ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π, σ.95.

διατάξεις. Το άρθρο 25 όριζε ότι «καθείς δύναται να αναφέρεται προς τη βουλήν εγγράφως, προβάτων την γνώμην του περί παντός δημοσίου πράγματος». Ενώ το άρθρο 96 όριζε ότι « η βουλή δέχεται περί παντοίων υποθέσεων αναφοράς και όσους κρίνει δεκτούς τους διευθύνει, όπου ανήκει χωρίς να δώσει γνώμωνες».

Το ηγεμονικό Σ. (1832) ρύθμιζε το δικαίωμα της αναφοράς ως ατομικό δικαίωμα που ασκείται και για ατομικές αλλά και για γενικότερου συμφέροντος υποθέσεις και προβλέπει ποινική δίωξη του αναφερομένου σε περίπτωση που «δυσφημεί ή συκοφαντεί» τον υπάλληλο.

Το Σ. του 1844 στο άρθρο 7 προέβλεπε ότι «έκαστος ή πολλοί ομού, έχουσι το δικαίωμα να αναφέρονται εγγράφως εις τας αρχάς τηρώντας τους νόμους του κράτους». Το άρθρο αυτό κατοχύρωσε την άσκηση της αναφοράς και συλλογικά.

Το Σ. του 1864 στο άρθρο 9 επανέλαβε τη διάταξη του άρθρου 7 του προηγούμενου Σ. Στο άρθρο 58 όριζε ότι «ουδείς αυτόκλητος εμφανίζεται ενώπιον της Βουλής δια να αναφέρει τι προφορικώς ή εγγράφως αναφορά, όμως παρουσιάζονται δια τινός βουλευτού ή παραδίδονται εις το γραφείον.

Το Σ. του 1911 με το άρθρο 9 όριζε τα εξής: «έκαστος ή και πολλοί ομού έχουσι το δικαίωμα, τηρούντες τους νόμους του Κράτους, ν' αναφέρονται εγγράφως προς τας αρχάς, υποχρεωμένας εις ταχείαν ενέργεια και έγγραφον απάντησιν προς τον αναφερόμενο κατά τας διατάξεις του νόμου. Μόνον μετά την τελικήν απόφασιν την προς ην η αναφορά αρχής και τη άδεια ταύτης επιτρέπεται η ζήτησις ευθυνών παρά του υποβάλλοντος την αναφορά δια παραβιάσεως εν αυτή υπάρχουσας».

Το Σ. του 1925 κατοχύρωσε το δικαίωμα αναφοράς στο άρθρο 27 και χωρίς καμία αλλαγή το επανέλαβε το Σ. του 1927 στο άρθρο 25 το οποίο όριζε ότι «έκαστος ή και πολλοί ομού έχουν το δικαίωμα τηρούντες τους νόμους του Κράτους, ν' αναφέρονται εγγράφως εις τας αρχάς, υποχρεούμενας εις ταχείαν ενέργειαν και έγγραφον απάντησιν προς τον αναφερόμενον κατά της διατάξεως του ν. Μόνο μετά την τελικήν απόφασιν της προς ην αναφορά Αρχής και τη άδεια ταύτης επιτρέπεται η έγερσις ποινικής αγωγής κατά του υποβάλλοντος την αναφορά δια παραβάσεις εν αυτή υπαρχούσας».

Το Σ. του 1952 επανέλαβε τη διάταξη του άρθρου 9 του Σ. του 1911 προστέθηκε όμως σε αυτό ερμηνευτική διάταξη η οποία διευκρινίζοντας την έννοια της αναφοράς προέβλεπε ότι « Αναφορά νοείται, η προσφυγή προς αρμόδιαν Αρχήν

ουχί δ' αίτησης πληροφοριών, δια την παροχήν των οποίων παντως είναι ηθικώς υπεύθυνος εκάστη αρχή».

Τέλος τα Συνταγματικά κείμενα του 1968 και 1973 στο άρθρο 20 με μικρές αλλαγές του άρθρου 9 του Σ. του 1952 δίνουν ορισμό του δικαιώματος της αναφοράς χωρίς να περιλάβουν την ερμηνευτική δήλωση που περιλαμβάνει η διάταξη του Σ. αυτού.¹

2.3. Αίτημα, αίτημα Θεραπείας, ιεραρχική προσφυγή, αμφισβητούμενες έννοιες.

Η αναφορά προς τις διοικητικές αρχές μπορεί να ζητεί τη διεξαγωγή μιας απλής «υλικής» πράξεως ή να ζητά την ανάκληση, ακύρωση ή τροποποίηση ή ακόμα και την έκδοση διοικητικής πράξης ή σε τελική ανάλυση την αποτροπή ή επανόρθωση ηθικής ή υλικής βλάβης.^{2,3} Η προϋπόθεση για την αποδοχή της ύπαρξης αναφοράς συνίσταται στην υποβολή αιτήματος. Το αίτημα μπορεί να αφορά οτιδήποτε σχετίζεται με την άσκηση των αρμοδιοτήτων των διοικητικών αρχών από τη διενέργεια υλικής ή την έκδοση διοικητικής πράξης και την αποχή της διοίκησης από συγκεκριμένη ενέργεια μέχρι την ανάκληση, τροποποίηση ή ακύρωση της πράξεως.^{4,5} Η δεύτερη προϋπόθεση για την εννοιολογική κατάφαση της αναφοράς έγκειται στην υποβολή του αιτήματος ενώπιον διοικητικής αρχής. Σύμφωνα με το άρθρο 10 του ισχύοντος Σ. κατοχυρώνεται η δυνατότητα υποβολής αναφορών ενώπιον των διοικητικών αρχών.⁶ Ο όρος «διοικητικές αρχές» καταλαμβάνει μόνο τις διοικητικές αρχές του δημοσίου νομικού προσώπου του Κράτους και των Ν.Π.Δ.Δ. ή αντίθετα στην έννοια αυτή υπάγονται, και τα Ν.Π.Ι.Δ. του ευρύτερου δημόσιου τομέα.^{7,8}

¹ Για τα ανωτέρω Σ. βλ. Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π, σ. 51-62.

² Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π, σ. 1176.

³ Άρθρο 2 του Ν.Δ. 796/1971.

⁴ Σπ. Β. Βλαχόπουλος, ό.π, σ.114.

⁵ Το αντικείμενο της αναφοράς δεν σχετίζεται πάντα με εκτέλεση διοικητικής πράξης. Μπορεί για παράδειγμα να ζητηθεί η μεταβολή της άποψης γνωμοδοτικού οργάνου και η «ανάκληση» οποιασδήποτε άλλης προπαρασκευαστικής ενέργειας της διοίκησης. Η αναγνώριση της δυνατότητας αυτής δεν είναι άνευ πρακτικής σημασίας για το διοικούμενο, ιδιαίτερα στην περίπτωση της σύμφωνης γνωμοδότησης η οποία δεσμεύει σε σημαντικό βαθμό το αποφασίζον όργανο. Για την έκταση της δέσμευσης, βλ. Σ.τ.Ε. 247/1990.

⁶ Είναι σαφές ότι οι εξώδικες διαμαρτυρίες και δηλώσεις ιδιώτη προς ιδιώτη δεν αποτελούν αναφορές αφού δεν απευθύνονται σε διοικητική αρχή. βλ. Α.Π. 302/1966.

⁷ Σπ. Β. Βλαχόπουλος, ό.π, σ.66-67.

⁸ Άρθρο 14§1 του Ν.Δ. 2190/1994.

Το δικαίωμα αναφοράς ισχύει και για τα αιτήματα που αποβάλλονται ενώπιον Ν.Π.Ι.Δ. του ευρύτερου δημόσιου τομέα, εφόσον αυτά λειτουργούν ως φορείς ασκήσεως δημόσιας εξουσίας. Με άλλα λόγια ο όρος «διοικητικές αρχές» στη διάταξη του άρθρου 10 του Σ. να εκληφθεί υπό την λειτουργική και όχι την οργανική του έννοια.¹

Η αναφορά που απευθύνεται στην αρχή που εξέδωσε την πράξη, ζητώντας ανάκληση, ακύρωση ή τροποποίηση ονομάζεται **αίτηση θεραπείας** ή χαριστική προσφυγή ενώ εκείνη που δεν απευθύνεται στην αρχή, που προΐσταται της αρχής που εξέδωσε την πράξη λέγεται **ιεραρχική προσφυγή**. Ο έλεγχος που προκαλεί η ιεραρχική προσφυγή μπορεί να καταλήξει στην ανάκληση, ακύρωση ή τροποποίηση της πράξεως. Σε όλες αυτές τις πράξεις εκδίδεται νέα διοικητική πράξη. Εφόσον όμως η αρχή εμμένει στην αρχική της άποψη χωρίς να προβεί σε νέα έρευνα, τότε η πράξη έχει απλώς βεβαιωτικό χαρακτήρα και δεν μπορεί να προσβληθεί παραδεκτός επί ακυρώσει.²

Αμφισβητούμενες περιπτώσεις μπορούν να αναφερθούν οι εξής:

α) **Ενδικοφανείς προσφυγές.**³ Όπως γίνεται αντιληπτό από το όνομα, πρόκειται για προσφυγή που ο ν. έχει διαμορφώσει με παρόμοιο τρόπο όπως ένα ένδικο βοήθημα με τη διαφορά ότι εγείρεται ενώπιον διοικητικού οργάνου και όχι δικαστηρίου.⁴

Όμως η ενδικοφανής προσφυγή με ρητή διάταξη του άρθρου 2§2 του Ν.Δ. 796/1971 δεν αποτελεί αναφορά. Ειδικότερα, η προσφυγή θεωρείται ενδικοφανής, αν προβλέπεται ρητά από ειδικό ν. που καθορίζει προθεσμία άσκησης της και προβλέπει τη δυνατότητα όχι μόνο απλού ελέγχου νομιμότητας αλλά της κατ' ουσίαν επανεξέτασης της διοικητικής πράξης.⁵ Μέρος της θεωρίας δέχεται ότι η ενδικοφανής προσφυγή αποτελεί μέρος της έννοιας αναφοράς.⁶ Ωστόσο νομολογία και θεωρία λαμβάνουν θέση στο ζήτημα χωρίς να θεμελιώνουν τη θέση τους αυτή και χωρίς να

¹ Δεκτή σύμφωνα με τη νομολογία του Σ.τ.Ε. έγινε η δυνατότητα ασκήσεως δημόσιας εξουσίας από Ν.Π.Ι.Δ. η οποία έχει υιοθετήσει τη θεωρία «μικτών» ή «διφών» Ν.Π. βλ. Ι. Συμεωνίδη, Η φύση των πράξεων των νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου του δημοσίου τομέα, 1991, σ.75.

² Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π, σ.1176.

³ Αμφιβολίες γεννιούνται αν οι ενδικοφανείς προσφυγές, δηλαδή οι διοικητικές προσφυγές, οι οποίες προβλέπονται από ειδικές διατάξεις νόμου, ασκούνται εντός ορισμένης προθεσμίας και επιτρέπουν την επανεξέταση της υπόθεσης όχι μόνο από άποψη νομιμότητας αλλά και ουσίας. Βλ. Σπ. Β. Βλαχόπουλος, ό.π, σ.46.

⁴ Π.Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π, σ. 1179.

⁵ Άρθρο 45§2 Ν.Δ. 170/1973 όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 27 του ν. 702/1977(άρθρο 45§2 Π.Δ.18/1989

⁶ Κ. Χρυσόγονος, ό.π, σ. 339.

εξετάζουν όλες της παραμέτρους της σχετικής προβληματικής.¹

β) Αναφορά κατά κυβερνητικών πράξεων.

Έντονα επίσης αμφισβητείται στην ελληνική νομική επιστήμη αν αναφορά θεωρείται και το αίτημα του διοικούμενου που αποσκοπεί στην κατάργηση ή τροποποίηση κυβερνητικής πράξης. Υπέρ της αρνητικής άποψης συμφωνεί κατά κύριο λόγο η διάταξη του άρθρου 2§1 του Ν.Δ. 796/1971.² Ο αποκλεισμός της δυνατότητας προσβολής των κυβερνητικών πράξεων φαίνεται να επιβάλλεται από την αρχή της διάκρισης των εξουσιών.(άρθρο 26 του Σ.) αφού στην αντίθετη περίπτωση η δικαστική εξουσία θα επενέβαινε στα έργα της εκτελεστικής λειτουργίας.

Το αποδεκτό της αίτησης ακύρωσης κατά κυβερνητικής πράξης όχι μόνο δεν αναιρεί την εδώ υποστηριζόμενη άποψη αλλά αντίθετα αποτελεί βασικό επιχείρημα υπέρ αυτής. Έτσι όταν δεν είναι δυνατή η δικαστική προστασία κατά μιας πράξης τότε επιβάλλεται η χορήγηση της δυνατότητας υποβολής αναφοράς κατ' αυτής προς συμπλήρωση της δικαστικής προστασίας και να παρασχεθεί στους πολίτες ένα μέσο για την προστασία του εννόμου συμφέροντός τους.³

γ) Αναφορά κατά κανονιστικών πράξεων.

Η πλειοψηφία δεν περιορίζεται στην εξαίρεση των αναφορών που στρέφεται κατά κυβερνητικών πράξεων από το πεδίο της διάταξης του άρθρου 10 του Σ. Επίσης σύμφωνα με τη νομολογία, ότι δεν είναι δυνατή η υποβολή αναφοράς κατά των κανονιστικών πράξεων της διοίκησης, βασικό επιχείρημα είναι ότι η αναγνώριση της δυνατότητας υποβολής διοικητικής προσφυγής κατά των κανονιστικών πράξεων, θα οδηγούσε σε πληθώρα διοικητικών προσφυγών και στην παράλυση διοικητικής δράσης. Επίσης, αφού δεν απαιτείται κατά την έκδοση διοικητικών πράξεων, αιτιολογία θα ήταν άτοπο να δεχθούμε ότι η διοίκηση υποχρεούται σε αιτιολογημένη απάντηση άσκησης διοικητικής προσφυγής. Πρέπει να σημειωθεί πως οι κανονιστικές πράξεις αιτιολογούνται όταν αυτές προβλέπονται από ειδικές νομοθετικές διατάξεις, ενώ το ίδιο ισχύει και για το δικαίωμα ακρόασης. Επιπρόσθετα, οι κανονιστικές πράξεις έχουν νομοθετικό χαρακτήρα ενώ η διάταξη του άρθρου 10 §1 του Σ. θέλησε να κατοχυρώσει το δικαίωμα των διοικούμενων να υποβάλλουν

¹ Είναι χαρακτηριστικό, ότι όλες οι προαναφερθείσες αποφάσεις απλώς επαναλαμβάνουν το κείμενο της διάταξης, χωρίς όμως να εξετάζουν η διάταξη αυτή είναι σύμφωνη με τη διάταξη του άρθρου 10 του Σ.

² Σπ. Β. Βλαχόπουλος, ό.π, σ.51.

³ Σπ. Β. Βλαχόπουλος, ό.π, σ.54.

αναφορά κατά των διοικητικών πράξεων.

Τέλος η προστασία των αναφορών κατά των κανονιστικών διοικητικών πράξεων, από τη διάταξη του άρθρου 10 του Σ. δεν προκύπτει από το αβάσιμο των επιχειρημάτων των υποστηρικτών. Το σύγχρονο διοικητικό δίκαιο προβλέπει διάφορους μηχανισμούς προκειμένου η επίλυση των διαφορών που ανακύπτει μεταξύ της διοίκησης και του διοικούμενου, να επιτευχθεί στο πλαίσιο της διοίκησης.

δ) Αναφορά με υβριστικό και συκοφαντικό περιεχόμενο

Δεν υφίσταται αναφορά όπου το περιεχόμενο της είναι προδήλως υβριστικό ή συκοφαντικό ή δυσφημιστικό¹. Στην Ελλάδα η διάταξη του άρθρου 10§2 του Σ. όριζε ότι η δίωξη του αναφέροντος για παραβάσεις που περιέχονται στην αναφορά είναι δυνατή μόνο μετά την κοινοποίηση της απόφασης της αρχής επί της αναφοράς και τη χορήγηση σχετικής άδειας σύμφωνα με τη Γερμανική νομολογία. Επίσης αξίζει να σημειωθεί όσον αφορά στην Ελλάδα πως αν το αίτημα προς τις αρχές, με υβριστικό χαρακτήρα δεν αποτελούσε αναφορά τότε η διάταξη του άρθρου 10§2 του Σ. δε θα ήταν νόμιμη αφού στην πλειοψηφία των περιπτώσεων που τίθεται ζήτημα δίωξης του αναφέροντος, αυτό συμβαίνει λόγω του συκοφαντικού ή υβριστικού περιεχομένου της αναφοράς.²

Συμπερασματικά, σε μια εποχή που η κοινωνία θέτει σε προστασία ατομικά δικαιώματα, ιδιαίτερα στο πεδίο των μέσων μαζικής ενημέρωσης και της βιοϊατρικής η ενασχόληση με το δικαίωμα της αναφοράς έχει δεχθεί έντονη κριτική. Η κριτική αυτή δεν είναι αβάσιμη, δεν οδηγεί όμως και στο συμπέρασμα ότι το δικαίωμα αναφοράς στερείται χρησιμότητας στη σύγχρονη εποχή. Οι ατομικές ελευθερίες αποτελούν συμπλήρωμα προς το δικαίωμα αναφοράς παρέχοντας εγγυήσεις προς το διοικούμενο για τη διασφάλιση των νομικών δικαιωμάτων και συμφερόντων.

Ακόμη είναι αξιοσημείωτο πως με τη διοικητική προσφυγή επιτυγχάνεται ο έλεγχος όχι μόνο της μονιμότητας αλλά και της σκοπιμότητας της διοικητικής δράσης. Η διοικητική προσφυγή, αποτελεί ένα από τα βασικά μέσα για την αποφυγή άσκοπων δικών και την ελάφρυνση του δικαιοδοτικού έργου των δικαστηρίων.³

2.4. Η νομοθετική ρύθμιση του δικαιώματος της αναφοράς.

¹ Α.Π. 344/1961.

² Σπ. Β. Βλαχόπουλος, ό.π, σ.60-61.

³ Σπ. Β. Βλαχόπουλος, ό.π, σ.1-12.

Ο νόμος 149/1914¹ αφορά στο δικαίωμα αναφοράς στις αρχές, που ασκείται ως ατομικό δικαίωμα το οποίο ανήκει σε κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο ανεξάρτητα από τη δυνατότητα προσβολής αυτών με ένδικο μέσο της ιδιωτικής ή της διοικητικής δικαιοσύνης.² Ειδικότερα υποστηρίχθηκε ότι η συνταγματική άποψη, η υποχρέωση της αρχής να προβεί σε ενέργεια υφίσταται όταν υπάρχει απλή συμβουλή ή υπόδειξη ενέργειας που είναι ωφέλιμη για το κοινωνικό σύνολο ή τους διοικούμενους, εφόσον η ενδιαφερόμενη αρχή συμφωνεί με την ωφελιμότητα του μέτρου που υποδεικνύεται.³

Η Αρχή οφείλει εντός 30 ημερών από «της λήψεως της αναφοράς να απαντήσει τω αναφερομένω γνωρίζουσα επί της αιτιάσεως αυτού απόφασιν ή γενομένην ενέργειαν». Έτσι για αναφορές που προβλέπονται από το ν. 149/1914 η απάντηση της αρχής για απόφαση ή ενέργεια πρέπει να πραγματοποιηθεί σε διάστημα 30 ημερών, που αποτελεί το ανώτερο όριο.⁴

Έτσι υποχρέωση της Αρχής, μετά την υποβολή αναφοράς είναι να ενεργήσει σύντομα και να απαντήσει αιτιολογημένα. Το άρθρο 4§1 του Ν.Δ. 796/1971 θέτει τη χρονική υποχρέωση των Αρχών στο απόλυτα αναγκαίο χρονικό διάστημα που δεν υπερβαίνει τις 30 ημέρες από την υποβολή αίτησης αναφοράς.⁵

Επίσης, αν κρίνει η Αρχή ότι απαιτούνται και άλλες ενέργειες, τότε ενδέχεται να προβαίνει σε αυτές και μετά την παρέλευση της παραπάνω προθεσμίας. Σε περίπτωση απλής ενέργειας η Αρχή, μέσα σε διάστημα 20 ημερών από τη λήψη οριστικής απόφασης πρέπει να τη γνωστοποιήσει στον αναφερόμενο.⁶

2.5. Φορείς και αποδέκτες του δικαιώματος αναφοράς.

Οι φορείς του δικαιώματος αναφοράς οριοθετούνται από τη διάταξη του άρθρου 10§1 του Σ. ως εξής: «καθένας ή πολλοί μαζί έχουν το δικαίωμα ... να αναφέρονται εγγράφως στις αρχές». ⁷ Σύμφωνα με τη διατύπωση της διάταξης αυτής το δικαίωμα δεν περιορίζεται στους Έλληνες πολίτες αλλά μπορεί να ασκηθεί

¹ Ο ν. αυτός αναφέρεται «περί της εις απάντησιν υποχρέωσιν των δημοσίων αρχών επί των υποβαλλόμενων αυταίς αναφορών».

² Ο υπουργός δικαιοσύνης Κ. Ρακτιβάν υπέβαλε το νομοσχέδιο στη βουλή 6/11/1913 το οποίο ψηφίσθηκε με ορισμένες τροποποιήσεις και δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της κυβερνήσεως 10/02/1914.

³ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π. σ.70.

⁴ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π. σ.71-72.

⁵ Κ. Χρυσόγονος, ό.π. σ.340.

⁶ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π. σ.72.

⁷ Βλ. παράρτημα.

«έκαστος», επομένως και οι αλλοδαποί και οι ιθαγενείς και μάλιστα ανεξάρτητα από το αν η αναφορά αφορά στο ιδιωτικό συμφέρον του αναφερομένου ή το γενικό συμφέρον ή αν έχει πολιτικό ή μη περιεχόμενο.¹ Έτσι η ικανοποίηση των φυσικών προσώπων να είναι υποκείμενα θεμελιωδών δικαιωμάτων συμπίπτει με την ικανότητα δικαίου του άρθρου 34 του Α.Κ.. Έτσι, φορείς του δικαιώματος είναι οι έλληνες, τόσο οι ενήλικοι όσο και οι ανήλικοι. Το Σ. δεν καθορίζει κάποιο συγκεκριμένο όριο ηλικίας των φυσικών προσώπων για την άσκηση του δικαιώματος αναφοράς. Κάνει λόγο όμως, πως ορισμένη ηλικία είναι απολύτως αναγκαία για την άσκηση θεμελιωδών δικαιωμάτων και επομένως του δικαιώματος αναφοράς. Θα ήταν παράλογο, να υποστηρίξαμε ότι τα νήπια μπορούν να ασκήσουν το δικαίωμα αναφοράς. Ο συνδυασμός της δικαιοπρακτικής ικανότητας σύμφωνα με το αστικό δίκαιο και η αυτοπρόσωπη άσκηση του δικαιώματος αναφοράς αποτελεί τον καλύτερο συνδυασμό. Έτσι ο ανήλικος ως άτομο με περιορισμένη δικαιοπρακτική ικανότητα είναι ικανός για άσκηση του δικαιώματος αναφοράς. Ορισμένα όμως πρόσωπα αδυνατούν να ασκήσουν το δικαίωμα αναφοράς εξ' αιτίας της έλλειψης των απαιτητών ικανοτήτων.² Όπως γενικότερα, έτσι και στην περίπτωση του δικαιώματος αναφοράς τα Ν.Π.Δ.Δ. είναι φορείς δικαιωμάτων έναντι του κράτους, μόνο στο βαθμό που αυτό αναγνωρίζεται ρητώς στο Σ., όπως η «πλήρης αυτοδιοίκηση» των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και η «διοικητική αυτοτέλεια» των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης.^{3,4} Επίσης και Ν.Π.Ι.Δ. είναι φορείς του δικαιώματος αναφοράς.⁵

Τέλος το δικαίωμα αναφοράς κατοχυρώνεται από το άρθρο 10 του Σ. «προς τας αρχάς». Όμως το δικαίωμα αναφοράς του ανωτέρω άρθρου αφορά μόνο στις Διοικητικές Αρχές. Δεν πρέπει να αποκλεισθούν και οι Δικαστικές Αρχές όταν η αναφορά στρέφεται κατά ενέργειας ή παράλειψης τους, διοικητικής φύσης, ούτε και οι υπηρεσίες της Βουλής όταν ασκούν διοικητική λειτουργία.⁶ Το δικαίωμα αναφοράς

¹ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π, σ.87.

² Τέτοιοι είναι οι αναλφάβητοι, οι πνευματικά ανάπηροι κ.α.

³ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό ατομικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π, σ.1181-1182.

⁴ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π, σ.88.

⁵ Ορθότερη φαίνεται η άποψη, σύμφωνα με την οποία το δικαίωμα αναφοράς μπορεί να ασκηθεί από Ν.Π.Δ.Δ. που απολαύουν το δικαίωμα αυτοδιοίκησης και στο βαθμό που το αντικείμενο αναφοράς σχετίζεται με το κατοχυρωμένο δικαίωμα αυτοδιοίκησης τους. Στις περιπτώσεις αυτές δεν υπερβαίνει το στοιχείο της άσκησης δημόσιας εξουσίας αλλά το στοιχείο της αυτοδιοίκησης για την προστασία της οποίας μπορούν να ασκηθούν από τα Ν.Π.Δ.Δ. τα ατομικά δικαιώματα που προβλέπονται από τους διοικούμενους.

⁶ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π, σ.91.

από τη φύση του απευθύνεται προς τις δημόσιες αρχές και δεν αναπτύσσει τριτενέργεια.¹

2.6. Περιορισμοί του δικαιώματος αναφοράς.²

Ο αναφερόμενος κατά την άσκηση του δικαιώματος της αναφοράς πρέπει να «τηρεί τους νόμους του κράτους». Σε αντίθετη περίπτωση θα διωχθεί «δια τυχόν εν αυτή υπάρχουσας παραβάσεις». Η αρμόδια αρχή, πρώτα εξετάζει το αίτημα που περιέχει και έπειτα, ασκείται ενδεχομένως δίωξη για τις παραβάσεις που τυχόν υπάρχουν σε αυτή.

Το δικαίωμα αναφοράς περιορίζεται από τρεις «επιφυλάξεις νόμου» που περιλαμβάνονται στο άρθρο 10§1 του Σ. και ορίζει ότι:

- α) Ο αναφερόμενος υποχρεούται να τηρεί «τους νόμους του κράτους».
- β) Η Αρχή υποχρεούται σε ταχεία ενέργεια «επί βάσει των κείμενων διατάξεων».
- γ) Η Αρχή υποχρεούται επίσης σε έγγραφη αιτιολογημένη απάντηση προς τον αναφερόμενο «κατά τας διατάξεις του νόμου».

Προϋπόθεση του επιτρεπτού νομοθετικού περιορισμού ενός ατομικού δικαιώματος, είναι η επιφύλαξη του ν. με την οποία το δικαίωμα αυτό, κατοχυρώνεται ρητά από τη σχετική συνταγματική διάταξη. Οι νόμοι του Κράτους όπου ο αναφερόμενος οφείλει να τους τηρεί, δεσμεύουν και το δικαίωμα αναφοράς. Οι ν. του Κράτους μπορούν όμως να ρυθμίζουν γενικά το δικαίωμα αναφοράς ορίζοντας τη διαδικασία και όχι την ουσία αυτού, όπως Ν.Δ. 796/1971. Με άλλα λόγια, δεν μπορούν να περιορίσουν ούτε τον κύκλο των δικαιωμάτων -αν και θα μπορούσαν να απαιτήσουν έννομο συμφέρον- ούτε των κύκλο των αντικειμένων αναφοράς.

Σε σχέση με τα πρόσωπα που τελούν σε ειδική εξουσιαστική σχέση όπως οι κρατούμενοι και ιδιαίτερα ως προς τους δημοσίους υπαλλήλους και στρατιωτικούς η άσκηση του δικαιώματος αναφοράς μπορεί να πραγματοποιηθεί με ορισμένους περιορισμούς που προκύπτουν από τη διάταξη του άρθρου 24§3 του ισχύοντος Σ.. Σύμφωνα με την ανωτέρω διάταξη απαγορεύονται απολύτως οι οποιασδήποτε μορφής εκδηλώσεις υπέρ πολιτικών κομμάτων, των δικαστικών λειτουργιών, των στρατιωτικών εν γένει και των οργάνων των σωμάτων ασφαλείας και δημοσίων

¹ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό ατομικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π, σ.1182.

² Πηγές από Π.Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π, σ.1182-1183. & από Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π, σ. 100-104.

υπαλλήλων ως και η ενεργός υπέρ κόμματος δράσις των υπαλλήλων Ν.Π.Δ.Δ, των δημόσιων επιχειρήσεων ως και των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης. Επομένως απαγορεύεται αυτά, υποβολή αναφοράς που το περιεχόμενο της αποτελεί εκδήλωση υπέρ πολιτικών κομμάτων, γιατί ενδεχομένως μπορεί να θεωρηθεί κατά τη συνταγματική διάταξη ως «ενεργός υπέρ κόμματος δράσις».

2.7. Αναφορές προς τη Βουλή.

Το άρθρο 69 αναφέρει ότι «ουδείς εμφανίζεται αυτόκλητος ενώπιον της Βουλής διά να αναφέρει τι προφορικώς ή εγγράφως. Αί αναφοράί παρουσιάζονται δια τινός βουλευτού ή παραδίδονται εις τον Πρόεδρο. Η Βουλή έχει δικαίωμα ν' αποστέλλει τας απευθυνόμενας προς αυτήν αναφοράς εις τους υπουργούς και υφισταμένους, οι οποίοι υποχρεούνται να δίδουν διευκρινήσεις οσάκις ζητηθούν». Το εννοιολογικό περιεχόμενο της αναφοράς υποβάλλεται στη Βουλή και οριοθετείται στο άρθρο 125§1 του κανονισμού της Βουλής που ορίζει ότι «ο καθένας ή πολλοί μαζί έχουν το δικαίωμα, να απευθύνουν στη βουλή γραπτές αναφορές που περιέχουν αίτημα ή παράπονα. Οι αναφορές παρουσιάζονται από βουλευτή ή παραδίδονται στον Πρόεδρο». Έτσι το παραπάνω άρθρο του κανονισμού της Βουλής οριοθετεί επαρκώς την κοινοβουλευτική αναφορά και ορίζει ότι αυτή περιέχει παράπονο ή αίτημα.

Η βασική διάταξη προκειμένου να προσδιορισθεί η έννοια της αναφοράς, παραμένει το άρθρο 10 του Σ. ενώ το άρθρο 69 προβλέπει κυρίως τον τρόπο υποβολής αναφοράς προς τη Βουλή.

ΟΡΓΑΝΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ.

3.1. Ο θεσμός του συνηγόρου του Πολίτη.

Στις 12 Ιουλίου του 1995 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο εξέλεξε τον πρώτο «Ευρωπαϊκό Διαμεσολαβητή» με συνέπεια τη θεσμοθέτηση του Συνηγόρου του Πολίτη(Σ.τ.Π.). Ο Σ.τ.Π. αν και απομακρύνεται από την ευθεία και ρητή αναφορά στην προστασία των ατομικών δικαιωμάτων έναντι της Διοίκησης, εν τούτοις δημιουργεί την εντύπωση ότι στην ενδεχόμενη αντιπαράθεση Διοίκησης και διοικούμενου, η ανεξάρτητη αυτή διοικητική αρχή ενεργεί περισσότερο ως υπερασπιστής των συμφερόντων του πολίτη, παρά ως τρίτος που παρεμβαίνει για την επίλυση με ευέλικτο και συνοπτικό τρόπο της διαφοράς.¹

3.1.1. Νομική φύση του θεσμού.

Ο θεσμός του Σ.τ.Π. κατοχυρώθηκε ως μια ανεξάρτητη διοικητική Αρχή από σειρά διατάξεων που προβλέπονται στο Ν. 2477/1997, ειδικότερα²:

1. Ο Σ.τ.Π. καθώς επίσης και οι τέσσερις Βοηθοί Συνηγόρου απολαύουν προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας.
2. Προβλέπεται ειδικός φορέας ως προς τις απαιτούμενες πιστώσεις για τη λειτουργία της Αρχής που ενσωματώνονται στον ετήσιο προϋπολογισμό του Υπουργείου Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης. Διατάκτης της Δαπάνης είναι ο Σ.τ.Π. ή ο αναπληρωτής του.
3. Στη θέση του Σ.τ.Π. και των Βοηθών Συνηγόρων εκλέγονται για πέντε (5) έτη.
4. Ο Σ.τ.Π. προτείνεται και εκλέγεται από τη Βουλή και τον κανονισμό της με αυξημένη πλειοψηφία. Οι Βοηθοί Συνηγόρου καθώς και

¹ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π, σ. 163.

² Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π, σ. 164-171.

επίσης ο αναπληρωτής του Σ.τ.Π. εκλέγονται από την Επιτροπή Θεσμών και Διαφάνειας, μετά από πρόταση του Σ.τ.Π. σύμφωνα με την πλειοψηφία που ορίζει ο κανονισμός της Βουλής.

5. Τα μέλη της Αρχής απολαύουν προσωπική¹ και λειτουργική² ανεξαρτησία. Ο Σ.τ.Π. παύεται με προεδρικό διάταγμα που εκδίδεται ύστερα από πρόταση του υπουργικού συμβουλίου και προηγούμενη γνώμη της Επιτροπής Θεσμών και Διαφάνειας.
6. Κατά τη διάρκεια της θητείας του ο Σ.τ.Π. και οι βοηθοί του αναστέλλουν την επαγγελματική τους δραστηριότητα τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο τομέα.
7. Οι αποδοχές καθορίζονται με απόφαση του Υπουργού Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης και Οικονομικών.

3.1.2. Αρμοδιότητες του Σ.τ.Π.

Σύμφωνα με το άρθρο 1§1 του Ν. 2477/1997 ο Σ.τ.Π. λειτουργεί ως ανεξάρτητη διοικητική αρχή και αποστολή του είναι η διαμεσολάβηση μεταξύ των πολιτών και των δημόσιων υπηρεσιών, οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, των Ν.Π.Δ.Δ. και των επιχειρήσεων κοινής ωφελείας για την προστασία των δικαιωμάτων του πολίτη, την καταπολέμηση της κακοδιοίκησης και την τήρηση της νομιμότητας.

Οι αρμοδιότητες του Σ.τ.Π. είναι οι εξής³:

1. Έχει στην αρμοδιότητα του υπηρεσίες του Δημοσίου, των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, α' και β' βαθμίδας, των λοιπών Ν.Π.Δ.Δ., των επιχειρήσεων κοινής ωφελείας.
2. Ο Σ.τ.Π. ερευνά ατομικές διοικητικές πράξεις ή παραλείψεις ή υλικές ενέργειες των δημοσίων υπηρεσιών που παραβιάζουν δικαιώματα ή προσβάλλουν νομικά συμφέροντα φυσικών ή νομικών προσώπων.
3. Συντονίζει το έργο των βοηθών του και κατευθύνει τους ειδικούς

¹ Λέγοντας προσωπική ανεξαρτησία εννοούμε πως ο Σ.τ.Π. και οι Βοηθοί του διορίζονται με θητεία και δεν μπορούν να απομακρυνθούν παρά μόνο λόγω ανικανότητας εκτέλεσης των καθηκόντων.

² Λέγοντας λειτουργική ανεξαρτησία εννοούμε ότι όλα τα μέλη της Αρχής ασκούν τα καθήκοντά τους με βάση το Σ.

³ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π., σ. 172-183.

4. Συντάσσει ετήσια έκθεση όπου εκθέτει το έργο της Αρχής και παρουσιάζει τις σημαντικότερες υποθέσεις και διατυπώνει προτάσεις για τη βελτίωση των δημόσιων υπηρεσιών και αναγκαίες νομοθετικές ρυθμίσεις.¹

3.1.3. Ειδικοί Επιστήμονες.

Η ανεξαρτησία του Σ.τ.Π. διασφαλίζεται και με την πρόβλεψη υπηρεσίας η οποία η οποία τον επικουρεί στο έργο του. Συνιστώνται 30 θέσεις επιστημονικού προσωπικού με σύμβαση εργασίας ιδιωτικού δικαίου πέντε ετών. Η επιλογή των προσώπων γίνεται απ πενταμελή Επιτροπή και αποτελείται από το Σ.τ.Π., δύο Βοηθούς Συνηγόρους, έναν καθηγητή Πανεπιστημίου και έναν ανώτατο δικαστικό λειτουργό. Η διαδικασία της πρόσληψης καθορίζεται από τον κανονισμό λειτουργίας της Αρχής. Ο κανονισμός αυτός θεσπίζεται με προεδρικό διάταγμα που εκδίδεται ύστερα από πρόταση του Υπουργού Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης.²

Στο Σ.τ.Π. αποσπώνται σαράντα μόνιμα ή με σύμβαση εργασίας ιδιωτικού δικαίου αορίστου χρόνου υπάλληλοι του Δημοσίου, Ν.Π.Δ.Δ., τραπεζών ελεγχόμενων από το Δημόσιο ή άλλων φορέων του δημοσίου φορέα ή υπαλλήλων Π.Ε. του δημοσίου τομέα με υπηρεσία τουλάχιστον 8 ετών. Η διάρκεια της απόσπασης είναι τριετής και ανανεώσιμη για μια φορά.

Τέλος στην Αρχή λειτουργεί Γραμματεία της οποίας προϊστάται ο διευθυντής.³ Ο διευθυντής αποσπάται για τρία χρόνια με απόφαση του Υπουργού Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, χωρίς γνώμη του υπηρεσιακού συμβουλίου.⁴

¹ Η έκθεση υποβάλλεται το Μάρτιο κάθε έτους στον Πρωθυπουργό και στον Πρόεδρο της Βουλής και κοινοποιείται στον Υπουργό Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης. Η ετήσια έκθεση συζητείται σε συνεδρίαση της ολομέλειας της Βουλής και δημοσιεύεται σε ειδική έκδοση στο Εθνικό Τυπογραφείο.

² Σε περίπτωση πρόσληψης δικηγόρων συνεπάγεται αναστολή του δικηγορικού λειτουργήματος.

³ Ως διευθυντής επιλέγεται από το Σ.τ.Π. μόνιμος υπάλληλος για τρία χρόνια.

⁴ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π, σ.185.

3.2. Σώμα ελεγκτών Δημόσιας Διοίκησης.

Με τον Ν. 1735/1987¹ έχει εισαχθεί η έννοια του κοινωνικού ελέγχου της Δημόσιας Διοίκησης που αφορά στη λειτουργία της, στην ποιότητα των υπηρεσιών που προσφέρει στους διοικούμενους, τον εντοπισμό περιπτώσεων κακοδιοίκησης, τη μελέτη προβλημάτων και τη διατύπωση προτάσεων. Όργανα κοινωνικού ελέγχου είναι τα νομαρχιακά συμβούλια και η επιτροπή κοινωνικού ελέγχου Δημόσιας Διοίκησης.

Με διάταξη του άρθρου 17 του Ν.1735/1981 ιδρύθηκε στο Υπουργείο Προεδρίας της Κυβέρνησης² το **Σώμα Ελεγκτών της Δημόσιας Διοίκησης**. Το Σώμα αυτό αναδιοργανώθηκε με τον Ν.2266/1994³ ως **Σώμα Επιθεωρητών –Ελεγκτών Δημόσιας Διοίκησης**. (Σ.Ε.Ε.Δ.Δ.).

Αρμοδιότητες του Σ.Ε.Ε.Δ.Δ. είναι :

1. Η διενέργεια επιθεωρήσεων.
2. Έκτακτοι έλεγχοι και έρευνα με σκοπό τη διασφάλιση της εύρυθμης και αποτελεσματικής λειτουργίας της Δημόσιας Διοίκησης.
3. Ρυθμίζει το όργανο διοίκησης του, την επιλογή προσωπικού, τις αρμοδιότητες, την οργάνωση των υπηρεσιών του και την ελεγκτική διαδικασία.

¹ Επ. Π. Σπηλιωτόπουλος, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου ΙΙ, 2000, σ.391.

² Σήμερα το Υπουργείο Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης.

³ Επ. Π. Σπηλιωτόπουλος, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου ΙΙ, ό.π, σ.391.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ: ΠΕΔΙΟ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΗΣ ΑΚΡΟΑΣΕΩΣ.

4.1. Έννοια, προέλευση, σκοπός, σημασία και περιεχόμενο του δικαιώματος προηγούμενης ακροάσεως.

Συστατικό στοιχείο των ατομικών δικαιωμάτων είναι όχι μόνο το Status negativus, το status positivus, και το status activus αλλά και ένα status activus processualis, όρος που δηλώνει τη δυνατότητα πραγμάτωσης του δικαιώματος μέσω συμμετοχής στη διαδικασία. Για να εκπληρώσουν τη λειτουργία τους τα ατομικά δικαιώματα στο χώρο της κοινωνικής πραγματικότητας έχουν ανάγκη από κατάλληλες οργανωτικές και διαδικαστικές δομές, καθώς και από μία σύμφωνη με το περιεχόμενο τους ερμηνεία των διαδικαστικών κανόνων δικαίου στην έκταση που κάτι τέτοιο είναι αναγκαίο για την προστασία τους.¹ Δεν υπάρχει αμφιβολία για το ότι τουλάχιστον το δικαίωμα ακροάσεως ανήκει, σε κάθε περίπτωση, στον πυρήνα εκείνο των διαδικαστικών δικαιωμάτων του ιδιώτη, που συμβάλλουν άμεσα στην προστασία του Θιγόμενου από τη δυσμενή διοικητική ενέργεια ή το μέτρο δικαίωματος του.

Το Σ. επεκτείνει την αρχή της προηγούμενης ακροάσεως από τη δικαστική(άρθρο 20§1 του Σ) στην διοικητική διαδικασία (άρθρο 20§2 του Σ.) όπου «...ισχύει και δια πάσαν διοικητικήν ενέργειαν ή μέτρο...».² Επίσης ο Δ. Σολδάτος στο βιβλίο του κώδικας διοικητικής διαδικασίας στο άρθρο 6 αναφέρεται στην προηγούμενη ακρόαση του ενδιαφερομένου. Σύμφωνα με το άρθρο 6 του παραπάνω κώδικα ισχύει:

1. Οι διοικητικές αρχές πριν από κάθε ενέργεια ή μέτρο σε βάρος των δικαιωμάτων ή συμφερόντων συγκεκριμένου προσώπου, οφείλουν να

¹ Π. Λαζαράτος, Το δικαίωμα ακροάσεως στη διοικητική διαδικασία, 1992, σ.80.

² βλ. Παράρτημα.

καλούν τον ενδιαφερόμενο να εκφράσει τις απόψεις του, εγγράφως ή προφορικώς, ως προς τα σχετικά ζητήματα.

2. Η κλήση προς ακρόαση είναι έγγραφη, αναφέρει τον τόπο, την ημέρα και την ώρα της ακρόασης, προσδιορίζει δε το αντικείμενο του μέτρου ή της ενέργειας. Η κλήση κοινοποιείται στον ενδιαφερόμενο τουλάχιστον πέντε (5) πλήρεις ημέρες πριν από την ημέρα της ακρόασης. Ο ενδιαφερόμενος έχει το δικαίωμα να λάβει γνώση των σχετικών αποδεικτικών στοιχείων και να προβεί σε ανταπόδειξη. Η τήρηση της προαναφερόμενης διαδικασίας, καθώς και η λήψη υπόψη των απόψεων του ενδιαφερομένου, πρέπει να προκύπτουν από την αιτιολογία της διοικητικής πράξης. Το υιοθετούμενο μέτρο πρέπει να λαμβάνεται μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα από την ακρόαση του ενδιαφερομένου.
3. Αν η άμεση λήψη του δυσμενούς μέτρου είναι αναγκαία για την αποτροπή κινδύνου ή λόγω επιτακτικού δημόσιου συμφέροντος είναι, κατ' εξαίρεση, δυνατή η χωρίς προηγούμενη κλήση του ενδιαφερομένου, ρύθμιση. Αν η κατάσταση που ρυθμίστηκε είναι δυνατόν να μεταβληθεί, η διοικητική αρχή, μέσα σε χρονικό διάστημα δεκαπέντε (15) ημερών, καλεί τον ενδιαφερόμενο να εκφράσει τις απόψεις του σύμφωνα με τις προηγούμενες παραγράφους, οπότε και προβαίνει σε τυχόν νέα ρύθμιση. Αν η πιο πάνω προθεσμία παρέλθει άπρακτη, το μέτρο παύει αυτοδικαίως, και χωρίς άλλη ενέργεια, να ισχύει.
4. Οι διατάξεις των παραγράφων 1&2 εφαρμόζονται και όταν η σχετικές με τη δυσμενή διοικητική πράξη διατάξεις, προβλέπουν δυνατότητα άσκησης διοικητικής προσφυγής.

Δεν μπορεί να γίνει **προηγούμενη ακρόαση** για πρόσωπα των οποίων τα δικαιώματα ή συμφέροντα θίγονται απευθείας από τυπικό νόμο.¹ Η διάταξη του άρθρου 20§2 του Σ. είναι άμεσης εφαρμογής και ιδρύει ευθεία υποχρέωση της δημόσιας διοίκησης ανεξάρτητα από τη νομοθετική διαμεσολάβηση. Η παράλειψη της **προηγούμενης ακρόασης** καθιστά συνεπώς αυτόματα άκυρη τη διοικητική ενέργεια ή μέτρο.² Η **προηγούμενη**

¹ Α.Π. 1141/80, ΤοΣ 1981,466. Κατά το ελληνικό Σ. η βουλή μπορεί στα γενικά πλαίσια του Σ. να ρυθμίζει ζητήματα, λεπτομερώς.

² Σ.τ.Ε. 657/1976, ΤοΣ 1976,474.

ακρόαση οφείλει να είναι αποτελεσματική, περιλαμβάνοντας κάθε νόμιμο μέσο που συντείνει στην καλύτερη υπεράσπιση των δικαιωμάτων ή συμφερόντων του διοικούμενου. Συνεπώς εμπεριέχει και το δικαίωμα παράστασης ή συμπαράστασης με δικηγόρο στην πειθαρχική «δίκη», εν όψει και των συχνών λεπτών νομικών ζητημάτων ουσίας και διαδικασίας τα οποία ανακύπτουν στις «δίκες» αυτές ενώπιον πειθαρχικών συμβούλων της διοίκησης.¹

Το δικαίωμα ακροάσεως είναι το πρώτο που θα πρέπει να θεωρηθεί ότι ανήκει στον πυρήνα εκείνο, των διαδικαστικών υποχρεώσεων της διοίκησης, παράβαση των οποίων συνδέεται άμεσα με προσβολή των θιγόμενων από τη δυσμενή διοικητική ενέργεια ατομικού δικαιώματος του ενδιαφερομένου. Η έννομη τάξη αποδίδει συνεπώς στο δικαίωμα ακροάσεως κυριαρχική σημασία, θέτοντάς το με την αναβίβαση του, σε συνταγματικού επιπέδου αρχή, στο κέντρο των υποχρεώσεων της διοίκησης και των αντιστοίχων δικαιωμάτων του ενδιαφερομένου κατά τη διενέργεια διοικητικής διαδικασίας απολήγουσας σε έκδοση διοικητικής πράξης εις βάρος των δικαιωμάτων ή έννομων συμφερόντων ουσιαστικού δικαίου του τελευταίου. Χωρίς προηγούμενη ακρόαση, ο ενδιαφερόμενος δεν είναι σε θέση να γνωρίζει με ποιο τρόπο προσβλήθηκε το ατομικό του δικαίωμα και κυρίως τις δυνατότητες προστασίας που έχει. Το κατοχυρωμένο στο άρθρο 20§1 του Σ. δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας θα παρέμενε σε κάποιο βαθμό ανενεργό ή με άλλη διατύπωση, η σχετική δικαστική προστασία δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «αποτελεσματική» δίχως προστασία και πραγμάτωση του ατομικού δικαιώματος και δια της διοικητικής διαδικασίας και ειδικότερα μέσω της ακροάσεως του άρθρου 20§2 του Σ.²

Η προηγούμενη ακρόαση έχει διπλό σκοπό³:

1. Να δώσει στον ενδιαφερόμενο τη δυνατότητα να υποστηρίξει τα δικαιώματα ή συμφέροντα του και να προτείνει εύλογες λύσεις πριν ακόμα προβεί η διοίκηση στην επιβαρυντική ενέργεια ή μέτρο, γιατί μετά από αυτήν ως μόνη διέξοδος για τον ιδιώτη θα απέμενε η δαπανηρή και

¹ Κ. Χρυσόγονος, *ό.π.*, σ. 370-371.

² Π. Λαζαράτος *ό.π.*, σ. 86-87.

³ Π.Δ. Δαγτόγλου, *Συνταγματικό δίκαιο :ατομικά δικαιώματα τόμος β'*, *ό.π.* σ.1189.

χρονοβόρα προσφυγή στα δικαστήρια.

2. Να διασφαλίσει την καλύτερη ενημέρωση της διοικήσεως και επομένως την αποτελεσματικότερη, ευλογότερη και δικαιότερη λειτουργία της. Μέσω του συνταγματικά κατοχυρωμένου αυτού δικαιώματος, παρέχει σε κάθε άτομο τη δυνατότητα να προστατεύσει αποτελεσματικά τα θιγόμενα από την τελική διοικητική απόφαση ατομικά του δικαιώματα ήδη δια της διοικητικής διαδικασίας χωρίς να επαφίενται αποκλειστικά στη διαδικασία ενώπιον των δικαστηρίων που, στο κατοπινό, χρονικό διάστημα κατά το οποίο λαμβάνει χώρα, όχι σπάνια θα είναι ανεπαρκής.

Απόρροια των παραπάνω, είναι ότι το άρθρο 20§2 του Σ. θεμελιώνει αφενός ένα ατομικό δικαίωμα του ιδιώτη, με αντίστοιχη υποχρέωση της διοικήσεως και επιπλέον αποτελεί θεμελιώδη κανόνα της διοικητικής διαδικασίας από τον οποίο επίσης προκύπτει σχετική υποχρέωση της διοικήσεως.

Η **ακρόαση** έγκειται στην παροχή ευκαιρίας στον ενδιαφερόμενο να αναπτύξει, γραπτώς ή προφορικώς ¹ τις απόψεις του για τα συμφέροντα ή δικαιώματα του ενώπιον του οργάνου που ασκεί την αποφασιστική αρμοδιότητα ή πάντως να προκύπτει σαφώς ότι οι απόψεις του ενδιαφερόμενου έχουν περιέλθει στο αρμόδιο αυτό όργανο.² Ο ενδιαφερόμενος σε εύλογο χρόνο, οφείλει να προβεί στην ανάπτυξη, σε περίπτωση άρνησης του ή εφόσον αφήσει να περάσει ο χρόνος αυτός άπρακτος, η διάταξη του άρθρου 20§2 θεωρείται πως έχει εκπληρωθεί. **Προηγούμενη** θεωρείται η ακρόαση που γίνεται πριν τη λήψη διοικητικού μέτρου ή ενέργειας και σε χρόνο κατά τον οποίο είναι δυνατός ο επηρεασμός αποφάσεως της διοικήσεως από την ακρόαση του ενδιαφερομένου.³

Το **δικαίωμα ακροάσεως** ως δικαίωμα «ανάπτυξης» απόψεων, είναι κάτι περισσότερο από το δικαίωμα του ενδιαφερομένου να προβεί σε απλή γνωστοποίηση προς τη διοικητική αρχή, των κρίσιμων για την περίπτωση του, πραγματικών δεδομένων. Ανάπτυξη απόψεων, δεν σημαίνει μια απλή παράθεση γεγονότων υπό τη μορφή πληροφοριών αλλά τη δυνατότητα του

¹ Αρκεί η προφορική ανάπτυξη.(Σ.τ.Ε. 3319/79)

² Σ.τ.Ε. 492/83.

³ Π.Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο :ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π. σ.1191.

συμμετέχοντος στη διοικητική διαδικασία να πάρει θέση ως προς τα γεγονότα προβάλλοντας τα επιχειρήματα εκείνα που είναι σύμφωνα με την εκτίμηση του ουσιώδη για την ενδυνάμωση ή αποδυνάμωση τους. Σύμφωνα με τον Ule ακρόαση του συμμετέχοντος σε μια διαδικασία σημαίνει , τη δυνατότητα να παρεμβαίνει αποφασιστικά σ' αυτήν με όλα τα μέσα επιθέσεως και άμυνας που διαθέτει.¹

Ακόμα ο όρος ακρόαση αποδεικνύει σε καθαρά γραμμικό επίπεδο, μια συγκεκριμένη συμπεριφορά, όχι αυτού που εκφράζει αλλά αυτού που δέχεται τις απόψεις. Απόρροια, είναι η υποχρέωση της διοικητικής Αρχής να συμπεριλαμβάνει και την κριτικής τους αντιμετώπιση και αξιολόγηση κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων.

Συμπερασματικά, μπορούμε να διατυπώσουμε τις εξής θέσεις ως προς το **δικαίωμα ακροάσεως**:

1. Το **δικαίωμα ακροάσεως** δεν είναι απλώς **δικαίωμα πληροφόρησης** της διοικητικής Αρχής αλλά δικαίωμα προς ανάπτυξη των απόψεων του ενδιαφερομένου επί των πραγματικών και νομικών δεδομένων της υποθέσεως του.
2. Από το δικαίωμα αυτό του ιδιώτη αντιστοιχεί υποχρέωση της διοικήσεως να λάβει υπόψη της αυτές τις απόψεις και να τις συνεκτιμήσει, προτού καταλήξει στη λήψη μιας συγκεκριμένης απόφασης εις βάρος των δικαιωμάτων ή συμφερόντων του συμμετέχοντος στη διοικητική διαδικασία.

Η **προηγούμενη ακρόαση** του ενδιαφερομένου συντελεί αποφασιστικά στη σωστή και πλήρη διατύπωση του πραγματικού της υπό κρίση περίπτωσης. Οι ατομικές ιδιαιτερότητες της οποίας συχνά αποκαλύπτονται για πρώτη φορά σ' αυτή τη φάση της διαδικασίας, διαφυλάσσοντας τις αρχές από τη λήψη αποφάσεως υπέρ το δέον τυποποιημένων, ελλιπών και συνεπώς παρανόμων. Έτσι καθώς ο πολίτης εκφράζει προς τη διοίκηση, τις απόψεις του, αυτή του παρέχει προληπτική προστασία.

Τέλος αξίζει να αναφερθούμε στην προέλευση του δικαιώματος

---

¹Π. Λαζαράτος ό.π, σ. 166-167.

ακροάσεως. Η προέλευση του δικαιώματος μπορεί να ανιχνευθεί στη νομολογία ιδίως του Σ.τ.Ε. από τα προ δικτατορικά ακόμη χρόνια. Σταθμό στην εξέλιξη, αποτέλεσε η ακύρωση από το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο, το έτος 1969, βασιλικών διαταγμάτων, με τα οποία η δικτατορία απέλυσε κατ' εφαρμογή της Συντακτικής πράξης του 1968, ανεπιθύμητους γι' αυτή δικαστικούς λειτουργούς των πολιτικών δικαστηρίων. Κρίθηκε ότι «επειδή το δικαίωμα ακροάσεως παντός κρινόμενου προσώπου, αποτελεί γενικότεραν και θεμελιώδη αρχήν τού δικαίου, διασφάλισαν το στοιχειώδες δικαίωμα υπερασπίσεως και εφαρμοστέαν κατ' αρχήν εν πάση ευνομούμενην πολιτεία, δεν δύναται να συναχθεί αποκλεισμός της εφαρμογής αυτού εκ της Συντακτικής πράξεως». Η απόφαση προκάλεσε την οργή της Χούντας και όχι μόνο δεν οδήγησε στην επιστροφή των απολυθέντων αλλά είχε ως αποτέλεσμα ευρείες εκκαθαρίσεις του Σ.τ.Ε. Μετά από αυτό, το δικαίωμα της προηγούμενης ακροάσεως απέκτησε αίγλη κατά την κατάρρευση της δικτατορίας και την εισαγωγή του στο κείμενο του Σ.¹

4.2. Φορείς και αποδέκτες του δικαιώματος προηγούμενης ακροάσεως.

Υποκείμενο του δικαιώματος προηγούμενης ακροάσεως είναι άνδρες και γυναίκες καθώς και αλλοδαποί. Σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις, όπως η διαδικασία παροχής ασύλου είναι δυνατόν να είναι και μόνο αλλοδαπός. Με άλλα λόγια, φορέας του δικαιώματος του άρθρου 20§2 του Σ. είναι κάθε φυσικό πρόσωπο ανεξάρτητα από ιθαγένεια ή κατοικία. Επίσης και **νομικά πρόσωπα** είναι δυνατόν να είναι φορείς του δικαιώματος ακροάσεως, αφού από τη φύση και λειτουργία προσιδιάζει το κεντρικό αυτό διαδικαστικό δικαίωμα, όταν πρόκειται για προστασία δικαιωμάτων του κοινού δικαίου η για εξατομικευμένη προσβολή συνταγματικών εγγυήσεων όπως για παράδειγμα συμβαίνει με το δικαίωμα διοικητικής αυτοτέλειας των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης των τοπικών υποθέσεων κι της διοικήσεως των τοπικών υποθέσεων από αυτούς, κατά το άρθρο 102§1&2 του Σ., καθώς και το δικαίωμα «πλήρους αυτοδιοικήσεως» των Α.Ε.Ι. κατά το άρθρο 16§5 του Σ.

---

¹ Κ. Χρυσόγονος, ό.π, σ. 370.

Το άρθρο 20§2 του Σ. κάνει λόγο για «συμφέροντα των βλαπτομένων από τις δυσμενείς διοικητικές ενέργειες ή τα μέτρα ιδιωτών, ευνοεί τα έννομα συμφέροντα τους, χρησιμοποιώντας μια έννοια ευρύτερη από αυτή του δικαιώματος του αναγνωριζομένου από τους κανόνες του διοικητικού ή και ιδιωτικού δικαίου, το οποίο απλώς αφορά αξίωση προς παροχή ή παράλειψη απευθυνόμενη σε Ν.Π.Δ.Δ. Η έννοια του έννομου συμφέροντος είναι όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί ο Ε. Σπηλιωτόπουλος ευρύτερη, αφού αφορά κάθε πραγματική η νομική κατάσταση αναγνωριζόμενη από το δίκαιο από την οποία ο προσβαλλόμενος κατ' άρθρον 20§2 του Σ. βάσει ενός ειδικού δεσμού αντλεί ωφέλεια και η οποία πρόκειται να θιγεί άμεσα ή έμμεσα με την σκοπούμενη δυσμενή πράξη ή ενέργεια με συνέπεια την πρόκληση υλικής ή ηθικής βλάβης για τον ενδιαφερόμενο. Κρίσιμος χρόνος για την ύπαρξη ή μη του έννομου αυτού συμφέροντος θα είναι βέβαια ο χρόνος της κλήσεως προς ακρόαση, ενώ κύρια χαρακτηριστικά θα πρέπει να είναι εδώ τα απαιτούμενα, και για την αξίωση δικαστικής προστασίας.¹

Το Σ. εγγυάται την **προηγούμενη ακρόαση** του ενδιαφερομένου σε περίπτωση που θα ληφθούν διοικητικά μέτρα ή θα γίνουν ενέργειες εις βάρος των δικαιωμάτων ή συμφερόντων² αυτών όχι δηλαδή σε βάρος του κοινού ή δημόσιου συμφέροντος.

Αποδέκτες αυτού του δικαιώματος είναι οι διοικητικές αρχές. Όπως και στην περίπτωση του δικαιώματος αναφοράς έτσι και το δικαίωμα προηγούμενης ακροάσεως δεν αναπτύσσει τριτενέργεια γιατί απευθύνεται σε διοικητικές αρχές όπως και στην περίπτωση του δικαιώματος αναφοράς και το δικαίωμα προηγούμενης ακροάσεως δεν αναπτύσσει τριτενέργεια γιατί απευθύνεται σε διοικητική αρχή.

4.3. Περιορισμοί του δικαιώματος προηγούμενης ακροάσεως.

Η αρχή της **προηγούμενης ακροάσεως** μπορεί να αποκλείεται για τους εξής λόγους³:

¹ Π. Λαζαράτος, ό.π, σ. 195.

² Λέγοντας συμφέροντα εννοούμε τα έννομα δηλαδή αυτά που αποσκοπούν προς το ν. και επιπλέον αναγνωρίζονται από αυτόν. Βλ. Π.Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο :ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π, σ.1192.

³ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο :ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π, σ. 1192.

- Για λόγους επείγουσας ανάγκης. Δεν είναι εύλογο να απαιτηθεί από τις αρμόδιες υπηρεσίες να συζητήσουν πρώτα με τους βιομηχάνους και εμπόρους για την απαγόρευση υλικών και τροφίμων που είναι βλαβερά για τη δημόσια υγεία, κυρίως όταν πρόκειται για μεγάλο αριθμό ενδιαφερομένων.
- Να αποκλείεται η αρχή της προηγούμενης ακροάσεως λόγω της ελεγκτικής φύσεως του διοικητικού μέτρου. Είναι αποδεκτό ότι πριν από τη διενέργεια επιθεωρήσεως και ελέγχων δεν μπορεί να υπάρχει «ακρόαση του ενδιαφερομένου» γιατί στόιχείο αναγκαίο της διοικητικής ενέργειας, είναι ο αιφνιδιασμός.
- Μέτρα σχετικά με τη διοικητική εκτέλεση καθώς επίσης και το μέτρο της απαγορεύσεως εξόδου από τη χώρα, οφειλέτη στο δημόσιο.
- Τέλος για λόγους δημόσιου συμφέροντος.

4.4. Αντικείμενο του δικαιώματος προηγούμενης ακροάσεως.

Αντικείμενο του δικαιώματος είναι¹:

- Σύμφωνα με το άρθρο 20§2 αντικείμενο δικαιώματος είναι τα πραγματικά και αποδεικτικά στοιχεία που συμβάλουν στην ορθή εφαρμογή του κανόνα δικαίου που πρόκειται να στηρίξει τη διοικητική απόφαση ή σε περίπτωση χορήγησης διακριτικής ευχέρειας στον ακριβή προσδιορισμό των έννομων συνεπειών του.
- Η διοικητική αρχή οφείλει να παρέχει στον ενδιαφερόμενο τη δυνατότητα να εκφράσει τις νομικές του απόψεις. Αντικείμενο έτσι του δικαιώματος είναι κάθε είδους νομικές απόψεις αλλά εκείνες «περί των δικαιωμάτων ή συμφερόντων του» δηλαδή εκείνες που είναι δυνατόν να είναι κρίσιμες για την ανεύρεση, ορθή ερμηνεία και εφαρμογή του κανόνα δικαίου στον οποίο θα στηριχθεί η δυσμενής για το διοικούμενο διοικητική πράξη. Η λέξη άποψη δηλώνει την υποκειμενική αντίληψη και παραπέμπει ευθέως σε μια αξιολόγηση η οποία όμως μόνο τότε έχει βαρύτητα για την αρμόδια αρχή και εξυπηρετεί τους σκοπούς της ακροάσεως και τα συμφέροντα του ιδιώτη όταν έχει νομική σημασία και αναφέρεται άμεσα ή έμμεσα στην υπαγωγική διαδικασία και την ερμηνεία του προς εφαρμογή κανόνα δικαίου.

¹ Π. Λαζαράτος, ό.π., σ. 214-215.

- Ο ενδιαφερόμενος όχι απλά οφείλει να παραθέσει τα πραγματικά γεγονότα και επιχειρήματα που θεμελιώνουν το δικαίωμα ή έννομο συμφέρον του (επιθετική πλευρά) αλλά και να εκφράσει τις απόψεις του επί των διαφορετικών πραγματικών γεγονότων που επικαλείται η διοίκηση(αμυντική πλευρά). Η επιθετική έκφραση των απόψεων λαμβάνει χώρα με την αίτηση του ενδιαφερομένου. Συχνά η διοικητική αρχή προβαίνει σε τροποποίηση ή συμπλήρωση της καταλήγοντας στη λήψη δυσμενών μέτρων για το διοικούμενο. Τα νέα πραγματικά περιστατικά, η διοικητική αρχή οφείλει να τα καταστήσει γνωστά στον ιδιώτη ώστε να μπορέσει να εκφράσει τις απόψεις του και για αυτά, προστατεύοντας με την αμυντική του στάση τα έννομα συμφέροντα του. Ο αντικειμενικός σκοπός της κατοχύρωσης της αμυντικής πλευράς της ακρόασης είναι να δοθεί στον ενδιαφερόμενο η ευκαιρία να εκφράσει τα πραγματικά και νομικά του επιχειρήματα ως προς όλα τα πραγματικά γεγονότα που θα στηρίζουν τη διοικητική απόφαση.
- Την εξισορρόπηση μεταξύ των αντιτιθέμενων συμφερόντων της διοίκησης από τη μία να προβεί σε έγκαιρη και αποτελεσματική εφαρμογή του νόμου και του ιδιώτη από την άλλη, να υπεραμυνθεί των νομικών του απόψεων, θα πρέπει να επαφθεθεί στη διακριτική ευχέρεια της αρχής, την καλή χρήση και την τήρηση των άκρων ορίων, της οποίας θα είναι βέβαια δικαστικά ελεγκτές.

4.5. Προϋποθέσεις της ακρόασης.

Η υποχρέωση της διοίκησης να προσκαλέσει τον ενδιαφερόμενο προς ακρόαση είναι δεδομένη σε κάθε περίπτωση αυτεπάγγελτης ενέργειας εις βάρος των δικαιωμάτων ή έννομων συμφερόντων του. Η πρόσκληση προς ακρόαση πρέπει πάντα να είναι έγγραφη και αυτή γιατί δια μέσου του εγγράφου τύπου μπορεί να αποδειχθεί τόσο το γεγονός ότι η πρόσκληση έλαβε χώρα και είναι πλήρης, κατά περιεχόμενο εμπεριέχουσα όλα τα πραγματικά και νομικά στοιχεία που είναι δυνατόν να χρησιμεύσουν στον ενδιαφερόμενο για την άσκηση του άρθρου 20§2 και το χρονικό σημείο της προσκλήσεως ώστε να μπορεί να διαπιστωθεί από το δικαστήριο αν και κατά πόσο το χρονικό διάστημα που μεσολαβεί μεταξύ προσκλήσεως και

ακροάσεως ήταν εύλογο ή όχι.¹ Στην πρόσκληση πρέπει να περιέχονται τα στοιχεία που αποτελούν αντικείμενο του δικαιώματος ακροάσεως, ώστε ο ενδιαφερόμενος να μπορέσει να προετοιμαστεί κατάλληλα και να προστατεύσει ικανοποιητικά τα δικαιώματα ή έννομα συμφέροντα του.

Η διοίκηση είναι υποχρεωμένη να γνωστοποιεί στον ενδιαφερόμενο το βασικό νομικό της προσανατολισμό, ο οποίος μπορεί να είναι λιγότερο ή περισσότερο συγκεκριμένος και να εκτείνεται από την παράθεση των δύο ή τριών πιθανότερων λύσεων, με άλλα λόγια των κανόνων δικαίου υπό τους οποίους μπορεί να υπαχθεί η υπό κρίση περίπτωση.

Σε περίπτωση αυτεπάγγελτης ενέργειας ο ενδιαφερόμενος πρέπει να κληθεί οπωσδήποτε ώστε να μπορέσει να εκφράσει ενεργητικά τις απόψεις του. Σε περίπτωση γραπτής ακρόασης έχει τη δυνατότητα να υπεραμυνθεί των αποφάσεων της διοίκησης. Αντίθετα σε περίπτωση κινήσεως της διαδικασίας δι' αιτήσεως του ενδιαφερομένου, ο ενδιαφερόμενος πρέπει να κληθεί προς **ακρόαση** μόνο όταν η διοίκηση προτίθεται να λάβει απόφαση επί τη βάσει πραγματικών δεδομένων εκτός της αιτήσεως, οπότε δεν είναι δυνατόν να του απαγορευθεί να εκφράσει και τις νομικές του απόψεις.

Σε περίπτωση όπου ο ενδιαφερόμενος πρόκειται να προβεί σε έγγραφη ανάπτυξη των απόψεων του, ορθό είναι να απαιτείται και η έκθεση των βασικών σκέψεων που οδήγησαν τη διοίκηση στον βασικό νομικό της προσανατολισμό, ώστε ο διοικούμενος να μην αναγκάζεται να προβεί ίδια πρωτοβουλία σε αναζήτηση των κινήτρων της αρχής και να παρασύρεται σε εσφαλμένα συμπεράσματα. Σε περίπτωση που η ακρόαση πρόκειται να διενεργηθεί προφορικά, στην κλήση πρέπει να περιλαμβάνεται και ο ακριβής τόπος όπου η επικοινωνία μεταξύ αρμόδιου οργάνου και ιδιώτη πρόκειται να λάβει χώρα.²

Το ποιος πρέπει να είναι ο εύλογος χρόνος που πρέπει να τεθεί αποτελεί πρόβλημα που έχει οδηγήσει στη δημιουργία πλούσιας νομολογίας που πάντως δεν διακρίνεται για τη σταθερότητα ή τη λογική συνέπεια της. Εν' όψει της δυσκολίας συγκεκριμενοποίησης της έννοιας του εύλογου χρόνου, καλό θα ήταν η διοίκηση να θέτει πάντοτε λίγο μεγαλύτερη προθεσμία από

¹ Π. Λαζαράτος, ό.π. σ. 217.

² Π. Λαζαράτος, ό.π. σ. 225.

την κανονικά απαιτούμενη για λόγους προληπτικούς, ώστε η εκδιδόμενη διοικητική πράξη να μην κινδυνεύει να ακυρωθεί στη συνέχεια από το δικαστήριο, λόγω μη τηρήσεως της νομικής διαδικασίας προς **ακρόαση** του ενδιαφερομένου. Μπορούμε να δεχθούμε κατόπιν αιτήσεως του ενδιαφερομένου την παράταση της προθεσμίας ακροάσεως.¹

Σε περίπτωση παράληψης από την αρμόδια αρχή να τάξει στην κλήση προς ακρόαση οποιαδήποτε προθεσμία ορθό είναι να δεχθούμε ότι και πάλι θα πρέπει να αναμείνει χρόνος εύλογο, ώστε ο ενδιαφερόμενος να συλλέξει το πραγματικό και νομικό υλικό που χρειάζεται για να εκφράσει τις απόψεις του. Απόρροια είναι η έλλειψη προθεσμίας προς ακρόαση να δημιουργεί ανασφάλεια δικαίου για αυτό και θα πρέπει να αποφεύγεται.

4.6. Χρόνος ακρόασης.

Η κλήση του ενδιαφερομένου προς ακρόαση θα πρέπει να λάβει χώρα σε χρονικό σημείο που να επιτρέπει την σε πλήρη έκταση διασφάλιση του κεντρικού αυτού διαδικαστικού δικαιώματος και των συνδεδεμένων με αυτό σκοπών. Η έρευνα της υπόθεσης από πλευρά της αρμόδιας αρχής θα πρέπει να έχει φθάσει σ' ένα επίπεδο ωριμότητας, ώστε τουλάχιστον να έχουν συγκεντρωθεί τα πραγματικά εκείνα περιστατικά και το αντίστοιχο αποδεικτικό υλικό που είναι δυνατόν να είναι κρίσιμα κατά τη λήψη του δυσμενούς για τον διοικούμενο, μέτρο.²

Σε περίπτωση προφορικής ακροάσεως θα πρέπει να δεχθούμε ότι δεν συνιστά προσβολή του κατοχυρωμένου στο άρθρο 20§2 του Σ. δικαιώματος να ταχθεί στον ενδιαφερόμενο, συγκεκριμένο όριο μέσα στο οποίο αυτός πρέπει να εκφράσει τις απόψεις του υπό την προϋπόθεση βέβαια ότι σ' αυτή την περίπτωση η τασσόμενη χρονική διάρκεια είναι εύλογη.

Τέλος πρέπει να υπάρχει εύλογος συνδυασμός μεταξύ **ακρόασης** και

¹ Ο Α.Π. δέχθηκε ότι «η παροχή στον ενδιαφερόμενο της δυνατότητας προηγούμενης ακροάσεως του με αντίστοιχη του αρμόδιου διοικητικού οργάνου αποτελεί ουσιώδη διαδικαστικό τύπο της ανωτέρω διοικητικής πράξεως και όρο της νομιμότητάς της, δεν θεωρείται αναπληρούμενη από το νομοθετικό καθορισμό της τασσόμενης στις διατάξεις του άρθρου 39§1&2 του ν. 1165/1918 προθεσμίας και των συνεπειών μη τηρήσεως της».

² Ωριμη θεωρείται η υπόθεση από πλευράς προσδιορισμού χρονικού σημείου της κλήσεως προς ακρόαση όταν η αρμόδια αρχή έχει συγκεντρώσει όλο το πραγματικό και αποδεικτικό υλικό και δεύτερον έχει διαμορφώσει το βασικό νομικό της προσανατολισμό.

έκδοσης της πράξης. Αφού η **ακρόαση** γίνεται σε χρονικό στάδιο που το διοικητικό υλικό έχει ήδη συγκεντρωθεί και η υπόθεση από πλευράς της διοίκησης είναι ώριμη για την τελική επεξεργασία, δεν θα πρέπει μεταξύ ακρόασεως και αποφάσεως να μεσολαβήσει χρονικό διάστημα μεγαλύτερο από το αναγκαίο για να ληφθούν υπόψη, να αξιολογηθούν και να συνεκτιμηθούν τα όσα εξέθεσε ο ενδιαφερόμενος.¹

---

¹ Π. Λαζαράτος, *ό.π.*, σ. 254.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο

ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

5.1. Έννοια, περιεχόμενο, νομική και νομοθετική φύση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας.

Η κατοχύρωση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας στο άρθρο 20§1 του Σ. αποτελεί σημαντική καινοτομία σε σχέση με το προϊσχύσαν Σ. του 1952 και τα παλαιότερα. Υποστηρίζεται ότι το παραπάνω άρθρο καθιερώνει ατομικό και κοινωνικό δικαίωμα μαζί. Κοινωνικό με την έννοια ότι δημιουργεί υποχρέωση της πολιτείας να ιδρύσει αρκετά δικαστήρια που να παρέχουν τις υπηρεσίες τους στον κόσμο. Είναι κυρίως όμως ατομικό με την έννοια της αξίωσης έναντι της πολιτείας να μην εμποδίζει με νομοθετικούς ή άλλους περιορισμούς την επιδίωξη δικαστικής ακροάσεως και προστασίας.¹

Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας κατοχυρώνει όπως είπαμε το άρθρο 20§1 του Σ. κατά το οποίο «έκαστος δικαιούται εις παροχήν εννόμου προστασίας υπό των δικαστηρίων και δύναται να αναπτύξει ενώπιον τούτων τας απόψεις του περί των δικαιωμάτων ή συμφερόντων τους, ως ο νόμος ορίζει». Η κατοχύρωση του δικαιώματος παροχής «εννόμου προστασίας υπό των δικαστηρίων» δεν σημαίνει την ευνοϊκή αντιμετώπιση από την πλευρά των δικαστηρίων αλλά την ελεύθερη πρόσβαση σ' αυτή.² Η εφαρμογή του δικαιώματος δικαστικής προστασίας δεν εξαρτάται από την έκδοση ν. ισχύει όμως μέσα στα διαδικαστικά πλαίσια που χαράζουν οι εκάστοτε ισχύοντες δικονομικοί ν.. Οι ν. αυτοί δεν μπορούν να περιορίζουν αλλά οφείλουν απλώς να προσδιορίζουν τον τρόπο ασκήσεως του δικαιώματος παροχής δικαστικής προστασίας. Το **δικονομικό** αυτό δικαίωμα περιλαμβάνει κατά ρητή συνταγματική πρόβλεψη και το δικαίωμα του ενδιαφερομένου να αναπτύξει στο δικαστήριο τις απόψεις του περί των δικαιωμάτων ή συμφερόντων του.³

Η αξίωση για παροχή δικαστικής προστασίας δεν θεμελιώνεται μόνο

¹ Κ. Χρυσόγονος, ό.π, σ. 344.

² Κατά τούτο η διατύπωση του άρθρου 19§4 του γερμανικού Σ. είναι ακριβέστερη.

³ Π.Δ. Δαγτόγλου, ό.π, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα, τόμος β', ό.π, σ. 1205-1207.

στη διάταξη του άρθρου 20§1 του Σ. αλλά και σε άλλες διατάξεις άλλοτε του Σ., άλλοτε διεθνών συμβάσεων και άλλοτε κοινών ν. Το άρθρο 20§1 του Σ. δεν αποτελεί από πλευράς συνταγματικού νομικού θεμέλιου, το μοναδικό θεμέλιο παροχής δικαστικής προστασίας αλλά και την ρητή, συγκεκριμένη και απερίφραστη από τις περισσότερες διατάξεις του Σ., τις οποίες εδράζεται το δικαίωμα παροχής **δικαστικής προστασίας**.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η **δικαστική λειτουργία** ανατίθεται αποκλειστικά στα δικαστήρια. Στο σημείο αυτό το ελληνικό Σ. λαμβάνει σαφή θέση θεσπίζοντας με το άρθρο 26 ότι η δικαστική λειτουργία ασκείται από τα δικαστήρια. Στο πεδίο της έννοιας και της σημασίας του άρθρου 26 του Σ. σε κάθε πρόσωπο αντιστοιχεί η υποχρέωση του κράτους να ιδρύσει δικαστήρια και να υπαγάγει στα δικαιοδοτικά αυτά όργανα την αρμοδιότητα να παρέχουν στα πρόσωπα προστασία με τη μορφή της διαγνώσεως και της λύσεως των διαφορών και υποθέσεων που τα αφορούν με αποτέλεσμα να είναι αντισυνταγματική κάθε διάταξη ν. με την οποία ανατίθεται υποχρεωτικά η επίλυση οποιασδήποτε διαφοράς σε άλλα όργανα και όχι δικαστήρια. Τέλος η δικαστική προστασία ανατίθεται αποκλειστικά σε δικαστήρια που πρέπει να είναι κατά κύριο λόγο ανεξάρτητα από τη νομοθετική και εκτελεστική λειτουργία. Η ανεξαρτησία των δικαστηρίων δεν εμπεριέχει ή προϋποθέτει μόνο τη λειτουργική ή προσωπική ανεξαρτησία των απαρτιζομένων από αυτήν δικαστικών λειτουργιών αλλά και τη **δικαιοδοτική / λειτουργική** ανεξαρτησία των δικαστηρίων ως δικαιοδοτικών οργάνων από εντολές ή υποδείξεις ή αποφάσεις της διοικήσεως της νομοθετικής ή εκτελεστικής εξουσίας και εκ προσώπων ή φορέων αυτών, πολιτικών κομμάτων ή ομάδων πιέσεων και συμφερόντων.¹

Έχει θεωρηθεί ότι το **δικαίωμα δικαστικής προσφυγής** στα δικαστήρια ως συνταγματικώς κατοχυρωμένου δικαιώματος, θεμελιώνεται στο πεδίο της ελληνικής έννομης τάξεως από τη συνταγματικώς, ρητά, κατοχυρωμένη μορφή του πολιτεύματος ως «Δημοκρατίας» και της οποίας πρωταρχική υποχρέωση είναι «ο σεβασμός της προστασίας της αξίας του ανθρώπου» και του κράτους δικαίου.

---

¹ Ν. Κλαμαρή, ό.π, σ. 80.

Σε κάθε πάντως περίπτωση, εκείνο που πρέπει να σημειωθεί, είναι η σχέση εξάρτησης μεταξύ κράτους δικαίου και του δικαιώματος δικαστικής προστασίας. Η σχέση χαρακτηρίζεται ως αμφίδρομη : αφενός επειδή δεν νοείται κράτος δικαίου στο οποίο δεν αναγνωρίζεται το δικαίωμα δικαστικής προστασίας, αφετέρου επειδή το δικαίωμα προστασίας λειτουργεί στα πλαίσια του κράτους δικαίου.¹

Αντικείμενο του δικαιώματος δικαστικής προστασίας, είναι δικαιώματα και συμφέροντα του ενάγοντος ή προσφεύγοντος και όχι κατά κανόνα άλλων προσώπων. Λέγοντας συμφέροντα εννοούμε τα έννομα δηλαδή αυτά που αναγνωρίζονται από το ν. και όχι τα οικονομικά συμφέροντα.²

Το περιεχόμενο της δικαστικής προστασίας είναι η κατοχύρωση ή αποκατάσταση του θιγόμενου δικαιώματος ή συμφέροντος. Η δικαστική προστασία εκπληρώνει το σκοπό της όταν είναι πλήρης και αποτελεσματική³:

– **Πλήρης** είναι όταν δεν υπάρχει διαφορά που να αποκλείεται η δικαστική προστασία και όταν η δικαστική προστασία δεν περιορίζεται απλά στον έλεγχο της τυπικής νομιμότητας της διοικητικής ενέργειας αλλά περιλαμβάνει και τον έλεγχο της τηρήσεως των άκρων ορίων της διακριτικής ευχέρειας.⁴

– **Αποτελεσματική** είναι η δικαστική προστασία όταν παρέχεται σε χρόνο και με τέτοιο τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται η απονομή δικαιοσύνης. Με άλλα λόγια παροχή δικαστικής προστασίας σε εύλογο χρόνο. Επίσης αποτελεσματική είναι η παροχή δικαστικής προστασίας όταν δεν περιορίζεται στην εκδίκαση της ουσίας της υποθέσεως αλλά αποτρέπει την επέλευση ανεπανόρθωτης ζημιάς στον ασκούντα, ένδικο βοήθημα.⁵

Αξίζει να σημειωθεί ότι για να μη μείνει σε θεωρητική βάση η παροχή δικαστικής προστασίας πρέπει να θεωρηθεί ότι αφορά και την βάση δικαστικής αποφάσεως ή διαταγής αναγκαστικής εκτέλεσης. Στην Ελλάδα η δικαστική προστασία δεν κατοχυρώνεται μόνο έναντι δημόσιας εξουσίας αλλά

¹ Ν. Κλαμαρή, ό.π, σ. 106-107.

² Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο: ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π, σ.1207.

³ Άρθρο 24§1 του Σ. «...δικαίωμα αποτελεσματικής προστασίας...»

⁴ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο: ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π, σ. 1208.

⁵ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο: ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π, σ. 1208.

και έναντι ιδιωτών.¹ Το δικαίωμα προσφυγής στα δικαστήρια για παροχή δικαστικής προστασίας όπως αυτό ισχύει στην ελληνική έννομη τάξη με βάση τις διατάξεις του Σ. οι οποίες αναφέρθηκαν προηγουμένως ιδίως Δε με τη διάταξη του άρθρου 20§1 του Σ. με βάση το χαρακτήρα της ελληνικής έννομης τάξης ως κράτους δικαίου και τέλος με βάση τις αντίστοιχες συγκεκριμένες διατάξεις των διεθνών συμβάσεων στις οποίες έχει επικυρώσει η Ελλάδα ιδίως δε με τη διάταξη του άρθρου 6§1 Ε.Σ.Δ.Α. παρέχεται σε κάθε πρόσωπο, φυσικό ή νομικό, ημεδαπό ή αλλοδαπό, από πλευράς εθνικών δικαστηρίων εκείνου του κράτους στα οποία προσφεύγει το συγκεκριμένο πρόσωπο και υποβάλλει το αίτημα για παροχή δικαστικής προστασίας.²

Η εγγύηση προστασίας του **ιδιώτη** κατά του **κράτους** αφορά την εκτελεστική λειτουργία κατά την άσκηση κυβερνητικών εξουσιών. Η προστασία αυτή καλύπτει και την άσκηση διακριτικής ευχέρειας αν και ο δικαστικός έλεγχος είναι πιο περιορισμένος σχετικά με την άσκηση δέσμιας διοικήσεως. Σε σχέση με το νομοθέτη η **δικαστική προστασία** παρέχεται στα πλαίσια του Σ. που αφορά το δικαστικό έλεγχο της νομοθετικής λειτουργίας.³

5.2. Φορείς και αποδέκτες του δικαιώματος δικαστικής προστασίας.

Φορέας του δικαιώματος είναι **κάθε πρόσωπο** ανεξάρτητα από την εθνικότητα του συμπεριλαμβανομένων και των **νομικών προσώπων**, αφού αναμφισβήτητα η άσκηση του προσιδιάζει στη φύση τους. Συμπεριλαμβάνονται και τα **Ν.Π.Δ.Δ.** ιδίως όταν αυτά επιδιώκουν να διασφαλίσουν μέσω της δικαστικής οδού συνταγματικά κατοχυρωμένα συνταγματικά δικαιώματα τους. Εννοείται ότι φορέας του δικαιώματος είναι και εκείνος κατά τον οποίον ζητείται η δικαστική προστασία και μάλιστα εξίσου με τον αιτούντα. Συνεπώς από το άρθρο 20§1 του Σ. και όχι κατά το άρθρο 4§1 του Σ. απορρέει η ισότητα των διαδίκων.⁴

Δικαστήρια σύμφωνα με το Σ. είναι μόνο τα κρατικά. Δεν υπάγεται

¹ Όπως συμβαίνει στη Γερμανία.

² Ν. Κλαμαρή, ό.π., σ.115-116.

³ Π. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο: ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π., σ. 1211-12.

⁴ Κ. Χρυσόγονος, ό.π., σ.364.

επομένως στην έννοια αυτή η γνήσια δηλαδή η συναινετική διαιτησία που βασίζεται στη συμφωνία των μερών. Κρατικά δεν είναι ούτε τα εκκλησιαστικά δικαστήρια που δεν εκπληρώνουν εξάλλου τους όρους λειτουργικής και προσωπικής ανεξαρτησίας των δικαστών κατά το άρθρο 87 του Σ.¹ Επίσης ως προστασία σύμφωνα με το άρθρο 20§1 του Σ. νοείται αυτή που παρέχεται από τα ελληνικά δικαστήρια ώστε μόνο η προστασία που παρέχουν π.χ. το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ή το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων να μην επαρκεί για την εκπλήρωση της επιταγής του Σ.²

Αποδέκτες του δικαιώματος δικαστικής προστασίας είναι η **κρατική εξουσία**. Αυτή οφείλει να θεσπίζει δικονομικές ρυθμίσεις και να διατηρεί σε λειτουργία τους αντίστοιχους δικαστικούς σχηματισμούς για την επίλυση ιδιωτικών ή διοικητικών διαφορών και για την άσκηση της ποινικής δικαιοδοσίας. Ειδικότερα η δικαστική εξουσία είναι όπως προαναφέραμε αποδέκτης του δικαιώματος ακροάσεως των διαδίκων. Η δικαστική προστασία παρέχεται στα άτομα έναντι βλαπτικών πράξεων και έναντι δικαστικών αποφάσεων.³

Ο **ιδιώτης** κατά του οποίου στρέφεται εκείνος που ζητά τη δικαστική προστασία δεν είναι **αποδέκτης ή φορέας** υποχρέωσης με βάση τη διάταξη του ουσιαστικού δικαίου που παραβιάσθηκε.⁴

5.3. Περιορισμοί του δικαιώματος δικαστικής προστασίας.

Το άρθρο 20 §1 του Σ. δεν προβλέπει **περιορισμούς** του δικαιώματος δικαστικής προστασίας. Ο ν. εξαιρεί τις λεγόμενες «κυβερνητικές πράξεις»⁵ από τον ακυρωτικό έλεγχο του Σ.τ.Ε. Το Δε Σ.τ.Ε. εξακολουθεί και υπό το Σ. του 1975 να δέχεται ως συνταγματική την εξαίρεση αυτή.⁶

¹ Κατά τη νομολογία του Σ.τ.Ε. τα εκκλησιαστικά δικαστήρια δεν είναι ούτε εκκλησιαστικά, ούτε διοικητικά όργανα της πολιτείας, με αποτέλεσμα οι αποφάσεις τους εφόσον δεν εκδίδονται ως εφαρμογή ν. αλλά των διεπόντων, την εκκλησιαστική πειθαρχία ιερών κανόνων, να μην ασκείται ούτε σε αίτημα αναιρέσεως ούτε σε αίτημα ακυρώσεως ενώπιον του Σ.τ.Ε. 2800/72&2565/69.

² Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο: ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π, σ. 1214.

³ Κ. Χρυσόγονος, ό.π, σ. 367.

⁴ Κ. Χρυσόγονος, ό.π, σ. 368.

⁵ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο: ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π, σ. 1216.

⁶ Κυβερνητικές πράξεις θα μπορούσαν να θεωρηθούν όσες εκδίδονται κατ' εφαρμογή συνταγματικών διατάξεων οι οποίες αποσκοπούν στην προστασία του γενικού συμφέροντος και επομένως η τυχόν

Η παροχή δικαστικής προστασίας προϋποθέτει τη δημιουργία και συντήρηση από το κράτος ενός πολύπλοκου και πολυδάπανου μηχανισμού απονομής δικαιοσύνης. Τα οικονομικά μέσα που μπορούν να διατεθούν για το σκοπό αυτό δεν είναι απεριόριστα όπως δεν είναι απεριόριστος και ο αριθμός των υποθέσεων τις οποίες μπορούν να επεξεργασθούν τα δικαστήρια φθάνοντας ως την έκδοση σχετικών αποφάσεων. Για τη διασφάλιση της λειτουργικότητας της δικαιοσύνης και της απονομής της μέσα σ' ένα σχετικά εύλογο χρόνο συντέλεσε, η νομοθετική καθιέρωση ενός ελάχιστου ορίου **διαδικαστικών προϋποθέσεων** της δικαστικής προστασίας. Στις θετικές προϋποθέσεις παροχής προστασίας, συγκαταλέγονται μεταξύ άλλων και η υποχρεωτική παράσταση με δικηγόρο σε διαδικασίες ενώπιον του Α.Π. ή η απαίτηση υπογραφής του δικογράφου από δικηγόρο και μάλιστα με ποινή απαραδέκτου. Επίσης θεμιτή κρίνεται κατά κανόνα από τα δικαστήρια η πρόβλεψη διάφορων δικαστικών δαπανών όπως η υποχρέωση καταβολής παραβόλου για την άσκηση αιτήσεως αναιρέσεως¹ ή ακυρώσεως ή η υποχρέωση καταβολής εισφοράς υπέρ του ταμείου χρηματοδότησεως Δικαστικών Κτιρίων με την επικόλληση ειδικού ενσήμου.² Ακόμα ο νομοθέτης μπορεί να επιβάλλει υποχρέωση ως προς τη μορφή και το περιεχόμενο του δικογράφου όπως είναι απαραίτητα στοιχεία του που προβλέπονται από σχετικές δικονομικές διατάξεις. Μπορούν να επιβληθούν **περιορισμοί** στη συνεκδίκηση υποθέσεων, όπως είναι ο θεσμός της συνάφειας και ειδικότερα η αρχή της αυτοτέλειας των χρήσεων στη φορολογική δικονομία έστω κι αν συνεπάγονται απώλεια του δικαιώματος κατ' ουσία κρίσης της υπόθεσης.³

Τέλος μέσα στις προϋποθέσεις που μπορεί να καθορίσει ο νομοθέτης για την προσφυγή κάποιου στα δικαστήρια μπορεί να είναι και η πρόβλεψη προθεσμίας μέσα στην οποία οφείλει να ενεργήσει ο αδικούμενος , χωρίς μάλιστα να υποχρεούται να καθυστερήσει την αρχή της προθεσμίας τη γνώση του τελευταίου.⁴

παραβίαση τους θίγει άμεσα αυτό και μόνο έμμεσα αντανακλαστικά δικαιώματα ή συμφέροντα.

¹ Σ.τ.Ε. 1589/1991, Ε.Δ.Δ. 1991,398.

² Σ.τ.Ε. 366-8/1992, Ε.Δ.Δ. 1996,502.

³ Σ.τ.Ε. 1385/1990, Νο Β 1991,144.

⁴ Α.Π. 112/1990, Ελλ.Δ.νη 1992,525.

5.4. Δικαίωμα νομίμου δικαστή.

Η δικαστική προστασία είναι ουσιαστική και αντικειμενική εφόσον παρέχεται από **δικαστή** που δεν ορίζεται ειδικώς για να δικάσει ένα συγκεκριμένο άτομο ή μια συγκεκριμένη υπόθεση αλλά από δικαστή που ορίζεται εκ των προτέρων από το ν.¹

Η αρχή του «**νομίμου δικαστή**» -γίνεται λόγος και για «φυσικό» δικαστή αλλά αυτό τον όρο, που μπορεί να δημιουργήσει συγχύσεις με αναφορές σε «φυσικό δίκαιο», δεν είναι επιτυχής όρος- ανατρέχει στην αγγλική Magna Charta του 1215 όπου υπάρχουν υποτυπώδης σχετικές διατάξεις και στο Bill of rights του 1689 που χαρακτηρίζει της κάθε είδους δικαστικές επιτροπές «παράνομες και ολέθριες». Αρχικά η διασφάλιση του **νομίμου δικαστή** συναντάται σε μοναρχικά πολιτεύματα όπου απέβλεπε στην κατοχύρωση ορισμένων δικονομικών προνομίων των ευγενών της καθολικής εκκλησίας και των συντεχνιών. Στα Σ. της επαναστατικής περιόδου του 1791 και του 1795 στη Γαλλία και αργότερα στους επαναστατικούς χάρτες του 1814 και 1830 και στο Βελγικό Σ. του 1831 από όπου την παρέλαβαν και τα Σ. άλλων ευρωπαϊκών κρατών. Στην Ελλάδα στο Σ. του Άστρους του 1823 καθιερώθηκε η αρχή του νομίμου δικαστή για πρώτη φορά.²

Νόμιμος δικαστής είναι εκείνος που ορίζοντας από τους εν γένει ν. που εκάστοτε ισχύουν είναι αρμόδιος να δικάσει κάθε άλλη υπόθεση όμοια, από άποψη περιεχομένου ή προσώπου με τη συγκεκριμένη υπόθεση για την οποία πρόκειται κάθε φορά. Κατά συνέπεια αποκλείεται η υπαγωγή ορισμένης υπόθεσης στη δικαιοδοσία διαφορετικού δικαστηρίου από εκείνο που έχει γενικά προβλέψει ο ν.³ Κατά το άρθρο 8§1 «ουδείς αφαιρείται⁴ τω παρά του νόμου ωρισμένου εις αυτόν δικαστού». Με άλλα λόγια τα δικαστήρια και οι δικαστές που είναι αρμόδιοι για τη διεξαγωγή μιας συγκεκριμένης δίκης ορίζονται από το ν. με την ουσιαστική έννοια του όρου που περιλαμβάνει και την κανονιστική πράξη της διοικήσεως βάση νομοθετικής εξουσιοδοτήσεως. Η

¹ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο: ατομικά δικαιώματα, τόμος β', ό.π., σ.1219.

² Α. Ι. Μάνεσης, Συνταγματικό δίκαιο: ατομικές ελευθερίες τόμος α', ό.π., σ. 144-145.

³ Α. Ι. Μάνεσης, Συνταγματικό δίκαιο: ατομικές ελευθερίες τόμος α', ό.π., σ.145.

⁴ Δεν επιτρέπει αποκλίσεις από τους γενικούς κανόνες της αρμοδιότητας. Δεν είναι επιτρεπτή η υπαγωγή μιας υπόθεσης σε δικαστήριο άλλο από εκείνο που προβλέπει ο ν.

συνταγματική κατοχύρωση του νομίμου δικαστή είναι τόσο αντικειμενικός κανόνας λειτουργιών όσο και ατομικό δικαίωμα των διαδίκων.¹

Κατά το άρθρο 8§2 του Σ. «δικαστικά επιτροπαί και έκτακτα δικαστήρια υφ' οιονδήποτε όνομα δεν επιτρέπεται να συναχθούν». Η διάταξη αυτή αποτελεί μέρος της 1ης παραγράφου. Ιστορικά όμως αναφέρεται στη συχνότερη μορφή παραβάσεως της αρχής του νομίμου δικαστή και γι' αυτό συναντάται συχνότερα στα σύγχρονα Σ. από την αρχή του νόμιμου δικαστή καθ' εαυτήν. **Δικαστικές επιτροπές** είναι εκείνες οι οποίες αποτελούνται από πρόσωπα που ορίζονται ειδικά για να δικάσουν μια ορισμένη υπόθεση ή συγκεκριμένα άτομα, είτε για να καταδικάσουν είτε για να αθώσουν. **Έκτακτα δικαστήρια** είναι τα δικαστήρια των οποίων η σύνθεση και η αρμοδιότητα ορίζονται εκ των υστέρων για να δικάσουν συγκεκριμένη υπόθεση ή ορισμένα πρόσωπα που είναι ήδη δεδομένα.² Η διάταξη του άρθρου 8 του Σ. έχει σκοπό την προστασία του ατόμου από ποινική δίωξη, κρίση ή καταδίκη η οποία δεν γίνεται από δικαστή όπου είναι αρμόδιος να κρίνει και κάθε υπόθεση όμοια με την υπόθεση του συγκεκριμένου προσώπου. Σήμερα το άρθρο 8 θεσπίζει κανόνα που απαγορεύει την εν γένει στέρση του νόμιμου δικαστή, όχι μόνο του ποινικού. Τέλος η συνταγματική αρχή του νομίμου δικαστή ισχύει τόσο υπέρ των ελλήνων όσο και υπέρ των αλλοδαπών στο ελληνικό έδαφος.³

5.5. Στάδια Δικαστικής προστασίας.

α) Η προσφυγή στη δικαιοσύνη.

Το άρθρο 20§1 του Σ., εγγυάται την ελεύθερη πρόσβαση στη δικαιοσύνη ως κρατική λειτουργία. Τούτο σημαίνει ότι ο φορέας του ουσιαστικού δικαιώματος δικαιούται κατά γενικό δικονομικό κανόνα, να προσφύγει στη δικαιοσύνη για να τα προστατεύσει, ασκώντας τα προσήκοντα ένδικα

¹ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο: ατομικά δικαιώματα, τόμος β', ό.π, σ. 1220.

² Τα έκτακτα δικαστήρια δεν πρέπει να συγχέονται με τα εξαιρετικά δικαστήρια των οποίων η λειτουργία προβλέπεται από το άρθρο 48 του Σ. καθώς επίσης και με τα ειδικά δικαστήρια που είναι αρμόδια για την εκδίκαση ορισμένης κατηγορίας προσώπων ή είδους υποθέσεως όπως π.χ. του Σ.τ.Ε., το Ε.Σ. κ.λ.π.

³ Α. Ι. Μάνεσης, Συνταγματικό δίκαιο: ατομικές ελευθερίες, τόμος α', ό.π, σ. 147.

βοηθήματα.¹

β) Η προσωρινή προστασία.

Η δικαστική προστασία θα καταντούσε φενάκη αν δεν περιλάμβανε και το δικαίωμα να ζητήσει προσωρινή προστασία έως την έκδοση απόφασης επί του κυρίου ένδικου βοηθήματος αφού το μεσοδιάστημα θα μπορούσαν να δημιουργηθούν τετελεσμένα γεγονότα που θα ήταν αδύνατο, ν ' ανατραπούν στη συνέχεια για πραγματικούς καθαρά λόγους.²

γ) Η οριστική δικαιοδοτική επίλυση της διαφοράς.

Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας περιλαμβάνει και ένα ειδικότερο «δικαίωμα για έκδοση δικαστικής αποφάσεως» που ν ' αναφέρεται στην ουσία της υπόθεσης. Επίσης η διατύπωση ότι η δικαστική προστασία αναλύεται και σε αξίωση για διάγνωση της διαφοράς υποδεικνύει ότι η αξίωση αυτή ικανοποιείται με την έκδοση σχετικής δικαστικής απόφασης έστω και αν η τελευταία απορρίπτει το ένδικο βοήθημα ή μέσο ως απαράδεκτο.³

δ) Η αναγκαστική εκτέλεση.

Τέλος η δικαστική προστασία εμπεριέχει την αξίωση αναγκαστικής εκτέλεσης μιας τυχόν ευνοϊκής απόφασης.

---

¹ Κ. Χρυσόγονος, ό.π, σ.352.

² Κ. Χρυσόγονος, ό.π, σ.355.

³ Κ. Χρυσόγονος, ό.π, σ.357.

Ο ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ.

6.1. Αρχή της υπεροχής των συνταγματικών διατάξεων, θεμελίωση του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

Το ισχύον Σ. 1975/86/2001 ανήκει στην κατηγορία των αυστηρών Σ. Με άλλα λόγια, περιλαμβάνει κανόνες αυξημένης τυπικής ισχύος και οι κανόνες του δεν μπορούν να καταργηθούν από τον κοινό νομοθέτη στα πλαίσια της τακτικής νομοθετικής λειτουργίας αλλά υπόκεινται στην ειδική διαδικασία της αναθεώρησης.¹ Την αρχή της υπεροχής των συνταγματικών διατάξεων εκφράζει ρητά ή τουλάχιστον υπαινίσσεται σαφώς το συνταγματικό κείμενο σε αρκετά σημεία.²

Κατά συνέπεια η υπεροχή του Συνταγματικού χάρτη ως αποτέλεσμα της ανώτερης τυπικής ισχύος και του αυστηρού χαρακτήρα του, δημιουργεί την υποχρέωση στον κοινό νομοθέτη να θεσπίζει κανόνες σύμφωνους προς αυτόν. Με άλλα λόγια, ο έλεγχος της συμφωνίας διάταξης ν. προς συνταγματική διάταξη, είναι νοητός μόνο σε συστήματα δικαίου που διαθέτουν Σ. με τυπική ισχύ ανώτερη από αυτή των λοιπών ν.³ Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των ν. αποτελεί την επαλήθευση της συμφωνίας των νόμων προς τις συνταγματικές επιταγές.⁴ Για παράδειγμα στο Βρετανικό σύστημα που συνιστά ήπιο «Σύνταγμα», τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων αποκλείει η αρχή της υπεροχής του κοινοβουλίου, δυνάμενη να θεσπίζει, να καταργεί, ή να μεταβάλλει οποιοδήποτε κανόνα δικαίου.^{5,6}

¹ Β. Σκουρή –Ε. Βενιζέλου, Ειδικά θέματα δημοσίου δικαίου Ι, ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, 1986, σ.9.

² Για παράδειγμα το άρθρο 1§3 του Σ. προβλέπει ότι όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το λαό και υπάρχουν υπέρ αυτού και του έθνους «ασκούντες Δε καθ' ον τρόπον ορίζει το Σύνταγμα.»

³ Κ. Γ. Μαυριάς, Συνταγματικό δίκαιο Ι, 2000, σ. 164.

⁴ Βλ. παράρτημα, Κ. Σ. Τσουντας, περιοδικό ελληνική δικαιοσύνη, 1996, σ.1494.

⁵ Κ. Γ. Μαυριάς, ό.π, σ. 164.

⁶ Η έννοια της υπεροχής του Σ. έναντι του ν. είναι δημιούργημα της ιστορίας της Αγγλίας όταν επί δικτατορίας του Cromwell του «Agreement of the people» έθεσε το ζήτημα της υπεροχής του Σ. ως θεμελιώδου ν. έναντι του κοινοβουλίου.

6.2. Βασικά στοιχεία του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

1. Ο δικαστικός έλεγχος είναι αποτέλεσμα της αυξημένης τυπικής ισχύος του Σ., σημαίνει και υπαγωγή του νομοθέτη στο Σ. Ο νομοθέτης έχει ελευθερία κινήσεων με βάση το Σ. αλλά ταυτόχρονα δεσμεύεται από αυτό.¹
2. Το γεγονός ότι δεχόμαστε δικαστικό έλεγχο σημαίνει ότι αποδεχόμαστε και το Σ.² Το Σ. δεν αποτελεί ανεξάντλητη πηγή λύσεων των προβλημάτων. Κατά συνέπεια όσο συγκεντρώνεται στον³ κανονιστικό του πυρήνα και λειτουργεί με τη νομική μέθοδο, τόσο σημαντική είναι η συμβολή του στην ελευθερία και τη δημοκρατία.³
3. Είναι αποδεκτό, ότι η **συνταγματικότητα** ή **αντισυνταγματικότητα** είναι αντιληπτή μόνο επί ν. ή υποδεέστερων πηγών δικαίου και όχι μεταξύ συνταγματικών διατάξεων. Απόρροια αυτού είναι, η ισοβάθμιση μεταξύ των συνταγματικών διατάξεων.⁴

Το Σ.τ.Ε. δέχθηκε το 1984, την τυπική ισοδυναμία όλων των διατάξεων που περιλαμβάνονται στο Σ. και την αδυναμία υπάρξεως διατάξεων του Σ. που είναι ανίσχυρη λόγω αντιθέσεως της προς άλλες διατάξεις του ίδιου Σ.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η εξέταση από το Σ.τ.Ε., της συνταγματικότητας του ν. 1397/1983 για το Εθνικό Σύστημα Υγείας(ΕΣΥ), πρόβαλε την υποταγή ορισμένων συνταγματικών διατάξεων σε όλες που κατοχυρώνουν το δημόσιο συμφέρον σε ορισμένη μορφή του.⁵ Το Σ.τ.Ε. φθονεί την εξυπηρέτηση δημόσιου συμφέροντος σε βάρος παράλειψης Συνταγματικών διατάξεων.⁶

4. Δεν υπάρχει περιοχή νομοθετική ή διοικητικής δραστηριότητας που να είναι απαλλαγμένη από τις επιταγές και απαγορεύσεις του Σ. Επίσης ο έλεγχος περιορίζεται στη διατύπωση αντιθέσεων μεταξύ του Σ. και εξεταζόμενης νομοθετικής διάταξης.
5. Κάθε διάταξη του Σ. περιέχει κανόνες δικαίου που δεσμεύουν νομοθέτη και δικαστή. Κατά συνέπεια δεν υπάρχουν συνταγματικές διατάξεις που η παράβαση

¹ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π, σ. 1232.

² Το Σ. αποτελεί υπέρτατο ν., σύνολο κανόνων δικαίου που έχουν απλά ηθική και πολιτική βαρύτητα αλλά και πολιτική δεσμευτικότητα.

³ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π, σ. 1234.

⁴ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π, σ. 1238.

⁵ Τα μέτρα επιβολής του ΕΣΥ θεσπίστηκαν από τον κοινό νομοθέτη προς εξυπηρέτηση γενικότερου συμφέροντος.

⁶ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π, σ. 1241.

τους από νομοθετικές πράξεις να μη σημαίνει την αντισυνταγματικότητα.¹

Δεν υπάρχει συνταγματική διάταξη που να στερείται κανονιστικό περιεχόμενο. Για παράδειγμα η συνταγματική επιταγή της προστασίας αναπήρου δεν σημαίνει πάντα το διορισμό του σε δημόσιο χώρο², απαγορεύει εις βάρος τους δυσμενείς διαφοροποιήσεις.

Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των ν. δεν περιορίζεται σε ορισμένες αλλά επεκτείνεται σε όλες τις συνταγματικές διατάξεις. Κύριο έργο του ερμηνευτή του Σ. είναι να εντοπίσει το κανονιστικό περιεχόμενο της εκάστοτε διατάξεως ξεκινώντας από τη βασική αρχή ότι όλες οι συνταγματικές διατάξεις έχουν κανονιστικό περιεχόμενο.

Ακόμα και από το δικαστικό έλεγχο προκύπτει, τι δεν μπορεί να κάνει ο νομοθέτης όχι όμως τι συγκεκριμένο μέτρο μπορεί να λάβει.³ Ο έλεγχος πληροφορεί το δικαστή αν πρέπει να εφαρμόσει ή όχι τη νομοθετική διάταξη στις περιπτώσεις που προβλέπει αυτή, δεν μπορεί μέσω της αρχής της ισότητας να μετατραπεί σε μέθοδο διευρύνσεως του πεδίου ισχύος του ν. σε περιοχές άσχετες με τη βούληση του νομοθέτη ή και ρητώς επικυλαγμένες από το Σ. στη νομοθετική εξουσία.

6. Τέλος η συμφωνία του ν. με το Σ. αποτελεί ορθό συνδυασμό του δικαστικού συνδυασμού της νομοθετικής λειτουργίας και του κύρους του ν. με την οφειλόμενη υπακοή στο Σ. Η σύμφωνη με το Σ. ερμηνεία του ν. είναι επιτρεπτή εφόσον παραμένει στα πλαίσια νομικής ερμηνείας και συμφωνεί με το Σ.

6.3. Προϋποθέσεις του δικαστικού ελέγχου της Συνταγματικότητας των νόμων.

- Η αποδοχή του Σ. από την πλειοψηφία του λαού.
- Υπάρχει ένα ελάχιστο όριο ομοιογένειας των κύριων πολιτικών συνασπισμών της χώρας με το Σ. ως κοινή Βάση.
- Η δικαστική εξουσία οφείλει να είναι ανεξάρτητη από την κυβέρνηση.
- Η σύνθεση των δικαστηρίων δεν εξαρτάται από τη δράση των προέδρων και αντιπροέδρων αλλά κατά κύριο λόγο είναι ανεξάρτητη.

¹ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π. σ. 1235.

² Σ.τ.Ε. 3348/83.

³ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο : ατομικά δικαιώματα τόμος β', ό.π. σ. 1245.

– Τέλος η κυβέρνηση και η διοίκηση είναι διατεθειμένες να συμμορφωθούν με τον ενδεχόμενο χαρακτηρισμό μιας διατάξεως ν. ως αντισυνταγματική από ένα ανώτατο δικαστήριο.

6.4. Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων κατά τα προϊσχύσαντα Συντάγματα.

Τα Σ. του 1844,1864,1911 και 1952 δεν περιέχουν διατάξεις οι οποίες να περιέχουν στοιχεία ελέγχου της συνταγματικότητας των ν. Παρόλα αυτά το Σ. του 1864 θεώρησε ότι τα δικαστήρια έχουν την υποχρέωση να ερευνούν τη συνταγματικότητα των ν. τόσο από απόψεως περιεχομένου, όσο και από απόψεως εξωτερικών τυπικών στοιχείων. Οι διατάξεις των άρθρων 114,105 και 44 του Σ. του 1952 αναφέρουν αντίστοιχα τα εξής: ότι «η τήρησις του παρόντος Συντάγματος αφιερώνεται εις τον πατριωτισμό των Ελλήνων», «Όλοι οι νόμοι και τα διατάγματα καθ' όσον αντιβαίνουν εις το παρόν Σύνταγμα, καταργούνται» και τέλος ότι «ο Βασιλεύς δεν έχει άλλας εξουσίας ειμή όσαν τω απονέμουσι ρητώς το Σύνταγμα και οι συνάδοντες προς αυτό ιδιαίτεροι νόμοι». Οι διατάξεις αυτές δεν είναι και τόσο αξιόπιστες για τον έλεγχο της συνταγματικότητας των ν.¹

Διαφορετική γραμμή υιοθέτησε το Σ. του 1927. Στο άρθρο 5 αναφέρει ότι «υπό δικαστηρίων ανεξάρτητων, υποκειμένων μόνο εις τας νόμους». Είχε περιληφθεί ερμηνευτική δήλωση κατά την οποία « η αληθής έννοια της διατάξεως είναι ότι τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμους των οποίων το περιεχόμενο αντίκειται εις το Σύνταγμα»². Η υποχρέωση των δικαστηρίων να εξετάζουν τη συνταγματικότητα των ν. θεωρήθηκε πάντοτε ως αυτονόητη από την ισχύ των Σ. αυτών εν όψει της αυστηρότητας τους. Τα δικαστήρια άρχισαν να εξετάζουν τη συνταγματικότητα των ν. από το τέλος του περασμένου αιώνα.³ Κατά τις σχετικές συζητήσεις οι οποίες έγιναν στη Συνταγματική Επιτροπή και την ολομέλεια της ε' αναθεωρητικής Βουλής, θεωρήθηκε αυτονόητη η υποχρέωση των δικαστηρίων να εξετάζουν τη συνταγματικότητα των ν.. Η υποχρέωση αυτή των δικαστηρίων θα συνάγοταν αν δεν καθιερωνόταν και από τη νέα διάταξη του άρθρου 87§2 του Σ.

¹ Κ. Γεωργόπουλος, Ελληνικό συνταγματικό δίκαιο τόμος β', κατά τις πανεπιστημιακές παραδόσεις 1968, 1969, σ. 79.

² Κ. Γεωργόπουλος, Ελληνικό συνταγματικό δίκαιο τόμος β', κατά τις πανεπιστημιακές παραδόσεις 1968, ό.π. σ. 80.

³ Απόφαση 23/1987 Α.Π.

σύμφωνα με την οποία τα δικαστήρια υπόκεινται «στο Σύνταγμα και στους νόμους».¹

Το Σ. του 1975 επανέλαβε τη ρύθμιση του Σ. του 1927 και ανήγαγε σε συνταγματικό κανόνα την απορρέουσα από την ερμηνεία των Σ. του 1864/1911/1952 νομολογιακή πρακτική.²

6.5. Διακρίσεις του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων βάσει του χρονικού σημείου πραγμάτωσης του.

Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των ν. με κριτήριο το χρονικό σημείο είναι δύο ειδών: προληπτικός και κατασταλτικός.

Ο προληπτικός έλεγχος ανήκει κατά κανόνα στους παράγοντες της νομοθετικής εξουσίας. Σκοπό έχει τον έλεγχο της συμφωνίας του ν. προς το Σ. κατά το στάδιο της ψήφισης του και μάλιστα πριν από τη θέση του σε ισχύ.³ Με άλλα λόγια ο προληπτικός έλεγχος ασκείται κατά τη διάρκεια και στο πλαίσιο της διαδικασίας ψήφισης και έκδοσης των ν.⁴

Ο κατασταλτικός έλεγχος συνταγματικότητας, λαμβάνει χώρα κατά το στάδιο της εφαρμογής του ν., επομένως μετά την ψήφιση, έκδοση και δημοσίευση, και ανήκει στα δικαστήρια.⁵

6.6. Διακρίσεις του ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων βάσει του τρόπου πρόκλησης και διενέργειας του.

Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των ν. προκαλείται και διενεργείται κατά δύο τρόπους: είτε διάχυτος και παρεμπίπτων σε συγκεκριμένη υπόθεση, είτε ως συγκεντρωτικός και επομένως αφηρημένος κατ' αποτέλεσμα.

Ο Διάχυτος έλεγχος προβάλλεται είτε κατόπιν ενστάσεως είτε όχι, για τον δικαστή οποιασδήποτε βαθμίδας, δηλαδή ασκείται από όλες τις κατηγορίες και βαθμίδες των δικαστηρίων.⁶

Ο Παρεμπίπτων έλεγχος ασκείται κατά την εξέταση της συγκεκριμένης υπόθεσης από το δικαστήριο που εξετάζει τη συνταγματικότητα ως προδικαστικό

¹ Αθ. Ράικος, Συνταγματικό δίκαιο, τόμος α' εισαγωγή – οργανωτικό μέρος, τεύχος γ', 1991, σ. 153-154.

² Κ. Μαυριάς, ό.π. σ.279.

³ Κ. Μαυριάς, ό.π. σ.165.

⁴ Βλ. παράρτημα, Κ. Τσουντας, ό.π. σελ. 1494

⁵ Κ. Μαυριάς, ό.π. σ.165.

⁶ Πηγές από Κ. Μαυριάς, ό.π. σ.169-170. και Βλ. παράρτημα, Κ. Τσουντας, ό.π. σελ. 1494

ζήτημα.¹

Ο έλεγχος της συνταγματικότητας διενεργείται από ανώτατο δικαστήριο που έχει αρμοδιότητα να αποφανθεί για τη συνταγματικότητα ν. ή διάταξη ν., ονομάζεται **συγκεντρωτικός έλεγχος** και δικάζει υπόθεση στην οποία πρέπει α εφαρμοσθεί διάταξη ν. της οποίας αμφισβητείται η συνταγματικότητα. Η απόφαση του ανώτατου δικαστηρίου που κατά κανόνα ονομάζεται συνταγματικό δικαστήριο ισχύει έναντι πάντων² και δεσμεύει όλα τα λοιπά δικαστήρια.³

Ενώ ο προληπτικός έλεγχος είναι πάντοτε αφηρημένος, επομένως κατ' ανάγκη συγκεντρωτικός, ο κατασταλτικός έλεγχος μπορεί να είναι συγκεντρωτικός ή αφηρημένος.⁴

6.7. Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα.

Κάθε χώρα έχει το δικό της σύστημα **ελέγχου της συνταγματικότητας των ν.** Κατά συνέπεια υπάρχει πολυμορφία. Η επιτυχία όμως οφείλεται στην επίτευξη ενός συμβιβασμού μεταξύ της βούλησης του συντακτικού και του κοινού νομοθέτη που βασίζεται στην κοινή κατεύθυνση τους δηλαδή την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων.⁵

α) Θεμελίωση του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

Το άρθρο 93§4 του Σ. ορίζει ότι «τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενο του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα». Το άρθρο 87§2 του Σ. προβλέπει ότι «οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους κι σε καμία περίπτωση εν υποχρεούνται να συμμορφώνονται με διατάξεις που έχουν τεθεί κατά κατάλυση του Συντάγματος». Οι δύο αυτές διατάξεις είναι θεμελιακές του ελέγχου της συνταγματικότητας των ν.

Το άρθρο 93§4 του Σ. αρκεί για τη συνταγματική κατοχύρωση του ελέγχου της συνταγματικότητας των ν. και μάλιστα καθ' υιοθέτηση του αμερικανικού προτύπου, ως ελέγχου διάχυτου και παρεμπόπτοντος.⁶ Κατά συνέπεια κάθε δικαστήριο,

¹ Βλ. παράρτημα, Κ. Τσουντας, ό.π, σελ. 1494

² Αφηρημένος έλεγχος.

³ Κ. Μαυριάς, ό.π, σ.170.

⁴ Κ. Μαυριάς, ό.π, σ.170.

⁵ Κ. Τσουντας, ό.π, σελ. 1495

⁶ Κ. Μαυριάς, ό.π, σ.280. Για το αμερικανικό πρότυπο γίνεται αναφορά στο 3ο μέρος της εργασίας.

οποιασδήποτε βαθμίδας, υποχρεούται να εξετάζει αυτεπαγγέλτως τη συνταγματικότητα της εφαρμοστέας διάταξης ν., η οποία μπορεί να προβάλλεται και να μην την εφαρμόζει στη συγκεκριμένη υπόθεση αν την κρίνει αντισυνταγματική.

Ο συντακτικός νομοθέτης δεν αρκέσθηκε στην επιβεβαίωση του συνταγματικού ελέγχου της συνταγματικότητας των ν. όπου ασκείται από το 1897. Εισήγαγε και περιορισμένο συγκεντρωτικό έλεγχο συνταγματικότητας. Έτσι ίδρυσε το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο στο οποίο ανέθεσε το καθήκον να αίρει την αμφισβήτηση για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού ν. αν εκδόθηκαν για αυτές αντίθετες αποφάσεις του Σ.τ.Ε., του Α.Π. ή του Ε.Σ..¹ Όπως έχει υποστηριχθεί το ελληνικό σύστημα ελέγχου της συνταγματικότητας με αφορμή τη λειτουργία του Α.Ε.Δ. μπορεί να ενταχθεί και στην ομάδα των κρατών που έχουν θεσπίσει ειδικά συνταγματικά δικαστήρια.²

Ακόμα το άρθρο 100§1 του Σ. ορίζει ότι ο συγκεντρωτικός έλεγχος συνταγματικότητας είναι δυνατός μόνο αν έχουν εκδοθεί, και κατά τον εκτελεστικό ν. 345/1976 έχουν ήδη εκδοθεί ή πιθανολογείται ότι θα εκδοθούν αντίθετες αποφάσεις του Σ.τ.Ε., του Α.Π. ή του Ε.Σ., ως προς την έννοια διατάξεων τυπικού ν. και έχει ως στόχο τη διασφάλιση της ενότητας της νομολογίας ως μέσου για την επίτευξη της ασφάλειας δικαίου.

β) Έκταση του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

Σύμφωνα με τη διατύπωση του άρθρου 93§4 του Σ. ο έλεγχος αναφέρεται στα ουσιαστικά και μόνο σημεία του ν. Άρα ο έλεγχος είναι ουσιαστικής συνταγματικότητας.³ Υπάρχουν και περιπτώσεις όπου είναι επιθυμητός ο έλεγχος και της τυπικής συνταγματικότητας των ν. από τα δικαστήρια.⁴ Τότε ο έλεγχος της λεγόμενης εξωτερικής τυπικής συνταγματικότητας των ν. από τη δικαιοσύνη είναι επιβεβλημένος.⁵

Για τη μορφή συγκεντρωτικού ελέγχου μόνο ουσιαστική συνταγματικότητα ελέγχεται.⁶ Άλλωστε θα ήταν αδύνατη λόγω των προϋποθέσεων άσκησης του, η

¹Κ. Μαυριάς, ό.π. σ. 281.

² Βλ. παράρτημα, Κ. Τσουντας, ό.π. σελ. 1496.

³ Κ. Μαυριάς, ό.π. σ. 282.

⁴ Για παράδειγμα όταν το κείμενο εκδίδεται και δημοσιεύεται δεν φέρει όλα τα εξωτερικά γνωρίσματα του ν. π.χ. λείπει η υπογραφή του προέδρου της δημοκρατίας.

⁵ Κ. Μαυριάς, ό.π. σ. 282.

⁶ Κ. Μαυριάς, ό.π. σ. 283.

επέκταση αυτής της μορφής ελέγχου και στην τυπική ουσιαστικότητα των ν.

Στην Ελλάδα, το σύστημα ελέγχου της συνταγματικότητας, όπως έχει υποστηριχθεί¹, παρουσιάζεται ως διάχυτο, αλλά παρουσιάζει έναν υψηλό βαθμό συγκέντρωσης και εξειδίκευσης, ενώ παράλληλα αφενός οργανώνεται δικονομικά ως παρεμπόδιων αλλά συχνά ο έλεγχος που ασκείται είναι ουσιαστικά κύριος και ευθύς και αφετέρου υποτίθεται ότι είναι συγκεκριμένο αλλά παρουσιάζει μια έντονη ροπή προς τον αφηρημένο έλεγχο.²

γ) Όργανα ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων και προσφυγή σε αυτά.

Κυριότερο όργανο του ελέγχου της συνταγματικότητας των ν. είναι το ΑΕΔ που ιδρύθηκε στην Ελλάδα με το άρθρο 100 του Σ. του 1975. Η οργάνωση και λειτουργία του ρυθμίσθηκαν από τον ν. 345/1976. Συγκροτείται από 11 μέλη, δηλαδή τους προέδρους τριών ανωτάτων δικαστηρίων³ τέσσερις συμβούλους της επικρατείας και τέσσερις αρεοπαγίτες που επιλέγονται με κλήρο.

Όταν το ΑΕΔ εξετάζει υποθέσεις σχετικές με την άρση αμφισβητήσεων για τη συνταγματικότητα, μετέχουν σ' αυτό ως μέλη και δυο τακτικοί καθηγητές νομικών μαθημάτων των πανεπιστημίων, που ορίζονται με κλήρο για διετή θητεία. Πρόεδρος του ΑΕΔ είναι ο αρχαιότερος από τους προέδρους του Σ.τ.Ε. ή του Α.Π.⁴

δ) Αποτελέσματα του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

Στην Ελλάδα, η νομοθετική διάταξη που κηρύσσεται ανίσχυρη από το ΑΕΔ δεν καταργείται τυπικά αλλά κηρύσσεται ανίσχυρη για όλους. Το αποτέλεσμα αυτό επέρχεται από τη δημοσίευση της σχετικής απόφασης, εκτός αν το ΑΕΔ, με ειδικά αιτιολογημένη σκέψη του, προσδώσει αναδρομική ισχύ στην απόφασή του.

Σε περίπτωση που δικαστικές αποφάσεις δέχθηκαν ή δέχονται αντίθετη άποψη προς την κρίση του ΑΕΔ, ο ν. 345/1976, στο άρθρο 51 προβλέπει ότι :

– Αν οι αποφάσεις εκδοθούν πριν από τη δημοσίευση της απόφασης του ΑΕΔ χωρεί το ένδικο μέσο της αίτησης επανάληψης της δίκης εφόσον 1. πρόκειται για αποφάσεις δικαστηρίων που όφειλαν να αναβάλουν την εκδίκαση της υπόθεσης, επειδή δημιουργήθηκε η αμφισβήτηση της συνταγματικότητας της διάταξης, ή 2. η

¹ Β. Σκουρή- Ε. Βενιζέλου, ό.π, σ.23.

² Κ. Τσουντας, ό.π, σελ. 1504.

³ Σ.τ.Ε., Α.Π. και Ε.Σ.

⁴ Κ. Τσουντας, ό.π, σελ. 1499.

απόφαση του ΑΕΔ που κήρυξε τη διάταξη αντισυνταγματική, έχει αναδρομική ισχύ και οι αποφάσεις είχαν εκδοθεί αμετακλήτως ή είχαν γίνει αμετάκλητες.

– Αν οι αποφάσεις εκδοθούν μετά τη δημοσίευση της απόφασης του ΑΕΔ σε υπόθεση σχετική ή άσχετη με αυτή του ΑΕΔ: 1. αν είναι αποφάσεις κατωτέρων δικαστηρίων, μπορούν να προσβληθούν με τα προβλεπόμενα ένδικα μέσα, 2. Αν είναι αποφάσεις ανώτατων δικαστηρίων, χωρεί αίτηση επανάληψης της διαδικασίας.

Η αίτηση επανάληψης της διαδικασίας ασκείται μέσα σε προθεσμία 90 ημερών, που αρχίζει από τη δημοσίευση της απόφασης που υπόκειται στο ένδικο αυτό μέσο. Το δικαστήριο οφείλει στην περίπτωση αυτή να ακολουθήσει την άποψη που διατυπώνεται στην απόφαση του ΑΕΔ.

ε) Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων και από άλλα όργανα της πολιτείας.

Εκτός από τα δικαστήρια που προαναφέραμε υπάρχουν και άλλα όργανα της πολιτείας που ασκούν έλεγχο της συνταγματικότητας των ν.¹ Στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας ανήκει –στην περίπτωση ψηφισθέντας πρότασης ν. από τη Βουλή- ο έλεγχος της ουσιαστικής συνταγματικότητας της διαδικασίας ψήφισής του. Εξ' άλλου η Βουλή στο στάδιο της καταρχήν συζήτησης ή πρότασης ν., εφόσον το ζητήσει ο πρόεδρος της, βουλευτής ή μέλος της κυβέρνησης να αποφανθεί ως προς αντιρρήσεις που προβάλλονται σχετικά. Ο έλεγχος είναι και στις δύο περιπτώσεις αφηρημένος και προληπτικός εφόσον στοχεύει στην ψήφιση ν. που δεν θα είναι αντισυνταγματικοί.

6.8. Μέθοδοι και τρόποι ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

Ο έλεγχος όπως εμφανίζεται στο ελληνικό δίκαιο έχει δύο μορφές²: Αφενός ασκείται κατά τη διάρκεια και στα πλαίσια της διαδικασίας ψήφισής και έκδοσης των ν., οπότε έχει προληπτικό χαρακτήρα και αφετέρου μετά την έκδοση και σε θέση του σε ισχύ των ν. και κατά την εφαρμογή τους σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, οπότε προσλαμβάνει κατασταλτικό χαρακτήρα. Ο έλεγχος επιδιώκει στην πρώτη του μορφή τη θέσπιση και στην δεύτερη του μορφή την αντισυνταγματικότητα των ν.

α) Ο **προληπτικός** έλεγχος της συνταγματικότητας των ν., ανήκει κατά

¹ Κ. Μαυριάς, ό.π, σ. 287.

² Ε. Βενιζέλος, Το σύνταγμα του 1975/86/2001, το κείμενο του αναθεωρημένου συντάγματος -εισαγωγή - ευρετήριο, 2001, σ.10.

κανόνα στους παράγοντες της νομοθετικής εξουσίας και σκοπό έχει τον έλεγχο της συμφωνίας του ν. προς το Σ. κατά το στάδιο της ψήφισης του και πάντως πριν από τη θέση του σε ισχύ. Αποκαλείται και πολιτικός έλεγχος της συνταγματικότητας των ν.¹ Προληπτικό έλεγχο της συνταγματικότητας των ν. μπορούν να ασκήσουν και οι δύο παράγοντες της νομοθετικής λειτουργίας, δηλαδή η Βουλή και ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας². Ειδικότερα:

1. Συνταγματική συνείδηση της Βουλής.

Σύμφωνα με το Σ 75/86/2001 το μοναδικό κρατικό όργανο που διαθέτει άμεση δημοκρατική νομιμοποίηση είναι η Βουλή.³ Κατά το άρθρο 25§1 του Σ. η Βουλή αποτελεί το πρώτο από τα δύο όργανα της νομοθετικής λειτουργίας και κατά το άρθρο 110 το μόνο όργανο αναθεωρητικής εξουσίας. Επίσης η Βουλή είναι ο κύριος παράγοντας νομοθετικής λειτουργίας αφού ο άλλος, ο Πρόεδρος της δημοκρατίας δηλαδή δεν συμμετέχει ισότιμα στη νομοθετική διαδικασία αλλά περιορίζεται στις αρμοδιότητες του.⁴ Ακόμα η Βουλή έχει την υποχρέωση να σέβεται και να τηρεί τους συνταγματικούς κανόνες και ιδίως να μην ψηφίζει ν. το περιεχόμενο των οποίων αντίκειται στο Σ.⁵

2. Η ανατροπή νομοσχεδίων στη Βουλή από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας.

Ο πρόεδρος της Δημοκρατίας εκδίδει και δημοσιεύει όσους ν. ψήφισε η Βουλή εντός προθεσμίας ενός μηνός από την ψήφιση τους.⁶ Σύμφωνα με το άρθρο 42§2 του Σ. ο πρόεδρος έχει τη δυνατότητα να αναπέμψει στη Βουλή νομοσχέδιο εκθέτοντας τους λόγους για τους οποίους αρνείται να το κυρώσει. Εφόσον η Βουλή δεν ταχθεί με την άποψη του Προέδρου της Δημοκρατίας και επιμένει στην αρχική της απόφαση για την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών και επιπλέον κατά την ειδική διαδικασία του άρθρου 76§2 του Σ.⁷ τότε η απόφαση είναι υποχρεωτική για τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας.⁸

¹ Κ. Μαυριάς, ό.π, σ.165.

² Άρθρο 26§1 του Σ.

³ Άρθρο 51§3 του Σ.

⁴ Άρθρο 42 του Σ.

⁵ Ε. Βενιζέλος, ό.π, σ.11.

⁶ Άρθρο 42§1 του Σ.

⁷ Η συζήτηση και η ψήφιση των σχεδίων και προτάσεων ν. πραγματοποιείται σε δύο συνεδριάσεις που απέχουν μεταξύ τους τουλάχιστον δύο ημέρες, στην πρώτη συνεδρίαση έχουμε συζήτηση «κατ' αρχήν και κατ' άρθρον» ενώ στη δεύτερη ακολουθεί η συζήτηση «κατ' άρθρον και εις το σύνολον» του σχεδίου ή της πρότασης.

⁸ Ε. Βενιζέλος, ό.π, σ.13.

3. Η γνωμοδότηση του Ελεγκτικού Συνεδρίου κατά το άρθρο 98§1 του Συντάγματος.

Ένα είδος προληπτικού ελέγχου ασκεί και το ΕΣ όταν καλείται να γνωμοδοτήσει «επί των νόμων περί συντάξεων» σύμφωνα με το άρθρο 98§1 του Σ. Το ΕΣ δεν γνωμοδοτεί αποκλειστικά για το ζήτημα της συνταγματικότητας των συνταξιοδοτικών νομοσχεδίων ούτε δεσμεύει με την έκφραση της γνώμης του το κυρίαρχο νομοθετικό σώμα. Η αρμοδιότητα του Συνεδρίου εμπίπτει στις μορφές προληπτικού ελέγχου της συνταγματικότητας των ν.¹

4. Αποτελεσματικότητα του προληπτικού ελέγχου.²

Στις μέρες μας δεν διαθέτουμε επαρκεί ερείσματα για να υποστηρίξουμε ότι έχει επικρατήσει ο προληπτικός έλεγχος της συνταγματικότητας των ν.. Μέχρι σήμερα οι Πρόεδροι της Δημοκρατίας έχουν αποφύγει να χρησιμοποιούν ως μέσο το θεσμό της αναπομπής.³ Αντίθετα στη Βουλή προβάλλονται ενστάσεις αντισυνταγματικότητας κατά νομοσχεδίων. Πάντως μέχρι τώρα ο προληπτικός έλεγχος δεν χαρακτηρίζεται ούτε για τη συχνότητα του, ούτε για την αποτελεσματικότητά του.

β) Ο κατασταλτικός έλεγχος στην λαμβάνει χώρα κατά το στάδιο της εφαρμογής ν. επομένως μετά την ψήφιση, έκδοση και δημοσίευση του ανήκει στα δικαστήρια.⁴ Ο κατασταλτικός έλεγχος έχει ανατεθεί στα όργανα της δικαστικής λειτουργίας. Αυτό σημαίνει ότι μόνο οι δικαστές έχουν το μονοπώλιο κατασταλτικών επεμβάσεων.⁵ Η γενική αρμοδιότητα του ελέγχου της συνταγματικότητας των ν. δεν ανήκει πέρα από τους φορείς δικαστικής και διοικητικής εξουσίας.⁶

6.9. Αντικείμενο και κριτήριο του ελέγχου της συνταγματικότητας.

Αντικείμενο του ελέγχου της συνταγματικότητας των ν. είναι ο «νόμος»⁷ (άρθρο 93§4 του Σ.). Ο έλεγχος περιλαμβάνει τόσο τους εθιμικούς κανόνες όσο και τους κανόνες του αλλοδαπού δικαίου. Ο έλεγχος της συνταγματικότητας ορίζει ότι οι

¹ Ε. Βενιζέλος, ό.π, σ.13-14.

² Ε. Βενιζέλος, ό.π, σ.14.

³ άρθρο 42 § 2 του Σ. που προβλέπει το δικαίωμα αναπομπής ψηφισμένου νομοσχεδίου στη Βουλή του Π.τ.Δ. εντός μηνός από την ψήφιση του.

⁴ Κ. Μαυριάς, ό.π, σ. 165.

⁵ Για παράδειγμα η Βουλή έχει τη δυνατότητα να καταργήσει, να τροποποιήσει ή να αντικαταστήσει κείμενες διατάξεις με τη σύμπραξη του Προέδρου της δημοκρατίας.

⁶ Ε. Βενιζέλος, ό.π, σ.17.

⁷ Με τον όρο νόμο εννοούμε το γραπτό κανόνα δικαίου(τυπικό νόμο, πράξη νομοθετικού περιεχομένου, και κανονιστική πράξη της διοίκησης).

δικαστές δεσμεύονται από το Σ. και την συνεπαγόμενη υποχρέωση των δικαστηρίων να ελέγχουν την συνταγματικότητα οποιουδήποτε κανόνα δικαίου.¹

Επίσης αντικείμενο του ελέγχου είναι μόνο κανόνες δικαίου οι οποίοι θεσπίζονται από τα συνταγματικά όργανα νομοθετικής λειτουργίας και όχι και εκείνα που τίθενται από όργανα που δεν προβλέπονται από το Σ.² Τέλος, κριτήριο του ελέγχου του κύρους των ν. είναι το Σ. Η διάταξη του άρθρου 93§4 του Σ. καθιερώνει την αρμοδιότητα των δικαστηρίων να ελέγχουν το κύρος των ν. μόνο από την άποψη της συμφωνίας τους με το Σ.³ και όχι με κανόνες οι οποίοι δεν περιλαμβάνονται σε αυτό.

6.10. Τα όρια του δικαστικού ελέγχου κατά το Σ.

Ο δικαστής στην περίπτωση του ελέγχου της συνταγματικότητας που κρίνει το έργο του δημοκρατικό πρέπει να είναι ακριβής στη διατύπωση των δικανικών του συλλογισμών.

Η οριοθέτηση του δικαστικού ελέγχου απορρέει από την αναγνώριση του ως αρμοδιότητα των δικαστηρίων. Ο έλεγχος του δικαστή συνδέεται ως ένα βαθμό με συγκεκριμένες πολιτικές. Η οριοθέτηση του ελέγχου απορρέει από την ανάγκη ότι ο έλεγχος είναι αυστηρά δικανικός δηλαδή νομικός και δικαστικός. Με άλλα λόγια έλεγχος «συνταγματικότητας» δηλαδή νομιμότητας και όχι σκοπιμότητας. Στην Ελλάδα ούτε έχει καλλιεργηθεί ούτε έχει ενοποιηθεί μια συνταγματική νομολογία σχετικά με τον δικαστικό έλεγχο. Ο έλεγχος ασκείται εμπειρικά από τα τρία ανώτερα δικαστήρια.³

Η έκταση του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των ν. καθορίζεται ρητά από τη διάταξη του άρθρου 93§4 του Σ. που αναφέρει τη μη εφαρμογή του ν. που είναι αντίθετος με το Σ. Ο περιορισμός καθιερώνεται από τη διάταξη του άρθρου 100§1 του Σ. η οποία αναθέτει στο ΑΕΔ την άρση αμφισβήτησης για την «ουσιαστική» αντισυνταγματικότητα διατάξεων τυπικού ν.⁴

Το δικαστήριο Δε δεσμεύεται από τις αποφάσεις άλλων δικαστηρίων για το ζήτημα της συνταγματικότητας ενός ν.⁵ Ο δικαστικός έλεγχος δεν μπορεί να

¹ Αθ. Ράικος, Συνταγματικό δίκαιο τόμος α' Εισαγωγή Οργανωτικό μέρος, ό.π. σ.156-157.

² Αθ. Ράικος, Συνταγματικό δίκαιο τόμος α' Εισαγωγή Οργανωτικό μέρος, ό.π. σ.158.

³ Ε. Βενιζέλος, ό.π. σ.94.

⁴ Αθ. Ράικος, Συνταγματικό δίκαιο τόμος α' Εισαγωγή Οργανωτικό μέρος, ό.π. σ.161-162.

⁵ Συμπεριλαμβανομένων και των αποφάσεων των ΑΕΔ του οικείου κλάδου της δικαιοσύνης, που δεν αφορούν

θεμελιωθεί στην αυξημένη τυπική ισχύ του Σ. γιατί η έκταση του ελέγχου καθορίζεται από τη διάταξη του άρθρου 93§4 του Σ.¹

Οι αρχές που διέπουν την οριοθέτηση του δικαστικού ελέγχου είναι τρεις :

α) Μέριμνα οριοθέτησης δικαστικού ελέγχου.

Σε όλες τις διατάξεις είναι έκδηλη η τάση οριοθέτησης ελέγχου της συνταγματικότητας.² Η πιο εμφανής εκδήλωση της τάσης για οριοθέτηση του ελέγχου είναι ο ίδιος ο καθορισμός της αρμοδιότητας τόσο των κοινών δικαστηρίων όσο και των ΑΕΔ. Κατά συνέπεια το άρθρο 93§4 του Σ. αποτελεί θεμέλιο της αρμοδιότητας όλων των κοινών δικαστηρίων διότι γίνεται λόγος για το περιεχόμενο του ν. που αντίκειται προς το Σ. Επίσης στο άρθρο 100§1 του Σ. γίνεται λόγος για «ουσιαστική αντισυνταγματικότητα» αλλά και για «διάταξη» τυπικού ν. Με άλλα λόγια επιχειρεί η διάταξη να εντοπίσει την τυχόν αντισυνταγματικότητα σε μεμονωμένες ρυθμίσεις και όχι στο σύνολο του ν. ή στην αρχή αυτού.

β) Το τεκμήριο συνταγματικότητας των νόμων.

Χρησιμοποιούμε τον όρο τεκμήριο της συνταγματικότητας των ν. για να δώσουμε έμφαση στην ερμηνευτική δυναμική υπέρ του ν. Τεκμήριο της συνταγματικότητας των ν. αποτελούν η ύπαρξη του προληπτικού ελέγχου, ο προσδιορισμός της αρμοδιότητας των δικαστηρίων και οι έννομες συνέπειες που παράγονται από τα δικαστήρια. Το τεκμήριο της συνταγματικότητας κατευθύνει τη στάση του δικαστηρίου κατά τη διεξαγωγή του ελέγχου καθώς και στη φάση ερμηνείας του Σ. και του ν. που ο έλεγχος προϋποθέτει και συνεπάγεται. Εφόσον ο ν. τεκμαίρεται ως συνταγματικός ο δικαστής πρέπει να ελέγξει όχι ως προς τη συμφωνία αλλά ως προς τη διαφωνία με το Σ.³

γ) Η ισορροπία του συστήματος δικαστικού ελέγχου.

Η αρμοδιότητα του δικαστηρίου είναι να προβεί σε συνέλευση με ακρίβεια και να προσδιορίζεται η κρίσιμη διάταξη.⁴ Η κρίσιμη διάταξη και ο προσδιορισμός με ακρίβεια έχει μεγάλη σημασία για τα τρία ανώτατα δικαστήρια. Σκοπός του δικαστή είναι η εκδίκαση της υπόθεσης . Πρέπει επομένως ν' αποφεύγεται οποιαδήποτε

στην ίδια υπόθεση.

¹ Αθ. Ράικος, Συνταγματικό δίκαιο τόμος α' Εισαγωγή Οργανωτικό μέρος, ό.π. σ.171.

² Ε. Βενιζέλος, ό.π. σ. 96.

³ Ε. Βενιζέλος, ό.π. σ. 99.

⁴ Κρίσιμη ονομάζεται η διάταξη που θα χρησιμοποιούσε ο δικαστής ως νομική βάση για την εκδίκαση της υπόθεσης αν προέκυπτε ζήτημα συνταγματικότητας.

γενίκευση που θα ξέφευγε από τα όρια της αρμοδιότητας του δικαστή, εν όψει και του γεγονότος ότι το δεδικασμένο που θα παραχθεί περιορίζεται στη συγκεκριμένη πάντοτε υπόθεση.¹

6.11. Το πρόβλημα του ελέγχου της συνταγματικότητας, των νόμων και τρεις λύσεις.

Το πρόβλημα της συνταγματικότητας των ν. εντοπίζεται στο αν θα πρέπει να ελέγχεται η νομοθετική εξουσία ως προς τη συμμόρφωση της με το Σ. Οι δυνατές λύσεις είναι τρεις:

Η νομοθετική εξουσία.

Η νομοθετική εξουσία και τα όργανα που την ασκούν αποτελούν έκφραση της λαϊκής θέλησης και κυριαρχίας και δεν τίθεται άλλη δύναμη πάνω από αυτή. Αυτό ισχύει για χώρες με Σ. ήπιων τόνων όπως το Σ. της Αγγλίας. Σε αντίθεση χώρες που έχουν Σ. με αυξημένη τυπική ισχύ έχουν ανάγκη ελέγχου της νομοθετικής εξουσίας ως προς τις πράξεις της.

Μη δικαστικός έλεγχος.

Αποτελεί ενδιάμεση λύση ο μη δικαστικός έλεγχος αλλά από σεβασμό προς τη λαϊκή κυριαρχία να τον επιφυλάξουμε σε όργανα με άμεση δημοκρατική νομιμοποίηση ή διαδικασίες πλησιέστερες προς τη λαϊκή βούληση.²

Ο δικαστικός έλεγχος.

Η κυριαρχούσα λύση είναι η αποδοχή ελέγχου από ειδικό όργανο(κατά κύριο λόγο δικαστήριο) με κύριο χαρακτηριστικό όχι τόσο την άμεση δημοκρατική νομιμοποίηση των μελών αλλά την εξειδίκευση και τις γνώσεις του κυρίως συνταγματικού δικαίου.

Το ερώτημα που τίθεται είναι αν ο δικαστικός έλεγχος πρέπει να γίνεται προληπτικά ή εκ των υστέρων. Οι οπαδοί της πρώτης άποψης επικαλούνται περισσότερη ασφάλεια δικαίου και αποφυγή ύστερης ανατροπής καταστάσεων καθώς και μικρότερη πραγματική μείωση του κοινοβουλίου.³ Η πλειοψηφία των χωρών τάσσονται υπέρ του κατασταλτικού ελέγχου προτιμώντας να μην υπάρχει φραγμός στον έλεγχο και ότι σε πολλές περιπτώσεις αντισυνταγματικότητας

¹ Ε. Βενιζέλος, ό.π, σ. 102.

² Μ.Π. Σταθόπουλου, Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, 1989, σ.8.

³ Μ.Π. Σταθόπουλου, ό.π, σ. 10.

αποκαλύπτονται για πρώτη φορά κατά την εφαρμογή του.

Στην Ελλάδα όπως προαναφέραμε το Σ. αναγνωρίζει το διάχυτο έλεγχο. Αρμοδιότητα του ΑΕΔ είναι και η ακύρωση αντισυνταγματικών ν. σε περίπτωση που ο διάχυτος έλεγχος έχει εκδώσει αντίθετες αποφάσεις ως προς τα ΑΕΔ.

6.12. Αιτίες που συνέβαλαν στη διάδοση του δικαστικού ελέγχου.

Βασικές αιτίες διάδοσης του δικαστικού ελέγχου :

– Τοπικά αίτια ή χρονικές εντοπίσεις.

Η διαμόρφωση ενός κράτους ως ομοσπονδιακό (κάθε ομοσπονδιακό κράτος έχει δική του Βουλή) δημιουργεί την ανάγκη εναρμόνισης της τοπικής με την κεντρική νομοθεσία και ιδίως με το ομοσπονδιακό Σ. Οι πικρές εμπειρίες σε βάρος του ανθρωπισμού και των θεμελιωδών μετά τον β' παγκόσμιο πόλεμο δικαιωμάτων αποτελούν αιτία για τη διάδοση των δικαστηρίων στην Κεντρική Ευρώπη.¹

– Αιτίες γενικής ισχύος και αξίες γενικής παράδοσης.

Το Σ. είναι ο υπέρτατος ν. του κράτους. Κατά συνέπεια από την υπεροχή αυτή ανακύπτει η ανάγκη να τον σέβεται ο κοινός νομοθέτης άρα και η ανάγκη συνταγματικότητας των ν.

Ακόμα και με την αυστηρή εφαρμογή της αρχής της πλειοψηφίας το 51% είναι εκείνο όπου κυριαρχεί. Η συμμετοχή της μειοψηφίας στον καθορισμό των εξελίξεων βρίσκεται εγγύτερα στην αρχή της ουσιαστικής δημοκρατίας και δικαιοσύνης και ότι η αυστηρή εμμονή στην πλήρη επικράτηση οσοδήποτε ισχυρής πλειοψηφίας.² Το Σ. παρέχει κανόνες γενικής αποδοχής έτσι ώστε να μη μένουν στο περιθώριο οι κοινωνικές ομάδες.

– Αιτίες αναφερόμενες σε συμφέροντα ομάδων και κοινωνικός ανταγωνισμός.

Λόγοι κυρίως πολιτικών σκοπιμοτήτων έχουν συμβάλει στη διάδοση του δικαστικού ελέγχου. Αποτελεί πλήρη παρανόηση, αντιστροφή του σκοπού της συνταγματικής προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων το να ξεχνούμε τη δέσμευση ακριβώς της πλειοψηφίας να τα σέβεται και να προσπαθούμε να τα προστατεύσουμε μετατρέποντας τους φορείς σε πλειοψηφία . Κατά συνέπεια δεν έχουν τότε την ανάγκη συνταγματικής προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων η οποία θα πρέπει να

¹ Μ.Π. Σταθόπουλου, ό.π, σ.13.

² Μ.Π. Σταθόπουλου, ό.π, σ. 20.

ανήκει στις ομάδες που έμειναν μειοψηφία, στα μεμονωμένα άτομα.¹

Επιπλέον η συνταγματική δικαιοσύνη προσφέρει τη δυνατότητα στην αντιπολίτευση να επεμβαίνει για την εφαρμογή νομοθετικών μέτρων και να προκαλεί ακύρωση ν. μέσω του Σ.

Στην Ελλάδα ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των ν. είναι παλαιότερος ως θεσμός από τη Γερμανία ή τη Γαλλία. Μέχρι σήμερα δεν υπήρξαν αισθητές επεμβάσεις στο έργο της νομοθετικής εξουσίας από την πλευρά της δικαστικής τουλάχιστον σε ιδεολογικοπολιτικό υπόβαθρο. Εννοούμε δικαστικές αποφάσεις που εκδίδονται σε σύγκρουση με τη νομοθετική εξουσία που θεωρούν ένα ν. αντισυνταγματικό και τον ακυρώνουν ή δεν τον εφαρμόζουν.

Ο Αλέξανδρος Σβώλος το 1927 παρατήρησε ότι τα Ελληνικά Δικαστήρια «ουδάμως προκαλούσαν μέχρι σήμερα την εφαρμογή της κοινωνικής νομοθεσίας όπως συνέβη εις τας Ηνωμένας Πολιτείας, τουναντίον Δε και ητιολογημένως την ....» Επίσης ο Σβώλος πίστευε ότι «εις τας πλείστας περιπτώσεις οι αποφάσεις απέδειξαν αληθή αυτοτέλειαν σκέψεως του δικαστού» ότι «ευσυνειδήτως ασκήθη παρ' ημίν η τοιάυτη αρμοδιότης των δικαστηρίων και δη και έναντι της κοινωνικής νομοθεσίας». Το 1963 ο Βεγλερής πίστευε ότι οι δικαστές του Σ.τ.Ε. «αισθάνονταν την ανάγκη να υπερασπισθούν τις αξίες που θεωρούν πολύτιμες και που είναι αυτές ενός φιλελευθερισμού με πολλή εμπιστοσύνη προς το άτομο».

Συμπερασματικά από τον έλεγχο της συνταγματικότητας των ν. παρουσιάζονται συγκρούσεις δικαστικής και νομοθετικής εξουσίας ιδεολογικής φύσης. Η πρώτη βρίσκεται συνήθως σε θέσεις συντηρητικές.

Οι συγκρούσεις είναι περιορισμένες εν όψει κυρίως του ότι και οι ιδεολογικές διαφορές των φορέων των δύο εξουσιών στις έννομες τάξεις είναι μικρές.²

Τέλος σε δικαστές, δικηγόρους, ειδικούς στη νομική επιστήμη ανήκει κατά κύριο λόγο ο έλεγχος της συνταγματικότητας των ν. Αυτή την υπεροχή τους έναντι στους απλούς πολίτες, υπεροχή ερμηνείας του Σ. δεν την διεκδικούν οι νομικοί αλλά από τη στιγμή που υπάρχει δεν την αποποιούνται, ευχαρίστως.³

¹ Μ.Π. Σταθόπουλου, ό.π, σ. 20.

² Μ.Π. Σταθόπουλου, ό.π, σ. 35-38.

³ Ο Riveco κλείνοντας το 1981 το διεθνές συμπόσιο στην Αίν-en-provence αφιερωμένο στη συνταγματική δικαιοσύνη, συμπόσιο όπου διαπιστώθηκε η διάδοση του θεσμού, δεν παρέλειψε ανάμεσα στα άλλα να τονίσει ότι η εξέλιξη αυτή θα έπρεπε να χαροποιεί ιδιαίτερα τους νομικούς.

ΜΕΡΟΣ Γ'

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

ΑΤΟΜΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ.

1.1. Ατομικά δικαιώματα και κοινοτικό δίκαιο.

Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι η Ευρωπαϊκή ένωση αποτελείται από τα εξής μέλη:

α) Τα ιδρυτικά μέλη:

- Βέλγιο.
- Γαλλία.
- Γερμανία.
- Ιταλία.
- Λουξεμβούργο.
- Ολλανδία.

β) Τα ανώτερα μέλη:

- Δανία.
- Ιρλανδία.
- Μ. Βρετανία.
- Ελλάδα, κ.λ.π.

Παλαιότερα οι συνθήκες δεν περιείχαν κατάλογο ατομικών δικαιωμάτων που βρίσκουμε συνήθως στα συντάγματα των κρατών μελών. Επειδή οι κοινότητες δεν αποτελούν κράτη με καθολική αρμοδιότητα αλλά οργανισμό ειδικών σκοπών(κυρίως οικονομικών) δεν θεωρήθηκε αναγκαίο κατά τη σύνταξη συνθηκών να περιληφθούν διατάξεις που να κατοχυρώνουν γενικά ατομικά δικαιώματα.

Η εξέλιξη των κοινοτήτων δείχνει ότι η προστασία είναι απαραίτητη μέσα στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου. Όσο αναπτύσσονται οι κοινότητες και θίγονται τα ιδιωτικά δικαιώματα περισσότερο και ο έλεγχος της οικονομίας εντείνεται, τότε αυξάνονται οι περιπτώσεις παραβίασεως των ατομικών δικαιωμάτων. Είναι εύλογη ότι η παραδοχή ότι τα αρχικά και νέα Κράτη δεν θέλησαν με την δημιουργία των κοινοτήτων ή την παραχώρηση σ' αυτές να περιορίσουν την ελευθερία και κατά συνέπεια την μείωση της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων των πολιτών. Τα κράτη μέλη δεν συμβιβάζονται ακόμα και με την υπεροχή του **κοινοτικού δικαίου** έναντι των εθνικών δικαίων να προστατεύονται τα ατομικά δικαιώματα στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου με επίκληση των συνταγματικών διατάξεων και εξέταση της συμφωνίας με αυτές πράξεων των κοινοτικών οργάνων.¹

Οι συνθήκες δεν περιέχουν ειδική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων όπως συνηθίζεται στα συντάγματα. Δεν θεωρήθηκε κατά την σύνταξη των συνθηκών αναγκαίο σκόπιμο ή εφικτό να περιληφθούν διατάξεις που να εγγυώνται γενικά ατομικά δικαιώματα μολονότι οι συνθήκες εγγυώνται μερικές σπουδαίες πλευρές της οικονομικής ελευθερίας και ισότητας.

Η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων είναι αναγκαία και στο κοινοτικό δίκαιο. Κατά συνέπεια όσο περισσότερο αναπτύσσεται η κοινότητα και όσο περισσότερο ελέγχει την οικονομία θίγονται τα ατομικά δικαιώματα και συμφέροντα^{2,3}

Το ζήτημα της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων στην κοινότητα τέθηκε και συζητήθηκε κυρίως στην Γερμανία. Τέθηκε το ερώτημα αν το κοινοτικό δίκαιο με υποανάπτυκτες εγγυήσεις των ατομικών δικαιωμάτων θα μπορούσε να υπάρχει του μέρους εκείνου του συντάγματος που κατοχυρώνει τα ατομικά δικαιώματα. Το Ομοσπονδιακό δικαστήριο απάντησε αρνητικά στο ερώτημα.

Στις δεκαετίες του 50'και 60'το **δικαστήριο των ευρωπαϊκών**

---

¹ Π.Δ. Δαγτόγλου, Ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο i, 1985, σ. 307.

² Π.Δ. Δαγτόγλου, Ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο i, ό.π, σ.345.

³ Στη Γερμανία και Ιταλία υπάρχουν συνταγματικά δικαστήρια που προστατεύουν τα ατομικά δικαιώματα που είναι κατοχυρωμένα στο Σύνταγμα.

κοινοτήτων συνήθιζε να απορρίπτει απερίφραστα κάθε ισχυρισμό συμβάσεως ατομικών δικαιωμάτων γιατί οι ισχυρισμοί αυτοί αναφέρονται στα ατομικά δικαιώματα όπως τα κατοχυρώνουν τα συντάγματα των κρατών μελών και το δικαστήριο ήθελε να προστατεύσει την ενότητα του κοινοτικού δικαίου.

Από την δεκαετία του 60'και έπειτα θεμελιώνεται η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και στο Ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο. Το 1977 και 1978 τα πολιτικά όργανα της κοινότητας διακήρυξαν την θέληση τους να προστατεύσουν τα ατομικά δικαιώματα στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου.¹

Το **Ευρωπαϊκό δικαστήριο** στράφηκε στη δημιουργική αντίληψη της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων στο κοινοτικό δίκαιο .

Έτσι αναπτύσσει μια νομολογία για τις ατομικά δικαιώματα που αρμόζει στην φύση της κοινότητας. Η συνθήκη της **ΕΟΚ** αναφέρεται στην οικονομική ελευθερία που δεν είναι ένα "κλασσικό" αλλά "νέο" δικαίωμα. Η συνθήκη της ΕΟΚ προστατεύει ορισμένες πλευρές της οικονομικής ελευθερίας όπως για παράδειγμα η απαγόρευση διακρίσεως λόγω ιθαγένειας² , ελευθερία κινήσεων των εργαζομένων,³ελευθερία εγκαταστάσεως⁴,ελευθερία παροχής πηρεσιών⁵,ισότητα των δύο φύλων⁶και τα δικαιώματα κοινωνικής προστασίας⁷

Ακόμα το **δικαστήριο Ευρωπαϊκών κοινοτήτων** εξέτασε την προσβολή ιδιωτικής ιδιοκτησίας, της ελευθερίας εργασίας, ελευθερία εμπορίου και άλλων ελεύθερων επαγγελμάτων, την προβαλλόμενη παραβίαση των αρχών της προηγούμενης ακροάσεως του ενδιαφερομένου και της δίκαιης δίκης, της ισότητας των φύλων, της θρησκευτικής ισότητας, του δικαιώματος της ιδιωτικής σφαίρας, της ελευθερίας συναιτερίζεσθαι.

---

¹ Π.Δ. Δαγτόγλου, Ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο Ι, ό.π, σ.346-347.

² Άρθρο 7.

³ Άρθρο 48.

⁴ Άρθρο 52-57.

⁵ Άρθρο 59-62.

⁶ Άρθρο 119.

⁷ Άρθρο 51.

Το δικαστήριο Ευρωπαϊκών κοινοτήτων δέχεται ότι το κοινοτικό δίκαιο προστατεύει ατομικά δικαιώματα όχι έναντι κοινοτικών και κρατικών οργάνων αλλά και έναντι ιδιωτών (η λεγόμενη τριπενέργεια).

Επιπλέον το δικαστήριο των κοινοτήτων δέχεται ότι το κοινοτικό δίκαιο παρέχει αυτοτελή προστασία των ατομικών δικαιωμάτων. Αξίζει να σημειωθεί, σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο, ότι τα "θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα που περιλαμβάνονται στις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου των οποίων την τήρηση οφείλει να διασφαλίσει το δικαστήριο".¹ Η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαστηρίου οφείλει να στηρίζεται στα συντάγματα των κρατών μελών και τις διεθνείς συμβάσεις προστασίας των κρατών μελών.²

1.2. Η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων από το κοινοτικό δίκαιο.

Το άρθρο 25 του Συντάγματος ορίζει ότι τα δικαιώματα του ανθρώπου ως άτομο και ως μέλος του κοινοτικού συνόλου τελούν υπό εγγύηση του κράτους και όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίσουν την άσκησή τους. Οι περιορισμοί στην άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων είναι ανεκτοί εφόσον δεν θίγουν τον πυρήνα του ουσιαστικού περιεχομένου τους.

Η ελεύθερη αγορά του ανταγωνισμού και της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων, των προσώπων και του κεφαλαίου στο κοινοτικό δίκαιο καθώς και οι συνυφασμένες με αυτές κοινοτικές εγγυήσεις της ελευθερίας διατηρούνται μόνο όσο όλα τα κράτη μέλη διατηρούν στο εσωτερικό τους ένα οικονομικό Σύνταγμα με νομικές βάσεις της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων που εναρμονίζονται με τις αντίστοιχες νομικές βάσεις του κοινοτικού δικαίου.

Οι **Ευρωπαϊκές Κοινότητες** δεν είναι Κοινότητες Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων γιατί σκοπός τους δεν είναι να προστατεύσουν τις βασικές ελευθερίες του ανθρώπου σε οποιαδήποτε φυλή ή πολιτικό σύστημα και αν

---

¹ Δ.Ε.Κ. 29/69

² Π.Δ. Δαγτόγλου, Ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο ι, ό.π, σ..308

ανήκει.¹

Α) Η εγγύηση της ελευθερίας της οικονομικής δραστηριότητας.

Σκοπός των διατάξεων περί οικονομικών ελευθεριών του κοινοτικού δικαίου είναι να καταργήσει τα σύνορα μεταξύ κρατών μελών (άρθρο 7,220-221Σ ΕΟΚ). Το κοινοτικό δίκαιο δεν επιδιώκει να δώσει πρόσθετη εγγύηση των ελευθεριών στον πολίτη της αγοράς παράλληλα με τις αντίστοιχες εγγυήσεις που παρέχουν τα Συντάγματα των κρατών μελών.

Β) Η αρχή της ισότητας

Στο κοινοτικό δίκαιο η παροχή της ισότητας παρουσιάζεται με διάφορες μορφές π.χ. στο δίκαιο φόρων τελών και ποσοτικών περιορισμών σχετικά με τους όρους εφοδιασμού και πωλήσεων στα εμπορικά μονοπώλια, καρτέλ και επιχειρήσεις που έχουν σημαντική θέση αγοράς γεωργικών προϊόντων, άνθρακα, χάλυβα κ.λ.π.

Η αρχή της ίσης μεταχείρισης δεν απευθύνεται στα κράτη μέλη αλλά στα πλαίσια της τριτενέργειας. Σύμφωνα με αυτό η ισότητα παρέχει προστασία απέναντι στην οικονομική δύναμη των εργοδοτών και συνδικάτων στο εργατικό κοινοτικό δίκαιο.²

γ) Εγγύηση της προστασίας της ιδιοκτησίας

Το άρθρο 222 ΣΕΟΚ προστατεύει την αρχή της ιδιοκτησίας. Οι διατάξεις για την φιλελευθεροποίηση της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων κατά το άρθρο 36 Σ.ΕΟΚ θεωρούν τα κράτη μέλη αρμόδια για την προστασία της βιομηχανικής και εμπορικής ιδιοκτησίας.

Δ) Άλλα ατομικά δικαιώματα

Το Κοινοτικό εκτός από την προστασία των ανωτέρω ατομικών δικαιωμάτων παρέχει προστασία και άλλων ατομικών δικαιωμάτων όπως π.χ. τους συνδικαλιστικού δικαιώματος³, του δικαιώματος αναφοράς, της

---

¹ Κυπραίος, Σχέσεις Συντάγματος και ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου, 1987, σ.278-279

² Κυπραίος, ό.π. σ.280-281

³ Άρθρο 118 (α) Σ.ΕΟΚ

προστασίας του επαγγελματικού απορρήτου¹.

Ε) Η παροχή έννομης προστασίας

Οι Κοινοτικές Συνθήκες παρέχουν εγγυήσεις για την έννομη προστασία στην οποία περιλαμβάνεται και ο θεσμός της διαδικασίας των άρθρων 117 ΣΕΟΚ για την παροχή προστασίας σε περίπτωση παραβίασεως του Κοινοτικού Δικαίου.²

1.3. Η ερμηνεία των ατομικών δικαιωμάτων

Οι Κοινοότητες επιδιώκουν περισσότερο την κοινωνικοοικονομική αναμόρφωση άρα είναι φορέας παροχών παρά οργανισμός με αρμοδιότητες επέμβασης στην ελευθερία και ιδιοκτησία τις οποίες προστατεύουν τα ατομικά δικαιώματα.

Σύμφωνα με τον IPSEN η φιλελεύθερη διαμόρφωση των ατομικών δικαιωμάτων και η ερμηνεία τους απαιτούν τη συμπλήρωση με στοιχεία που απορρέουν από την ιδέα του Κοινοτικού Κράτους δικαίου.

Τα Συντάγματα των κρατών μελών περιέχουν διατάξεις ανάλογες με τις διατάξεις των άρθρων 28 παρ.2 Σ. της Ελλάδας όπου αναγνωρίζονται στις κοινότητες αρμοδιότητες κατά το Σύνταγμα δηλαδή έχουν περιλάβει την οικονομική ενοποίηση, την κοινωνικοποίηση σαν βασική διαρθρωτική αρχή η οποία αποτελεί σπουδαίο κριτήριο για την ερμηνεία των ατομικών δικαιωμάτων.³

Χρησιμοποιώντας την ενοποίηση ως κριτήριο για την σχέση μεταξύ συντάγματος και Ευρωπαϊκών κοινοτήτων θα μπορούσαμε να πούμε ότι πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν ότι η κοινοτική εξουσία επιδιώκει την πραγματοποίηση της ενοποίησης. Η ερμηνεία των ατομικών δικαιωμάτων πρέπει να προσανατολίζεται στην πραγματοποίηση της ενοποίησης δηλαδή δεν πρέπει να εμποδίζει τη λειτουργική ικανότητα των Κοινοτήτων. Τέλος η σχέση της Εθνικής Συνταγματικής προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων και

---

¹ Άρθρο 214 ΣΕΟΚ

² Κυπραίος, ό.π., σ.282

³ Κυπραίος, ό.π., σ. 285

του Κοινοτικού δικαίου εξαρτάται κυρίως από τις συνταγματικές διατάξεις.

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΕ ΓΑΛΛΙΑ, ΙΣΠΑΝΙΑ, ΓΕΡΜΑΝΙΑ.

2.1. Διοικητική προστασία στη Γαλλία.

- Το δικαίωμα αναφοράς.
- Ο Επίτροπος Διοίκησης.
- Το δικαίωμα προηγούμενης ακροάσεως.

2.1.1. Δικαίωμα αναφοράς.

Το δικαίωμα αναφοράς δεν περιλήφθηκε στη διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου του 1789. Οι οργανωμένες συντεχνίες είχαν τη δυνατότητα να υποβάλλουν αιτήσεις παραπόνων κατά πράξεων του μονάρχη κυρίως νομοθετικού περιεχομένου.¹ Κατά συνέπεια το δικαίωμα αναφοράς θεωρήθηκε συνέπεια της προσωπικής ελευθερίας και της ελευθερίας εκφράσεως.

Η κατοχύρωση του δικαιώματος αναφοράς έγινε στην παράγραφο 3 του Ι' τίτλου του Σ. του 1791 όπου προέβλεπε την ελευθερία να αναφέρεται ο πολίτης στις δημόσιες υπηρεσίες ατομικά υπογεγραμμένες.² Το Σ. του 1793 στο άρθρο 32 όριζε τα εξής: «το δικαίωμα άσκησης αναφορών δεν μπορεί να απαγορευθεί, να ανασταλεί ή να περιορισθεί»³.

Το Σ. του 1795 στην προσπάθεια προς αποφυγή συλλογικών αναφορών που αναφέρονται στα ίδια περιστατικά, απαγορεύει στο άρθρο 37 στις Βουλές να στείλουν ή να αποδεχθούν αναφορές ενώ στο άρθρο 364⁴ κατοχυρώθηκαν μόνο οι ατομικές αναφορές και όριζε ότι οι αναφορές οφείλουν να έχουν τον απαιτούμενο σεβασμό προς τις αρχές⁵.

¹ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π, σ.24.

² Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π, σ.25.

³ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π, σ.25.

⁴ Το άρθρο 364 του Σ. του 1795 όριζε ότι «όλοι οι πολίτες είναι ελεύθεροι να απευθύνουν στις δημόσιες αρχές αναφορές αλλά οφείλουν να είναι ατομικές, καμιά ένωση δεν μπορεί να απευθύνει συλλογικές (αναφορές) εκτός από τις δημόσιες υπηρεσίες και μόνο για αντικείμενα που ανήκουν στην αρμοδιότητα τους. Οι αιτούντες οφείλουν να μην ξεχνούν ποτέ τον οφειλόμενο σεβασμό στις δημόσιες αρχές. Το άρθρο 37 του ίδιου Σ. όριζε ότι «οι εκλογικές συνελεύσεις δεν μπορούν να ασχολούνται με κανένα αντικείμενο εκτός από τις εκλογές με τις οποίες είναι επιφορτισμένες, δεν μπορούν να δεχθούν ή να στείλουν καμία αναφορά».

⁵ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π, σ.26.

Το άρθρο 83 του Σ. του 1799 πρόβλεπε τις ατομικές αναφορές σε κάθε αρχή και κυρίως στο επταμελές Tribunal που ήταν πολιτική Συνέλευση. Με την κατάργηση το 1807 του Tribunal οι αναφορές υποβάλλονται σε επιτροπή του κρατικού συμβουλίου.

Στο Σ. του 1814 το δικαίωμα αναφοράς δεν αναφερόταν στα ατομικά δικαιώματα αλλά σ' αυτό που αφορούσε το κοινοβούλιο. Με βάση τον κανονισμό λειτουργίας της Βουλής των Αντιπροσώπων οριζόταν μια Επιτροπή Αναφορών που ανανεώνονταν κάθε μήνα και υπέβαλλε κάθε εβδομάδα ειδική έκθεση¹. Η αναφορά σύμφωνα με το τότε Σ. γινόταν από τις δύο βουλές ενώ απαγορευόταν η παρουσία των αναφερομένων κατά τη συζήτηση της αναφοράς. Ο Συνταγματικός Χάρτης του 1830 και το Σύνταγμα του 1848 της β' Γαλλικής Δημοκρατίας, κατοχύρωσαν το δικαίωμα της αναφοράς.² Το Σ. του 1852 απαγόρευε την υποβολή αναφοράς στη Βουλή ενώ το δικαίωμα αναφοράς καθιερώθηκε από το άρθρο 41 του Σ. του 1870 και από το άρθρο 4 του ν. της 13ης Μαρτίου 1873 για την οργάνωση των δημόσιων υπηρεσιών.³ Ακόμα, το δικαίωμα αναφοράς δεν περιλήφθηκε στους συνταγματικούς ν. του 1875 ενώ με το άρθρο 6 του ν. της 23ης Ιουλίου 1879 κατοχυρώθηκε εκ νέου το δικαίωμα αυτό.

Τέλος, σύμφωνα με το ισχύον Σ. της Γαλλίας του 1958 οι αναφορές πρέπει να υποβάλλονται εγγράφως και να περιλαμβάνουν το όνομα, την κατοικία και την υπογραφή του αναφέροντα.⁴ Οι αναφορές απευθύνονται στον Πρόεδρο της Βουλής ή της Γερουσίας. Επιπλέον οι αναφορές εξετάζονται από Επιτροπή η οποία έχει τις εξής δυνατότητες⁵:

- α) Η Επιτροπή έχει τη δυνατότητα αρχειοθέτησης των αναφορών.
- β) Να τις στείλει σε έναν υπουργό.
- γ) Να τις στείλει σε άλλη επιτροπή της Βουλής.
- δ) Να τις στείλει στον Mediateur.⁶
- ε) Να τις στείλει στη Βουλή.

Το δικαίωμα της αναφοράς έχασε τη σημασία του γιατί οι πολίτες έχουν

¹ Αποκλειστικό δικαίωμα πρότασης ν. είχε ο Βασιλιάς σύμφωνα με το άρθρο 16.

² Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π., σ.26.

³ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π., σ.27.

⁴ Οι αναφορές δεν υποβάλλονται ταυτόχρονα σε δύο σώματα.

⁵ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π., σ.28.

⁶ Επίτροπος Διοίκησης.

τη δυνατότητα να κινητοποιήσουν τα κοινοβούλια ή τους βουλευτές για τις καταγγελίες τους. Έτσι, αντί της αναφοράς που αναγνωρίζεται με τη γραπτή της μορφή από τον κανονισμό της Βουλής ασκείται γραπτή ερώτηση ή επερώτηση στον υπουργό.

Με βάση τα προαναφερόμενα δικαιώματα αναφοράς στη Γαλλία έχει περισσότερο ιστορική σημασία. Το 1960, η αναφορά της Εθνικής Επιτροπής Λαϊκής Δράσης απευθύνεται κατά το ν. της 31/12/1959 που ρύθμιζε τις σχέσεις του κράτους με την ιδιωτική παιδεία, ενώ στις 8/12/1989 ο Ζακ Ζιράκ καλούσε τους Γάλλους πολίτες να ασκήσουν το δικαίωμα αναφοράς και να ζητήσουν την προκήρυξη δημοψηφίσματος για το ζήτημα του δικαιώματος ψήφου των ξένων κατά τις κοινοτικές εκλογές.¹

2.1.2. Ο επίτροπος διοίκησης «Mediateur».

Ο θεσμός του επιτρόπου διοίκησης «Mediateur de la republique» στη Γαλλική Δημόσια Διοίκηση προβλέπεται από το συστατικό ν. της 3ης Ιανουαρίου 1989 και 6ης Φεβρουαρίου 1992.

Ο Mediateur διορίζεται με διάταγμα που εκδίδεται από τον πρόεδρο της Γαλλικής Δημοκρατίας μετά από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου και ένα πρόσωπο με αναγνωρισμένο κύρος που διακρίνεται για την αμερόληπτη στάση του.² Η διάρκεια της θητείας του «Mediateur» είναι έξι χρόνια και μη ανανεώσιμη για την ενίσχυση της ανεξαρτησίας του.³

Επίσης αρμοδιότητα του Mediateur είναι να εξετάζει αναφορές μεταξύ διοικούμενου και διοίκησης⁴, η οποία κατηγορείται για μεροληψία, παρανομία, κακοδιοίκηση και οποιαδήποτε άλλη μορφή διοικητικής αυθαιρεσίας, μόνο εφόσον αυτές κατατεθούν προηγουμένως σε κάποιο Βουλευτή ή Γερουσιαστή, διατηρώντας έτσι την άμεση επαφή αυτών με ψηφοφόρους τους. Δεν ανήκουν στην αρμοδιότητα του Mediateur διαδικασίες που εκκρεμούν διαδικαστικά, αλλά αρμοδιότητα αποτελούν συστάσεις στην υπηρεσία της Διοίκησης που είναι διάδικος σε εκκρεμούσα δίκη.⁵

¹ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π. σ.28.

² Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π. σ.132.

³ Η θητεία του δύναται να παύσει μετά από αίτημα του Προέδρου της Δημοκρατίας από επιτροπή που συγκροτείται από τους Προέδρους του Σ.τ.Ε., του Α.Π. και του Ε.Σ.

⁴ Λέγοντας διοίκηση εννοούμε τις υπηρεσίες του Δημοσίου.

⁵ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π. σ.134.

Οι Βουλευτές ή Γερουσιαστές στους οποίους απευθύνονται οι αναφορές αφού τις μελετήσουν, διαβιβάζουν στον Mediateur όσες κρίνουν ότι εμπίπτουν στην δικαιοδοσία του και εφόσον έχει ολοκληρωθεί η προβλεπόμενη διοικητική διαδικασία ως προς την καταγγελλόμενη υπόθεση. Με αυτόν τον τρόπο γίνεται μια πρώτη εκτίμηση των αναφορών και το έργο του Mediateur διευκολύνεται. Ο Mediateur αφού κρίνει τις αναφορές έχει τη δυνατότητα να απευθύνεται στην υπηρεσία της διοίκησης για ρύθμιση της παρανομίας όπου διατυπώθηκε, καθώς και μέτρα για την καλύτερη παροχή υπηρεσιών.¹

Επιπλέον, στην αρμοδιότητα του Mediateur ανήκει και η πρόταση λύσεων προς την υπηρεσία του δημοσίου για την διεξαγωγή της υπόθεσης σύμφωνα με την αρχή της αμεροληψίας καθώς επίσης και μέτρα για την ικανοποίηση του διοικούμενου.

Επιπρόσθετα, ο Mediateur έχει αρμοδιότητα για τη συμμόρφωση της Δημόσιας Αρχής σε περίπτωση τελεσίδικης δικαστικής απόφασης. Σε περίπτωση άρνησης συμμόρφωσης της Αρχής ο Mediateur δημοσιοποιεί την απόφαση στην Ε.τ.Κ. και στον τύπο ειδική έκθεση όπου γίνεται αναφορά για την άρνηση της Δημόσιας αρχής προς εκτέλεση δικαστικής απόφασης.²

Οι υπουργοί και οι Δημόσιες Αρχές οφείλουν να συνδράμουν στο έργο του Mediateur και να απαντούν σε ερωτήσεις του και να του παρέχουν έγγραφα και φακέλους ακόμα και αν είναι απόρρητα ή εμπιστευτικά.³ Υποχρέωση των Mediateur αποτελεί η άδεια των προϊσταμένων υπαλλήλων για οποιαδήποτε ενέργεια στα πλαίσια της Δημόσιας Διοίκησης. Τέλος ο Mediateur κάθε έτος υποβάλλει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και στο Κοινοβούλιο έκθεση απολογισμού των δραστηριοτήτων.⁴

---

¹ Ο Mediateur δεν επιβάλλει κυρώσεις, η δυνατότητα του περιορίζεται σε συστάσεις και υποδείξεις προς τη διοίκηση.

² Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π, σ.136.

³ Με εξαίρεση όσα αφορούν την Εθνική Άμυνα, κρατική ασφάλεια και εξωτερική πολιτική.

⁴ Σύμφωνα με τον οργανικό ν. της 20ης Ιουνίου 1973 έχει κώλυμα εκλογισιμότητας σε όλες τις περιφέρειες, διατηρεί όμως το αξίωμα του Δημοτικού ή Γενικού Συμβούλου, αν είχε εκλεγεί πριν από το διορισμό του.

2.1.3. Δικαίωμα προηγούμενης ακροάσεως.

Η πρώτη κατοχύρωση του δικαιώματος ακροάσεως στη Γαλλία έγινε στο άρθρο 65 του ν. της 22ης Απριλίου 1905 σύμφωνα με τον οποίο «όλοι οι υπάλληλοι, πολιτικοί και στρατιωτικοί, όλοι οι ιδιωτικού δικαίου υπάλληλοι και εργάτες σε όλες τις διοικητικές υπηρεσίες δικαιούνται σε προσωπική και εμπιστευτική ανακοίνωση όλων των σημειώσεων, φύλλων ποιότητας και λοιπών στοιχείων του φακέλου τους πριν ληφθεί εναντίον τους πειθαρχικό μέτρο ή αυτεπάγγελτη μετάθεση ή παράλειψη από προαγωγές κατ' αρχαιότητα.^{1,2}

Όλες οι διατάξεις ερμηνεύτηκαν από τη νομολογία σε τρεις κατευθύνσεις:

- α) Στον κανόνα υπήχθησαν όσο το δυνατόν περισσότερες κατηγορίες υπαλλήλων.
- β) Το δικαίωμα ακροάσεως αναγνωρίσθηκε βαθμηδόν πέρα των πράξεων με χαρακτήρα κυρώσεως.³
- γ) Στα μέτρα που λαμβάνονται κατ' αναφορά στο πρόσωπο.

Η νομολογία του Conseil d' etat⁴ ανέπτυξε και ένα επιπλέον στοιχείο, τη σοβαρότητα της επιφερόμενης στο διοικούμενο βλάβης.

Για να αναγνωριστεί δικαίωμα ακροάσεως στη γαλλική δικαιοσύνη απαιτούνται δύο στοιχεία.

1. Το δυσμενές μέτρο να έχει χαρακτήρα κυρώσεως, οίονει κυρώσεως ή μέτρο λαμβανομένου και αναφορά προς το πρόσωπο.⁵
2. Η επερχόμενη βλάβη στο διοικούμενο να είναι σοβαρή.⁶

Εξαιρέσεις απ την υποχρέωση ακροάσεως αφορά στα αστυνομικά μέτρα. Για παράδειγμα η περίπτωση της άδειας οδηγού αυτοκινήτου έχει από παλιά οδηγήσει σε παλινδρομήσεις τη νομολογία του Conseil d' etat σχετικά με τη σκοπιμότητα διακρίσεως μεταξύ κυρώσεως και αστυνομικού μέτρου. Εξαιρέσεις αναγνωρίζονται και για λόγους δημόσιου συμφέροντος.⁷

¹ Π. Λαζαράτος, ό.π, σ.129.

² Παράνομοι κανόνες εμπεριέχονται στο άρθρο 67 του ν. 19ης Οκτωβρίου 1946, στο άρθρο 3 του διατάγματος της 4ης Φεβρουαρίου 1959 και στο άρθρο 40 του ν. της 28ης Απριλίου 1952.

³ Τις λεγόμενες «οίονει κυρώσεις ή κεκαλυμμένων κυρώσεις».

⁴ Π. Λαζαράτος, ό.π, σ.129.

⁵ Π. Λαζαράτος, ό.π, σ.129.

⁶ Σύμφωνα με τη γαλλική νομολογία, σοβαρή είναι η βλάβη που αφορά υπάρχοντα δικαιώματα.

⁷ Π. Λαζαράτος, ό.π, σ.130.

Η ακρόαση προϋποθέτει αναλυτικά τα πραγματικά & νομικά δεδομένα. Η προθεσμία ακροάσεως εξαρτάται από τη συγκεκριμένη υπόθεση. Τρεις μέρες είναι λίγες ενώ εννέα ημέρες θεωρούνται επαρκείς. Οι απόψεις του διοικούμενου πρέπει να ληφθούν υπόψη από τη διοικητική αρχή. Το δικαίωμα πρόσβασης στα διοικητικά στοιχεία κατοχυρώθηκε στο ν. της 17ης Ιουλίου 1978.¹

Τα ονομαστικά στοιχεία πρέπει να αφορούν στον αιτούντα την πρόσβαση σε αυτά έννοια σύμφωνη με το έννομο συμφέρον. Τόσο τα Ν.Π.Δ.Δ. όσο και τα Ν.Π.Ι.Δ. έχουν την υποχρέωση προς παροχή πληροφοριών. Απαγορεύεται η πρόσβαση σε διοικητικά όργανα ονομαστικά εκτός από τους άμεσα ενδιαφερομένους. Δικαίωμα άρνησης πρόσβασης στα διοικητικά στοιχεία έχουν οι αρχές για λόγους δημόσιου συμφέροντος σε περιπτώσεις απορρήτων εθνικής άμυνας, εξωτερικής πολιτικής δημόσιας τάξης, ασφάλειας και πίστης.^{2,3}

2.2. Δικαστική προστασία στη Γαλλία.

- Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας.
- Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων.

2.2.1. Δικαίωμα δικαστικής προστασίας.

Στη Γαλλία δεν προβλέπεται διάταξη η οποία να αναγνωρίζει στα πρόσωπα το δικαίωμα προσφυγής στα δικαστήρια.⁴ Η δυσχέρεια της θεμελιώσεως αυτού του δικαιώματος στη γαλλική έννομη τάξη ενισχύεται επειδή η Γαλλία δεν είχε επικυρώσει την ευρωπαϊκή σύμβαση για την προστασία των δικαιωμάτων των ανθρώπων.

Η γαλλική θεωρία αποδίδει ιδιαίτερη σημασία σε μερικές διατάξεις οι οποίες αναφέρονται σε γενικής ισχύος ρυθμίσεις και θεωρεί ότι αυτές οι ρυθμίσεις έχουν εφαρμογή, εμβέλεια και επιρροή και στην πολιτική ζωή καθώς

¹ Π. Λαζαράτος, ό.π, σ.131.

² Π. Λαζαράτος, ό.π, σ.131.

³ Η πρόσβαση γίνεται με επιτόπια μελέτη ή χορήγηση αντιγράφου ενώ η διοίκηση υποχρεούται να δημοσιεύει τακτικά οδηγίες, εγκυκλίους και σημειώσεις που περιέχουν ερμηνεία του θετικού δικαίου ή των διοικητικών διαδικασιών και να ενημερώσει για την ύπαρξη τους.

⁴ Ν. Καν. Κλαμαρή, Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας κατά το άρθρο 20§1 Συντάγματος 1975, 1989, σ.27.

και στο αστικό δικονομικό δίκαιο.¹ Το δικονομικό αυτό δίκαιο ανήκει στην ύλη που ρυθμίζεται με διάταγμα δηλαδή στην εκτελεστική λειτουργία τα οποία ελέγχονται από το Σ.τ.Ε. στο κατά πόσο είναι σύμφωνα με τους ν. και κατά συνέπεια με το Σ.. Έτσι με τον έλεγχο αυτό θεμελιώνεται η ισχύς στο αστικό δικονομικό δίκαιο ορισμένων γενικών αρχών του δικαίου όπως συνέβη με τη δημοσιότητα των ενώπιον του ακροατηρίου συζητήσεων και διαδικασιών η οποία θεωρήθηκε ως γενική αρχή του δικαίου.² Η γενική αυτή αρχή στοχεύει στη διευκόλυνση του ελέγχου των δικαστηρίων από το λαό η οποία αποτελεί απόρροια της δημοκρατικής σκέψεως και ιδέας. Επιπρόσθετα σαν μια γενική θεωρείται και « η του πυρήνα του δικαιώματος υπερασπίσεως αποτελούσα αρχή της αντιδικίας και ταυτόχρονα εμπεριέχει και την αρχή της προηγούμενης ακροάσεως».³

Τέλος μεταξύ των θεμελιωδών εγγυήσεων των διαδικών ανήκει πρώτα απ' όλα η εγγύηση που παρέχεται στα άτομα να προσφεύγουν στα δικαστήρια για παροχή ορθής δικαιοσύνης και η εγγύηση του σεβασμού του δικαιώματος υπερασπίσεως.⁴

2.2.2. Έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων.

- Ιστορικές καταβολές.
- Το Συνταγματικό Συμβούλιο.
- Το είδος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.
- Αρμοδιότητες του διοικητικού συμβουλίου.
- Αποτελέσματα του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.
- Τα όρια του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.
- Συμπεράσματα.

2.2.2.1. Ιστορικές καταβολές ως προς την απαγόρευση του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

¹ Το προοίμιο του Σ. του 1946 τονίζει ότι περιέχει διατάξεις οι οποίες είναι σημαντικές για την πολιτική δίκη και ισχύουν μέχρι σήμερα. Επίσης το Σ. του 1958 περιέχει διατάξεις που αναφέρονται στα δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτου.

² Ν. Καν. Κλαμαρή, ό.π. σ.28.

³ Άρθρο 16 του διατάγματος 75-1125 της 5ης Δεκεμβρίου 1975 και ρυθμίστηκε από το άρθρο 6 του διατάγματος 12ης Μαΐου 1981 μετά από παρέμβαση του Σ.τ.Ε.

⁴ Ν. Καν. Κλαμαρή, ό.π. σ.29.

Φαίνεται παράδοξο ότι οι αντιρρήσεις για το δικαίωμα ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων προβλήθηκε κυρίως στην Γαλλία.¹ Το παράδοξο είναι ανεξήγητο εφόσον μια από τις αιτίες των αντιρρήσεων αυτών οφείλεται στη δυσπιστία των πολιτικών κύκλων κατά την περίοδο της Γαλλικής επανάστασης. Κατά συνέπεια η απροθυμία της αναγνώρισης στους γάλλους δικαστές του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων έχει τις ρίζες της στη Γαλλική Επανάσταση και αυτό στηρίζεται σε δυο βασικούς λόγους.² Από τη μια πλευρά επικράτησε η ιδέα ότι οι αποφάσεις του νομοθετικού σώματος δεν μπορούν να υπάρξουν σε δικαστικό έλεγχο χωρίς να θιγεί η λαϊκή κυριαρχία.

Οι δικαστές οι οποίοι δεν έχουν δικαστική νομιμοποίηση και δεν εκπροσωπούν το λαό, δεσμεύονται από τις εκδηλώσεις της λαϊκής βούλησης. Είναι κατά συνέπεια εκτελεστές. Η δυσπιστία με την οποία η Γαλλική επανάσταση περιέβαλε τους δικαστές ήταν επειδή τους θεωρούσε συνυπεύθυνους για τις καταχρήσεις του προεπαναστατικού καθεστώτος. Υπάρχουν διατάξεις της επαναστατικής περιόδου οι οποίες απαγορεύουν στα δικαστήρια να αναμιγνύονται στην άσκηση της νομοθετικής εξουσίας.³

Επίσης η θεωρία του Ρουσσώ για τη γενική θέληση είχε επίδραση και προσδίδεται στους αντιπροσώπους του έθνους ως άμεσους εκφραστές της και στο ν. ως έμμεσο προϊόν της βούλησης του λαού ώστε να θεωρηθεί αδιανόητος ο έλεγχος της συνταγματικότητας από φορείς της δικαστικής λειτουργίας, θεωρούμενους ως στερημένους άμεσης λαϊκής νομιμοποίησης λόγω του τρόπου ανάδειξης του αξιώματός τους.

Η διαμάχη του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των ν. τέθηκε και κατά τον μεσοπόλεμο και εστιάσθηκε στον πολιτικό χαρακτήρα ο οποίος εξέφρασε και τις αντιρρήσεις όσων υποστήριξαν ότι η ακύρωση της βούλησης του κοινού νομοθέτη μέσω του ελέγχου της συνταγματικότητας των ν., οδηγεί σε σύγκρουση εξουσιών εφόσον υποκαθιστά τον δικαστή στο έργο του νομοθέτη.⁴

---

¹ Ήδη το 1790 ο ν. 26 της 24ης Αυγούστου όριζε ότι τα δικαστήρια δεν δύνανται να μετάσχουν αμέσως ή έμμεσα στην άσκηση της νομοθετικής εξουσίας ούτε να αναστείλει την εκτέλεση των κυρωθέντων από τον βασιλιά διαταγμάτων του νομοθετικού σώματος.

² Ε. Βενιζέλος, ό.π, σ.27.

³ Κ. Μαυριάς, ό.π, σ.27.

⁴ Κ. Μαυριάς, ό.π, σ.166.

2.2.2.2. Το Συνταγματικό Συμβούλιο.

Το ισχύον Σ. της 4ης Οκτωβρίου 1958 της Γαλλίας, στον τίτλο VII (άρθρα 56-63) θεσμοθετεί για πρώτη φορά στη χώρα ένα Συνταγματικό Συμβούλιο (Conscil Constitution).¹

Το συμβούλιο συγκροτείται από εννέα μέλη τα οποία διορίζονται για εννέα χρόνια. Τα τρία εκ των εννέα μελών προτείνονται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, τρία από τον πρόεδρο της Βουλής και τρία από τον πρόεδρο της Γερουσίας. Η ανανέωση γίνεται κάθε τρία έτη δηλαδή κατά το 1/3 όταν κάθε όργανο διορισμού προτείνει από ένα μέλος. Η θητεία των μελών δεν ανανεώνεται. Επίσης μέλη του Συμβουλίου αποτελούν και οι πρώην Πρόεδροι της Δημοκρατίας. Πρόεδρος του Συμβουλίου ορίζεται ένα από τα μέλη με απόφαση του Προέδρου της Δημοκρατίας.²

Τα μέλη του Συμβουλίου είναι ανεξάρτητα, και μέσω του Συμβουλίου μπορούν να ανακληθούν ή να παυτούν.

Στις αρμοδιότητες του Συμβουλίου ανήκει και ο υποχρεωτικός έλεγχος των οργανικών ν. και των κανονισμών της Βουλής και της Γερουσίας με βάση τη συνταγματικότητα τους (άρθρο 61§1 του Σ.). Επιπρόσθετα κάθε τυπικός ν. υπόκειται στον ίδιο έλεγχο μετά από αίτηση του προέδρου της Δημοκρατίας, του πρωθυπουργού, των προέδρων της Βουλής, επίσης και μετά τη συνταγματική ρύθμιση του 1974, εξήντα βουλευτών και Γερουσιαστών.³

Η λειτουργία του Συνταγματικού Συμβουλίου μπορεί να θεωρηθεί ως ένας χρήσιμος και στοιχειώδης έλεγχος της συνταγματικότητας των ν. προκειμένου να διασφαλισθεί η αρχή της υπεροχής των συνταγματικών διατάξεων απέναντι στους λοιπούς κανόνες.

2.2.2.3. Το είδος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

Ο έλεγχος του Συνταγματικού Συμβουλίου στη Γαλλία⁴ είναι κυρίως προληπτικός. Αφορά στους κανονισμούς του Κοινοβουλίου, στις Διεθνείς Συμβάσεις, στους ν. (οργανικούς και τυπικούς). Στο Συμβούλιο μπορούν να

¹ Βλ. παράρτημα, Κ. Τσουντας, ό.π, σ.1498.

² Κ. Τσουντας, ό.π, σ.1499.

³ Ε. Βενιζέλος, ό.π, σ.28.

⁴ Για τα είδη ελέγχου βλ. αναλυτικότερα στο β' μέρος(ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων).

προσφύγουν¹ είτε ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας είτε ο Πρωθυπουργός είτε ο Πρόεδρος της Βουλής είτε ο Πρόεδρος της Γερουσίας είτε 60 Βουλευτές είτε 60 Γερουσιαστές.² Η μόνη δυνατότητα άσκησης κατασταλτικού ελέγχου αφορά στην «απονομιμοποίηση» ενός ν., σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 37§2 του Σ.. Η αρμοδιότητα αυτή του Συμβουλίου συνδέεται με το σύστημα της διάκρισης των νομοθετικών και κανονιστικών αρμοδιοτήτων που θεσπίζει το Σ. στα άρθρα 34&37. Σε περίπτωση κατά συνέπεια που ο νομοθέτης ψηφίσει διατάξεις το περιεχόμενο των οποίων αναφέρεται σε θέματα που υπάγονται στην κανονιστική αρμοδιότητα, το Συμβούλιο διαπιστώνει την παράβαση αυτή και είναι τότε δυνατή η έκδοση διατάγματος για τη ρύθμιση των σχετικών θεμάτων.

2.2.2.4. Αναφορά σε αρμοδιότητες του Συνταγματικού Συμβουλίου.

Το Συνταγματικό Συμβούλιο εκτός από τους οπαδούς αντιμετωπίζει και την εχθρότητα ορισμένων. Ακόμα και οι οπαδοί του Συνταγματικού Συμβουλίου ανάμεσα σε αυτούς και Γάλλοι δημοσιογράφοι αισθάνονται την ανάγκη να δικαιολογήσουν την ύπαρξη του, να το προφυλάξουν από τις επιθέσεις και από τους αντιπάλους. Την υπεράσπιση της ιδέας ότι η ίδρυση του Συνταγματικού Συμβουλίου δεν ανέτρεψε μια μακρόχρονη παράδοση που είχε τις πηγές της στη Γαλλική επανάσταση, ενισχύουν τα ακόλουθα στοιχεία³:

– Το δικαίωμα ελέγχου της συνταγματικότητας δεν απέκτησαν τα «τακτικά δικαστήρια»⁴, ούτε το Σ. του 1958 αλλά αντίθετα η γαλλική επιστήμη του δημοσίου δικαίου υπογραμμίζει ότι και υπό το κράτος του ισχύοντος Σ. τα δικαστήρια απέχουν από την έρευνα της συνταγματικότητας των πράξεων της νομοθετικής εξουσίας. Ο συνταγματικός νομοθέτης εμπιστεύθηκε τον έλεγχο σε ειδικό όργανο που αποφαίνεται σε σύντομο χρονικό διάστημα και έχει τη δυνατότητα να κρίνει ως προς την συνταγματικότητα των ν.. Ακόμα πολλοί είναι εκείνοι οι οποίοι υποστηρίζουν πως το Συνταγματικό Συμβούλιο είναι «πολιτικό όργανο» πολιτικές επιπτώσεις αλλά γιατί ασκεί προληπτικό έλεγχο

¹ Εννοείται για τους κοινούς νόμους.

² Με τον τρόπο αυτό κατοχυρώθηκε, με σχετική αναθεώρηση του Σ.(το 1974), η δυνατότητα για την αντιπολίτευση να προσφεύγει σ' αυτό.

³ Ε. Βενιζέλος, ό.π., σ. 29-30.

το Συνταγματικό Συμβούλιο και κατά συνέπεια δεν ακυρώνει τον αντισυνταγματικό ν. αλλά εμποδίζει την κύρωση και παρεμβαίνει έτσι τυπικά στη διαδικασία νομοθετικής λειτουργίας.

– Το Συνταγματικό Συμβούλιο ακολούθησε κατά κανόνα, συντηρητική τακτική, και δεν επιδίωξε ν' αποτελέσει τροχοπέδη των πρωτοβουλιών των νομοθετικών οργάνων.

2.2.2.5. Αποτελέσματα του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

Στη Γαλλία, οι ακυρωτικές αποφάσεις του Συνταγματικού Συμβουλίου δημιουργούν δεδικασμένο και οι νόμοι δεν κυρώνονται. Οι απορριπτικές αποφάσεις έχουν ως συνέπεια τη δυνατότητα κύρωσης του νόμου.

2.2.2.6. Τα όρια του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

Σε όλες τις χώρες, παρατηρείται ένα κοινό χαρακτηριστικό: οποιαδήποτε κατάχρηση εξουσίας είναι ασυμβίβαστη με τη δημοκρατική αρχή. Οι δικαστές σε όλες τις χώρες δεν είναι αιρετοί και κατά συνέπεια δεν είναι άμεσα υπόλογοι στον κυρίαρχο λαό.

Στη Γαλλία, το Συνταγματικό Συμβούλιο εμφανίστηκε αρχικά ως ο «προστάτης» της κανονιστικής αρμοδιότητας της εκτελεστικής λειτουργίας από τις υπερβάσεις του Κοινοβουλίου για να εξελιχτεί σε ένα αυθεντικό συνταγματικό δικαστήριο. Ασκήι έντονη επιρροή στην πολιτική εξουσία. Έχει κατηγορηθεί ως όργανο της πλειοψηφίας και οι αποφάσεις του έχουν χαρακτηριστεί με ένα «αλλόκοτο βέτο» λόγω των υποκειμενικών ερμηνειών που ορισμένες φορές περιορίζουν καταχρηστικά το νομοθέτη. Το Συμβούλιο όμως διευκολύνει παράλληλα την εναλλαγή των κομμάτων στην εξουσία(που ευνοείται από τους συνταγματικούς μηχανισμούς)διότι υπερασπίζεται τη σταθερότητα των θεσμών και εγγυάται την εθνική συνοχή με βάση συγκεκριμένες αξίες.

2.2.2.7. Συμπέρασμα.

Η άρνηση παραχώρησης του δικαιώματος ελέγχου της

συνταγματικότητας των ν. στους δικαστές οφείλεται στην βαθιά ριζωμένη ιδέα της λαϊκής κυριαρχίας. Ο τακτικός δικαστής δεν έχει τον έλεγχο της συνταγματικότητας των ν. ενώ τη σχετική αρμοδιότητα έχει το Συνταγματικό Συμβούλιο.

2.3. Διοικητική προστασία στην Ισπανία.

- Το δικαίωμα της αναφοράς.
- Ο θεσμός του συνηγόρου του πολίτη.
- Το δικαίωμα προηγούμενης ακροάσεως.

2.3.1. Δικαίωμα αναφοράς.

Σύμφωνα με την παράγραφο 1 του άρθρου 29 του Ισπανικού Σ. του 1978 «όλοι οι Ισπανοί έχουν το δικαίωμα γραπτής ατομικής ή ομαδικής αναφοράς με τον τύπο και τις συνέπειες που θα καθορίσει ο νόμος». ¹Ενώ στο ίδιο άρθρο στην παράγραφο 2 κάνει πρόβλεψη για όσους υπηρετούν στις Ένοπλες Δυνάμεις ορίζοντας ότι «Τα μέλη των Ενόπλων Δυνάμεων, των στρατιωτικών Οργανισμών ή των Σωμάτων που υπόκεινται σε στρατιωτική πειθαρχία θα μπορούν να ασκήσουν αυτό το δικαίωμα μόνον ατομικά και σύμφωνα με τις διατάξεις της ειδικής νομοθεσίας τους». ²

Επιπλέον το Ισπανικό Σ. κατοχυρώνει την κοινοβουλευτική αναφορά. Έτσι στο άρθρο 77 αναφέρει τα εξής:

1. Οι **Βουλές** θα μπορούν να λαμβάνουν ατομικές και συλλογικές αναφορές πάντοτε γραπτώς. Απαγορεύεται η άμεση παρουσία τους με εκδηλώσεις πολιτών.
2. Οι **Βουλές** μπορούν να παραδίδουν στην κυβέρνηση τις αναφορές που λαμβάνουν. Η κυβέρνηση θα είναι υποχρεωμένη να δώσει εξηγήσεις πάνω στο περιεχόμενο τους, κάθε φορά που θα το απαιτούν οι Βουλές.

2.3.2. Ο θεσμός του συνηγόρου του Πολίτη(ombudsman).

Στην Ισπανία θεσπίστηκε ο θεσμός του «Υπερασπιστή του Λαού» για την προστασία των πολιτών από τη Δημόσια Διοίκηση. Έτσι στο Ισπανικό Σ.

¹ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π., σ.42.

² ό.π.

στο δ' κεφάλαιο ο τίτλος είναι «οι εγγυήσεις των θεμελιωδών ελευθεριών και δικαιωμάτων». Το άρθρο 54 ορίζει ότι « Οργανικός νόμος θα ρυθμίσει το θεσμό του Υπερασπιστή του Λαού, σαν υψηλό εντολοδόχο των γενικών κόρτες (Βουλή και Γερουσία) που ορίζεται απ' αυτά για να υπερασπίζεται τα δικαιώματα που περιέχονται σε αυτό τον τίτλο γι' αυτό το σκοπό που θα μπορεί να εποπτεύει τη δράση της Διοίκησης, δίνοντας αναφορά στα Γενικά Κόρτες».¹

Η εκλογή του Υπερασπιστή του λαού εγγυάται το κύρος του θεσμού. Με άλλα λόγια το ίδιο πρόσωπο εκλέγεται από τις δύο ισπανικές Βουλές ξεχωριστά με πλειοψηφία των 3/5 για τρία χρόνια. Η διάρκεια της θητείας είναι πενταετής.² Κάθε έτος υποβάλλει έκθεση και στις δύο Βουλές όταν κρίνεται αναγκαίο. Η κυβέρνηση εκφράζει τη γνώμη της για εκείνα τα τμήματα της έκθεσης που αφορούν στην κεντρική διοίκηση και κάνει επισήμανση ως προς τη συμμόρφωση της διοίκησης στις συστάσεις του Υπερασπιστή του Λαού.

Η Θεσμοθέτηση του Υπερασπιστή του Λαού έγινε για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών και την εποπτεία της Δημόσιας Διοίκησης μετά από μακροχρόνια δικτατορία. Οι αρμοδιότητες του επεκτείνονται³:

- Στο δημόσιο τομέα της κεντρικής διοίκησης.
- Στις δημόσιες επιχειρήσεις.
- Στη διοίκηση της δικαιοσύνης (με τη διαμεσολάβηση του δημόσιου κατηγορού).
- Στη στρατιωτική διοίκηση.⁴

Δεν επιλαμβάνεται υποθέσεων που εκκρεμούν στις δικαστικές Αρχές.

Ο Υπερασπιστής του Λαού αρχίζει την έρευνα κατόπιν αιτήσεων του διοικούμενου ή αυτεπαγγέλτως είτε μετά από αίτημα βουλευτή ή Γερουσιαστή.

Ο Ombudsman έχει τις ακόλουθες αρμοδιότητες:

- Προβαίνει σε συστάσεις.
- Προτείνει τροποποίηση ν. στη Βουλή ή στην Κυβέρνηση.

¹ ό.π, σ. 151.

² Ο θεσμός του Υπερασπιστή του Λαού ενισχύει την ανεξαρτησία του εφόσον η θητεία της Βουλής είναι τέσσερα χρόνια ενώ του Υπερασπιστή του Λαού πέντε έτη.

³ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π, σ.152.

⁴ Εκτός από θέματα που αφορούν στην Εθνική Άμυνα.

- Ζητά ευθύνες από τους δημόσιους υπαλλήλους και γενικά υιοθετεί μέτρα τα οποία είναι παρόμοια με αυτά των ευρωπαϊκών ομολόγων του.
- Τέλος, στην αρμοδιότητα του ανήκει και η άσκηση έφεσης για αντισυνταγματικότητα και αποκατάσταση ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου προκειμένου να προστατεύσει τους πολίτες από παραβάσεις δικαιωμάτων από διατάξεις, δικαστικές αποφάσεις ή ενέργειες του κράτους.¹

Ο θεσμός του Ombudsman προβλέπεται και στις νομοθεσίες των οκτώ από τις δέκα αυτόνομες κρινότητες της Ισπανίας που έχουν ως πρότυπο τον Υπερασπιστή του Λαού², ελέγχουν τη διοίκηση και συνεργάζονται με τον κρατικό Ombudsman.

2.3.3. Δικαίωμα προηγούμενης ακροάσεως.

Το δικαίωμα ακροάσεως στην Ισπανία κατοχυρώθηκε για πρώτη φορά την 17η Ιουλίου 1958³ και αναφέρεται στο άρθρο 91 του Ισπανικού Σ.⁴

Το άρθρο 91 προβλέπει τα εξής:

- Αφού συμπληρωθεί ο φάκελος και πριν την έκδοση πρότασης προς απόφαση, γνωστοποιούνται στους ενδιαφερομένους τα διαδικαστικά έγγραφα.
- Η ακρόαση προηγείται της θέσεως της νομικής υπηρεσίας και της κρίσεως του κρατικού Συμβουλίου.
- Δεν τίθεται θέμα ακρόασης στην περίπτωση όπου η διοικητική απόφαση δεν θεμελιώνει γεγονότα και αποδεικτικά στοιχεία αλλά από αυτά που παρουσιάζει ο συμμετέχων στη διοικητική διαδικασία.

Σύμφωνα με το άρθρο 105 του Σ. του 1978 αναφέρεται ότι «ο νόμος θα ρυθμίσει ... τη διαδικασία που πρέπει να ακολουθείται προς έκδοση διοικητικών πράξεων και η οποία θα εγγυάται εφόσον είναι αναγκαίο το δικαίωμα ακροάσεως του ενδιαφερομένου». Στο άρθρο αυτό κατοχυρώνεται τόσο το δικαίωμα γνώσεως της ενάρξεως της διαδικασίας όσο και το δικαίωμα πρόσβασης στα διοικητικά στοιχεία χωρίς κανένα είδος περιορισμού. Με

¹ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π, σ. 152.

² Οι αυτόνομες κοινότητες για τις οποίες προβλέπεται περιφερειακός ombudsman είναι :Χώρα των Βάσκων, Καταλωνία, Γαλικία, Ανδαλουσία, Αραγωνία, Κανάριοι Νήσοι, Βαλένθια, Βαlearίδες.

³ Το δικαίωμα ακροάσεως έχει χαρακτηριστεί από Ανώτατο Δικαστήριο ως αξίωμα που αφορά αστικό, ποινικό και διοικητικό δίκαιο.

⁴ Π. Λαζαράτος, ό.π, σ.124-125.

υπουργική απόφαση της 22ας Οκτωβρίου 1958¹ ορίστηκε ότι τμήματα των εγγράφων μπορούν να αποκρύπτονται από τον ενδιαφερόμενο στο μέτρο που η γνωστοποίησή τους θα μπορούσε να βλάψει την ολότητα.

2.4. Δικαστική προστασία στην Ισπανία.

- Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας.
- Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων.

2.4.1. Δικαίωμα δικαστικής προστασίας.

Στο πλαίσιο δικαστικής προστασίας το Σ. κατοχύρωσε το άρθρο 24 όπου αναφέρει τα εξής²:

α) Σύμφωνα με την πρώτη παράγραφο καθένας έχει εν άσκηση των δικαιωμάτων και εννόμων συμφερόντων την αξίωση για παροχή αποτελεσματικής προστασίας από τα δικαστήρια και με κανένα δικαίωμα δεν μπορεί να στερηθεί από το δικαίωμα της υπερασπίσεως.

β) Η δεύτερη παράγραφος εξειδικεύει το γενικό συνταγματικό / δικονομικό δικαίωμα και παρέχει και επιμέρους δικονομικά / συνταγματικά δικαιώματα.

Κατά συνέπεια ο καθένας έχει το δικαίωμα :

- Να εκδικασθεί η υπόθεση από τον τακτικό δικαστή που ορίζεται από το ν.
- Να υπερασπιστεί τον εαυτό του.
- Να τύχει νομικής συνδρομής.
- Να τύχει πληροφορήσεως αναφορικά με την εναντίον του υποβληθείσα μήνυση ή έγκληση.
- Να διεξαχθεί η διαδικασία με δημοσιότητα χωρίς καθυστέρηση με την τήρηση όλων των θεμελιωδών δικαιωμάτων.
- Να κάνει χρήση όλων των αποδεικτικών μέσων που είναι χρήσιμα για την υπεράσπιση του.
- Να αρνηθεί να καταθέσει σε βάρος του.
- Να αρνηθεί να αναγνωρίσει την ίδια του την ενοχή.

Το ανωτέρω δικαίωμα παρέχει την ελεύθερη πρόσβαση στα δικαστήρια για προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και κατά συνέπεια και των

¹ Η νομιμότητα της υπουργικής απόφασης αμφισβητείται έντονα.

² Ν. Καν. Κλαμαρή, ό.π, σ.37.

ατομικών. Το άρθρο 24 του ισπανικού Σ. 1978 αναγνωρίζει σε κάθε πρόσωπο την αξίωση για δικαστική προστασία στην οποία θα τηρούνται όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα.¹ Με τον όρο θεμελιώδη δικαιώματα εννοούμε όχι μόνο τα δικονομικά / δικαστικά τα οποία ρυθμίζονται από το Σ. αλλά και όλα τα δικονομικά δικαιώματα στο πλαίσιο των οποίων προβλέπονται από δικονομικές διατάξεις και με σκοπό την καθιέρωση μιας ορθής και καλής διαδικασίας των οποίων η παράβαση ή προσβολή απαγορεύεται από το Σ.²

Το άρθρο 10§2 του ισπανικού Σ. ορίζει ότι οι διατάξεις σχετικά με τα αναγνωριζόμενα θεμελιώδη δικαιώματα πρέπει να ερμηνεύονται σε συμφωνία με τη σύμβαση περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τις σχετικές διεθνείς συμβάσεις που έχουν επικυρωθεί από την Ισπανία.³ Έτσι το δικαίωμα δικαστικής προστασίας δεν περιορίζεται στα πλαίσια της έννομης εσωτερικής τάξης αλλά επεκτείνεται και σε διεθνείς βαθμούς δικαιοδοσίας και διεθνή δικαστήρια.⁴

2.4.2. Έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων.

- Όργανα του ελέγχου της συνταγματικότητας.
- Το είδος του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.
- Συνέπειες του ελέγχου.
- Όρια του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.
- Αντικείμενο του ελέγχου.

2.4.2.1. Όργανα του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

Το Σ. της 27ης Δεκεμβρίου 1978 στην Ισπανία, θεσμοθετεί το Συνταγματικό δικαστήριο.⁵ Συγκροτείται από δώδεκα μέλη που διορίζονται από το Βασιλιά ύστερα από πρόταση της Βουλής για τέσσερα μέλη, της Γερουσίας για τέσσερα επίσης μέλη, της κυβέρνησης για δύο μέλη και του Γενικού Συμβουλίου της δικαστικής λειτουργίας για δύο επίσης μέλη. Οι δικαστές⁶ είναι

¹ Ν. Καν. Κλαμαρή, ό.π, σ.39.

² Ν. Καν. Κλαμαρή, ό.π, σ.39.

³ Ν. Καν. Κλαμαρή, ό.π, σ.40.

⁴ Ν. Καν. Κλαμαρή, ό.π, σ.40.

⁵ Ν. Καν. Κλαμαρή, ό.π, σ.40.

⁶ Οι δικαστές δεν πρέπει να έχουν εμπορική δραστηριότητα.

δικαστικοί, καθηγητές πανεπιστημίου, δημόσιοι υπάλληλοι και δικηγόροι. Όλοι είναι νομικοί και με επαγγελματική εμπειρία τουλάχιστον δεκαπέντε ετών. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ορίζεται από το Βασιλιά για τριετή θητεία που μπορεί να ανανεωθεί μετά από πρόταση του Δικαστηρίου.

Η θητεία των μελών είναι για εννέα χρόνια και δεν είναι ανανεώσιμη εκτός αν η διάρκεια της ήταν μικρότερη τριετίας.

Τέλος στο δικαστήριο λειτουργούν δύο τμήματα που συγκροτούνται από έξι δικαστές. Τα δικαστήρια αυτά είναι αρμόδια για την εκδίκαση προσφυγών ενώ η ολομέλεια είναι αρμόδια για τα λοιπά θέματα.

2.4.2.2. Το είδος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

Στην Ισπανία ο έλεγχος του Δικαστηρίου είναι μόνο κατασταλτικός. Σύμφωνα με το άρθρο 161§1 του Σ., αφορά στους ν. και στις διατάξεις του νομοθετικού περιεχομένου. Ειδικότερα αφορά: στα καθεστώτα των αυτόνομων περιοχών, στους οργανικούς και στους τυπικούς ν., στις διεθνείς συμβάσεις, στους κανονισμούς του κοινοβουλίου, στους ν. και στις νομοθετικού περιεχομένου διατάξεις των αυτόνομων περιοχών και στους κανονισμούς των νομοθετικών σωμάτων των αυτόνομων περιοχών. Μπορεί να λάβει τις εξής μορφές:

α) «Προσφυγή αντισυνταγματικότητας»: Προβλέπεται ρητά στο άρθρο 161 του Σ. Το άρθρο 162 απαριθμεί τις αρχές που μπορούν αν ασκήσουν την προσφυγή σε αυτή: Ο Πρωθυπουργός (χωρίς να απαιτείται απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου), ο ombudsman, 50 βουλευτές ή γερουσιαστές, οι πρόεδροι των συλλογικών εκτελεστικών οργάνων των αυτόνομων περιοχών ή των συμβουλίων τους(μόνο όταν η προσφυγή αφορά σε διατάξεις που θίγουν την αυτονομία των περιοχών τους). Η προσφυγή ασκείται σε προθεσμία τριών μηνών από τη δημοσίευση του ν., της διάταξης ή της πράξης. Οι διάδικοι οφείλουν, σε προθεσμία 15 ημερών από την ημερομηνία που έγινε δεκτή η προσφυγή, να υποβάλλουν παρατηρήσεις τους. Με την πάροδο της τελευταίας αυτής προθεσμίας το Δικαστήριο οφείλει να αποφασίσει μέσα σε 10 ημέρες, εκτός αν, με αιτιολογημένη απόφαση του παρατείνει την προθεσμία αυτή κατά 30 ημέρες.

β) «Αντισυνταγματικό ζήτημα»¹: Η προσφυγή αυτή ασκείται από οποιαδήποτε δικαστική αρχή. Δεν προβλέπεται συγκεκριμένη προθεσμία για την άσκηση της. Το ζήτημα αντισυνταγματικότητας μπορεί να τεθεί είτε αυτεπάγγελα είτε από τους διαδίκους εφόσον πληρούνται ορισμένες προϋποθέσεις, δηλ. το δικαστικό όργανο να έχει εύλογη αμφιβολία για τη νομιμότητα της σχετικής διάταξης, η διάταξη αυτή να τυχάνει εφαρμογής στη συγκεκριμένη περίπτωση και η έκβαση της δίκης να εξαρτάται από την εγκυρότητα της διάταξης αυτής. Εφόσον η προσφυγή έγινε δεκτή, τηρείται η ίδια διαδικασία με την προσφυγή αντισυνταγματικότητας.

γ) Στο πλαίσιο προσφυγής «ampago»: Η προσφυγή αυτή μπορεί να ασκηθεί στο Συνταγματικό Δικαστήριο² από τους ιδιώτες, τον ombudsman ή τον εισαγγελέα, σε περίπτωση που παραβιάζεται ένα από τα θεμελιώδη δικαιώματα που προβλέπονται στα άρθρα 14 ως 30 του Σ.³ Η προσφυγή αυτή ασκείται κατ' οιασδήποτε πράξης ή ενέργειας των κρατικών αρχών (διοικητικών ή δικαστικών), των αυτόνομων περιοχών ή άλλων τοπικών ή καθ' ύλην οργανισμών, και των υπαλλήλων τους. Στο πλαίσιο μιας τέτοιας προσφυγής, το αρμόδιο τμήμα μπορεί να θέσει αυτεπάγγελα το θέμα της συνταγματικότητας της διάταξης στην οποία βασίζεται η επίμαχη πράξη ή ενέργεια και να παραπέμψει το ζήτημα στην Ολομέλεια του Δικαστηρίου.⁴

2.4.2.3. Συνέπειες του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

Στην Ισπανία οι αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου, με τις οποίες κηρύσσεται αντισυνταγματική κάποια διάταξη, αποτελούν σύμφωνα με το άρθρο 161§1 του Σ. κανόνες δικαίου που εντάσσονται ιεραρχικά μαζί με τους ν. Οι αποφάσεις αυτές έχουν ως συνέπεια την ακύρωση των αντισυνταγματικών κανόνων καθώς και των κανόνων που απορρέουν απ' αυτούς. Το δεδικασμένο δεσμεύει και το ίδιο το δικαστήριο.⁵

2.4.2.4. Τα όρια ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

¹ Η προσφυγή δεν προβλέπεται ρητά στο Σ. Θεσπίστηκε με ειδικό ν.

² Σ' ένα από τα δύο τμήματα και όχι στην Ολομέλεια.

³ Πρόκειται για όλα τα παραδοσιακά ατομικά δικαιώματα, εκτός από τα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα και το δικαίωμα ιδιοκτησίας.

⁴ Πηγές από Κ. Μαυριά, ό.π., σ. 183 και Κ. Τσουντα, ό.π., σ.1501-1502.

⁵ Κ. Τσουντα, ό.π., σ.1503.

Στην Ισπανία το Δικαστήριο, ως αρμόδιο για την κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ Κράτους και αυτόνομων κοινοτήτων επιτυγχάνει τη μείωση των διαφωνιών και των διαστάσεων των απόψεων.¹

2.4.2.5. Αντικείμενο του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

Λόγω της ανυπαρξίας συνταγματικών δικαστηρίων στις Αυτόνομες Κοινότητες το Συνταγματικό Δικαστήριο ελέγχει τη συμφωνία της νομοθεσίας τόσο έναντι του Ομοσπονδιακού Σ. όσο και έναντι των καταστατικών κειμένων τους.²

2.5. Διοικητική προστασία στη Γερμανία.

- Το δικαίωμα της αναφοράς.
- Η επιτροπή αναφορών της Γερμανικής Βουλής.
- Το δικαίωμα προηγούμενης ακροάσεως.

2.5.1. Δικαίωμα αναφοράς.

Το δικαίωμα αναφοράς, αναγνωρίστηκε ως ατομικό δικαίωμα στο Σ. του 1849, άρθρο VII §159 που όριζε³ ότι «Κάθε Γερμανός έχει το δικαίωμα να απευθύνει γραπτώς αιτήσεις και παράπονα στις αρχές, στη λαϊκή αντιπροσωπεία και στη Βουλή». Το Σ. του 1850 στο άρθρο 3 αναφέρει ότι «Όλοι οι Πρώσοι έχουν το δικαίωμα αναφοράς. Αναφορές πολλών μαζί επιτρέπεται μόνο στις Αρχές και στα σωματεία». Το Σ. του 1871 δεν περιέλαβε κατάλογο ατομικών δικαιωμάτων αλλά πρόβλεπε το δικαίωμα παραπομπής αναφορών του Κοινοβουλίου σύμφωνα με το οποίο η Βουλή είχε το δικαίωμα να παραπέμπει τις αναφορές που απευθύνονται σ' αυτή, στη Βουλή των Αντιπροσώπων των Κρατιδίων ή στον Καγκελάριο.⁴

Το δικαίωμα αναφοράς κατοχυρώθηκε πλήρως στο Σ. της Βαϊμάρης το 1919 όπου προέβλεπε ότι « Κάθε Γερμανός έχει το δικαίωμα να απευθύνει γραπτώς αιτήσεις ή παράπονα στις αρμόδιες Αρχές ή στη λαϊκή

¹ Κ. Τσουντα, ό.π, σ.1505.

² Κ. Μαυριάς, ό.π, σ. 183,

³ Ελ. Μπεσίλα Μακρίδη, ό.π, σ. 29.

⁴ Ελ. Μπεσίλα Μακρίδη, ό.π, σ. 30.

αντιπροσωπεία. Το δικαίωμα αυτό, επιτρέπεται να ασκηθεί είτε ατομικά είτε συλλογικά.»¹

Μετά τον β' παγκόσμιο πόλεμο το δικαίωμα αναφοράς κατοχυρώθηκε στο άρθρο 17 του Σ.² Η διαφορά με το αντίστοιχο άρθρο του Σ. της Βαϊμάρης είναι ότι μπορεί να ασκηθεί όχι μόνο από τους Γερμανούς πολίτες αλλά από οποιονδήποτε.

2.5.2. Η επιτροπή αναφορών της Γερμανικής Βουλής.

Η επιτροπή αναφορών της Γερμανικής Βουλής προβλέπει στο άρθρο 45 του Σ. του θεμελιώδους ν. της Βόννης τα εξής³: « Η ομοσπονδιακή Βουλή διορίζει επιτροπή αναφορών, η οποία ασχολείται με αιτήσεις και παράπονα κατά το άρθρο 17. Τις αρμοδιότητες της Επιτροπής για τον έλεγχο των παραπόνων ρυθμίζει ο Ομοσπονδιακός νόμος». Η επιτροπή αναφορών αντιστοιχεί πρακτικά με το θεσμό του Ombudsman του σκανδιναβικού δικαίου.⁴

Η Επιτροπή Αναφορών είναι μια από τις 24 μόνιμες επιτροπές του Γερμανικού Κοινοβουλίου και μαζί με τις Επιτροπές Εξωτερικών και Άμυνας προβλέπεται από το Σ.. Η Επιτροπή Αναφορών είναι η κεντρική επιτροπή η οποία δέχεται και εξετάζει παράπονα και αιτήματα. Αποτελείται από 33 μέλη του Κοινοβουλίου που διορίζονται αναλόγως με τη δύναμη των κομμάτων, των κοινοβουλευτικών ομάδων ή συνδυασμών και των ανεξάρτητων στην Ολομέλεια.

Οι αρμοδιότητες της Επιτροπής Αναφορών προβλέπονται από τον Κανονισμό της Ομοσπονδιακής Βουλής (Κ.Ο.Β) του 1980 και τον εκτελεστικό ν. που προβλέπει η διάταξη του άρθρου 45§2 του θεμελιώδους ν.⁵

Η Επιτροπή Αναφορών έχει τις εξής αρμοδιότητες⁶:

1. Η Επιτροπή Αναφορών είναι αρμόδια για τις αναφορές που απευθύνονται

¹ Αποδέκτες της αναφοράς στη Γερμανία είναι οι «αρμόδιες Αρχές» και οι λαϊκές αντιπροσωπείες» δηλαδή όλα τα συλλογικά όργανα που εκλέγονται άμεσα από το λαό, κοινοβούλια των χωρών, τα συμβούλια των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, ακόμα και οι κοινοβουλευτικές ομάδες των κομμάτων και οι βουλευτές.

² Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π, σ. 29.

³ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π, σ. 137.

⁴ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π, σ. 138.

⁵ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π, σ.139.

⁶ Ελ. Μπεσιλά Μακρίδη, ό.π, σ.139.

στην Ομοσπονδιακή Βουλή, εκτός από αυτές που απευθύνονται στον Επίτροπο για τις ένοπλες δυνάμεις.

2. Οι αναφορές διαβιβάζονται από τον Πρόεδρο της Ομοσπονδιακής Βουλής στην Επιτροπή Αναφορών και η γραμματεία της Βοηθητικής διοικητικής υπηρεσίας γνωστοποιεί στις μόνιμες επιτροπές τις αναφορές, το περιεχόμενο των οποίων αφορά στο αντικείμενο τους.
3. Η Επιτροπή Αναφορών μπορεί να ζητάει από τις Ομοσπονδιακές Αρχές και Υπηρεσίες κάθε είδους πληροφορία που είναι απαραίτητη για το έργο της, δηλαδή να ζητήσει την προσκόμιση εγγράφων, να εξετάζει μάρτυρες και εμπειρογνώμονες με την προϋπόθεση ότι ενημερώνεται το αρμόδιο μέλος της Ομοσπονδιακής κυβέρνησης.
4. Η Επιτροπή Αναφορών μπορεί να ζητάει από τις αρμόδιες Ομοσπονδιακές Αρχές την προσκόμιση εγγράφων για την παροχή πληροφοριών.
5. Την πρόσβαση στις υπηρεσίες και σε Ν.Π.Δ.Δ.¹
6. Η Επιτροπή Αναφορών έχει δικαίωμα ακρόασης των αναφερομένων καθώς και πραγματογνωμόνων και μαρτύρων.²
7. Η Επιτροπή Αναφορών κάθε μήνα υποβάλλει έκθεση στην Ολομέλεια του Σώματος η οποία περιλαμβάνει τις υποδείξεις και τις συστάσεις της Επιτροπής Αναφορών προς την Ομοσπονδιακή Βουλή για τις αναφορές που υποβλήθηκαν και διεκπεραιώθηκαν. Ακόμη, η επιτροπή υποβάλλει ετήσια έκθεση στην Ομοσπονδιακή Βουλή για το συνολικό έργο της.
8. Η Επιτροπή Αναφορών υποστηρίζει το έργο της από δική της υπηρεσία ανάλογη με αυτή των Ombudsmen στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

2.5.3. Δικαίωμα προηγούμενης ακρόασεως.

Το δικαίωμα ακρόασεως στη διοικητική διαδικασία θεμελιώνεται συνταγματικά στη γερμανική έννομη τάξη στην αρχή της αξίας του ανθρώπου και στην αρχή του Κράτους δικαίου.³

Σύμφωνα με την παράγραφο 28 VwVfG(νόμου διοικητικής διαδικασίας)

¹ Η άρνηση παροχής πληροφοριών και προσκόμισης εγγράφων στην Επιτροπή Αναφορών θα πρέπει να είναι αιτιολογημένη και για θέματα που αφορούν τον ιδιωτικό Βιοη για λόγους τηρήσεως εχεμύθειας οι οποίοι προβλέπονται στο ν. Την απόφαση για άρνηση παροχής πληροφοριών και προσκόμισης εγγράφων λαμβάνει ο έκαστος αρμόδιος Ομοσπονδιακός Υπουργός.

² Τα δικαστήρια και οι διοικητικές Αρχές πρέπει να επικουρούν την Επιτροπή Αναφορών.

³ Π. Λαζαράτος, ό.π., σ. 111.

υπάρχουν αναφορικά λεπτομέρειες για την παροχή δυνατότητας ακροάσεως. Στο πρώτο εδάφιο που εμπεριέχεται στον κανόνα αναφέρει ότι πριν την έκδοση διοικητικής πράξεως η οποία θίγει τα δικαιώματα του συμμετέχοντος τη διοικητική διαδικασία, πρέπει να δίδεται στον τελευταίο η δυνατότητα να εκφράσει τις απόψεις του αναφορικά με όλα τα σημαντικά για την απόφαση πραγματικά γεγονότα.¹

Στο δεύτερο εδάφιο αναφέρονται οι περιπτώσεις όπου η διοίκηση μπορεί να απέχει από την διαδικασία της ακρόασης. Η υποχρέωση σ' αυτή την περίπτωση αφήνεται στη διαδικασία διακριτικής ευχέρειας της διοίκησης η οποία υποχρεούται κάθε φορά να σταθμίζει το διαδικαστικό δικαίωμα του ιδιώτη με το συγκρουόμενο αγαθό από την πλευρά του δημόσιου συμφέροντος. Οι δυνατότητες εξαιρέσεως από την υποχρέωση ακροάσεως είναι οι εξής²:

1. Όταν μια άμεση απόφαση της διοίκησης φαίνεται αναγκαία λόγω κινδύνου από την αναβολή ή προς την προστασία του δημόσιου συμφέροντος.
2. Όταν μέσω της ακροάσεως η τήρηση της κρίσιμης προθεσμίας προς απόφαση καθίσταται αμφίβολη.
3. Όταν η διοίκηση δεν προτίθεται να απέχει από τα δεδομένα που τις κατέστησε γνωστά ο διοικούμενος με την αίτηση του λαμβάνοντας απόφαση εις βάρος του.
4. Όταν η αρχή πρόκειται να εκδώσει γενική διοικητική πράξη ή παρόμοιες πράξεις με μεγαλύτερο αριθμό, ή πράξεις με τη βοήθεια ηλεκτρονικών υπολογιστών.
5. Όταν πρόκειται να ληφθούν μέτρα στο πλαίσιο της διοικητικής εκτέλεσης.

Στο τρίτο εδάφιο προστίθεται μία απόλυτη εξαίρεση η οποία έχει δικαίωμα επικριθεί για τις περιπτώσεις όπου η εξαίρεση επιβάλλεται από το δημόσιο συμφέρον.³

Αντικείμενο του δικαιώματος ακροάσεως αποτελούν όχι μόνο τα πραγματικά γεγονότα αλλά και τα νομικά, ενώ η αρμόδια αρχή μπορεί να επιλέξει μεταξύ γραπτής και προφορικής ακροάσεως κατά διακριτική ευχέρεια. Ουσιώδη θεωρούνται τα γεγονότα τα οποία είναι σε θέση να επηρεάσουν την

---

¹ Π. Λαζαράτος, ό.π., σ. 111.

² Π. Λαζαράτος, ό.π., σ. 112.

³ Π. Λαζαράτος, ό.π., σ.112.

εκάστοτε απόφαση της διοίκησης, ενώ προσβολή των δικαιωμάτων ή υποχρεώσεων του ιδιώτη υφίσταται και όταν το διοικητικό όργανο απαντά αρνητικά σε αίτηση του για ευμενή παροχή.¹

2.6. Δικαστική προστασία στη Γερμανία

- Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας.
- Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων.

2.6.1. Δικαίωμα δικαστικής προστασίας.

Στο θεμελιώδη ν. της Βόννης με άλλα λόγια στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας δεν υπάρχει αντίστοιχη διάταξη από πλευράς εύρους και θέσεως αυτής, με τη διάταξη του άρθρου 20 του Ελληνικού Σ.. Αυτό όμως δεν αποτελεί εμπόδιο για τη Γερμανική Νομολογία.

Σύμφωνα με το άρθρο 19 §4 του Σ.² του θεμελιώδους ν. της Βόννης αναγνωρίζεται το δικαίωμα προσφυγής στα δικαστήρια για παροχή δικαστικής προστασίας έναντι παραβιάσεως των δικαιωμάτων προσώπων μεμονωμένων και έναντι επεμβάσεως της δημόσιας εξουσίας. Το δικαίωμα δεν εκτείνεται στην παροχή δικαστικής προστασίας έναντι επεμβάσεων της εκτελεστικής λειτουργίας.

Το δικαίωμα παροχής δικαστικής προστασίας στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου θα μπορούσε να συναχθεί και με βάση εκείνη την ενέργεια των ατομικών δικαιωμάτων που αναφέρεται στην εξασφάλιση μιας διαδικασίας, άποψη η οποία αποτελεί αντικείμενο επεξεργασίας και έχει υιοθετηθεί από το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο αναφορικά με την προστασία του ατομικού δικαιώματος της κυριότητας.³

2.6.2. Έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων.

- Γερμανικό δίκαιο και έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων.
- Το είδος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων και η συγκρότηση του Συνταγματικού Δικαστηρίου.

¹ Π. Λαζαράτος, ό.π, σ.113.

² Ν. Κλαμαρή, ό.π, σ.23-30.

³ Ν. Κλαμαρή, ό.π, σ.30-31.

- Το αντικείμενο του ελέγχου.
- Αποτελέσματα του ελέγχου.
- Τα όρια του ελέγχου της συνταγματικότητας.

2.6.2.1. Γερμανικό δίκαιο και έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων.

Το γερμανικό δίκαιο παρουσιάζει ενδιαφέρον εφόσον πέρασε από διάφορες φάσεις και μετά, την ανασύνταξη του γερμανικού κράτους με το θεμελιώδη ν. του 1949 επιχειρεί να θέσει το ζήτημα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας σε νέες βάσεις. Το Γερμανικό Δικαστήριο αναγνωρίζει την υποχρέωση των δικαστών να εξετάζουν τη συνταγματικότητα των εφαρμοστέων κανόνων δικαίου. Το δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των ν. ρυθμίζει κυρίως το άρθρο 100§1 του θεμελιώδους ν. Αν το δικαστήριο θεωρεί ένα ν., από την εφαρμογή του οποίου εξαρτάται η έκβαση της υπόθεσης, αντισυνταγματικό, υποχρεούται ν' αναστείλει τη διαδικασία και να παραπέμπει το ζήτημα της συνταγματικότητας του αρμόδιου Συνταγματικού Δικαστηρίου. Μελετώντας με προσοχή το άρθρο 100 κατανοούμε ότι δεν απαγορεύεται στους δικαστές κάθε απασχόληση με το πρόβλημα της συνταγματικότητας των ν. αλλά ότι προϋποθέτει και αναγνωρίζει έμμεσα το δικαίωμα δικαστικού ελέγχου επειδή το συνταγματικό παρεμβάλλεται εφόσον ο δικαστής της κύριας υπόθεσης καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο κρίσιμος κανόνας δικαίου είναι συνταγματικός.¹ Το άρθρο 100 του γερμανικού Σ. καθιερώνει ένα προκαταρκτικό ή ατελή δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των ν. επειδή δεν επιτρέπει ακύρωση του συνταγματικού ν. από κάθε δικαστή.²

2.6.2.2. Το είδος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων και η συγκρότηση του Συνταγματικού Δικαστηρίου.

Στη Γερμανία ο έλεγχος της συνταγματικότητας των ν. είναι είτε

¹ Ε. Βενιζέλος, ό.π., σ.39.

² Εκτός από το άρθρο 100 υπάρχει και το άρθρο 93§2 του Σ. όταν το ζητήσουν η ομοσπονδιακή κυβέρνηση ή μία από τις ένδεκα τοπικές κυβερνήσεις ή το 1/3 των μελών της Ομοσπονδιακής Βουλής.

προληπτικός είτε κατασταλτικός.¹

Σύμφωνα με τον προληπτικό έλεγχο το Δικαστήριο έχει την υποχρέωση να ελέγχει το ν. με τον οποίο εγκρίνεται μια διεθνής σύμβαση πριν από την κύρωση του. Σε περίπτωση άρνησης από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας να κυρώσει ένα ν. οποιοδήποτε συνταγματικό όργανο που αρνείται να αμφισβητήσει την άρνηση αυτή μπορεί να προσφύγει στο δικαστήριο το οποίο θα αποφανθεί επί της συνταγματικότητας των ν. αρχικά και έπειτα θα εξετάσει τη συνταγματικότητα της άρνησης του Προέδρου της Δημοκρατίας.

Σύμφωνα με τον κατασταλτικό έλεγχο έχουν τη δυνατότητα προσφυγής στο δικαστήριο η κυβέρνηση ενός Land ή το 1/3 των μελών του Bundestag (σύμφωνα με το άρθρο 93) ζητώντας την ακύρωση ή την επιβεβαίωση της εγκυρότητας ενός ν. και την εφαρμογή του. Ο έλεγχος (τυπικός η ουσιαστικός) αφορά τη συνταγματικότητα ενός ομοσπονδιακού ν. ή του ν. ενός Land. Στο ίδιο άρθρο προβλέπεται και η δυνατότητα για οποιοδήποτε ενδιαφερόμενο να ασκήσει τη συνταγματική προσφυγή εφόσον εκτιμά ότι κάποιος τυπικός ν. θίγει ορισμένα θεμελιώδη δικαιώματα. Η προσφυγή πρέπει να ασκηθεί σε προθεσμία ενός έτους από την έναρξη ισχύος του ν.

Σε περίπτωση όπου τα δικαιώματα θίγονται από κάποια διοίκηση ή δικαστική πράξη η προσφυγή πρέπει να ασκηθεί σε προθεσμία ενός έτους από την έναρξη ισχύος του ν. Σε περίπτωση που τα δικαστήρια θίγονται από κάποια δικαστική ή διοικητική πράξη η προσφυγή πρέπει να ασκηθεί σε προθεσμία ενός μηνός από τη δημοσίευση ή την κοινοποίηση της απόφασης. Το άρθρο 100 του Σ. της Γερμανίας αναφέρει ότι οποιοδήποτε δικαστήριο μπορεί να προσφύγει για την επίλυση προδικαστικού ζητήματος εφόσον αυτό απαιτείται για την επίλυση της υπόθεσης. Το Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας (Bundesverfassungsgericht), που εδρεύει στην Καρλσρούη, ιδρύθηκε με το θεμελιώδη ν. της 8ης Μαΐου 1949. Η οργάνωση και η λειτουργία του προβλέφθηκαν από το ν. της 12ης Μαρτίου 1951.

Συγκροτείται από 16 μέλη, μεταξύ των οποίων έναν Πρόεδρο και έναν Αντιπρόεδρο, που κατανέμονται σε δύο οκταμελή Τμήματα. Τρεις δικαστές κάθε τμήματος πρέπει να είναι ομοσπονδιακοί δικαστές.² Οι υπόλοιποι πέντε

¹ Πηγές από Κ. Τσουντα, ό.π, σ. 1500 και Κ. Μαυριά, ό.π, σ. 185.

² Πρέπει επί τρία τουλάχιστον έτη να έχουν υπηρετήσει σε ένα από τα πέντε ανώτερα δικαστήρια της Ομοσπονδίας.

κάθε τμήματος πρέπει να είναι άνω των 40 ετών και να έχουν τα προσόντα για την άσκηση του δικαστικού λειτουργήματος. οι μισοί εκλέγονται από το Bundestag, ενώ οι άλλοι μισοί από το Bundesrat. Οι δικαστές εκλέγονται για μια θητεία δώδεκα ετών που δεν μπορεί να ανανεωθεί. Ως ανώτατο όριο ηλικίας ορίζεται το 68ο έτος συμπληρωμένο. Οι δικαστές μπορούν να παυτούν μόνο σε περίπτωση σοβαρών παραλείψεων κατά την άσκηση των καθηκόντων τους ή ενεργειών που έχουν ως συνέπεια την επιβολή ποινής στερητικής της ελευθερίας τους για διάστημα ανώτερο των έξι μηνών. Παράλληλα με τα καθήκοντα τους ως δικαστές μπορούν μόνο να διδάσκουν εφόσον είναι καθηγητές πανεπιστημίου.¹

2.6.2.3. Το αντικείμενο του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

Στο γερμανικό σύστημα ο έλεγχος από το Ομοσπονδιακό Δικαστήριο αφορά στη συμφωνία Ομοσπονδιακού δικαίου και του δικαίου ομοσπονδιακών κρατών (Lunder) προς το Ομοσπονδιακό Σ.² όπως και του δικαίου των ομοσπονδιακών κρατών προς το ομοσπονδιακό δίκαιο όχι όμως και τη συμφωνία του δικαίου ομοσπονδου κράτους.³

2.6.2.4. Αποτελέσματα του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

Στη Γερμανία, το δικαστήριο δεν υποχρεούται να εκδικάσει στην ουσία όλες τις υποθέσεις. Μπορεί όμως και να επιληφθεί αυτεπαγγέλτως ενός ζητήματος εφόσον έχει ασκηθεί κάποια προσφυγή ή και να διατάξει την αναστολή εφαρμογής. Το Δικαστήριο μπορεί να ακυρώσει την αντισυνταγματική διάταξη. Επειδή όμως η ακύρωση αυτή έχει αναδρομική ισχύ, σε πολλές περιπτώσεις, υιοθετεί άλλες λύσεις. Μπορεί να αποφασίσει τη μερική ακύρωση, να αποφασίσει τη μη ακύρωση με την προϋπόθεση ότι η ερμηνεία που θα δίνεται θα είναι σύμφωνη με αυτή που το ίδιο έχει δώσει, να αρκεστεί στη διαπίστωση της αντισυνταγματικότητας, χωρίς όμως να

¹ Κ. Τσουντας, ό.π, σ. 1498.

² Εννοεί το θεμελιώδη ν. της Βόννης.

³ Κ. Μαυριάς, ό.π, σ.187.

ακυρώσει τη σχετική διάταξη,¹να επισημάνει ότι η διάταξη είναι προσωρινά συνταγματική και να διατάξει το νομοθέτη να προβεί σε τροποποίηση της διάταξης.²

2.6.2.5. Τα όρια του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

Στη Γερμανία, το Δικαστήριο αποτελεί ίσως πολιτικό μοχλό της χώρας. Για το λόγο αυτό άλλωστε, η Γερμανία, εκτός από «Ομοσπονδιακή», έχει χαρακτηριστεί και ως «κράτος δικαστών». Η νομολογία του Δικαστηρίου, δεν αρκείται απλά στην ακύρωση μιας αντισυνταγματικής διάταξης, αλλά συχνά επιβάλλει μια ερμηνεία των προϋποθέσεων εφαρμογής, δίνοντας υποδείξεις στο νομοθέτη για τον τρόπο ρύθμισης συγκεκριμένων θεμάτων ή και διατυπώνοντας αρχές που καλούνται να καλύψουν νομοθετικά κενά.³

---

¹ Κυρίως σε περιπτώσεις που αφορούν στην αρχή της ισότητας ή σε άλλα θεμελιώδη δικαιώματα που είναι σε άμεση συνάφεια με την παραπάνω αρχή.

² Κ. Τσούντας, ό.π, σ.1503.

³ Κ. Τσούντας, ό.π, σ.1504.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.

Η ύπαρξη ενός κράτους δικαίου συνοδεύεται υποχρεωτικά από την ιεράρχηση των δικαιοκτών κανόνων. Οι υποδεέστεροι ιεραρχικά κανόνες οφείλουν να είναι σύμφωνοι με τους υπέρτερους. Οι χώρες που έχουν ένα γραπτό και αυστηρό Σ. όπως είναι η Ελλάδα και η πλειοψηφία των χωρών της Ε.Ε., το τοποθετούν στην κορυφή της ιεραρχίας αυτής.

Το Σ. της Ελλάδας αλλά και των χωρών της Ε.Ε, καλύπτουν και κατοχυρώνουν τα ατομικά δικαιώματα στο σύνολό τους.

Τα άτομα μπορούν να υπερασπίσουν τα δικαιώματά τους τόσο Διοικητικά όσο και Δικαστικά.

α) **Στην Διοικητική προστασία**, η προάσπιση των ατομικών γίνεται με το δικαίωμα αναφοράς και το δικαίωμα προηγούμενης ακρόασης.

Ενώ το δικαίωμα αναφοράς είναι από τα παλαιότερα συνταγματικά κατοχυρωμένα ατομικά δικαιώματα και περιέχεται στα περισσότερα Σ. δεν αναφέρεται αυτοτελώς σε καμία διεθνή διακήρυξη ατομικών δικαιωμάτων. Όμως κατέχει μία αξιολογη θέση στους μηχανισμούς προστασίας των δικαιωμάτων που εμπίπτουν στον τομέα δράσης των διεθνών οργανισμών. Στην Ελλάδα, Γαλλία, Ισπανία, Γερμανία καθώς και σε άλλες χώρες, το δικαίωμα αυτό κατοχυρώνεται Συνταγματικά.

Το δικαίωμα προηγούμενης ακρόασης κατοχυρώθηκε από την Γαλλία, Γερμανία, Ισπανία, Ελλάδα και από άλλες χώρες. Έτσι ο κάθε πολίτης έχει την δυνατότητα να αναφέρεται στη διοίκηση, για την προάσπιση των συμφερόντων του πριν την απόφαση αυτής. Με βάση το δικαίωμα αυτό η διοίκηση υποχρεούται να λάβει υπόψη τις αποφάσεις των ενδιαφερομένων και τις συνεκτιμήσεις πρώτου καταλήξει στην λήψη μιας συγκεκριμένης απόφασης.

Όσον αφορά στη διοικητική προστασία, υπάρχουν **τα όργανα** όπως είναι ο Συνήγορος του Πολίτη και για την Ελλάδα το Σώμα ελεγκτών. Ο Σ.τ.Π. υπέρχει στην Ελλάδα αλλά και στις άλλες χώρες της Ε.Ε. με διαφορετική ονομασία, π.χ. στην Γαλλία «Mediateur» που σημαίνει μεσολαβητής, στην Ισπανία ο Υπερασπιστής του Λαού και στην Γερμανία η Επιτροπή Αναφορών.

β) **Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας** κατοχυρώνεται από τα Σ. των διαφόρων χωρών με μια εξαίρεση, την Γαλλία, όπου δεν αναφέρεται αυτοτελώς σε κάποιο άρθρο του

Σ. αλλά προκύπτει από διάφορες διατάξεις και γενικές αρχές του δικαίου. Έτσι τα άτομα μπορούν να προασπίσουν τα δικαιώματά τους, χρησιμοποιώντας την δικαστική οδό. Σε σχέση με τη διοικητική, η δικαστική προστασία απαιτεί πολύ χρόνο και χρήμα.

Σε αυτό το είδος προστασίας οι πολίτες απευθύνονται όσον αφορά στην Ελλάδα στο Ανώτατο αλλά και στα κατώτατα Δικαστήρια, όσον αφορά στην Ισπανία και στη Γερμανία στο Συνταγματικό Δικαστήριο, ενώ στην Γαλλία στα Τακτικά και Ανώτατα Δικαστήρια

Τα παραπάνω όργανα παρουσιάζουν αποκλίσεις αναφορικά με τη συγκρότησή τους, τις προϋποθέσεις άσκησης προσφυγής σε αυτά και τις συνέπειες του ελέγχου. Κύριος στόχος των παραπάνω οργάνων είναι ο έλεγχος της Συνταγματικότητας των νόμων, δηλαδή της συμφωνίας των Ν. με τα Σ. των χωρών.

Στα σύγχρονα Δημοκρατικά Πολιτεύματα όπως της Ελλάδας και των άλλων χωρών της Ε.Ε οι μηχανισμοί προστασίας είναι επαρκείς και αποτελεσματικοί. Η αποτελεσματικότητα αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι τα Κράτη-Μέλη της Ε.Ε είναι μέρη στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του 1950, η οποία ύστερα από την έναρξη του ισχύος του 11^ο πρωτοκόλλου παρέχει επιπλέον εχέγγυα προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων. Άλλωστε η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση παραπέμπει ευθέως στην Σύμβαση αυτή.¹

---

¹ Άρθρο 6 Σ.Ε.Ε

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΒΕΓΛΕΡΗΣ Φ., Η σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου κατά το Σύνταγμα, Αθήνα, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1977.
2. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ Ε., Το Σύνταγμα του 1975/86/2001, το αναθεωρημένο κείμενο του Συντάγματος – Εισαγωγή – Ευρετήριο, Αθήνα –Κομοτηνή, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2001.
3. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ Ε. – ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ Κ., Κείμενα συνταγματικών ελευθεριών, Θεσσαλονίκη, 1993.
4. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ Σ., Το δικαίωμα της αναφοράς κατά το Ελληνικό και Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο, οι προϋποθέσεις ασκήσεως, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998.
5. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο τεύχος β', Αθήνα, πανεπιστημιακές παραδόσεις κατά το Σύνταγμα 1968, 1970.
6. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ. , Επιτομή Συνταγματικού δικαίου, έκδοση 2η, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1994.
7. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ Π., Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο Ι, έκδοση 2η, , Αθήνα, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα 1985.
8. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ Π., Συνταγματικό Δίκαιο, ατομικά δικαιώματα (τόμος α' και β'), Αθήνα-Κομοτηνή, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1991.
9. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ Γ., Μαθήματα συνταγματικού δικαίου α' γενικών μέρος, Αθήνα, 1971.
10. ΔΕΡΒΕΝΑΓΑΣ ΑΘ., Αστικός κώδικας και εισαγωγικός νόμος, Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1997.
11. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΔ., Η συνταγματική προστασία του ανθρώπου από την ιδιωτική εξουσία, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1981-1982.
12. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ, άρθρο ΤΣΟΥΝΤΑ Κ. τόμος 37, Αθήνα, 1996.
13. ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΟ ΒΗΜΑ, (Τα δικαιώματα του ευρωπαϊού πολίτη).
14. ΖΙΜΠΟΥΛΑΚΗ Α., Επιτομή συνταγματικού δικαίου κατά το Σύνταγμα του 1975, Αθήνα, 1978.
15. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ ΤΖ.- ΣΤΡΑΓΓΑ, Η τριτενέργεια των ατομικών και

- κοινωνικών δικαιωμάτων του Σ. του 1975, Αθήνα, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1990.
16. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ Ν., Ζητήματα μεθόδου του συνταγματικού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1990.
17. ΚΛΑΜΑΡΗ Ν., Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας κατά το άρθρο 20§1 Συντάγματος 1975, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1989.
18. ΚΥΠΡΑΙΟΣ Μ., Σχέσεις Συντάγματος και ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου, Αθήνα, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1987.
19. ΛΑΖΑΡΑΤΟΣ Π., Το δικαίωμα ακροάσεως στη διοικητική διαδικασία, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1992.
20. ΜΑΝΕΣΗΣ ΑΡ., Συνταγματικό δίκαιο, ατομικές ελευθερίες τόμος α', εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1978.
21. ΜΑΝΕΣΗΣ ΑΡ., Συνταγματική θεωρία και πράξη, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1980.
22. ΜΑΥΡΙΑΣ Κ., Συνταγματικό δίκαιο Ι, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2000.
23. ΜΠΕΣΙΛΑ ΕΛ. – ΜΑΚΡΙΔΗ, Το δικαίωμα της αναφοράς στις αρχές και ο Συνήγορος του Πολίτη, Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998.
24. ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΑΝΤ., Ζητήματα συνταγματικών επιφυλάξεων, Αθήνα – Κομοτηνή, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1984.
25. ΡΑΪΚΟΣ ΑΘ., Παραδόσεις συνταγματικού δικαίου (κατά το Σύνταγμα του 1975) τόμος β', τα θεμελιώδη δικαιώματα τεύχος α', Αθήνα, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1984.
26. ΡΑΪΚΟΣ ΑΘ., Παραδόσεις συνταγματικού δικαίου (κατά το Σύνταγμα του 1975/86) τόμος β', τα θεμελιώδη δικαιώματα τεύχος γ', Αθήνα-Κομοτηνή, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1986.
27. ΡΑΪΚΟΣ ΑΘ., Συνταγματικό δίκαιο τόμος α', Εισαγωγή – Οργανωτικό μέρος τεύχος γ', Αθήνα, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1991.
28. ΣΑΡΜΑΣ Ι., Η συνταγματική και διοικητική νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, εξελικτική μελέτη των μεγάλων θεμάτων, 2η έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1994.
29. ΣΓΟΥΡΙΤΣΑΣ ΧΡ., Αί ατομικά ελευθερία (κατά το ισχύον Σύνταγμα)

- πανεπιστημιακές παραδόσεις, Αθήνα, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον «Νομικόν».
30. ΣΚΟΥΡΗΣ Β. – ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ Ε., Ειδικά θέματα δημοσίου δικαίου Ι, ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, Αθήνα, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1986.
  31. ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ Μ., Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, Αθήνα, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1989.
  32. ΣΟΛΔΑΤΟΣ Δ., Κώδικας διοικητικής διαδικασίας, Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Δημόπουλου, 2000.
  33. ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Ε., Εγχειρίδιο διοικητικού δικαίου, έκδοση 10η, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2000.
  34. ΤΣΑΤΣΟΣ Δ., Συνταγματικό δίκαιο, γ' θεμελιώδη δικαιώματα γενικό μέρος Ι, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1986.
  35. Το Σύνταγμα του 1975/86/2001. Εφημερίδα τα νέα.
  36. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ Κ., Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998.